

**GÖDÖLLŐ
ENYEDI GYÖRGY REGIONÁLIS TUDOMÁNYOK DOKTORI ISKOLA**

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS

**FIATAL (AGRÁR) GAZDÁK HELYZETÉNEK VIZSGÁLATA A
HOMOKHÁTSÁGON**

Kószegi Irén Rita

GÖDÖLLŐ
2018.

A doktori iskola

megnevezése: Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola

tudományága: Regionális Tudományok

vezetője: **Dr. Hajdú Zoltán**
egyetemi tanár, DSc
Szent István Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar
Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet

Témavezető: **Dr. Takácsné Prof. Dr. György Katalin**
egyetemi tanár, CSc
Óbudai Egyetem
Keleti Károly Gazdasági Kar
Szervezési és Vezetési Intézet

.....
Az iskolavezető jóváhagyása

.....
A témavezető jóváhagyása

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	1
2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS	5
2.1. Magyarország mezőgazdaságának általános jellemzői napjainkban – A mezőgazdaság térvesztése	5
2.2. A mezőgazdasági üzem fogalma – statisztikai gazdaságfogalom	9
2.2.1. Az egyes üzemtípusok jellemzői	10
2.2.2. Az üzemméret gazdasági jelentősége, az üzemnagyság mérése.....	13
2.3. Foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban	15
2.4. Birtokstruktúra alakulása	19
2.5. Az Alföld, a Dél-alföldi Régió és a Homokhátság mezőgazdaságának jellemzői	24
2.6. Előregedő (agrár)társadalom	27
2.6.1. Az utódlás fontossága	29
2.6. 2. Fiatal gazdák jellemzői az EU-ban és Magyarországon	31
2.7. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak szakképzettsége	40
2.8. A fiatal gazdák érdekképviseletei	43
2.9. Pályázati lehetőségek a fiatal gazdák számára	43
2.10. A földtörvény módosításának hatása a fiatal gazdák számára	49
2.11. Az együttműködések szerepe, fontossága	52
2.12. Fenntarthatóság és környezetvédelem	53
3. ANYAG ÉS MÓDSZER	56
3.1. Anyag	56
3.1.1. A kutatás hipotézisei.....	56
3.1.2. A Homokhátság bemutatása, sajátosságai	58
3.1.3. A szárazodás jelensége a Duna-Tisza közén	59
3.1.4. A Homokhátság gazdasági, társadalmi körképe.....	62
3.2. Módszer	65
3.2.1. A minta összetétele, a mintavételezés szempontjai	65
3.2.2. A kiértékeléshez alkalmazott módszerek	68

4. EREDMÉNYEK.....	71
4.1. A kérdőívek kiértékelése egyszerű statisztikai módszerekkel és keresztábra elemzéssel.....	71
4.1.1. Demográfiai adatok	71
4.1.2. A gazdaságra, a növénytermesztésre és állatállományra vonatkozó kérdések...	74
4.1.3. A pályázatokhoz, támogatásokhoz kapcsolódó kérdések.....	92
4.1.4. Környezetvédelemhez, fenntarthatóságához kapcsolódó kérdések	97
4.2. A mélyinterjú jelleggel feltett kérdések kiértékelése	113
4.3. Faktor- és klaszteranalízis.....	118
4.3.1. Faktoranalízis	118
4.3.2. Klaszteranalízis.....	125
4.4. A kutatás hipotéziseinek ellenőrzése	128
4.5. Új és újszerű tudományos eredmények	130
5. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK	131
6. ÖSSZEFOGLALÁS	137
SUMMARY.....	140
MELLÉKLETEK.....	143
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	179

1. BEVEZETÉS

„A föld szeretetét nem lehet megtanulni. Csak az tudja becsülni és értékelni igazán, aki beleszületett ebbe a környezetbe, aki már gyerekkorában felismeri és meglátja benne a szépséget, a föld adta lehetőséget és értéket. Egy-egy frissítő nyári zápor után, ahogy a napsugár ismét előbukkan, és lágyan végigsimít a vetéseken, a föld párába burkolózik, olyan, mint egy sokat ígérő mélyről jövő sóhajtás, pihenni látszik, pedig az új élet gyökerezik benne.

A réten lekaszált zöld fű illatát, felkapja és magával hordozza a gyenge nyári szellő, az elmúlás kopársága trónol körülötte, de ez csak múló állapot, hiszen minden egyes fűszál a megújulás erejét hordozza magában. Elkápráztat és megbabonáz a természet eme varázslata, és azon vesszük észre, hogy mi is lassan a föld igazi gyermekeivé válunk. Aki egyszer kezébe veszi a gyepelt és beáll a természet örökös körforgásába, nap mint nap, évszokról évszakra becsülettel és hűséggel végzi a nehéz feladatot, végül megkapja méltó jussát, mert, akik munkát vetnek, majd munkát aratnak. Közben a föld – a hűséges öreg föld – elvégzi a többit. Nem tanítják ezt semmiféle iskolában, apáról fiúra száll az örökség és az élet az igazi tanítómester.”

(Fekete István: Gyepelő nélkül, 1947)

A mezőgazdaság iránti érdeklődésem tudományos irányvonala – kiemelten a generációváltás problémája – az egyetemi éveim alatt bontakozott ki. Jómagam fiatal gazda is vagyok, ezért fontosnak tartom Magyarország mezőgazdaságának jövőjét, így figyelmem egyre inkább a fiatal generáció irányába fordult kiemelt szegmenseként kezelve a Duna-Tisza közti Homokhátság gazdáit.

Európa demográfiai helyzetére jellemző a korösszetétel erőteljes megváltozása. A népesség egyre idősebbé válik, elsősorban a tartósan alacsony termékenység és a növekvő várható élettartam következtében. Magyarországon 1980-ig a születések száma meghaladta a halálozásokét, de az ezt követő évtizedekben fokozatosan csökkent a születésszám. 1981 óta csökken országunk népessége. Az időskorúak (60-X éves) aránya 1990-ben 18,9% volt, amely 2000-re már 19,7%-ra emelkedett. A népesség elöregedése az 1990-es évektől Európa valamennyi országára jellemző folyamat. A demográfiai viszonyok kritikussá válását elsősorban nem a népesség fogyása, hanem a népesség folyamatos öregedése okozza.

Az elöregedő népesség részben maga után vonja a gazdatársadalom elöregedését is, ami Európa szerte, így Magyarországon is komoly probléma. Az Európai Unióban (továbbiakban: EU) a mezőgazdasági termelők egyharmada 65 év feletti és több mint 50%-uk átlépte az 55 éves életkort. Ezzel szemben a 35 év alatti gazdálkodók aránya csupán alig 6%, mely azt mutatja, hogy sajnos nem zajlik megfelelő ütemben a generációváltás, öregszik a gazdatársadalom. A probléma súlyosságát jelzi, hogy Magyarországon a 2000-es években felmért adatok szerint a 35 évnél fiatalabb mezőgazdasági dolgozók arányát még 20% körülire becsülték, az általuk hasznosított mezőgazdasági terület pedig 12%-ot tett ki. Az évezred küszöbén egy 35 év alatti gazdálkodóra, három olyan gazda jutott, aki betöltötte a 65. életévét. 2010-ben ez a szám már négy főre, míg 2013-ban már közel ötre növekedett.

Magyarország az aktuális adatok szerint az EU-hoz hasonló képet mutat, ahol szintén alacsony, 6,1% a 35 év alatti gazdák aránya.

A generációváltás problémájának enyhítésére dolgozta ki az EU az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alap (EMVA) keretein belül a fiatal gazdálkodók induló támogatását és a gazdaságátadási intézkedéseket, ezzel is gyorsítva, segítve, támogatva a generációváltást. A fiatal gazdák kezdetleges támogatásai az 1980-as években jelentek meg a közösségi jogalkotásban. Magyarország az EU-hoz való csatlakozás után vált jogosulttá ezekre a

támogatásokra. A magyarországi rendszerben a Közös Agrárpolitika keretein belül a vidékfejlesztési és a közvetlen támogatások segítik a fiatal gazdákat. Meg kell említeni azonban, hogy vannak olyan EU-n kívüli országok, mint az Amerikai Egyesült Államok és Új-Zéland, ahol kis mértékben vagy teljesen hiányoznak a közvetlen jellegű kifizetések.

Az EURÓPAI BIZOTTSÁG (2012) mezőgazdasági tájékoztatójából kiderül, hogy már 2007-ben minden 35 év alatti gazdára kilenc 55 év feletti gazda jutott. Az EUROSTAT 2015-ben nyilvánosságra hozott adatai szerint Lengyelországban (12,1%) és Ausztriában (10,9%) a legmagasabb a 35 év alatti fiatal gazdák aránya, addig Portugália rendelkezik a legöregebb gazda népeiséggel, ahol a fiatal gazdák aránya csupán 2,5% körül mozog. Az EU-28 országában az idősödő (55 év feletti) gazdák 55,8%-ot tesznek ki. Ez az arány magasabb Portugáliában (73,4%), Cipruson (70,1%), Romániában (67,5%), Olaszországban (63%), Horvátországban (62,4%) Bulgáriában (61,9%), Magyarországon (59,5%), valamint Spanyolországban (58,5%), az Egyesült Királyságban (58,5%) és Svédországban (58%).

Kutatásomban azért fordítok kiemelt figyelmet a Duna-Tisza közti Homokhátság fiatal gazdáira, mert feltételezem, hogy olyan sajátos, speciális problémákkal kell megküzdeniük, melyek hangsúlyosan erre a tájkörzetre jellemzőek. A szárazodás jelensége, a vizsgált terület sajátossága úgy, hogy ez a probléma már évtizedekkel ezelőtt, az 1960-as években megjelent és azóta hatása egyre érzékelhetőbbé vált.

A Homokhátság vízellátottságának problémáit a klímaváltozás tovább fokozza és az előzetes FAO¹(*Food and Agriculture Organization*) vizsgálatok, előrejelzések alapján a térséget hosszabb távon az elsivatagosodás (aridifikáció) fenyegeti. Az ásott kutak, a kismélységű csökutak kiszáradása, a horgászatra, rekreációra igénybe vehető kisebb tavak eltűnése a legérzékelhetőbb a helyben élők számára. Mindezekkel a jelekkel együtt jár az itt élők megélhetésének nehezedeése, kiszámíthatatlansága is. A térség versenyképessége már jó ideje az országos átlag alatt van, és ha a vízpótlás, vízhiány ügyében nem születik megoldás, várhatóan további tízezrek hagyhatják el itteni lakóhelyüket. Ha a felsorolt negatív folyamatok tovább folytatódnak, és nem történik társadalmi összefogás a Homokhátságon felmerülő problémák kezelésére, akkor a térség leszakadó, elmaradott belső perifériává alakul, képtelen lesz felzárkózni mind az EU, mind Magyarország fejlettebb területeihez. Az elmúlt évtizedekben csökkent a mezőgazdasági termelés biztonsága, ami jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy az őstermelő gazdaságok száma folyamatosan kevesebb, pusztul a tanyavilág, romlik a tájhasználat. Jellemző az öregedő népesség, a fiatalok elvándorlása, a perifériákon kialakult magas munkanélküliség, a kirekesztettség és a vidéki bűnözés is egyre érzékelhetőbb. A város-falu és a települések közötti kapcsolatok nem összehangoltak, elmosódnak és a helyi társadalom környezettudatossága is gyengének mondható. A gazdálkodók számára kiemelten fontos lenne, hogy a természeti erőforrásaik termőképességét megőrizték, fenntartsák, ennek ellenére nem mindig helyezték és talán most sem helyezik előtérbe a termelés hosszú távú környezeti hatásait. A fejlett országokban az I. világháború után megkezdődött és az 1950-es, 60-as évek fordulóján kialakult az iparszerű termelési modell, mely változást okozott a mezőgazdaság és a környezet kapcsolatában. A mezőgazdaságban általánossá vált a sematikus szemlélet, mely leértékelte a természeti tényezőket, a talajt, az élővilágot és a termőföld szerepét is. A XXI. században azonban már minden gazdának tisztában kellene lennie termelésük környezeti hatásaival és mindent meg

¹ Az Egyesült Nemzetek Szervezetének Élelmiszerügyi és Mezőgazdasági Szervezete (angolul *Food and Agriculture Organization of the United Nations*, FAO) az ENSZ szakosított szervezete, amelynek célja az élelmiszerbiztonság megvalósítása, az éhezés visszaszorítása. 1945. október 16-án alapították. A FAO semleges fórumként szolgál a fejlett és fejlődő országok közötti egyenlő tárgyalásoknak. Együttal tudás és információ forrása a tagországok számára mezőgazdaságuk, halászatuk, erdőgazdálkodásuk fejlesztésében, élelmiszerellátásuk biztosításában. Latin jelmondata (*Fiat panis*) magyarul annyit jelent: "Legyen kenyér."

kellene tenniük az erőforrások termelékenységének és környezeti biztonságának fenntartása érdekében.

A kutatás alapvető célkitűzései

A fenti gondolatokat összegezve és azokból kiindulva a következő célkitűzéseket fogalmaztam meg dolgozatomban.

- C1: A vizsgálatba vonandó térség, a Homokhátság mezőgazdasági termeléssel foglalkozó fiatal gazdáinak felmérése, annak meghatározása, hogy mennyiben és milyen szerepet játszhatnak a térség fenntartható fejlődésében.*
- C2: Annak meghatározása, hogy az egyéni döntési szinteket mi jellemzi (kezdeti indíttatás, termőföld ellátottság, földhasználat, gazdálkodási stratégiák, eszközellátottság, öröklés, együttműködés lehetősége, további jövőkép).*
- C3: Az előzőekből kiindulva a fiatal mezőgazdasági termelők által vezetett mezőgazdasági üzemek szerepének meghatározása a vizsgálat tárgyát képező terület társadalmi és gazdasági fejlettségének alakulásában.*

A célkitűzéseket alapul véve a következő **főbb kutatási kérdéseket** fogalmaztam meg:

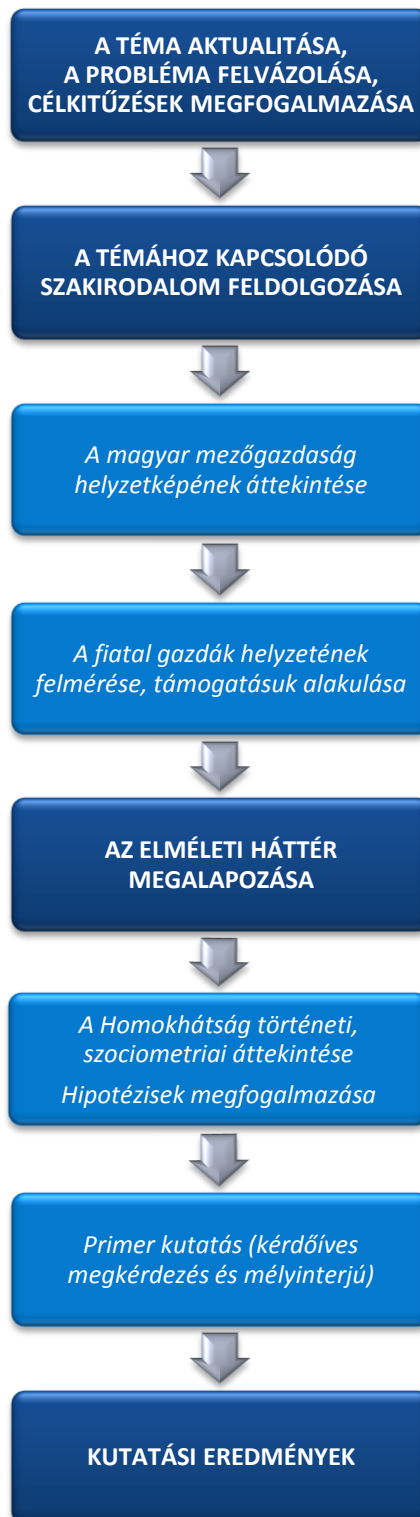
- K1:** Milyen indíttatásból és milyen ágazattal (növénytermesztés vagy állattenyésztés) kezdett el foglalkozni a fiatal mezőgazdasági termelő és a kezdeti indíttatás hogyan befolyásolja, befolyásolja-e a jövőbeni, gazdálkodásra vonatkozó terveit?
- K2:** Mely vélt vagy valós tényezők befolyásolhatják, korlátozhatják a jövőbeni termőföldvásárlás lehetőségét?
- K3:** A fiatal gazda által vitt gazdaság hozzá tud-e járulni ahhoz, hogy a közvetlen családnak vagy a környékben élőknek munkát adjon, ezáltal segít-e helyben tartani a vidéki lakosságot, csökkentheti-e a település elöregedésének mértékét?
- K4:** Hogyan alakul az együttműködési szándék a gazdák között és milyen okok húzódnak az egyes válaszok mögött?
- K5:** Milyen ismertséggel, tapasztalatokkal, benyomásokkal rendelkeznek a különböző pályázatokról – fiatal gazda pályázat, tanyafejlesztési pályázat – a fiatal gazdák?
- K6:** Hogyan ítélik meg a fiatal gazdák saját gazdaságuk megfelelését a fenntarthatóságnak mind környezeti mind gazdasági fenntarthatóság (fejlődés) szempontjából?
- K7:** A megkérdezettek véleménye szerint milyen okok húzódnak a mögött, hogy egyre kevésbé népszerű a fiatalok számára a mezőgazdaság, valamint az idősebb gazdák miért nem tudják, vagy miért nem akarják átadni a gazdaságukat a fiatalabb gazdanemzedéknek?

A vizsgált kérdések alapján összehasonlítom, hogy a Homokhátságon gazdálkodó fiatal gazdáknak milyen problémákkal kell szembenézniük, különböznek-e ezek a KSH és az AGRYA 2012-es közös felmérésében feltüntetett problémák sorrendiségétől, melyre az irodalmi áttekintésben kitérek.

A kérdőívek kiértékelésekor az egyszerű leíró statisztikákat a keresztábra elemzések követték, melyek segítségével választ kaptam arra, hogy az egyes változók összefüggenek-e,

milyen erős a kapcsolat közöttük, melyik változó van nagyobb hatással a másikra. Ezután a mélyinterjú jellegű kérdések kiértékelése következik, majd faktor- és klaszterelemzésen alapuló vizsgálatot is végeztem.

A kutatási munkafolyamatom szakaszait az 1. ábra szemlélteti.

1. ábra: A kutatási munkafolyamat szakaszai

Forrás: saját szerkesztés, 2018.

2. IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Dolgozatom irodalmi áttekintésében kitérek Magyarország mezőgazdaságának általános jellemzőire, a mezőgazdaság fontosságára, a mezőgazdasági üzem fogalmára, a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának változására, a birtokstruktúra alakulására, annak történelmi magyarázatára. Rávilágítok a fiatal gazda kérdés aktualitására, a generációváltás és az elöregedés problémájára mind Magyarország, mind pedig az Európai Unió szintjén. A KSH gazdaságszerkezeti összeírásainak (*Farm Structure Survey – FSS*) adatait elemzem, különös tekintettel a legutóbb végrehajtott gazdaságszerkezeti összeírásra. (A 1166/2008/EK rendelet értelmében az EU tagállamai kötelesek a gazdaságszerkezeti összeírások végrehajtására, ami egy összeírási rendszert jelent. Tízévente teljes körű és háromévente reprezentatív összeírásokat hajtanak végre, melyek a teljes körű összeírásokra épülnek. A tízévenkénti összeírást nevezzük Általános Mezőgazdasági Összeírásnak.) Ezután érintem a vizsgált terület, a Duna-Tisza közti Homokhátság mezőgazdaságának jellemzőit. A fiatal gazdák szemszögéből vizsgáltam az együttműködési hajlandóságukat, a fenntarthatósághoz fűződő viszonyukat és saját tapasztalataikat, ezért az irodalmi áttekintésben ezek a témák is érintésre kerülnek.

2.1. Magyarország mezőgazdaságának általános jellemzői napjainkban – A mezőgazdaság térvesztése

Magyarországon a termőföld kiemelkedően fontos termelési tényező, mely a mezőgazdasági termelés alapját jelenti (BÍRÓ, 2010). Az 1800-as évek II. feléig a mezőgazdaság Magyarországon kizárólagos termelési ág volt. 1938-ban a népesség még 55%-a élt mezőgazdaságból, mely arány csak az elmaradott balkáni országokra volt jellemző. A felszabadulás óta Magyarország ipari – agrár országgá alakult (BERNÁTH – ENYEDI, 1961). A mára kialakult művelési ágak szerkezete egy hosszú folyamat eredménye. Kialakulásukban szerepet játszott a művelés, a társadalmi és gazdasági fejlődés, a birtokpolitikai és agrárpolitikai célkitűzések. A legnagyobb részarányt a szántó teszi ki 1945 óta és a rendszerváltást követően is a legjobban felszántott országok közé sorolható (GÓDOR – KÁPOSZTA, 2017).

Az ország 9,3 millió hektár összes területének 83%-a (~7,7 millió ha) termőterület², azonban ma már csak megközelítően alig több mint 5,3 millió ha áll mezőgazdasági³ művelés alatt (2. ábra). Az ország mezőgazdasági területe az 1960-as évektől folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, amely főként a szántó- és kerthasznosítás térvesztésének, és a növekvő, nem mezőgazdasági célú földhasználat következménye.

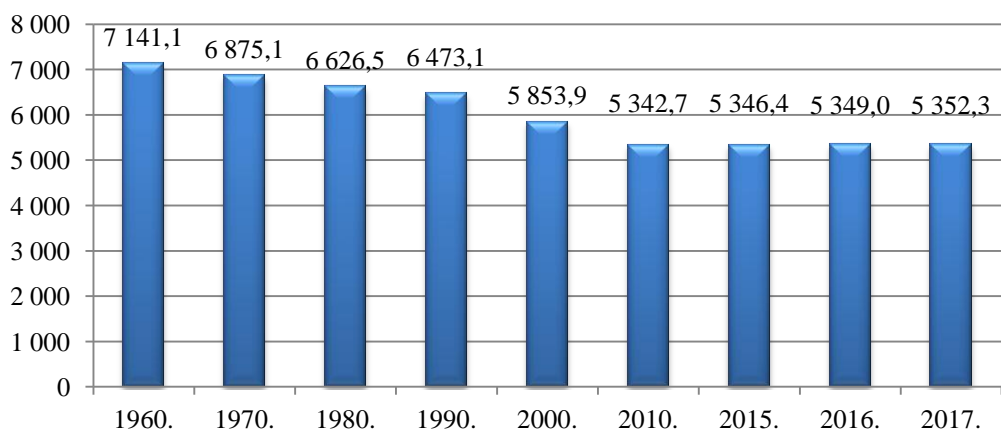
PÁLVÖLGYI és CSETE (2012) a termőterület arányának folyamatos csökkenését a települések és az infrastruktúra egyre nagyobb mértékű terjeszkedésével magyarázza. Az utóbbi néhány évben azonban kismértékű, csekély javulás figyelhető meg a mezőgazdasági területek használatát illetően.

A termőterület megoszlását nézve, annak döntő hányada szántóként⁴ hasznosul, melyet az erdőterületek aránya követ (3. ábra).

² **Termőterület:** A mezőgazdasági terület (szántó, kert [konyhakert], konyhakert, gyümölcsös, szőlő, gyeperdő, nádas, halastó együttes területe (KSH FOGALOMTÁR) (~7,7 millió ha).

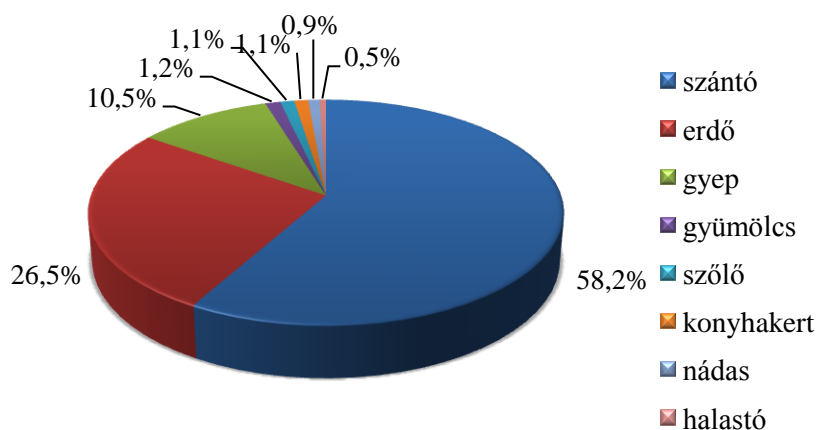
³ **Mezőgazdasági terület:** A művelés alatt álló szántó, kert (konyhakert), gyümölcsös, szőlő és (belterjes és külterjes) gyeperdő együttes területe (KSH FOGALOMTÁR) (~5,3 millió ha).

⁴ **Szántó:** Minden olyan terület, amely rendszeres szántóföldi művelés alatt áll, tekintet nélkül arra, hogy a talajmunkát milyen módon végzik, vagy a területet ugaroltatják. A parlagterületeket is ide sorolják. Ide tartoznak a faiskolák, az élő növények (pl. lucerna, szamóca), a gyógy- és fűszernövények területe. A szántóföldi és kertészeti növényekkel hasznosított konyhakert területe ide tartozik, amennyiben a termelés nem a gazdaságban dolgozó személyek fogyasztását elégíti ki (KSH FOGALOMTÁR) (~4,3 millió ha).

2. ábra: Mezőgazdasági területek változása 1960-2017 között (ezer ha)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés, 2018.

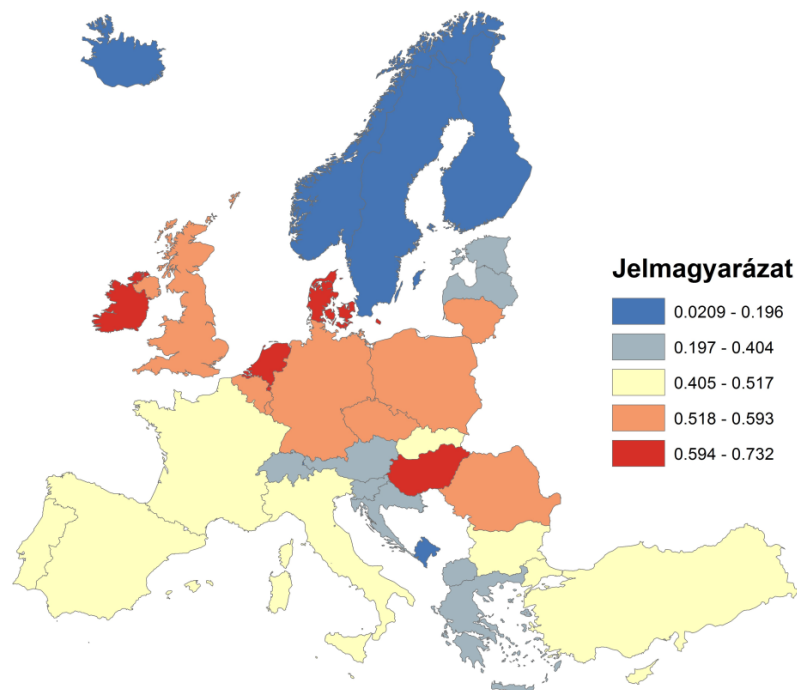

3. ábra: Az országos termőterület megoszlása művelési áganként (%)

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés, 2018.

Magyarországnak azonban még mindig komparatív⁵ előnyei vannak az Európai Unió és Európa legtöbb tagországával szemben, melyet az is alátámaszt, hogy Európában ennél csak Dániában, Írországban és Hollandiában magasabb a mezőgazdasági területek aránya (4. ábra). Az átlagnál előnyösebb helyzetét a relatíve magas napsütéses órák száma, a magas mezőgazdaságilag hasznosítható termőterületi arány (79,22%) és a termőföldek viszonylag jó minősége is jelzi.

⁵ A komparatív (viszonylagos) előny elméletét David Ricardo fogalmazta meg. Az elmélet arra az esetre világít rá, amikor két azonos terméket termelő két ország közül az egyik ország mindkét terméket hatékonyabban tudja előállítani, mint a másik. Ebben az esetben akkor érhetik el a legnagyobb kibocsátást, ha a hatékonyabban termelő ország azt a terméket állítja elő, amelyikben nagyobb az előnye.

4. ábra: A mezőgazdasági terület aránya a teljes területből Európa országaiban, 2013.

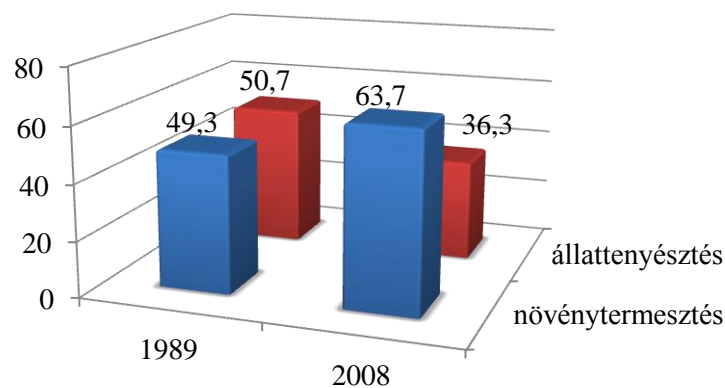
Forrás: Corine Land Cover Changes 2012. adatai alapján saját szerkesztés, 2018.

Az előbbieken már említett kiemelt természeti és környezeti adottságaink, az ország kedvező fekvése, jó talajadottságai révén Magyarország mezőgazdasága jelentős ágazat évszázadok óta. Gazdasági szerkezetében, birtokstruktúrájában azonban nagymértékű változást okozott a XX. század nagyüzemi termelése és az EU-hoz történő csatlakozásunk (HORVÁTH - KOMAREK, 2016.) A mezőgazdaság rendszerváltás előtti súlyát és jelentőségét KAPRONCZAI (2014) is alátámasztja, miszerint Magyarországon a mezőgazdaság és erdőgazdaság a nemzetgazdaság egyik meghatározó ágazata volt a rendszerváltás előtti időszakban. Az 1960 és 1975 közötti időszakban a magyar mezőgazdaságot és az élelmiszeripart gyors ütemű előretörés jellemezte (SCHLETT, 2013) a közvetlen (üzemanyag) és közvetett (műtrágya, növényvédő szer, gép) energia bevitel következtében (KAPOSI, 2007). Mára szerepe nagymértékben lecsökkent, de jelentősége még mindig alapvető fontosságú és nem csak gazdasági területen, hanem társadalmi, szociológiai és politikai értelemben is (KAPRONCZAI, 2014).

FORGÁCS (2003) úgy vélekedik, hogy a jövőben a mezőgazdaság már motorfunkciót nem tölthet be a vidék fejlődésében, de fontossága a vidéki gazdaság előremozdításában továbbra is kiemelt jelentőségű. Európa vidéki területei már nem a mezőgazdaság miatt vonzóak az emberek számára, hanem a helyi ipar és szolgáltatások miatt. Magyarország mezőgazdasági helyzetére jellemző a csökkenő versenyképesség, a piac és pozícióvesztés, de adottságait és hagyományait kihasználva továbbra is fontos gazdasági ág maradhat és hozzájárulhat a vidék fejlődéséhez (CSÁKI, 2008). KAPRONCZAI (2011/a p. 611.) is hasonlóképpen vélekedik, úgy gondolja, hogy „a mezőgazdaság fejlett vagy közepesen fejlett gazdaságú társadalomban már soha nem lehet „húzóágazat”, de lehet sikerágazat!”

Az előzőekben említett, a magyar mezőgazdaságra jellemző belső problémák nem a rendszerváltást követően, hanem már a rendszerváltás előtti években, a nyolcvanas évek elején, közepén érezhetőek voltak. A hatvanas éveket az olcsón és széles kínálattal rendelkező termelési tényezők, a nemzetközi kapcsolatok megléte és a piacbővülés jellemezte. A hetvenes években azonban jelentős átalakulás vette kezdetét, a mezőgazdaságra nézve is

megváltoztak és kedvezőtlené váltak a világszertei körülmények (SCHLETT, 2013). Az agrártermelés 1988-tól rohamosan csökkent, mélypontját a növénytermesztésben 1993-ban, az állattenyésztésben 1994-ben és 1997-ben érte el (ANTAL et al., 2003). A kilencvenes évek elejétől pedig jellemzően nem használjuk ki az agrárgazdaság nyújtotta lehetőségeket, annak ellenére, hogy Magyarország teljes területének mintegy kétharmada áll mezőgazdasági művelés alatt (KAPRONCZAI, 2014). Ez annak is köszönhető, hogy Magyarország mezőgazdaságában a politikai rendszerváltás és a piacgazdaságra való átállás jelentős változásokat indított el a fent említettekén is túl, az agrárágazat egyre nehezebb helyzetbe került. A mezőgazdasági nagyüzemek többsége szétesett, a föld nagy része magántulajdonba került, de többségében nem a tulajdonosok művelték földjeiket. A tőkehiány, a termelés szervezetlensége, az életszínvonal csökkenése következtében a fogyasztás visszaesett és egyes termékekből eladhatatlan mennyiséget teremtett, amit az alacsony jövedelmezőség tovább fokozott. A mezőgazdaság két ágazatának egymáshoz viszonyított aránya felborult, az állattenyésztés aránya csökkent és 2008-ban már a növénytermesztés került Magyarországon túlsúlyba (5. ábra) (KSH, A MEZŐGAZDASÁG FEJLETTSÉGÉNEK REGIONÁLIS KÜLÖNBSEGEI, 2008).

5. ábra: A mezőgazdasági alaptevékenység megoszlása (%) 1989-ben és 2008-ban

Forrás: AKI adatok alapján saját szerkesztés, 2018.

A rendszerváltás után az állattenyésztés lett a mezőgazdaság legnagyobb vesztese. A válság, valamint a takarmányárak növekedése még tovább rontotta az ágazat helyzetét. A legnagyobb problémát jelenleg az élelmiszerlánc szereplői közötti együttműködés, a szakismeret, a tőkeszegénység, a kutatás-fejlesztés és az innováció hiánya együttesen okozza (HARANGI-RÁKOS et al., 2013).

Jelen, XXI. századunk sok tekintetben is új korszak kezdetét jelenti a mezőgazdaságban, hiszen a világ népességének növekedése és élelmiszer-ellátása a mezőgazdasági termelés növelésének körülbelül 70%-át jelenti 2050-ig. Ha a világ mezőgazdaságának fejlődését vizsgáljuk, akkor elmondható, hogy éves fejlődési üteme a 2%-ot is meghaladta 1990 és 2010 között, azonban a növénytermesztés valamelyest meghaladta az állattenyésztés fejlődési ütemét. A mezőgazdaság problémái között megemlíthető a mezőgazdasági népesség elöregedése, mely különösen a fejlett és a közepesen fejlett országokat érinti. Jellemző a város-vidék közötti jövedelemkülönbség, melyhez hozzájárulnak a környezeti problémák és a klímaváltozás fenyegető jelei is (CSÁKI, 2012). Ezen megállapításokat figyelembe véve véleményem szerint azért szükséges a mezőgazdaságban a generációváltás, mert ha ilyen ütemben folytatódik az agrártársadalom elöregedése és a gazdaságok átvétele nem történik meg, akkor az élelmiszerellátás is veszélybe kerülhet. A népesség növekedése pedig az élelmiszer iránti kereslet növekedését vonja maga után (POPP et al., 2017). Magyarországon

jelentős területi és településbeli különbségek vannak, melyek fellelhetőek a társadalmi, a gazdasági szférában, a településhálózatban, mind pedig a lakossági életkörülményekben. A területi különbségek a vidéki területek hátrányát érzékeltetik, a vidék városias körzetektől történő lemaradása folyamatosan növekszik. A vidéki területekre jellemző a mezőgazdasági termelés, az erdőgazdálkodás és a rekreációs tevékenységek (GÓDOR – KÁPOSZTA, 2017). A mezőgazdaság legfontosabb funkciói GÁTHY (2006) szerint az élelmiszer ellátás; a táj élővilágának megőrzése; a vidéki népesség életkörülményeinek megőrzése, a népesség helyben tartása; a munkahelyek teremtése, megfelelő jövedelem biztosítása mellett; valamint a vidék kulturális értékeinek megőrzése. Ezen funkciók összessége véleményem szerint együttesen magyarázza a fiatal generáció mezőgazdaságban jelentkező fontosságát, a mezőgazdasággal foglalkozó gazdák eltűnése, a gazdaságok át nem adása, illetve át nem vétele a mezőgazdaság funkcióinak sorvadását, eltűnését eredményezheti.

A magyar agrárgazdaság 15-20 millió ember ellátására is képes lehet a jövőben, de jellemző, hogy a nyers és a feldolgozott termékeink jelentős részét külföldön értékesítjük. Az anyagi és a szellemi erőforrásokat a hatékonysági mutatók és a versenyképesség javítására kell fordítani, melynek következménye a foglalkoztatás növelése. A vidékpolitika célja a vidéki térségek felzárkóztatása, azonban ennek hatásai a mai napig nem igazán érezhetőek, a várakozásokat alul múlták. A vidéki térségekben élő lakosság korösszetételére az elöregedés jellemző, alacsony az iskolázottság és itt élnek azok a népcsoportok, melyeknek integrációja nem történt meg az elmúlt években. A fiatalok és a tanultabbak elhagyják a vidéket, csökken az aktív keresők és a képzettebb munkavállalók száma (POPP, 2014).

2.2. A mezőgazdasági üzem fogalma – statisztikai gazdaságfogalom

Munkám szempontjából kiemelten fontosnak tartom meghatározni több szempontból és megközelítésből a mezőgazdasági üzem fogalmát.

Már a 19. században is felvetődött a kérdés, hogy a statisztikusok mit tekintsenek gazdaságnak, mezőgazdasági termelési egységnek. A szakemberek a nemzeti szintű gazdaságfogalmak meghatározásakor ugyan a nemzetközi ajánlások figyelembe vételére törekedtek, de az eltérő gazdaságstruktúrák miatt eltérő gazdaságfogalmakat hoztak létre. A statisztikai értelemben vett agrár-gazdaságfogalom meghatározásának célja, hogy a megfigyelés a mezőgazdaság teljesítményéről minél teljesebb képet adjon. A nagyszámú, kizárólag saját fogyasztásra termelő gazdaságok, melyek jellemzőek Magyarországon is, közgazdasági értelemben ugyan nem tekinthetők gazdaságnak, de a teljességre törekvés miatt nem hagyhatók ki a statisztikai megfigyelések köréből. Közgazdasági értelemben a gazdaság a társadalom anyagi létszférája, az anyagi javak és szolgáltatások előállításával, elosztásával, forgalmazásával és fogyasztásával összefüggő jelenségek és kölcsönhatások összessége, a gazdasági tevékenységek színtere. A társadalomban többféle gazdálkodó szervezet működik. A háztartások jellemzője, hogy elsősorban saját szükségleteik kielégítésére törekszenek, a vállalatoknak pedig a profit elérése a cél. A két alaptípus tiszta formában azonban nem létezik, közgazdasági értelemben meg kell különböztetni a saját fogyasztásra termelés és a piaciorientált gazdálkodás határát (LACZKA, 2004). A mezőgazdasági üzemeknek három típusát különböztették meg. A tiszta családi gazdaság, ahol a farmer egyedüli tulajdonosa az outputoknak és az inputoknak, valamint gyakorolja a farm vagyona fölötti ellenőrzést. A másik típus az iparszerű farm, amely sok ember tulajdonában van, és a munkaerőt nagyszámú bér munkás adja. A kettő között helyezkedik el a mezőgazdasági társaság, amelyben két-három tulajdonos osztozik az outputokon és a tőkén, valamint mindegyik tulajdonos a farmon dolgozik (ALLEN – LUECK, 1998).

Az üzem fogalma a piac igényeit kielégítő, rendszertől független gazdasági egységet hordozza magában. Az EU-ban az üzemtulajdonos vezetése alatt álló termelőegységet jelenti, míg az

angolszász országok a farm megnevezést használják az üzem fogalmára. A XIX. század II. felében az üzemen belül ágazatokat kezdtek megnevezni. A II. világháború után a mezőgazdaság átszervezésének következtében kialakult a nagyüzemi gazdálkodás, mely alapján állami gazdaságok és termelőszövetkezetek szerveződtek. A magángazdaságok egy időre eltűntek és csak később jelentek meg ismét az ún. háztáji vagy kiegészítő gazdaságok. Ebben a korszakban a mezőgazdasági üzemek olyan vállalatformák voltak, mint az állami gazdaságok és a termelőszövetkezetek. Napjainkra szerepe megváltozott, alkalmazkodott a multifunkcionális mezőgazdasághoz. A termelési funkciók mellett a mezőgazdasági üzem már térségi (regionális), földhöz kapcsolatos, ökológiai, szociológiai és kulturális funkciókat is egyaránt képes betölteni (SZÉKELY – TAKÁCSNÉ, 2008). A jelenlegi családi gazdaságok kialakulása a rendszerváltás környékére vezethetőek vissza. A rendszerváltás után a nagyüzemek mellett működő háztáji gazdálkodás kettős üzemstruktúrája megszűnt, helyettük a társas vállalkozások, egyéni gazdaságok és a ház körüli termelést folytatók jelentek meg (SZÉKELY, 2010).

Az Európai Unió az 1782/2003 EK rendeletének 2. cikkelye alapján a mezőgazdasági üzemet a mezőgazdasági termelő által vezetett és ugyanazon tagállam területén található termelőegység összességéként értelmezi.

„Az üzem a termelésnek egy helyi, technikai és szervezeti értelemben vett egysége, amelyben a termelési faktorokat az üzemvezetés tervszerű tevékenysége fogja össze és kombinálja javak előállítására. Ezen meghatározás alapján az üzem technikai eszközöket és térbeli egységet jelent, amelynél a termelés egy technikailag és térbelileg összetartozó körben folyik, azonosítható a munkahellyel is. Szervezeti, technikai értelemben a melléküzemek is az üzem egységéhez számítandók, ha azonos helységben vannak és ugyanazon technikai vezetés alatt állnak” (STEINHAUSER, 1984., 12. p.)

„A mezőgazdasági üzem olyan, integrált egészet alkotó gazdasági rendszer, amelyben szerves egységet képviselnek a vállalat erőforrásai között a növények, az állatok, a tartós eszközök, anyagok mellett az ember, mint meghatározó termelési tényező. A mezőgazdasági üzemeknek úgy kell működniük, hogy megvalósítsák a fenntartható fejlődést. A multifunkcionális mezőgazdaságban szerepet kap a termelési funkció, a térségi vagy regionális funkció, földdel kapcsolatos és ökológiai funkciók, illetve a szociális és kulturális funkciók. Az a vállalat (üzem), amelyik ezen feladatokból egyidejűleg többet ellát, mezőgazdasági üzemnek tekinthető” (TAKÁCSNÉ, 2008. 24. p.).

ORLOVITS (2008) a mezőgazdasági üzem fogalmát annak jogi oldaláról közelíti meg. Az agrárüzem gazdasági értelemben véve gazdasági és műszaki egység, melyben mezőgazdasági termelő tevékenység folyik. Jogi értelemben a dologösszesség fogalmával azonosítható, mely több különálló, de egy közös gazdasági cél szolgálatára rendelt, különböző fajtájú dolgok forgalmi egységként való összefogását jelenti. A mezőgazdasági üzem egy speciális dologkapcsolatnak tekinthető. Egy növénytermesztő üzemben földolog lehet a termőföld, melyhez mellékdolgok kapcsolódnak.

SZÉKELY és TAKÁCSNÉ (2008) a mezőgazdasági üzem fogalmán a gazdálkodó egységet érti, függetlenül annak jogi formájától és méretétől. Az üzem szinonimájaként említhető a gazdaság és a mezőgazdasági vállalkozás, illetve a vállalat is. A birtok fogalma inkább a termelést, a termelőeszközök működtetését, tulajdonlását fejezi ki.

2.2.1. Az egyes üzemtípusok jellemzői

A KSH két gazdasági csoportot különböztet meg. Az egyik vizsgált csoportot a gazdasági szervezetek, a másikat pedig az egyéni gazdálkodók alkotják. Gazdasági szervezetek alatt jogi és nem jogi személyiségű vállalkozásokat értünk. Az egyéni gazdálkodók csoportját a mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozó háztartások és az egyéni vállalkozók alkotják. Az

adóalanyok lehetnek egyéni vállalkozók, családi gazdaságok, őstermelők, de olyan mezőgazdálkodással foglalkozók is, akik ebből a tevékenységből kevés bevételhez jutnak, ezért mentesülnek az adózási kötelezettségek alól.

A KSH gazdasági szervezetek alatt olyan gazdaságokat ért, amelyek főként a korábbi nagyüzemek jogutódjaiként, jellemzően társas vállalkozásként működtek (rt.-k vagy kft.-k), kisebb részük szövetkezet volt vagy erdőbirtokossági társulat lett. Az egyéni gazdaságok a vállalkozói igazolvánnyal rendelkező egyéni gazdálkodók vagy azok a mezőgazdasági tevékenységet folytató háztartások, melyek elérték vagy meghaladták a KSH által meghatározott gazdaságméret alsó határát (KOVÁCS, 2010). „*A gazdaság mezőgazdasági tevékenységet folytató, technikailag és gazdaságilag különálló termelőegység, amely 2000. március 31-én használt területére (szántó, kert, gyümölcsös, szőlő, rét, legelő, erdő, nádas, halastó külön-külön vagy együtt) legalább 1500 m² vagy gyümölcsös-, illetve szőlőterülete külön-külön vagy együtt legalább 500 m² vagy 2000. március 31-én az istállózott mezőgazdasági haszonállat-állománya legalább egy nagyobb élő állat (szarvasmarha, sertés, ló, juh, kecske, bivaly), 50 db baromfi (tyúkféle, liba, kacska, pulyka, gyöngyös) külön-külön vagy együtt, 25-25 házinyúl, prémes állat, húsgalamb vagy 5 méhcsalád vagy az összeírást megelőző 12 hónap folyamán mezőgazdasági szolgáltatást végzett vagy intenzív kertészeti termelést (pl. üvegház, fólia alatti termelést) folytatott.*” (KSH Fogalomtár).

Agrárközgazdasági oldalról családi gazdaság minden olyan mezőgazdasági tevékenység, mely a családi munkaerő hasznosítást és foglalkoztatást helyezi előtérbe (DOBOS, 2000). Egy másik megközelítés szerint olyan vállalkozási forma, amelyben a családi tőke, az irányítás, a tulajdon és a munkaerő felhasználása jellemző és generációról generációra szállva járul hozzá a család megélhetéséhez, melyre jellemző a saját fogyasztásra termelés mellett az árutermelés is (NAGY, 2006). A családi mezőgazdasági vállalkozásnak nevezzük, ha a vállalkozás vezetői családtagok, a vállalkozás tulajdonjoga, irányítása és a munkaerő ugyanaz, a család a gazdaságban lakik, kiveszi részét a mezőgazdasági munkából és a vállalkozás apáról gyerekekre száll (GASSON-ERRINGTON, 1999).

A mező- és erdőgazdálkodási földek forgalmáról szóló törvény értelmében a mezőgazdasági igazgatási szervnél családi gazdasággént rögzített mezőgazdasági üzem érthető alatta (2013. évi CXXII. törvény). A családi gazdaságoknak kiemelt szerepe van a vidék népességmegtartó és eltartó képességének javításában (VIDÉKFEJLESZTÉSI MINISZTERIUM, 2012-2020).

„*Az ideális típusú családi mezőgazdasági vállalkozás, mint fogalom nem zárja ki azt, hogy a gazdaságon alapuló háztartás főként nem a gazdaságból származó jövedelemforrástól függjön. Kell azonban lennie egy minimális, kereskedelmileg értékelhető mennyiségű gazdasági terméknek ahhoz, hogy a gazdaságot mezőgazdasági vállalkozásnak tekintsük*” (GASSON – ERRINGTON, 1999. 35. o).

A mezőgazdasági vállalkozás ideális típusai WHATMORE et al. (1987) alapján GASSON-ERRINGTON (1999. p. 83.) írja le. Ezek alapján a gazdaságokat a következőképpen csoportosította:

- **AA - családi művelésű gazdaság:** zárt gazdaság, melyben a termelési viszonyokat a szűkebb családi irányítja. A kölcsönfelvétel egyáltalán nem vagy nem jellemző. A vásárolt termékek száma kevés, formális piaci kapcsolatokkal nem rendelkeznek. Mértékletes fogyasztás a jellemző és/vagy nyugdíjra, vagy megtakarításra támaszkodnak.
- **BB - átmeneti gazdaságok:** ezeket a gazdaságokat családok birtokolják és irányítják, formális társas viszonyon vagy családi gazdaságon belül. Előfordul, hogy családon kívüli munkaerőt is alkalmaznak. Korlátozottan külső tőkéhez is hozzájuthatnak. Hosszú távú fennmaradásuk, terjeszkedésük, életképességük a hitel felvételén is múlhat. A háztartás jövedelmét és a vállalkozás tőkéjét a gazdaságon kívüli jövedelemforrással is kiegészítheti.

- **CC - családi vállalkozásban működő gazdaságok:** nagyvállalati tulajdonban és irányítás alatt vannak. Olyan vállalkozásokkal léphetnek, illetve vannak kapcsolatban, amelyek a családhoz tartozó társaságok tulajdonában vannak. Üzleti döntéseiket a terjeszkedés befolyásolja. A külső tőkeforrással fenntartott kapcsolataik erősek és aktívak. A munkaerő és a vezetők is lehetnek bér munkások, a marketingkapcsolatok széleskörűek és gyakoriak. A vállalkozásra a dinamizmus és a terjeszkedés jellemző, különösen, ha fenn kívánnak maradni. A család és a gazdaság között fennálló kapcsolatok elmosódnak.
- **DD - nem családi gazdaságok:** alárendelt vállalkozások, melynek a belső szerkezetét a külső tőke átszövi. Nincs családi munkavégzés és a családi irányítás sem jellemző. Kiterjedtek a külső tőkeforrásokkal való kapcsolatok és a kölcsönfelvétel mértéke meghatározó.

Az európai agrármodellre a kis - és közepes családi gazdaságok és szövetkezetek jellemzőek (FERTŐ - FOGARASI, 2007), melyek számára a következő jövőbeli kihívások sorolhatók: természeti erőforrásokhoz való hozzáférés biztonsága, a piaci érdekérvényesítő képesség erősítése, az összefogás és az innováció megteremtése (DAVIDOVA - THOMSON, 2014). 2013-ban Magyarországon a gazdaságok mintegy 87%-a 5 hektárnál kisebb, míg az 50 hektár feletti gazdaságok száma elenyésző volt. Jellemző a mai napig az elaprózódott birtokstruktúra, amelyhez hozzájárul, hogy a gazdaságok számbavételénél a gazdasági küszöb mértéke is alacsony. Ez ad magyarázatot arra, hogy a gazdaság fogalma eltér a üzemgazdaságban használt megfogalmazástól. A Központi Statisztika Hivatal (KSH) a vidéki háztartásokat is a gazdaság fogalmába sorolja, ezért az agrárpolitikában használatos mezőgazdasági üzemek (árutermelő gazdaságok) éles határai eltűnnek a számokban (HARANGI-RÁKOS, 2013).

Az egyéni gazdaságok a kárpótlás után megerősödtek, számos kisgazdaság jött létre a rendszerváltást követően Magyarországon. Számuk az ezredfordulót követően azonban csökkenésnek indult, mely a mai napig megfigyelhető (1. táblázat) (HARANGI-RÁKOS et al., 2013). A mezőgazdasági területek tulajdonlásában bekövetkezett változásokkal összhangban az agrártermelést végző üzemek összetétele, struktúrája is jelentősen megváltozott 1990-et követően. A magyar mezőgazdaságra jellemző duális birtokszerkezet a megye korábbi eltérő agrárfejlődési pályája ellenére is kialakult.

A KSH felmérése szerint 2010-ben másfélmillió háztartásnak volt köze a mezőgazdasághoz, melyből 567 400-at sorolt az egyéni gazdaságok kategóriájába. Közgazdasági szempontból ezek közül nagyon sok nem tekinthető gazdaságnak. Az alacsonyabb méretküszöböt jelzi az is, ha egy házaspár tavasszal sertést vásárol saját célra azt is gazdaságnak tekintik, azonban ökonómia értelemben ez nem tartozik a gazdaságok körébe (KAPRONCZAI, 2011/a).

Termelési típusok szerint megkülönböztethetünk növénytermesztő, állattenyésztő/állattartó és vegyes gazdaságokat. 2016-ban több növénytermesztő egyéni gazdaság működött, mint 2013-ban, mindez az állattartó egyéni gazdaságok rovására (KSH, 2017/b).

A KSH 2016-ban végzett gazdaságszerkezeti összeírása szerint a mezőgazdasági tevékenységet folytató egyéni gazdaságok száma már csak 416 ezer volt. A szervezetekkel ellentétben számuk az ezredforduló óta folyamatosan csökken. A korábbi, 2013-as összeíráshoz képest ez 12%-kal, a 2003-as összeíráshoz képest pedig 45%-kal kevesebb egyéni gazdaság működik. A csökkenés egyik oka, hogy az idősebb – főleg a 65 év feletti –, jellemzően egyedülálló gazdálkodók közül sokan felhagytak a mezőgazdasági termeléssel. 2010 és 2016 között 35 ezer fővel csökkent az e csoportba tartozó gazdálkodók száma, mely legnagyobb arányban az 55–64 éves korosztályra volt jellemző. Esetükben feltételezhető, hogy a fiatalabb generációk vették át a termelés egy részét. Az állatot tartó egyéni gazdaságok

száma közel 120 ezerrel volt kevesebb, mint 6 évvel ezelőtt. 2016-ban 10 egyéni gazdálkodóból 4 esetében volt az állattartás meghatározó tevékenység. A gazdasági szervezetekhez hasonlóan 2016-ban az egyéni gazdaságok jelentős része, csaknem fele az Alföldön gazdálkodott. Számuk minden megyében csökkent 2010-hez képest, legjelentősebben Budapesten, valamint Pest, Veszprém, Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben. Ezekben a megyékben közel harmadával kevesebben foglalkoznak mezőgazdasággal, mint 6 évvel korábban. Az egyéni gazdaságok számának csökkenése legkevésbé a Dél-Dunántúlon és az Alföldön érezhető, főként Tolna és Hajdú-Bihar megyék stabilabb gazdaságszáma miatt. Itt szorult vissza legkevésbé a 45 év feletti gazdálkodók aránya is, ugyanakkor a legfiatalabb generáció részaránya átlagon felül csökkent (KSH, 2017/b).

1. táblázat: Gazdasági szervezetek és egyéni gazdaságok számának alakulása 1972-2016 között (ezer db)

Év	Gazdasági szervezet	Egyéni gazdaság	Összesen
1972	6,1	1841,5	1847,6
1981	1,4	1529,6	1531
1991	2,6	1395,8	1398,3
2000	8,4	958,5	966,9
2003	7,8	765,5	773,4
2005	7,9	706,9	714,8
2007	7,4	618,7	626,1
2010	7,3	567,4	575,4
2013	8,09	474	482,09
2016	8,9	416	424,9

Forrás: KSH gazdaságszerkezeti összeírások alapján saját szerkesztés, 2018.

2.2.2. Az üzemméret gazdasági jelentősége, az üzemnagyság mérése

Az üzem méretének meghatározására és azok összehasonlítására jellemzően inputmutatókat (egy gazdaság által hasznosított földterület, a felhasznált munkaerőlétszám, az állatállomány létszáma), vagy outputmutatókat (hozam, árbevétel), illetve a kettő valamilyen kombinációját (egy hektárra/ egy munkaerőre jutó árbevétel) szokták alkalmazni. Ez ilyen jellegű, az előbbieken felsorolt mutatók, azonban egyes esetekben semmit sem mondanak el az üzem ökonómiai méretéről. A hektárban, darabban stb. kifejezett üzemszerkezeti adatok nem alkalmasak az adott ország mezőgazdasági teljesítményének meghatározására, és ezekkel az ökonómiai összehasonlításuk sem lehetséges (BORS, 2008).

„A közösségi gazdaságszerkezeti felvételek rendszere a 10 évenkénti teljes körű mezőgazdasági összeírásokra (alapösszeírásokra, amelyek egyben a FAO világcenzusaihoz is kapcsolódnak) és a 2-3 éves intervallumokban végrehajtott reprezentatív szerkezeti felvételekre épül. A szerkezeti összeírásoknak le kell fedni az ország mezőgazdasági teljesítményértékének 99%-át, illetve 2010-től a használt mezőgazdasági földterület és a haszonállat-állomány 98-98%-át” (KSH ÁMÖ, 2010.)

Az EU az üzemek méret szerinti osztályozására, mind az EUROSTAT által végzett gazdaságszerkezeti összeírások, mind a Mezőgazdasági Számviteli Információs Hálózat (FADN) keretében a standard fedezeti hozzájárulást (SFH, angolul: Standard Gross Margin, SGM) használja (BORS, 2008). Az SFH a termelés egységnyi méretére vonatkozó egyfajta hozzáadott érték: a bruttó termelés érték és a közvetlen változó költségek különbözete. A standard jelző azt

jelenti, hogy ezeket az értékeket nem egy adott üzemre, hanem normatívaként, az egyes régiókban található üzemek átlagára, illetve több év átlagára határozzák meg (KAPRONCZAI, 2007). A mezőgazdasági termelőtevékenységek fajlagos, azaz egységnyi méretére (1 hektár, 1 állat) vonatkozóan meghatározott normatív (átlagos időjárási és üzemi feltételekre vonatkoztatott) fedezeti hozzájárulás. Az SFH az egyes növények egy hektár területére, illetve az egyes állatcsoportok egy darabjára számolt termelési érték és a termeléssel közvetlenül kapcsolatba hozható ráfordítások különbözete, három egymást követő év számtani átlaga alapján. A termelőtevékenységek fajlagos SFH értékét a tevékenységek adott üzemi méretével (hektár, db) megszorozva, majd a szorzatokat összegezve, az üzem összes SFH értékét kapjuk meg (BORS, 2008). Az SFH jövedelemtermelő kapacitást jelent s ennek megfelelően pénzürtékben (Euróban) kerül meghatározásra. Az üzem összes SFH-értékének minden egyes 1200 Eurónyi összegét egy Európai Méretegységnek (EUME, angolul: European Size Unit, rövidítve: ESU) nevezzük. Az üzem méretét tehát legjobban a potenciális jövedelemtermelő kapacitás (képeség) fejezi ki, amely egyenlő az adott üzem összes standard fedezeti hozzájárulásával. Az 1 EUME euróban lévő SFH értéke az infláció változásával módosulhat (KAPRONCZAI, 2007).

Az új Vidékfejlesztési Program keretében változást hozott, hogy szinte minden pályázatnál a pályázó rendelkezzen egy kötelezően előírt üzemmérettel, melyet a használatos mértékegység alapján már STÉ értéknek nevezünk. A korábbi évek pályázatai kapcsán is gyakran alkalmazott előfeltétel volt, bár elsősorban a nagyobb beruházási jellegű pályázatokra volt jellemző és nem STÉ-ben, hanem SFH-ban (EUME-ben) határozták meg az üzemméretet. 1 EUME hozzávetőleg 1500 EUR STÉ-nek felel meg, így a mostani pályázatokban elvárt 6000 STÉ érték nagyjából megegyezik a korábbi agrár-pályázatokban minimálisan elvárt 4 EUME üzemmérettel. Ami jelentős változás viszont, hogy ezt a 6000 euró STÉ-nek megfelelő üzemméret elvárását kiterjesztették szinte valamennyi pályázatra, így a fiatal gazda pályázatra is. Az STÉ azaz a Standard Termelési Érték a hivatalos meghatározás szerint az ágazat kibocsátását fejezi ki termelői áron hektárra vagy számolásállatra vetítve euróban (MAGYARORSZÁG – VIDÉKFEJLESZTÉSI PROGRAM 2014-2020 p. 154.). A mutató lényegében arra szolgál, hogy összehasonlítható legyen két eltérő tevékenységet végző mezőgazdasági üzem mérete. Azt mutatja meg, hogy az adott növénykultúrával vagy állatállománnyal éves szinten és euróban meghatározva mekkora kibocsátás, leegyszerűsítve forgalom/bevétel realizálható (MIKLÓS, 2016).

Az ágazati költség-jövedelem adatok alapján a szántóföldi gabonatermelésben 70-100 ha, kézimunka-igényes zöldségfajoknál 7-11 ha, gyümölcsültetvényeknél 15-20 ha, az állattenyésztéshez kapcsolódóan tejelő tehenekből 30-35 egyed és hozzá kb. 30-35 ha takarmánytermő terület, vágósertékből 800-900 db évi kibocsátás és hozzá 90-100 ha szántó szükséges még a minimális megélhetéshez (KAPRONCZAI, 2011/b).

A gazdaságok megnevezésének nehézsége abban rejlik, hogy a gazdálkodási egységek széles határok között szóródnak, termelésük célja, technológiájuk, eszközállományuk széles határok között mozog. Az összeírások során az adatszolgáltatók csoportját csak úgy lehet meghatározni, ha lehatároljuk a megfigyelési körbe vonható adatszolgáltatók tevékenységének méretét, azt a küszöbértéket mely alatt már nem tartozik a gazdaság a megfigyelés körébe. A mezőgazdasági összeírások során közel azonos küszöbértéket vesznek figyelembe (2. táblázat). A szó klasszikus értelmében vett gazdaságok azok, amelyek elsősorban eladásra, piacra termelnek (LACZKA, 2001).

2. táblázat: Az összeírásokhoz alkalmazott küszöbérték

Megnevezés	1972	1981	1991	1994	2000	2013	2016
	évi összeírás szerint						
Összes termőterület (ha)	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15	0,15
Gyümölcsös, szőlő, kert (ha)	0,08	0,08	0,08	0,08	0,05	0,05	0,05
Gombatermesztésre használt alapterület						0,005	0,005
Járható üvegház, illetve fóliasátor/ház						0,01	0,01
Szarvasmarha (db)	1	1	1	1	1	1	1
Sertés (db)	1	1	1	1	1	1	1
Ló (db)	1	1	1	1	1	1	1
Juh (db)	1	1	1	1	1	1	1
Baromfi (db)	50	50	50	50	50	50	50
Méhcsalád (db)	20	20	25	25	5	25	25
Nyúl (db)	20	20	25	25	25	25	25
Egyéb kisállat (prémes állat, galamb) (db)	-	-	25	25	25	25	25

Forrás: LACZKA, 2001. 67.p. és KSH 2013., 2017/b.

2.3. Foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban

Magyarországon a mezőgazdasági népességszámban bekövetkező csökkenés egyik legjelentősebb hulláma a hatvanas években jelentkezett. Az 1948 és 1967 között lezajlott kollektivizálás következtében körülbelül 300 ezren hagyták el a mezőgazdaságot és máshol, más szektorokban kerestek megélhetést. A rendszerváltással megalkotott kárpótlási, privatizációs és szövetkezeti törvények változást okoztak a tulajdon-, a földhasználati viszonyokban, melyek kihatottak a gazdálkodási formákra és a mezőgazdasági foglalkoztatottak számának alakulására is (HANTOS, 2010). Az aktív keresők száma a mezőgazdaságban 1980-ban még 1 millió fő körül mozgott (a nemzetgazdaság aktív keresőinek 19%-a), de 1990-re ez a szám már 700 ezerre csökkent (15,5%). Ennek oka a melléküzemágak felszámolásával és a külföldi piac beszűkülésével, elvesztésével magyarázható (POPP, 2014). A korábbi közös tulajdonban működő nagyüzemi struktúrát, a családi magángazdaságok váltották fel. A tulajdonviszonyok átrendeződését követően súlyos szociológiai, társadalmi változások jelentkeztek. Legkedvezőtlenebb volt a helyzete azoknak a kistelepüléseknek, ahol jellemző volt az infrastruktúra hiánya, kevés volt a képzett munkaerő, és fejletlen a kereskedelem és szolgáltató szektor (HANTOS, 2010).

Magyarországon a mezőgazdaság vidéki foglalkoztatásban betöltött szerepének visszaesése évtizedek óta megfigyelhető. Magyarország természeti adottságai kiválóak az agrártermeléshez, azonban a mezőgazdasági foglalkozásokat a pályaválasztás előtt állók nem szívesen választják, mert nem sorolhatók a divatosnak mondott szakmák közé (KSH, 2015).

A mezőgazdaság munkaerő-felhasználásának csökkenése a modern technológiák alkalmazásának és térnyerésének, a termelési szerkezet egyszerűsödésének, a specializációnak, a gazdaság más ágazataiban jelentkező magasabb jövedelemnek és a kedvezőbb munkakörülményeknek köszönhető (DÓZSA, 2017). A mezőgazdaság vidéki foglalkoztatásban betöltött szerepének visszaesése mellett a szolgáltató szektor térnyerése nemzetközi szinten és Magyarországon is jellemző. Az élőmunka-felhasználás csökkenését eredményező rendszerváltozás utáni gazdasági és társadalmi változások, az új technológiák alkalmazása, a termelési szerkezet leegyszerűsödése, a specializáció és a koncentráció mellett elsősorban a nemzetgazdaság más ágazataiban elérhető magasabb jövedelmek és a kedvezőbb munkakörülmények gyorsították fel a mezőgazdaságból történő munkaerő-kiáramlást (BIRÓ – RÁCZ, 2014). Egyetértek a BIRÓ és RÁCZ (2014) szerzőpáros, valamint DÓZSA (2017) véleményével, miszerint a foglalkoztatásban bekövetkező térvesztése ellenére a vidéki megélhetés egyik alapvető forrása lehet a mezőgazdaság.

Ha a foglalkoztatottak arányát vizsgáljuk, akkor elmondható, hogy a rendszerváltás előtt 1989-ben a mezőgazdaságban az aktív keresők aránya 17,3% volt, míg 2009-re ez már 4,6%-ra csökkent. A foglalkoztatottság csökkenése mellett a fejlett országokban a bruttó hazai termék (GDP) részesedése is folyamatosan csökken, mindemellett a szolgáltatási szektor súlyának növekedése volt megfigyelhető. Az említett évszámokban a mezőgazdaság részesedése a GDP- előállításból 13,7%-ról 3,7%-ra mérséklődött (KOVÁCS, 2010).

A mező- és erdőgazdaság részesedése a foglalkoztatásban a kilencvenes években tapasztalt jelentős visszaesés után, 2000–2010 között már mérsékeltebb ütemben 6,6%-ról 4,5%-ra tovább csökkent. A mezőgazdasághoz hasonlóan az ipar foglalkoztatásban betöltött szerepe is csökkent (részaránya tíz év alatt 33,8%-ról 30,8%-ra mérséklődött), miközben jellemző volt, hogy a szolgáltatások foglalkoztatásban betöltött szerepe növekedett (2010-ben 64,8% volt). 2011-ben a mezőgazdasági foglalkoztatás meghaladta a 2008-ban induló makrogazdasági válság előtti szintet. A foglalkoztatási adatok értékelésénél megjegyzendő, hogy a 2011-től mutatkozó foglalkoztatás-bővülés a mezőgazdasági munkaerőpiac legkevésbé stabil szegmenseiben jelentkezett (kisméretű gazdálkodó szervezetek, határozott idejű és/vagy nem teljes munkaidős álláshelyek, közfoglalkoztatás). Jellemzőek voltak a munkaerőpiac kínálati oldalát érintő szigorítások (korkedvezményes nyugdíjazás szűkítése, rokkantnyugdíjak felülvizsgálata, segélyezés szigorítása), a közfoglalkoztatás erőteljes megjelenése, valamint az alkalmi munkavállalás adminisztratív feltételeinek megkönnyítése (BIRO – RÁCZ, 2014).

A mezőgazdaság munkaerő-ráfordítás, foglalkoztatás mérésére három mutatót használhatunk. Ez a három mutató a munkaerő-felmérés⁶ által előállított mutató, az intézményi munkaügyi statisztika⁷ mutatója és a gazdaságszerkezeti összeírások adatai alapján előállított éves munkaerő egység⁸ (ÉME). Mindhárom mutató jellemzője, hogy nemzetközi standardok alapján készül, eltérő tartalommal (céllal) és lefedettséggel.

A mezőgazdasági tevékenységet végző gazdasági szervezetek és egyéni gazdaságok munkaerő-ráfordításában különbségek vannak. Míg a gazdasági szervezeteknél foglalkoztatottak általában napi 8 órában végzik a tevékenységet, addig az egyéni gazdaságokban jellemzően napi vagy néhány órás vagy bizonyos napszakokban történő munkavégzés jellemző. Ez tette szükségessé az *éves munkaerő egység* fogalmának a bevezetését, amely biztosítja a néhány órás munkavégzés átszámítását teljes munkaidős munkavégzésre. Ez alapján lesz összehasonlítható a gazdasági szervezetekben és az egyéni gazdaságokban végzett munka nagysága. Továbbiakban fizetett és nem fizetett munkavégzést is megkülönböztetünk, mely az egyéni gazdaságokban a háztartások tagjai által végzett munkát foglalja magában (KAPRONCZAI, 2007).

⁶ A **Munkaerő-felmérés** a gazdasági aktivitás fogalmait a nemzetközi ajánlásokban szereplő definícióknak megfelelően használja, így a felvétel eredményei nemzetközileg összehasonlíthatók. A felvétel célja a népesség 3 fő kategóriába sorolása a munkavállalási hajlandóság alapján, így fontos, hogy a határeseteket, a kettős státusúakat hová soroljuk. A 15–74 éves népesség osztályozásánál – az ILO ajánlásoknak megfelelően – a következő prioritások érvényesülnek: elsőbbséget kap a foglalkoztatottság a munkanélküliséggel, a munkanélküliség pedig a gazdasági inaktivitással szemben. Vagyis, aki a vonatkozó héten legalább egy órát dolgozott, de ugyanakkor keresett másik munkát, az foglalkoztatott, míg a munkát kereső tanuló munkanélküli lesz. A munkanélküli minősítés kizárja a legkisebb mértékű munkavégzést is.

⁷ **Intézményi munkaügyi statisztika:** a gazdasági szervezet termelő, illetve szolgáltató tevékenységében részt vevő munkavállalók számát, munkajövedelmi viszonyait, valamint egyéb munkaügyi jellemzőit vizsgáló felmérés.

⁸ **Éves Munkaerő Egység:** Egy ÉME egyetlen olyan személy munkaidő-ráfordításának felel meg, aki egy egész éven át teljes munkaidőben végez mezőgazdasági tevékenységet egy mezőgazdasági egységben (1 ÉME = 1800 munkaóra).

A fizetett és a nem fizetett munkaerő ledolgozott munkaidejét tekintve megfigyelhető a mezőgazdasági üzemek csökkenő munkaerő-felhasználása (3. táblázat). Az összes munkaerő 444,1 ezer éves munkaerőegységnek (ÉME) megfelelő munkát végzett 2010-ben, ami a tíz évvel korábbi értéknek mindössze kétharmada. A nemzetgazdasági átlagtól elmaradó, jelentős regionális eltéréseket mutató mezőgazdasági átlagkeresetek és a kedvezőtlen munkakörülmények miatt egyre többen az ágazaton kívül keresnek munkát. Jellemzően a magasabb tőkével rendelkező mezőgazdasági üzemek leggyakrabban az élő munkaerőt kiváltó technológiák fejlesztésével, az automatizálást lehetővé tevő termékszerkezet-váltással mérséklik a munkaerő-szükségletüket (BIRÓ – RÁCZ, 2013). A fizetett munkaerő felhasználása az utóbbi felmérések szerint növekedett, ezzel szemben a nem fizetett munkaerő felhasználása csökkenő tendenciát mutat. Az éves munkaerőegység alkalmas a mezőgazdasági munka szerkezetének vizsgálatára, azonban nem alkalmas a nemzetgazdaság más ágaival történő összehasonlításra. Ebben az esetben a munka mennyisége és nem a munkát végzők száma kerül elszámolásra. Munkaerő-ráfordításként a kiegészítő tevékenységként végzett mezőgazdasági munkával is számol. A lakossági munkaerő-felmérés csak részben, az intézményi munkaügyi statisztika pedig egyáltalán nem számol az egyéni gazdaságokban végzett mezőgazdasági tevékenységgel (POPP, 2014).

3. táblázat: Mezőgazdasági munkaerő felhasználás (1998-) ÉME

év	nem fizetett	fizetett	összesen
1998	580 871	163 645	744 516
1999	573 415	150 073	723 488
2000	532 634	143 416	676 049
2001	507 762	135 175	642 937
2002	521 151	125 590	646 741
2003	458 037	123 870	581 907
2004	426 634	127 151	553 785
2005	407 682	114 566	522 248
2006	390 903	113 500	504 403
2007	348 046	111 245	459 291
2008	325 358	109 795	435 152
2009	336 482	110 028	446 510
2010	334 981	109 176	444 157
2011	328 889	108 062	436 951
2012	318 512	114 767	433 279
2013	323 604	120 820	444 424
2014	336 165	126 766	462 930
2015	310 966	130 936	441 903
2016	302 015	132 265	434 281

Forrás: KSH adatai alapján saját szerkesztés, 2017.

A lakossági munkaerő-felmérés a magánháztartásokra kiterjedő reprezentatív felvétel, amely a 15-74 éves személyek gazdasági aktivitását méri. Azokkal a gazdasági szervezetekben munkát végzőkkel és az egyéni gazdaságokban munkát vállalókkal számol, akik a mezőgazdaságból szerzik fő jövedelmüket (KAPRONCZAI, 2007). 2008-ban 168 ezer fő dolgozott a mezőgazdaságban, mely az összes foglalkoztatott (3848,3 ezer fő) 4,36%-a. 2010-ben a mezőgazdaságban több mint 172 ezer fő (4,62%) dolgozott, mely 2017-ben 220 ezer

főre (4,97%) gyarapodott (POPP, 2014) (4. táblázat). A lakossági munkaerő felmérés alkalmas az egyes nemzetgazdasági ágak foglalkoztatásának összehasonlítására.

4. táblázat: A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági szektorok szerint

Év	Mezőgazdaság		Ipari szektor		Szolgáltatások		Összesen	
	létszám (ezer fő)	arány (%)	létszám (ezer fő)	arány (%)	létszám (ezer fő)	arány (%)	létszám (ezer fő)	arány (%)
2008	168,1	4,36	1 240,00	32,22	2 440,20	63,4	3 848,30	100
2010	172,8	4,62	1 147,10	30,73	2 412,40	64,63	3 732,40	100
2015	203,2	4,82	1 273,20	30,23	2 727,30	64,77	4 210,50	100
2017	220	4,97	1 389,80	31,43	2 811,50	63,58	4 421,40	100

Forrás: KSH adatok alapján saját szerkesztés, 2018.

Az *intézményi munkaügy statisztika* adatszolgáltatói a legalább 5 főt foglalkoztató vállalkozások és költségvetési szervezetek megfigyelésén alapul, valamint a mezőgazdaságban, a vad- és az erdőgazdálkodásba és a halászatba sorolt gazdasági szervezetekben foglalkoztatottakra terjed ki. Ezen statisztika adatai szerint 2006-ban a mező-, vad-, és erdőgazdálkodásban és halászatban a nemzetgazdasági foglalkoztatottak 3,3%-a dolgozott (KAPRONCZAI, 2007), míg 2010-ben ez 76,7 ezer főt tett ki, mely a nemzetgazdasági foglalkoztatottak 2,8%-át jelenti (POPP, 2014).

A mezőgazdasági foglalkoztatottság fogalma HANTOS (2010) szerint nehezen értelmezhető, mivel az agrárszektorhoz több olyan népességcsoport is kapcsolódik, mely nem tekinthető mezőgazdasági foglalkoztatottnak. KELEMEN és KOVÁCH (2005) a népesség agrárszereplőinek meghatározásakor az agrárérintettség fogalmát vezeti be, melyet 2 mutató segítségével mér. Ezek közül az első változót reprodukálta a kérdezettek által végzett mezőgazdasági tevékenység jellege, munkahelyük típusa, végzettségük jellege és földbirtokuk nagysága alapján. Ez az agrárérintettség változó, ugyanakkor csak azokat tekinti agrárérintettnek, akik igennel válaszoltak arra a kérdésre, hogy a megkérdezett vagy a vele egy háztartásban élő családtag foglalkozik-e mezőgazdasági tevékenységgel. A második változót azzal a céllal készítették, hogy azokat az agrárérintetteket is elérjék, akik az előző kérdésre nemmel válaszoltak, mégis előállítanak valamilyen mezőgazdasági terméket. A két változó alapján az alábbi agrárérintett kategóriák jöttek létre:

- Erősen agrárérintett** kategóriába sorolja mindazokat, akik igennel válaszoltak arra a kérdésre, hogy foglalkoznak-e valamilyen formában mezőgazdasági termeléssel, és
 - akik főfoglalkozásban a mezőgazdasági szektorban alkalmazottak,
 - akik legalább részben piaci értékesítésre állítanak elő mezőgazdasági terméket,
 - akik egyik kategóriába sem tartoznak, de legalább az egykori háztáji kategóriának megfelelő, 1ha nagyságú termőterület birtokosai,
 - akik a mezőgazdaságból mentek nyugdíjba,
 - akiknek csak mezőgazdasági iskolázottsága van,
 - akik egyik kategóriába sem sorolhatóak, de 1 ha-nál nagyobb területet birtokolnak.
- Gyengén agrárérintett** kategóriába kerülnek azok, akik igennel válaszoltak arra a kérdésre, hogy foglalkoznak-e bármilyen formában mezőgazdasági tevékenységgel:
 - ők csak saját fogyasztásra termelnek vagy
 - semmilyen más módon nem kapcsolódnak a mezőgazdasághoz, de 1 ha alatti termőfölddel rendelkeznek.

3. *A rejtett* kategóriát azok képezik, akik nemmel válaszoltak arra, hogy foglalkoznak-e bármilyen formában mezőgazdasággal, de a mezőgazdasági termékek részletesebb megkérdezésekor mégis beszámoltak valamilyen termék előállításáról.
4. *A nem agrárérintettek* azok, akik semmilyen formában nem kapcsolódnak a mezőgazdasághoz.

FEHÉR (2005) könyvében feltette azt a kérdést, hogy hogyan lehetséges az, hogy a vidékgazdaság egyik meghatározó ágazatában, a mezőgazdaságban folyamatosan csökken a munkaerő felhasználás. Az okokat a helyi és a regionális gazdaságok fejletlenségével, a helyi piacok hiányosságaival, működési problémáival, a vidéki és a városi terek közötti együttműködések zavaraival magyarázta. A munkanélküliség megjelenése Magyarországon a '90-es évekre tehető, mikor a gazdasági átalakulás a társadalmi átalakulást is maga után vonta. Növekedtek a gazdasági fejlődésben, a foglalkoztatásban és a munkanélküliségben megjelenő területi különbségek a megyék, a régiók és a települések között is. Az erős polarizációs folyamatok következtében az ország kettészakadása figyelhető meg a központi és a nyugat-dunántúli régiókra, valamint a dél-dunántúli, az alföldi és az észak-magyarországi régiókra (CSEHNÉ et al., 2017).

A foglalkoztatási szerkezet átalakulása, országszerte eltérő mértékben jelentkezik. A régiók közül a Dél-Alföldön található a legtöbb mezőgazdasági foglalkoztatott, ugyanakkor ebben a régióban figyelhető meg az elmúlt 15 évben a legintenzívebb fogyás is.

2.4. Birtokstruktúra alakulása

A birtok méretét a külső környezet, a társadalmi és a gazdasági hatások egyaránt befolyásolják (TAKÁCSNÉ, 1994/a). Magyarország mezőgazdaságára jellemző duális⁹ üzemstruktúra már az 1848-as jobbágyfelszabadítás óta jelen van és a mai napig megfigyelhető. *„Az 1848. évi áprilisi törvények felszámolták hazánkban a feudális berendezkedés jogi és gazdasági kereteit, megszüntették a rendi előjogokat, a rendi alapokon szerveződő intézményeket, felszabadították a jobbágyokat, tulajdonukba adva az általuk művelt földterületet, eltörölték az úrbéres szolgáltatásokat, kimondták a közteherviselést”* (BELUSZKY, 2003. 129. p). Magyarországra a felszabadulás előtt a félfudális jellegű nagybirtokrendszer volt jellemző. A mezőgazdaság kapitalista fejlődése a poroszutas átalakuláson ment keresztül, mely azt jelentette, hogy a feudális nagybirtokok alakultak át tőkés nagyüzemekké, a nagybirtokrendszer fennmaradt és e mellett a nincstelen parasztréteg száma megnövekedett. A birtokviszonyok egyenlőtlenségét tükrözi, hogy az 1935-ös összeírás szerint a mezőgazdasági lakosság közel fele a földterületeknek csak az egytizedével rendelkezett. A 200-1000 kh¹⁰ közötti birtokok (a mezőgazdasági népesség 0,2%-a) a földterület 13,2%-át tudták magukénak. Az 1000 kh-nál nagyobb feudális nagybirtokok (az összes gazdaság 0,04%-a) tették ki az ország területének egyharmadát. A mezőgazdaságban dolgozók egyharmadának egyáltalán nem volt földterülete, ők bémunkákból éltek. A földnélküli parasztok száma kb. 3 millió fő volt, mely az ország lakosságának egyharmadát jelentette. A két világháború között végrehajtott földreform felszámolta a nagybirtokrendszert, a nagyüzemek jelentős részét a földnélküliek és a törpebirtokosok között osztották fel, így a magyar mezőgazdaságra a kisüzemi jelleg lett meghatározó. A földnélküliek száma elenyésző lett, a legjellemzőbb birtokkategóriát az 5-20 kh középparaszti birtok képviselte. A kisüzemek következtében nőtt az állatsűrűség, de csökkent a gabonaterület. A termésátlagok elmaradtak a nagyüzemi gazdálkodásban

⁹A **dualitás** a kis- és nagyüzemek egymás mellettségének meglétét jelenti.

¹⁰ **kataszteri hold**; 1 kh=0,5755 ha

megszokottaktól, ennek következtében a további fejlődés előfeltétele a termelés ismételt nagyüzemi jellegének fokozása lett, termelészövetkezetek szervezése útján. 1959. elején az állami gazdaságok és a mezőgazdasági termelészövetkezetek az ország szántóterületének kb. 51%-án termelt, így a mezőgazdaság kisüzemi jellege megszűnt (BERNÁTH – ENYEDI, 1961).

TAKÁCS (1997) véleménye szerint a modern magyar mezőgazdaság megjelenése a jobbágyfelszabadítás után tehető, mely a középkori birtokstruktúra felszámolásával vette kezdetét. A kisüzemi termelési mód az 1945-ben végrehajtott földosztással jött létre, de akkor sem tartott sokáig, mert a kollektivizálás során ismét a nagyüzemi struktúra vált meghatározóvá. Az 1960-as években engedélyezték a háztáji gazdálkodást és a kisegítő gazdaságokat a nagyüzemi gazdálkodás mellett (KEMÉNY et al., 2017), ami egyfajta jövedelem-kiegészítést jelentett a termelészövetkezeti tagoknak. A szövetkezeti tagok háztáji művelésébe került a mezőgazdasági terület 3,8%-a, 4,8%-át pedig a kisegítő gazdaságok (zártkertek, szőlők, gyümölcsösök, illetményföldek, magánkézben maradó gazdaságok) tették ki (BELUSZKY, 2003).

Magyarországon 1990-ben összesen 1267 termelészövetkezet, 67 szakszövetkezet és a Mezőgazdasági és Élelmiszeripari Minisztérium fennhatósága alatt 171 állami gazdaság működött (5. táblázat).

5. táblázat: A mezőgazdasági nagyüzemek számának alakulása 1950-1990 között

év	Állami gazdaságok	Termelészövetkezetek	Szakszövetkezetek
1950	375	2149	36
1960	333	4507	196
1970	180	2441	243
1980	131	1338	61
1990	171	1267	67

Forrás: BELUSZKY, 2003. 239. p.

A termelészövetkezetek a termőterületek 64%-án, míg az állami gazdaságok 29%-án gazdálkodtak. 1,4 millió család a főmunkaidejükön túl egyéni módon foglalkoztak mezőgazdasági termeléssel, őket nevezték kistermelőknek. A kistermelők szoros kapcsolatban voltak a termelészövetkezetekkel, melyek biztosították számukra a mezőgazdasági inputokat és felvásárolták a termékeiket. A rendszerváltáskor a mezőgazdaság és az élelmiszeripar aránya a GDP-ből 22,9% volt, míg a két ágazatban az aktív keresők 21,2%-a dolgozott (KOVÁCS T., 2004). Az ezt követő rendszerváltás hatására bekövetkező politikai és gazdasági változások jelentős hatást gyakoroltak Magyarország mezőgazdaságának egészére. A tulajdoni változások következménye, hogy a meglehetősen stabil háttérű nagyüzemi gazdálkodást folytató szövetkezeteket felváltották a tőke- és eszközhiánnyal rendelkező magángazdálkodók és gazdasági társaságok (SOMAI, 2004). KOVÁCS (2010) szerint Magyarországot a szocialista rendszerben egy jól működő nagyüzemi struktúra jellemezte, mely 1970-1985 között világszínvonalon termelt, kiemelt volt a mezőgazdaság foglalkoztatása és exportja. Ekkorra tehető tehát a mezőgazdaság sikerágazata Magyarországon, melyről KAPRONCZAI (2011/a) is említést tesz. A rendszerváltást követően az agráriumban korábban dolgozó szakemberek közül tízezren kényszerültek elhagyni pályájukat. A munkanélküliség megemelkedett a falvakban, mind a mezőgazdasági, mind pedig az ipari termelés drasztikus csökkenése következtében (ROMÁNY, 1998). Az állami tulajdon lebontásának eszköze a privatizáció volt, mely a vagyontárgyaknak a magántulajdonosok és társaságaik javára történő átengedését jelentette. Mezőgazdaságunk legfontosabb két korlátját ezután a piacok elvesztése és a támogatások csökkentése jelentette.

Az átalakulás lerontotta az agrárgazdaság, különösen a mezőgazdaság műszaki-technikai színvonalát. A mezőgazdaságban és az élelmiszeriparban dolgozók száma 1990 és 1994 között jelentősen csökkent a magántermelés kiszélesedése ellenére is. A termőföldek több mint 90%-a (VUICS, 1995), BUDAY-SÁNTHA (2001) szerint kb. 80%-a került magántulajdonba. A maradék 10-20% állami és önkormányzati tulajdonban maradt. A termőföld privatizációjakor 1,8 millió gazda lett földtulajdonossá, átlagosan 4,4 ha területtel. Az újdonsült gazdák 11%-ának 1 ha alatti, míg 60%-ának 10 ha-nál kisebb terület jutott (BURGERNÉ, 2017/b). Az utolsó birtokreform a rendszerváltást követő kárpótlás és a privatizáció volt. 2 millió ha kárpótlás következtében került magántulajdonba, 3,6 millió ha pedig korábbi tsz-tagok, mint részarány-tulajdonosok kezébe. A kárpótoltak mintegy 85%-a nem kapott a gazdálkodás minimális megteremtéséhez szükséges földterületet (NAGY, 2010). A magyar mezőgazdaságra, mint ahogy már korábban is említettem a mai napig a kétpólusú üzemszerkezet a jellemző, amit a nagyobb méretű gazdaságok és a kisüzemek túlsúlya jellemez (HARANGI-RÁKOS et al., 2013). A statisztikában megjelenő jelentős számú földtulajdonos azonban nem maga műveli a földjét, hanem bérbe adja, így a földhasználatban erős koncentráció figyelhető meg (NAGY, 2010).

A gazdaságok sokszínűsége azonban a világ valamennyi országára jellemzőek. Hatékony mezőgazdasági termelés azonban különböző méretekben (kisüzem-nagyüzem) folytatható (WORLD BANK, 2003). A teljesség szempontjából kívánom megjegyezni, hogy hatékonysággal nem célozom foglalkozni dolgozatomban.

A rendszerváltás után létrejövő elaprózódott földtulajdon és földhasználat kedvezőtlenül hatott az ország mezőgazdaságának hatékony működésére (BEDŐ, 2007). A rendszerváltáson átesett országok kormányai a nagyüzemi gazdálkodást a nyugat-európai országokhoz hasonlóan kis családi gazdaságokká kívánták szervezni, ezért privatizálták a mezőgazdaságot. Ennek következtében korlátozták a birtoknagyságot, mely szabályozás a mai napig Magyarországon is fennmaradt. Későbbiekben azonban a nagygazdaságok vagy fennmaradtak, vagy újjáépültek, mivel a kisebb családi gazdaságoknak nem voltak hagyományaik. A szocializmusban generációk nőttek fel, akik csak a nagyüzemi gazdálkodást ismerték és ismeretlen volt számukra a családi gazdálkodás. A nagybirtokrendszer a II. világháború előtt is jellemző volt Magyarországra, Lengyelországra és a keleti, poroszországi részén Németországra is. Azt megelőzően a török uralom alatti országokban a 19. század végéig, a 20. század elejéig a nagybirtokos szpáhi rendszer volt a jellemző (BURGERNÉ, 2017/b).

A szétaprózódott földtulajdon és a tulajdoni korlátok a fejlődés legnagyobb gátját jelentik (CSÁKI, 2008). A termőföld a háború utáni földreformok tulajdonosaihoz, illetve azok örököseihez került, amely azt eredményezte, hogy olyan földbirtokos réteg jött létre, mely a mezőgazdaságtól már távol volt. Az örökösök már más ágazatokban dolgoztak és jelentős részük városlakóvá is vált, így akadtak olyanok, akik nem értettek a gazdálkodáshoz vagy nem akart gazdálkodni, kivéve ha munkanélküli lévén az egyetlen megélhetési forrást számára a mezőgazdaság jelentette. A nem gazdálkodó földtulajdonosoktól bérlik a termőföldet a gazdálkodók (BURGERNÉ, 2003). A volt szocialista országok mezőgazdasági népességének több generációjára jellemző, hogy számukra ismeretlen vagy csak hallomásból ismert a családi gazdálkodás (BURGERNÉ, 2017/b). A rendszerváltás az állami tulajdon lebontását célozta, és a társadalomban is jelentős változásokat okozott. A kollektivizálás eredményeként a földeket kártalanítás nélkül sajátították ki, a korábbi tulajdonosok nincstelenné váltak (VUICS, 1995). Nagyon sokan megfelelő szaktudás, mindenféle anyagi háttér és eszközök nélkül fogtak gazdálkodásba, gyakran fűtött indulatokkal vezérelve (TAKÁCS, 1997). A struktúraváltás következtében megszűntek a nagyüzemi munkahelyek, amelyeket a kialakuló egyéni gazdaságok források, fejlesztések hiányában és a túlélésükért küzdve nem tudtak pótolni. Az így létrejött kisüzemek a gazdasági hanyatlás következtében

jelentkező keresletcsökkenés és nagyüzemi inputháttér elmaradása miatt már nem tudtak megfelelő mértékben termelni és előállítani, melynek következtében megkezdődött a hanyatlásuk, az állatállomány csökkent, a zártkertek, szőlőhegyek eltűntek, a gyümölcsösök és konyhakertek elhagyatottá váltak. Ezt követően az olcsón megjelenő élelmiszeripari termékek sem motiválták a kisebb földterülettel rendelkezőket, hogy mezőgazdasággal foglalkozzanak. Ennek következtében lassacskán kezdett eltűnni az apáról fiúra szálló tudás és tapasztalat, mely a mezőgazdaság sikeres és jövedelmező működéséhez jelentősen hozzájárulhat (KEMÉNY et al., 2017).

A 2000. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai alapján a gazdaságok csaknem 73%-a (677 ezer gazdaság) 1 ha-nál kisebb területen gazdálkodott, további 18,9%-uk pedig 1-10 ha közötti területen (6. táblázat) (KSH, 2010).

6. táblázat: A gazdaságok számának és mezőgazdasági területének megoszlása birtokméret szerint (2010)

Birtokméret (ha)	Gazdaságok száma	Mezőgazdasági terület
	megoszlása %	
-1	72,8	1,9
1,1-10,0	18,9	8,4
10,1-100,0	7,0	25,7
100,1 és több	1,3	64
Mindösszesen	100,0	100

Forrás: KSH, 2010.

Az EU-ban 10,8 millió gazdasági üzem van, melynek 96,2%-a működik családi gazdaságként. A családi munkaerőt foglalkoztató gazdaságok birtokmérete a legkisebb Máltán (1,1 ha), de Románia, Ciprus, Magyarország tekintetében is átlagosan 10 ha alatti területek jellemzőek. Nagy birtokméret jellemző Angliában, Luxemburgban, Dániában (EUROSTAT, 2016/b).

A legutóbbi 2016-ban végrehajtott gazdaságszerkezeti összeírás adatai alapján kismértékű birtokkoncentráció figyelhető meg. Az egyéni gazdaságok művelik a földek 58, a szántóterületek 56%-át. 190 ezer hektárral nagyobb mezőgazdasági területet művelnek, mint három évvel korábban, 2013-ban. A gazdasági szervezetek átlagosan 256 hektáros szántóterület művelése mellett az erdő- és nádgazdálkodásban, valamint a halastavak használatában jelentősek. Az egyéni gazdaságok 58%-a továbbra is 1 ha-nál kisebb területen gazdálkodnak, de az átlagos birtoknövekedés megfigyelhető. A gazdasági szervezetek által művelt összes mezőgazdasági terület aránya 14,68%-kal növekedett 2013 óta (7. táblázat). 2016-ban átlagosan 7,6 ha területen gazdálkodtak, mely 36%-kal nagyobb, mint 2013-ban. A gazdasági szervezetek átlagos mezőgazdasági területe 253 ha volt a legutóbbi felmérés során (KSH, 2017).

7. táblázat: A mezőgazdasági terület megoszlása a gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok között

Mezőgazdasági terület nagyságkategóriája, hektár	Gazdasági szervezetek			Egyéni gazdaságok		
	2010	2013	2016	2010	2013	2016
< 0,10	10	32	27	100 969	85 718	57 699
0,10–0,14	4	12	18	38 015	28 843	24 849
0,15–0,19	13	13	19	71 909	56 374	36 255
0,20–0,49	88	63	91	117 354	95 947	66 139
0,50–0,99	89	80	133	41 785	32 908	24 770
1,00–1,99	219	216	365	39 363	34 552	32 753
2,00–2,99	188	212	305	21 762	19 697	18 938
3,00–3,99	168	153	241	14 092	12 997	12 716
4,00–4,99	158	156	225	9 683	9 335	9 685
5,00–9,99	561	602	753	25 972	24 953	26 807
10,00–19,99	704	721	798	18 727	19 435	19 264
20,00–49,99	964	998	1 022	14 420	14 847	15 188
50,00–99,99	702	725	807	5 700	5 864	6 470
100,00–199,99	745	763	818	3 002	3 050	3 584
200,00–299,99	468	463	516	1 180	1 297	1 464
300,00–499,99	471	467	518	307	348	560
500,00–999,99	562	574	659	69	63	111
1 000,00–2 499,99	489	477	467	5	3	4
2500 ≤	129	112	61	–	–	–
Összesen	6 732	6 839	7 843	524 314	446 229	357 257

Forrás: KSH, 2017.

A birtokkoncentráció hatása azonban az, hogy a mezőgazdasági foglalkoztatás további mérséklődését (FEHÉR et al., 2010), az életképtelen kisgazdaságok eltűnését eredményezi (HARANGI-RÁKOS et al., 2013). Egyetértek Harangi-Rákos és szerzőtársai megállapításával, mert véleményem szerint olyan kisgazdaságok számolódtak fel az utóbbi időben és járultak hozzák a birtokkoncentrációs folyamatokhoz, melyek tényleges mezőgazdasági tevékenységet nem folytattak, főként nagyobb gazdáknak adták bérbé földjeiket, vagy szívésségből művelték.

Az agrárszektor jelentősége – hasonlóan a fejlett gazdaságok folyamatához – folyamatosan csökken, párhuzamosan a terciér szektor jelentőségének növekedésével. Nemzetközi összehasonlításban versenyképessége egyre romlik. Az Agrár Kutatóintézet adatai alá is támasztják ezt a romlást, amit a birtokméret elaprózódására, s ezzel együtt a gazdák megélhetési problémáira vezetnek vissza (ALVINCZ, 2008). Azok a mezőgazdasági jellegű egyéni vállalkozók, akiknek több gyermekük van, mindannyian részesedni szeretnének az öröklésből, mely a családi gazdaságok további elaprózódását eredményezi (SZÉKELY, 2009/a).

A mezőgazdaság eltartó-képessége tovább csökken, a falusi ipar, a termelőszövetkezetek, a melléküzemágak eltűnése, a lakosság előregedése következtében a falusi térségek helyzete ma is hátrányos (BELUSZKY, 2003). Az EU tagállamaiban Magyarországhoz hasonlóan az elmúlt évtizedekben csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma és az üzemszám, mialatt az átlagos birtoknagyság folyamatosan emelkedett. A kis- és törpegazdaságoknak nincs pontosan meghatározott statisztikai és közgazdasági fogalma, ugyanakkor elmondható, hogy kiemelkedő szerepet játszanak a természeti táj megőrzésében, a vidéki népesség helyben tartásában (VARGA, 2014).

Egyetértek BURGERNÉ (2017/a) véleményével, miszerint Magyarország nem vált a kis családi gazdaságok hazájává, mert a kisebb gazdaságok nem önállóan működnek, hanem nagyobb gazdaságokba integrálódva tevékenykednek.

Magyarországon 2010 és 2016 között 27%-kal csökkent az egyéni gazdaságok száma, mely a mezőgazdasági terület csökkenésével is párosult. A csökkenés a következő indokokkal magyarázható: a hagyományos vidéki életforma egyre inkább háttérbe szorul, az idős falusi lakosság helyét nem veszi át a fiatal generáció a mezőgazdaságban. Továbbá hozzájárul az előnytelen gazdaságszerkezet, a tőkehiány és a szaktudás hiánya is (VALKÓ-KINCSES, 2014). A magyar mezőgazdaság egyik versenyhátrányának oka a nem megfelelő technikai ellátottságban keresendő (TAKÁCS, 2003). A gépek zöme túlkoros, a géppark nem igazodott az átalakulást követően a birtokstruktúrához, mely a vizsgált terület gazdaságaiban is megfigyelhető. Egyetértek azzal a megállapítással, hogy a gépek állapotának jelenlegi szintje korlátozza a fejlődést (HUSTI, 2002), mely nem csak az uniós csatlakozás előtt volt aggasztó, hanem jelen időszakban is. A mezőgazdaság jelenlegi problémái a következő okokkal is magyarázhatóak, úgy mint az együttműködési hajlandóság hiánya, a piaci szereplők között kialakult bizalom és a mezőgazdasági termelők alkupozíciójának hiánya, a gazdálkodók alulinformáltsága, alulképzettsége. A mezőgazdasági termelők alkuerejének és felkészültségének erősödése következtében egy kiegyenlítettebb jövedelemelosztás jöhetne létre egy adott termékpályán belül, mely hosszú távon fejtené ki hatását az elöregedő korszerkezetre, így a mezőgazdaság jelenlegi helyzetéből kiszakadva egy új, kecsgetetőbb lehetőséget nyújthatna a mezőgazdaságban dolgozni akaró fiatalok számára (CSIZMÁSNÉ et al., 2015).

2.5. Az Alföld, a Dél-alföldi Régió és a Homokhátság mezőgazdasága

A kutatási terület, a Homokhátság az Alföldön, nagyobb része a Dél-alföldi Régióban (Bács-Kiskun és Csongrád megyék), míg kisebb része a Közép-magyarországi Régióban (Pest megye) terül el.

Az Alföld mezőgazdasága

Magyarország birtokstruktúrája és termelési körzetei eltérőek, melyet PESTI (2009) azzal magyaráz, hogy a mezőgazdaságnak és az agrárpolitikának a kérdései a térbeliséggel függenek össze. Az ország tájain más-más termelési szerkezet alakult ki, eltérő a jövedelmezőség, a munkaerő felhasználás, térben differenciáltan megy végbe a termelés intenzitása, más-más kockázati tényezőkkel és piaci lehetőségekkel kell számolni. A földhasználati viszonyok, a gazdálkodás műszaki színvonala sem azonos, számos helyen erősen specializált, versenyképes nagyüzemi gazdálkodás a jellemző (Dunántúl). Az ország más területein azonban gyengébb a koncentráció, kisebb gazdaságok jöttek létre. A mezőgazdasági termelés területi elhelyezkedését és a fejlődését számos tényező befolyásolhatja, melyeknek egyik része a természeti adottságokkal, míg másik része a társadalmi és a közgazdasági adottságokkal magyarázható.

Magyarország legnagyobb tájegysége az Alföld, melyet a kedvező természeti adottságok (sok napsütés, jó minőségű szántóföldek, öntözési lehetőségek) alkalmassá tesznek a mezőgazdasági termelésre. Résztájai közé soroljuk a Mezőföldet, a Duna-Tisza közét, a Tiszántúlt és a Dráva melléket. Gondot jelent azonban időnként az aszály, mely főként a Duna-Tisza közti Homokhátságon érezteti hatását. Az Alföld hagyományosan mezőgazdasági terület. Gazdaságában meghatározó szerepet játszik növénytermesztés és az állattenyésztés, valamint az ezekre települő élelmiszeripar. Az Alföld gazdálkodói közel 4 millió hektáron gazdálkodnak, amelynek 84%-a termőterület. Figyelemre méltó a gyümölcsös területek magas

aránya is, itt terem az országos mennyiség 56%-a (KSH, 2007). A kiváló takarmánytermő területeknek köszönhetően az Alföldön nagy szerep jut az állattenyésztésnek is. A kertészet és az állattenyésztés a benne rejlő magasabb árbevételi lehetőségek és kézimunka-igénye miatt a legjelentősebb munkahely-teremtő és vidéki népesség-megtartó ágazat a mezőgazdaságban (DÓZSA, 2017). A tájegység az ország élelmiszeripari termelési értékének kiemelkedő részét, 32%-át adja, és az ágazat fontosságát az is bizonyítja, hogy az Alföldön 2006-ban az összes beruházások 17%-a az élelmiszeriparba irányult, az országos adat ettől jóval kevesebb, mindössze 9%. Az élelmiszeripar alágazatai közül egyértelműen kiemelkedik a húsfeldolgozás, melynek számottevő része export, azon kívül kiemelt szerepet képvisel a foglalkoztatásban és a beruházás területén is (MAROSI, 2007).

A Dél-alföldi Régió mezőgazdaságának jellemzői

A Homokhátság a Dél-alföldi Régió jelentős területét érinti (Bács-Kiskun és Csongrád megyéket), melyre jellemző hogy a mezőgazdaság a mai napig jelentős szerepet játszik a térség gazdaságában. Mezőgazdasági jellege az ország többi térségéhez képest mindig is erőteljesebb és meghatározóbb volt, a térségekben átlag felettinek mondható a mezőgazdasági potenciál. A termelés hagyományokra támaszkodó, specializált, mikrokörzet-szintű mezőgazdasági tájtermelésének köszönhetően a régió számos hungarikumot¹¹ tudhat magáénak (szegedi-, kalocsai fűszerpaprika örlemény; makói vöröshagyma stb.). Az ágazati szerkezetet szintén a szétaprózottság, a kisüzemek viszonylag magas aránya jellemzi. A megyéken belül a járások között nagyon éles különbségek határolódnak el. A mezőgazdasági foglalkoztatottak arányát tekintve lényegében háromféle térség-típus írható le: 10%-nál kisebb mezőgazdasági aránnyal bíró, szolgáltatással foglalkozó nagyobb városok járásai (Szegedi, Kecskeméti, Békéscsabai, Kiskunhalasi), az ipari agrárvárosok 10-15%-os aránnyal (Bajai, Orosházi, Sarkadi, Szarvasi, Szeghalomi, Hódmezővásárhelyi és Makói), valamint a mezőgazdasági (vidékfejlesztési) jellegűek. A régió gazdasági szerkezetében a mezőgazdaság jelentősége csökken, de a járások közel felében még mindig meghatározó ágazat.

A régió fokozatos leszakadásának számos oka van, de néhány hangsúlyos elemet szeretnék kiemelni:

- a) A rendszerváltást megelőző gazdasági struktúra ugyan igazodott a régió agrárhagyományához, de tömegtermelésre volt berendezve, átfogó megújulása és a minőségi, magas hozzáadott értéket hozó termelési kultúrára való átállása nem történt meg. Ezt a mezőgazdaság másfél évtizedes válsága sem segítette, hiszen az ágazatban sosem volt elég forrás a termékszerkezet radikális átalakításához.
- b) A privatizációs kínálat mennyisége és összetétele nem vonzott jelentős külföldi tőkét a termelő szektorokba.
- c) A külső feltételek (három délszláv válság a kilencvenes években, feszült magyar-román viszony) illuzórikussá tették a határ menti helyzetből fakadó előnyök kihasználását.
- d) A helyi gazdaság szerkezetében a legutóbbi időkig túlsúlyban voltak a válságágazatok (agrárium, könnyűipar), a túltermeléssel küzdő iparágak (élelmiszeripar), illetve olyan alágak, melyek kifejezetten a korlátos felvevő-képességű helyi piacra termeltek, s nem voltak elégséges mértékben jelen a dinamikus fejlődést indukáló ipari és szolgáltató tevékenységek. Ennek következtében a gazdasági válságok (pl. az orosz piac kétszeri összeomlása a kilencvenes években, a 2000-2001-es világgazdasági recesszió) erőteljesen érintették a régió gazdaságát, ám az a fellendülések időszakát sem tudta kihasználni.

¹¹ **Hungarikum:** „Megkülönböztetésre, kiemelésre méltó érték, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével, minőségével a magyarság csúcsteljesítménye, amelyet külföldön és belföldön egyaránt a magyarság eredményeként, kiemelt értéként tartanak számon, védett természeti érték, kiváló nemzeti termék, amit a Hungáriumi Bizottság hungarikummá minősít, és ami a törvény erejénél fogva hungarikum.”

- e) Az alacsony beruházási ráták lassú technológiai megújulást eredményeztek, ami hosszú távon erodálta a régió versenyképességét még a korábban élenjáró ágazatokban is (élelmiszeripar). A beruházások viszonylag alacsony hányada köthető a gazdasági szereplőkhöz, és relatíve magas a jóléti típusú investíciók (önkormányzatok, háztartások) részesedése. Ezek is fontosak, hiszen évtizedes infrastrukturális elmaradást számolnak fel, de átmenetileg forrásokat vonnak el a helyi gazdaság elől.
- f) Hiányoznak a helyi gazdaságból a gazdasági húzóágazatokban tevékenykedő nagyvállalatok, az olyan multinacionális cégek, melyek alvállalkozói láncokon, beszállítóikon keresztül dinamizáló hatást gyakorolhatnának egy szélesebb vállalkozói körre. Több térségben a gazdasági kiürülés is megindul (DEL-ALFÖLI OPERATÍV PROGRAM, 2007).

A Homokhátság mezőgazdaságának kialakulása, jellemzői

Az Alföld részét képező Homokhátság jelenlegi arculatát a külső erők és az ember felszínalakító tevékenysége is formálta. A két alakító tényező mindig jelen volt, de egymástól eltérő mértékben járultak hozzá a alakításhoz még az utóbbi időkben is. Ennek köszönhetően speciális tájfejlődésen megy keresztül. Az 1990-ben bekövetkezett rendszerváltás ezen a tájon is megváltoztatta a mezőgazdaság tulajdon-, birtok- és piaci viszonyait, és jelentős mértékben alakult a művelési ágak szerkezete is.

A Homokhátság honfoglaláskori állapotában erdős sztyeppként volt jelent, és a fő ágazat az állattenyésztés volt, mely egészen a 19. századi gabonakonjunktúráig volt jellemző. A téli szállások mellett kezdetét vette a földművelés is. A török hódoltság idejében a népességszám jelentősen lecsökkent és a természeti környezet is pusztulásnak indult, az erdők területe is csökkent. A 16. században az állattartás jelentősége ismét megnövekedett, a vágómarhatartás központja a Kiskunság és a Homokhátság lett, majd a homoki bortermelés is fellendült, melyet elsősorban a futóhomok megkötésére alkalmaztak. A gabonaárak növekedése miatt terjedt a gabonatermelés is. E három folyamat következményeként az erdők területe tovább csökkent, az intenzív állattenyésztés következtében szabad homokfelszín uralta a tájat. A 18. századra kialakultak az ideiglenes szállások, melyből a mai tanyák is születtek. A 18-19. század folyószabályozásai és árvízmentesítő munkálatai következtében a Homokhátság tája megváltozott, a futóhomok a városokat fenyegette (Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd és Kecel környéke). A homok megkötésére ekkor már szőlőtelepítéssel, gyümölcsösök telepítésével, erdősítéssel és kerti növénykultúrák termesztésével foglalkoztak. Ekkor alakult ki a homoki kultúrának nevezhető termelési szerkezet. Ettől az időszaktól kezdve inkább a növénytermesztés dominál az állattenyésztéssel szemben (FARKAS, 2006).

Az Alföld legjelentősebb zöldségtermelő tájkörzete Kecskemét és Nagykőrös területén alakult ki. Nagykőrös az uborkatermesztéséről, a bab, a káposzta, a paradicsom és a petrezselyemtermesztéséről lett híres. Kecskeméten a meggy, a cseresznye és a sárgabarack lett meghatározó (NOVÁK, 2002). Az 1875-ben megjelent filoxéra (*szőlőgyökértetű-Dactyloshaphra vitifolia*) az homoki szőlőket nem tudta elpusztítani, így a szőlőtermesztés felvirágzott. 1850 körül méhészkedéssel és baromfivédelemmel is kezdtek foglalkozni.

A kollektivizálás a Homokhátságon két speciális szövetkezeti formát eredményezett, mely annak köszönhető, hogy a homokot emberi erő nélkül nem tudták volna megművelni, ezért az akkori politikai vezetés engedményeket tett, hogy az itt élők ne tudjanak elköltözni. Ennek értelmében termelőszövetkezeti csoportok (homoki szántók esetében) és szakszövetkezetek (szőlő- és gyümölcsültetvények esetében) alakultak. Az ad magyarázatot arra, hogy az ültetvények tagosítására csak eszmeileg került sor. A tagok a területeken családi művelést végeztek. A társadalmi és tulajdoni változások mellett a termelésben is változások történtek. A nagy, gazdaságosan nem hasznosítható területeken öntözőrendszereket építettek ki, így ez

már ekkor kedvezőtlen folyamatokat indított el a talajban, melyek a 90-es évek után csak tovább erősödtek. Tovább fokozódott a talajvízszint csökkenése, az éghajlat melegedése és a csapadék hiánya. 1990 és 2000 között a Homokhátság területének 66600 ha-ján következett be a földhasználatban változás. A legnagyobb csökkenés a szőlő- és gyümölcsös területeket érintette (Kiskunmajsa – Kiskunhalas – Jánoshalma térsége), részben a rét, az erdő és legelőterületek aránya növekedett (FARKAS, 2006). Az utóbbi években megfigyelhető, hogy a szőlőültetvényeket egyéb ültetvények pl. bodza, spárga váltotta fel.

2.6. Előregedő (agrár)társadalom

A mezőgazdaságban foglalkoztatottak minősége a korösszetétel és az iskolai végzettség szintje (lásd 2.7. alfejezet) alapján jellemezhető (KAPRONCZAI, 2007).

A generáció, más szóval nemzedék, az egy korban élő és nagyjából azonos időben született emberek összessége (MAGYAR ÉRTELMEZŐ KÉZISZÓTÁR). A generációváltás a mezőgazdaságban és más ágazatokban a fiatalabb nemzedék belépését, a gazdaság átvételét jelenti az idősebb gazdától (SZÉKELY, 2009/a).

A KSH 2004-ben publikált „*Időskorúak Magyarországon*” című kiadványában olvasható, hogy „*a hosszú élet forradalma, ahogyan az ENSZ dokumentuma nevezi, már a XX. században elkezdődött, és várhatóan radikális demográfiai változásokat hoz majd az emberiség, de elsősorban az európai államok jövőjét illetően. A probléma globalitását felismerve már 1982-ben sor került az öregedéssel foglalkozó első világkonferenciára*” (KSH, 2004. 7. p.). Az öntörvényű demográfiai folyamatok egyik jelensége a korösszetétel változása. A 19-20. században jelentkező demográfiai átmenet a korösszetételre is hatással volt. A korstruktúra radikális átalakulását nevezzük a népesség öregedésének, mely napjainkra a fejlett országokban megfigyelhető. A népesség öregedése az időskorúak össznépességen belüli arányának emelkedését értjük, mely általában együtt jár a fiatalok arányának csökkenésével (KSH, 2004).

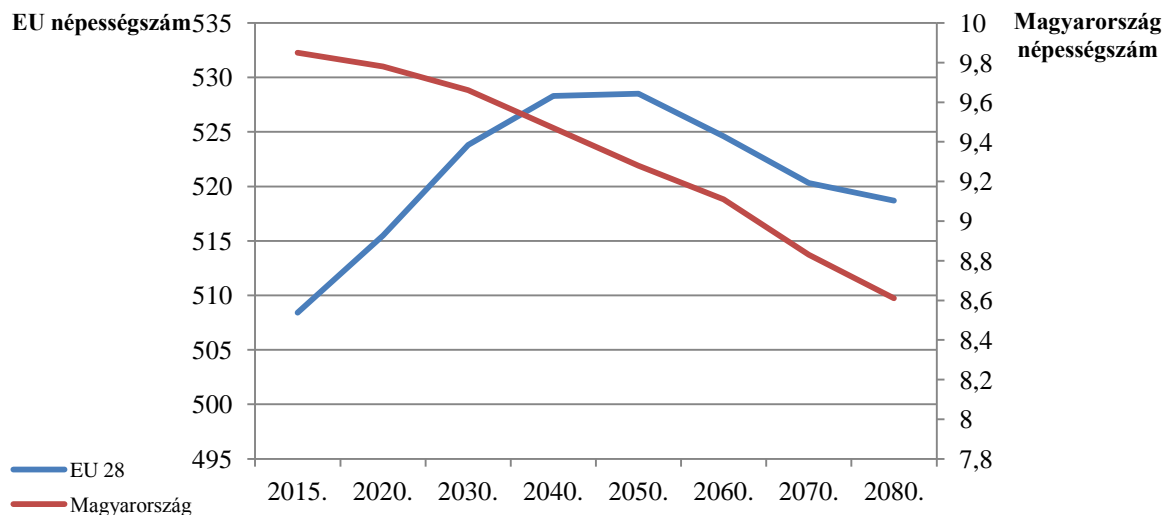
Az EUROSTAT értelmezésében a 0-19 éveseket fiatalnak, míg a 60. év felettieket idősnek tekinti. Az öregedés folyamatában az idősek, a fiatalok, az aktív korúak száma és aránya is változik, mely az egész korösszetételre hatással van, a korfa, mely a népesség korstruktúráját mutatja, megnyúlik. Ha az öregedés folyamata előrehaladott, akkor a fiatalok számát meghaladja az időseké még akkor is, ha a fiatalok felső határát felfelé toljuk, az időskor alsó határát pedig szintén megemeljük. Magyarországon az öregedési fordulópontok 1990 és 2025 között jelentkeznek, mikor az idősek száma meghaladja a fiatalokét (az öregedési index meghaladja az 1-et). A demográfiai öregedést fokozza az alacsony gyermekszám, a növekvő élettartam, az elvándorlás, míg a népesség átlagos életkorára csökkentő hatást gyakorol a magasabb gyermekszám, a stagnáló vagy romló halandóság és a bevándorlás (KSH, 2004).

Az 1960-as években magas születési ráta volt megfigyelhető, azonban az 1980-as évektől a mai napig jellemző folyamat valamennyi európai országot tekintve, hogy a halálozások száma meghaladja a születéseket. A népesség öregedése az 1990-es évektől figyelhető meg Európában, mely a születések alacsony számával, a halálozási arány csökkenésével és a Baby-boom¹² generáció nyugdíjas korhoz való közeledésével magyarázható (EUROPEAN COMMISSION, DIRECTORATE GENERAL FOR AGRICULTURE, 2006). Az EURÓPAI KÖZÖSSÉGEK BIZOTTSÁGÁNAK (2005) Zöld könyvében „*A demográfiai változások kihívása, a nemzedékek közötti szolidaritás új formái*” kiadványában az olvasható, hogy Európa demográfiai változásának nagyságrendje és jelentősége példaértékűnek mondható. Az EUROSTAT előrejelzése szerint az EU 28 tagállamának össznépessége 2050-ig növekedni fog, mely a bevándorlásnak, a migrációs folyamatnak lesz köszönhető, mely az utóbbi pár

¹² **Baby-boom generáció:** A világháború után született nemzedék, a mai 50-70 évesek kore csoportja.

évben felerősödött. Ezt követően azonban csökkenés lesz megfigyelhető, 2060-ban 524,4 millió, 2070-ben pedig 520,3 millió lesz a népessége (EUROSTAT POPULATION). A jövőbeli népességi tendenciákra vonatkozó modellek többsége szerint az alacsony termékenységi szint és az egyre hosszabb várható élettartam miatt az EU népessége tovább fog öregedni (EUROSTAT, 2016/a).

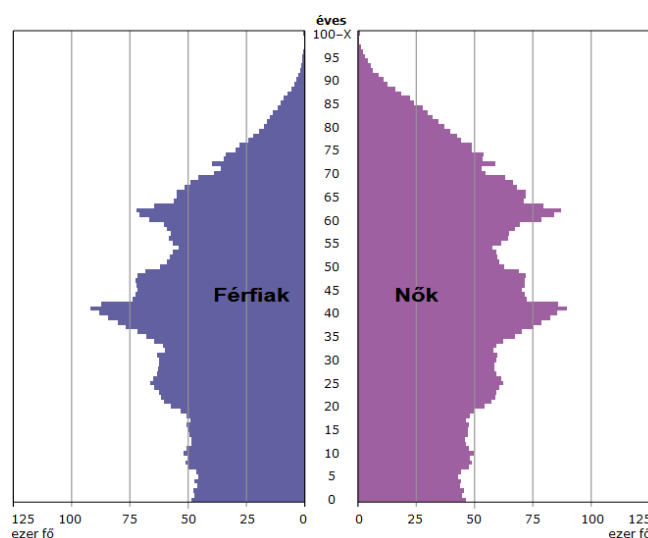
Az EU-28 össznépességszámának növekedésével ellentétben Magyarország népessége azonban már napjainkban folyamatosan csökkenő tendenciát mutat (6. ábra).

6. ábra: Az EU és Magyarország népességének változása 2015-2080 között

Forrás: EUROSTAT Population alapján saját szerkesztés, 2018.

A korfa jelzi az adott népesség korstruktúrájának típusát, mely Magyarország esetében hagyma vagy urna alakot vesz fel, amit azt jelenti, hogy öreg korösszetételű, fogyó típusú népesség jellemző (7. ábra). A korfa alja folyamatosan keskenyedik, mely azt jelzi, hogy egyre kevesebb gyermek születik. A teteje szélesedik, mert nő a születéskori várható élettartam, az idősek száma egyre gyarapszik.

7. ábra: Magyarország korfájának alakulása

Forrás: KSH Interaktív korfa 2017. január 1-jén

A KSH (2016) MAGYARORSZÁG 2015 kiadványában is olvashatjuk, hogy a fejlett európai országokhoz hasonlóan Magyarország számára is az egyik legnagyobb demográfiai kihívás a társadalom öregedése. A 65 évesek és idősebb népességen belüliek arányának növekedése, valamint a várható élettartam emelkedése következtében egyre többen tartoznak a legidősebbek (80 év feletti) közé. Az átlagéletkor és a várható élettartam emelkedésén kívül a fiatalok számának és arányának csökkenése is fontos tényező a népesség előregeredésében. Magyarországon 1990 óta a 15 éven aluli gyermekek aránya 20,5%-ról 14,5%-ra mérséklődött, miközben a 65 éveseké és annál idősebbeké 13,2%-ról 18,3%-ra gyarapodott. Az öregedési index¹³ szerint 2016. január 1-jén száz gyermekkorúra 126 időskorú, azaz 65 éves vagy idősebb személy jutott (8. táblázat).

8. táblázat: Magyarország lakossága nemenként és korcsoportonként, 2011.

Korcsoport (év)	Férfi	Nő	Összesen	2001. év %-ában
	fő			
-2	142115	135312	277427	96,7
3-5	152612	145349	297961	95,5
6-14	448518	423753	872271	79,6
15-39	1 729540	1 674443	3 403983	95,2
40-59	1 334698	1 420177	2 754875	96,8
60-62	184774	223629	408403	122,8
63-65	152250	193364	345614	114,4
66-69	178334	244611	422945	108,2
70-	395638	758511	1 154159	109,3
Összesen	4 718479	5 219149	9 937628	97,4

Forrás: KSH Népszámlálási adatok 2011. alapján saját szerkesztés

Az előregeredő társadalom a mezőgazdaságban dolgozó, mezőgazdasági tevékenységet folytató gazdálkodók előregeredését is maga után vonja, így részben ez is magyarázatot ad az agrártársadalom öregedésére, a generációváltás problémájára, nehézségeire.

EMBER ÉS MIHALOVITS (2007) munkájában kiemeli, hogy rohamosan öregszi a magyarországi agrártársadalom, a lassan nyugdíjba vonuló gazdák, tsz- és cégvezetők helyét csak ritkán veszik át fiatalok, számukra nem jelent perspektívát a mezőgazdaság. Az előregeredő korstruktúrából következik, hogy meglehetősen jelentős azon gazdák száma, akik az elkövetkezendő 5-10 évben felhagynak a mezőgazdasági tevékenységgel vagy átadják gazdaságukat a fiatalabbaknak (SZÉKELY, 2009/a). A fiatalabb munkavállalókat elsősorban az átlag alatti munkabérek, a kedvezőtlen munkakörülmények, a mezőgazdasági tevékenység alacsony társadalmi és erkölcsi presztízse tereli más ágazatok felé (MÉSZÁROS – SZABÓ, 2014).

2.6.1. Az utódlás fontossága

Az öröklés a vállalkozás vagyontárgyainak tulajdonjogi átadását jelenti, mely magában foglalja a termőföld átadását is. Az utódlás a vagyontárgyak használata fölötti vezetői irányítás átruházását jelenti. A nyugdíjba vonulás a jelenlegi gazdaságirányító, aktív irányítási és/vagy a gazdálkodásban végzett fizikai munkában való szerepléstől visszavonulást hordozza

¹³ Az **öregedési index** az idős korú népességnek (65–X éves) a gyermekkorú népességhez (0–14 éves) viszonyított arányát fejezi ki. A népesség korösszetétele változásának és az előregeredés folyamatának legfontosabb indikátora, amelynek a demográfiai jövő szempontjából van kiemelt jelentősége (KSH).

magában. A beiktatás azt jelenti, hogy a következő generációt a gazdálkodásba beavatják. Az átadás az utódlás és az öröklés fogalmát is magában foglalhatja (GASSON – ERRINGTON, 1999).

Az ideális mezőgazdasággal foglalkozó család számára az a kézenfekvő, ha a vállalkozást családtagnak adják át. Azonban előfordulnak olyan okok, amely miatt a gazdaságátadás nem valósul, illetve valósulhat meg. Egyik ok lehet, hogy a családnak nem születik gyermeke, a másik ok pedig abban keresendő, ha van ugyan gyermek, de mezőgazdasági munkát nem szívesen végez. Harmadik ok a lejárt bérleti szerződés lehet. A családi vállalkozásokban a vér szerinti rokonságnak kiemelt fontossága van. Ez meghatározza a vállalkozás belső viszonyait, de hatással van a vállalkozás külső kapcsolataira is. Jellemző, hogy a családtagok ugyan külön gazdálkodnak, de munkaerővel, munkagépekkel egymást kiegészítik (pl. betakarítás, talaj előkészítés stb.) vagy gépeket, eszközöket közösen birtokolnak, információt cserélnek egymással, együtt vásárolnak gépeket vagy segítik egymást a termékek értékesítésében. Az informális hálózatok szomszédok és barátok is lehetnek a család helyett (GASSON – ERRINGTON, 1999).

NALSON (1968) (idézi GASSON – ERRINGTON, 1999. p. 41.) a család fejlődésében három egymástól elkülöníthető szakaszból írt:

- *Az első a korai szakasz*, amelyben az összes gyermek 15 év alatti vagy a gazdafeleség abban a korban van, hogy gyermeke lehetne, azonban még nincs.
- *A korai szakaszt a középső szakasz követi*, amelyben a gyermekek között már vannak munkaképes korúak is vagy otthon laknak, vagy a gazdaságban és ezen kívül dolgoznak.
- *A harmadik szakasz a késői szakasz*, melyben az összes gyermek elhagyta a családi fészket, a feleségnek már nem lehet gyermeke vagy nem is született.

SYMES (1972) az írországi gazdaságokat a következőképpen jellemezte:

- *az öröklés és a házasság időbeni sorrendje felcserélődhet*
- *terjeszkedés, a családalapítás időszaka*, ami az első és az utolsó gyermek születése közötti időszak
- *stabilitás*, az utolsó gyermek megszületése és a gyermekek elvándorlása közötti időszak
- *szétszóródás*, melyben az egyik szülő már meghalt.

A családi kudarcoknak továbbá két formáját különböztették meg:

- *olyan háztartás, amelyben csak laknak*, ennek az egyik oka, hogy a házasságban nincs gyermek vagy a gazdaságot egyik utód sem vette át;
- *megszűnőben lévő vagy csonka háztartás*, ami annak tudható, hogy házasság nem jött létre.

Az átadás időzítése problémát okozhat a családon belül. A szülők nyugdíjas korukban is a gazdaságból veszik ki jövedelmüket, melyet úgy tudnak elérni, hogy megtartják a gazdaság tulajdonjogát. Ez azonban az utódok elkedvetlenedéséhez vezet és előfordul, hogy más karrier miatt elhagyják a családi gazdaságot.

A családi vállalkozások között vannak olyanok, amelyeknek nem a profit maximalizálás az elsődleges célja, hanem az, hogy legyen, aki átvegye a gazdaságot. Azok a gazdák, akik örökölték a gazdaságukat kiemelt céljuk, hogy a gazdaságot továbbra is egybetartsák, és erős hatást gyakorolnak a gyermekükre azért, hogy továbbvigyék ezt a gazdaságot. Vannak olyan gazdák, akiknek gyermekei nem hajlandók és nem is képesek átvenni a gazdaságot. Ha a gyermeket nem érdekli és nem is veszik ki részüket a munkából, akkor az idősebb szülőknek nem lesz érdeke, hogy növelje a gazdaság területét. A kisbirtokos gazdáknak az a vágya, hogy

életképes gazdaságot teremtsen és generációnként ezt tovább is vigyék, ezért célja az, hogy akkora gazdaságot hozzon létre, ami megfelelő méretű ahhoz, hogy a gazdálkodni kívánó gyermek ebből megéljen (GASSON – ERRINGTON, 1999). Véleményem szerint azonban sok esetben adódik olyan helyzet, hogy az életképes, jövedelmező gazdaságot sem veszi át a gyermek.

A mezőgazdasági vállalkozás irányításának generációról generációra történő átadásának folyamata nem ritkán 20 évet is felölelhet és ebben az időszakban minkét fél gazdaként tartható nyilván (GASSON-ERRINGTON, 1999). Az utódlási létrát a 9. táblázat szemlélteti.

9. táblázat: Az utódlási létra

Az elérés átlagos kora	soha	<ul style="list-style-type: none"> • A számlák kifizetési idejének eldöntése
	40 év fölött	<ul style="list-style-type: none"> • A tőkéhez kapcsolódó tervezetekről szóló döntések meghozatala • Kölcsönök és pénzügyletek megtárgyalása
	40	<ul style="list-style-type: none"> • Termények és állatok értékesítésének tárgyalása
	35	<ul style="list-style-type: none"> • Annak eldöntése, mikor kell értékesíteni a terméket, állatot • Gépek, berendezések vásárlásának tárgyalása • Mikor vegyenek fel plusz munkaerőt • Munkaerő toborzása és kiválasztása
	30	<ul style="list-style-type: none"> • Napi munka megtervezése • Az éves terményre/állatállományra vonatkozó tervek készítése • A vállalkozás típusának és hosszú távú egyensúlyának eldöntése • Műveletek/tevékenységek időzítése • Gépek, berendezések típusának és gyártmányának megválasztása • A várható munka mennyiségének és minőségének meghatározása • Munkamódszerek megválasztása
	25	<ul style="list-style-type: none"> • Munkások felügyelete • A felhasznált kemikáliák típusára és szintjére vonatkozó döntések

Forrás: GASSON – ERRINGTON, 2009., 219.p.

Véleményem szerint az utódlási létrát, a döntések meghozatalát és a gazdaság egyes munkafolyamataiban való részvételt a fiatal gazda iskolai végzettsége, gyakorlati tapasztalata, az apa-fia kapcsolat és a kialakult bizalom megléte is lényegesen befolyásolhatja.

2.6.2. Fiatal gazdák jellemzői az EU-ban és Magyarországon

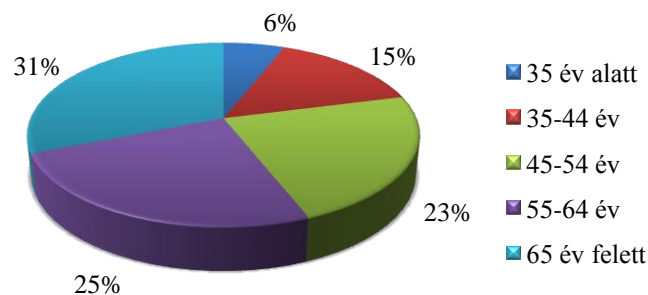
Két egymással összefüggésben lévő és részben egymást átfedő definíciót, az induló gazdák fogalmát és a fiatal gazdák fogalmát kell megkülönböztetni az elemzett kérdésekben. Az Egyesült Államokban az induló mezőgazdasági termelők azok, akik legfeljebb 10 éve gazdálkodnak és 35 év alattiak (AHEARN, 2011).

Az EU-s definíció szerint a "fiatal gazdálkodók" legfeljebb 40 éves gazdálkodók, melyet az európai statisztikában nem vettek figyelembe. Általában a következő korosztályokat használják a gazdák életkorának meghatározására: legfeljebb 35 évesek, 35-44, 45-54, 55-64 év közöttiek, 65 évesek és e felettiek. Ezen csoportok alapján nehéz meghatározni a 40 év alatti gazdák számát, így a számok meglehetősen pontatlanok lehetnek. Az Európai Unió országaiban 2000 óta a mezőgazdasági termelők száma 9%-kal, míg a fiatal gazdálkodók száma 45%-kal csökkent, ami igazolja a gazdák előregedését (ADAMOWICZ – SZEPELUK, 2016).

A mezőgazdaságnak nem csak egyetlen célja az élelmiszertermelés, hanem fontos szerepet játszik a vidéken élők és közösségeik életében, a vidék és a természeti erőforrások fenntartásában. A termelők tartják életben a vidéket, a falusi életformát. Gazdálkodók nélkül a vidék települései gyökeresen megváltoznának, mely az egész társadalomra károsan hatna. A gazdálkodás és az élelmiszer-előállítás a társadalom és a gazdaság számára nélkülözhetetlen (EURÓPAI BIZOTTSÁG, 2017). A vizsgált területre jellemző kertészet és az állattenyésztés a benne rejlő magasabb árbevételi lehetőségek és az ehhez társuló kézimunka-igény miatt a legjelentősebb munkahely-teremtő és megtartó ágazat a mezőgazdaságban. A kertészet élők munká-igénye, az előállított termékek feldolgozottsága a mezőgazdaság más területeihez képest magasabb (DÓZSA, 2017).

A fiatal gazda probléma külön kezelendő, más szerkezeti problémáktól, de ennek hátterét szélesebb körben kell vizsgálni, a mezőgazdaság egyéb strukturális problémáival összefüggésben. Az 1970-es években a vidéken élő idős emberek helyzetével foglalkozó Stelmachowsky úgy látta, hogy a támogatási politikának két dologban kellene javítania, a gazdálkodás hatékonyságát a gazdaságokban és az egész gazdaság versenyképességét. Ha nem sikerül az idősök problémáját kezelni vidéken, akkor lehetetlen megoldani a felmerült gazdasági problémákat is (ADAMOWICZ – SZEPELUK, 2016).

Az Európai Unió tagországairól elmondható, hogy a mezőgazdaságban dolgozók aránya folyamatosan csökken, mely a fiatal gazdálkodók alacsony részarányával párosul. Az EUROSTAT 2013-ban végzett felmérése szerint az EU-ban a 65 éves vagy annál idősebb gazdák 31%-ot képviseltek az összes gazdálkodóból (8. ábra).

8. ábra: Gazdálkodók kormegoszlása az EU-ban, 2013

Forrás: EUROSTAT, 2015.

Lengyelországban - hasonlóan más EU-s tagállamokhoz - az állami támogatás célja elsősorban azon fiatal gazdák támogatása, akik szüleiktől veszik át a gazdaságot (HAMILTON et al., 2015).

Magyarország az EU átlagához képest hasonló képet mutat a gazdálkodók korszerkezetét illetően (10. táblázat). A 65 év vagy a fölötti gazdálkodók aránya 30,3%, míg a 35 év alattiak aránya 6,1 % volt 2013-ban az EUROSTAT (2015) adatai alapján.

10. táblázat: A gazdálkodók kor megoszlása az Európai Unió tagállamaiban, 2013 (%)

ország	<35 év	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65 év<	ország	<35 év	35 - 44	45 - 54	55 - 64	65 év<
Ausztria	10,9	24,4	36,5	19,6	8,6	Lettország	5	14,5	26,2	24,1	30
Belgium	4	15,2	32,9	26,8	21,2	Litvánia	5,6	13,9	25,6	20,9	34
Bulgária	6,4	13,2	18,5	25,2	36,7	Luxemburg	8,7	17,3	32,2	27,4	14,4
Horvátország	4	9,9	21,8	29,1	33,3	Málta	3,8	12,9	24,8	33,4	25,1
Ciprus	1,7	6,9	21,5	30,1	40	Hollandia	3,1	16,3	32,7	26,9	21
Csehország	4,6	14,8	23,8	33,9	23	Norvégia	8	21,2	31,3	26,5	13
Dánia	2,5	14,7	31,2	27,6	24	Lengyelország	12,1	23,7	30,2	24,3	9,6
Észtország	7,5	16,8	23,4	21,8	30,4	Portugália	2,5	7,2	16,6	23,6	50,1
Finnország	8,5	22	30,1	29,2	10,2	Románia	4,7	13,9	16,9	23,5	41
Franciaország	8,8	19,1	32,7	27	12,4	Szlovákia	8,1	15,4	24,9	30	21,6
Németország	6,8	19,7	37,2	29,8	6,5	Szlovénia	4,8	14,4	24,6,4	29,1	25,3
Görögország	5,2	14,7	23,9	24,9	31,3	Spanyolország	3,7	12,7	25	25,2	33,3
Magyarország	6,1	14,9	19,4	29,2	30,3	Svédország	4,4	12,8	24,8	28	30
Írország	5,7	15,2	23,7	26,1	29,4	Egyesült Királyság	3,9	11	26,6	27,9	30,6
Olaszország	4,5	10,8	21,6	23,3	39,7	EU	6	15,2	22,9	24,7	31,1

Forrás: EUROSTAT, 2015.

Lengyelországban, ahol a fiatal gazdák aránya is kedvezőbb képet mutat, a munkavállalók közel 16%-a foglalkozik még mindig mezőgazdasággal, de ez az arány évente itt is folyamatosan csökken. A vidéki területeken élők száma ezzel ellentétben növekszik (jelenleg 38,8%), a falu vonzóvá válik az infrastruktúra még fennálló, meglévő hiányosságai ellenére is (KIEĽBASA, 2016).

Az EUROSTAT felmérése alapján 2013-ban az Európai Unió országaiban 10,8 millió gazdaság működött, melyek átlagosan 14,3 hektáron gazdálkodtak. Magyarországon az átlagos mezőgazdasági terület az EU-s átlag alatt van (9,5 ha).

Az átlagos gazdaságméret azonban növekedett, mely a koncentrációs folyamatnak köszönhető. Az állattenyésztés és a növénytermesztés tekintetében a növénytermesztő gazdaságok voltak túlsúlyban, beleértve a kertészetet is. A gazdaságok 13,8%-a növénytermesztéssel és állattenyésztéssel is egyaránt foglalkozott. A növénytermesztő gazdaságok felében szántóföldi növénytermesztés, egyharmadukban állandó kultúrák, 3,5%-ukban pedig kertészeti termelés folyt. Az EU állattenyésztésében kiemelt helyet foglal el a szarvasmarha (48,3%) és a sertéstartás (26,1%). Magyarországon kiemelt jelentőségű számos állat egységben kifejezve a baromfi- (36,47%) és a sertéstartás (31%), melyet a szarvasmarha-tartás (24,61%) követ (EUROSTAT, 2015). A szántóföldi növénytermesztés jól gépesíthető és automatizálhatósága révén kevés élőmunkát igényel. Ezzel szemben az állattenyésztés és a kertészet munkaerőigénye többszöröse is lehet a szántóföldi növénytermesztésének (DÓZSA, 2017). A saját gazdasággal rendelkező gazdálkodók körülbelül 50-60%-a csak mezőgazdasági tevékenységből szerzi jövedelmét. A gazdaságok jelentős része családi gazdaság, melyben a munkaerő nagyobb részét, körülbelül 90%-át a gazda és a családja teszi ki. A munkaerő maradék részét az állandó és az idényjellegű foglalkoztatottak adják.

Az agrárium generációváltása kiemelten fontos a fenntartható élelmiszertermelés és az ágazat versenyképessége szempontjából. A KSH és az AGRYA 2012-ben végzett közös felmérése,

mely több mint 500 fiatal gazda véleményére alapozott, a gazdálkodást nehezítő tényezőket az alábbi sorrend szerint állította fel:

1. Földhöz jutás nehézsége;
2. Bürokrácia, jogszabályok változása;
3. Támogatások elnyerési valószínűsége;
4. Hitelhez jutás;
5. Időjárási szélsőségek;
6. Terményár-ingadozás;
7. Szakképzési rendszer hiányosságai (LACZKA - WEISZ, 2013).

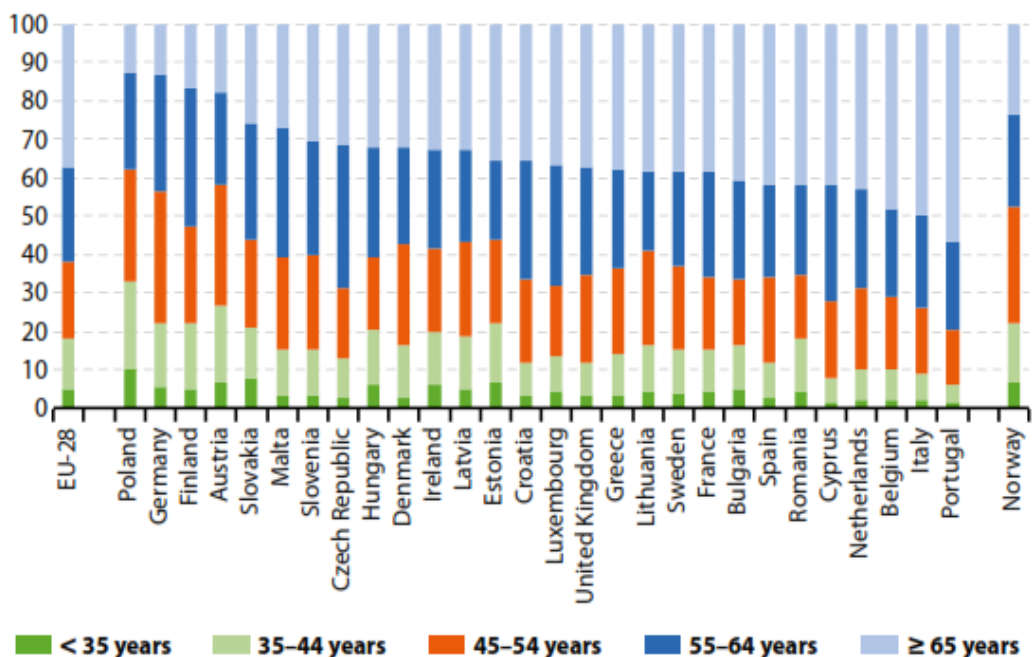
Az innovációhoz kapcsolódóan a megkérdezettek 85%-a (425 fő) válaszolta, hogy az elkövetkezendő öt évben szeretne újabb beruházást. Az életkor emelkedésével azonban csökken a beruházások iránti hajlandóság. A felmérésben új tevékenységként említették meg a termékek feldolgozását, a bérmunka szolgáltatást, a turisztikai szolgáltatást és a bioenergia termelést (LACZKA - WEISZ, 2013). A KSH (2000) két csoportba sorolja a nem mezőgazdasági tevékenységeket. Az egyik a mezőgazdasági termékek feldolgozása, a másik az egyéb másodlagos tevékenységek, amelyek a következőket foglalják magukba, melyek szorosan kapcsolódnak a vidékfejlesztéshez kapcsolódó földhasználathoz is (NAGY – KÁPOSZTA, 2016):

- agroturisztikai tevékenységek (szállásadás, étkeztetés),
- a gazdaságban termelt termékek közvetlen értékesítése,
- sport és rekreációs szolgáltatás a gazdaság területén (golf, lovaglás, horgászat),
- harmadik fél részére történő szolgáltatásnyújtás (mezőgazdasági gépek bérbeadása,
- öntözés, tanácsadás, terménytárolás, szállítás),
- tájgazdálkodási, tájfenntartási szolgáltatások (kaszálás, sövénynyírás, hó eltakarítás),
- halgazdálkodás,
- egyéb tevékenységek, amelyek a gazdaság földjének és eszközeinek használatával járnak.

Egy másik felmérésben 76 fő bevonásával készítettek fókuszcsoporthoz tartozó kérdőívet. A fiatal gazdák itt is a földhöz jutás lehetőségének nehézségét említették meg, mely mellett probléma volt még a képzett munkaerő hiánya, a bürokrácia jelenléte, és a nehezen értelmezhető jogszabályi keretek mellett a tőkehiány. Hiányolják a gyakorlati képzéseket és a munkatapasztalat megszerzésére irányuló törekvéseket. A megkérdezettek szerint azért nem választják a mezőgazdaságot, mint megélhetési lehetőséget, mert nem biztosít stabil megélhetést és a piaci viszonyok, lehetőségek is meglehetősen kiszámíthatatlanok (ECORYS, 2015).

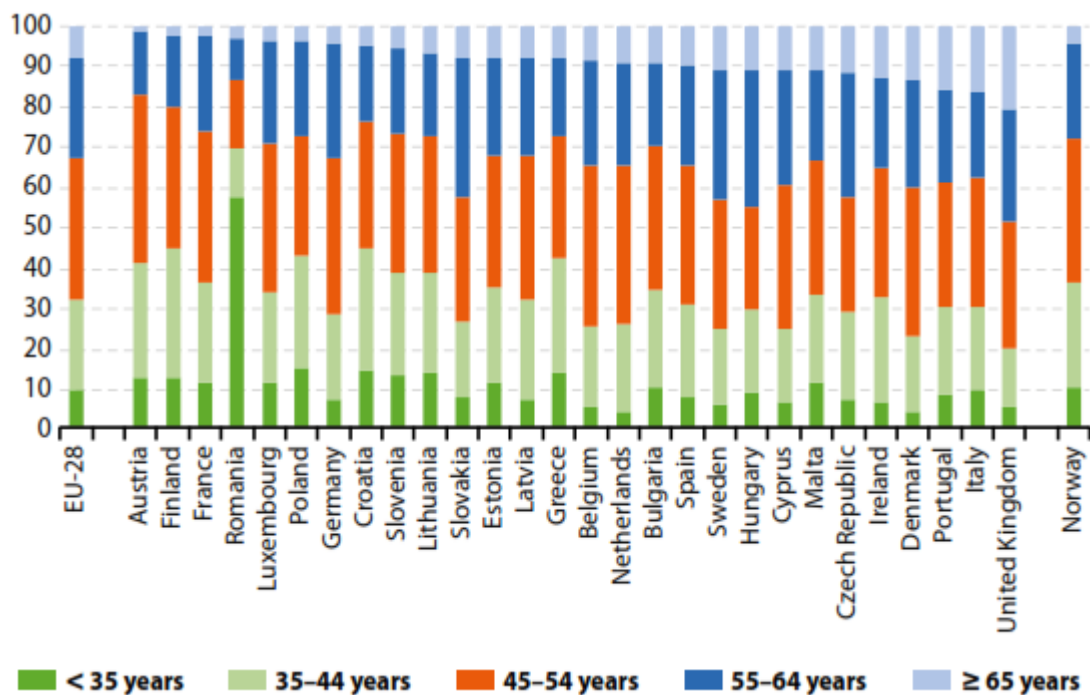
A fiatalok a szélesebb kínálatú továbbtanulási lehetőségek miatt gyakran mennek nagyobb városokba, ahol a tanulmányaik befejezése után ott is maradnak, ott kezdenek el dolgozni, így a vidéki térségek lakosságszáma folyamatosan csökken és öregszik.

A 9. és az 10. ábra a gazdák korstruktúrájának megoszlását mutatja a kis és a nagy gazdaságokban az EU 28 országát tekintve.

9. ábra: A gazdálkodók kormegoszlása a nagyon kicsi és kisgazdaságokban az EU tagállamaiban, 2013 (%)

Forrás: EUROSTAT, 2016/b

10. ábra: A gazdálkodók kormegoszlása a nagy gazdaságokban az EU tagállamaiban, 2013 (%)

Forrás: EUROSTAT, 2016/b

Az EU (és benne Magyarország) agrárgazdaságának egyik legnagyobb gondja a kedvezőtlen termelői korstruktúra, a fiatal gazdálkodók alacsony részaránya (11. táblázat).

2016-ban az egyéni gazdálkodók 31%-a volt 65 év feletti és csak 6%-a 35 év alatti (KSH, 2016). Az EU 28 tagállamában 10,7 millió gazda életkorát tekintve 31,3%-uk volt 65 év feletti, mely körülbelül 3,3 millió gazdálkodót jelent. A déli országokban ez az arány 40% körül alakul. A generációváltás problémáját tükrözi, hogy a 35 év alatti gazdák aránya 5,8% (EUROPEAN COMMISSION, 2012).

11. táblázat: A gazdálkodók száma az egyéni gazdaságokban, korcsoportok szerint, 2010.

Megye, főváros, régió	Életkor, korcsoport, év						összesen
	14-24	25-34	35-44	45-54	55-64	65-	
Budapest	7	90	144	189	314	471	1 215
Pest	289	2 702	6 450	9 314	13 409	13 576	45 740
Közép-Magyarország	296	2 792	6 594	9 503	13 723	14 047	46 955
Fejér	142	1 402	3 339	4 884	6 677	7 042	23 486
Komárom-Esztergom	57	602	1 431	2 117	3 165	3 225	10 597
Veszprém	78	853	2 161	3 461	5 016	5 290	16 859
Közép-Dunántúl	277	2 857	6 931	10 462	14 858	15 557	50 942
Győr-Moson-Sopron	103	962	2 255	3 609	5 133	5 322	17 384
Vas	86	850	2 190	3 545	4 793	5 455	16 919
Zala	107	1 094	2 862	5 525	7 451	8 604	25 643
Nyugat-Dunántúl	296	2 906	7 307	12 679	17 377	19 381	59 946
Baranya	133	1 262	2 958	4 678	6 031	5 621	20 683
Somogy	260	2 090	4 565	6 783	9 422	9 482	32 602
Tolna	136	1 198	2 671	4 031	5 897	6 060	19 993
Dél-Dunántúl	529	4 550	10 194	15 492	21 350	21 163	73 278
Dunántúl	1 102	10 313	24 432	38 633	53 585	56 101	184 166
Borsod-Abaúj-Zemplén	331	2 724	6 312	9 479	12 146	12 756	43 748
Heves	75	972	2 270	3 402	4 974	5 768	17 461
Nógrád	85	579	1 166	2 082	3 004	3 695	10 611
Észak-Magyarország	491	4 275	9 748	14 963	20 124	22 219	71 820
Hajdú-Bihar	376	3 119	7 054	9 861	11 859	12 885	45 154
Jász-Nagykun-Szolnok	185	1 752	3 581	5 082	7 320	8 047	25 967
Szabolcs-Szatmár-Bereg	505	5 370	12 019	15 484	18 222	19 321	70 921
Észak-Alföld	1 066	10 241	22 654	30 427	37 401	40 253	142 042
Bács-Kiskun	391	3 821	8 217	11 561	14 294	15 501	53 785
Békés	249	2 467	5 439	7 131	10 402	11 120	36 808
Csongrád	233	1 959	4 834	6 646	8 554	9 644	31 870
Dél-Alföld	873	8 247	18 490	25 338	33 250	36 265	122 463
Alföld és Észak	2 430	22 763	50 892	70 728	90 775	98 737	336 325
Összesen	3 828	35 868	81 918	118 864	158 083	168 885	567 446

Forrás: KSH (2010)

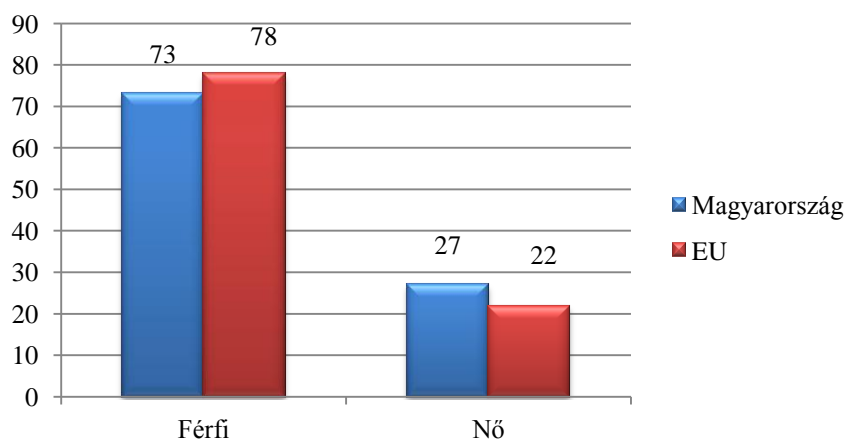
Az uniós statisztikában a 35 év alattiakat sorolják a fiatal gazdák körébe. Erre a korcsoportra is igaz, hogy a 2000. és a 2010. évi összeírás között a generációváltás szempontjából kedvezőtlen folyamatok zajlottak: a fiatal gazdák aránya az uniós átlagnál valamelyest nagyobb ütemben csökkent. 2010-ben a 35 évesnél fiatalabbak gazdaságszámát tekintve

Magyarország az EU-27 tagállamának rangsorában a 7., tíz évvel korábban még a 3. helyen szerepelt. A földbirtok-koncentrációra ugyanakkor pozitívan hatott a gazdaságszám csökkenése. 2010-ben a 35 év alattiak átlagosan 11 hektár mezőgazdasági területet használtak, ami még így is elmaradt az uniós átlagtól, mely 14 hektár (LACZKA - WEISZ, 2013).

Az AGRYA és a KSH 2013-ben végzett közös felmérése alapján elmondható, hogy a 2000-es ÁMŐ óta eltelt időszakban a lakosság egyre kisebb hányada foglalkozott mezőgazdasági tevékenységgel. 2010-ben az egyéni gazdaságokban alig több mint 76 ezer 40 évesnél fiatalabb gazdálkodó folytatott mezőgazdasági termelést, feleannyi, mint tíz évvel korábban. A fiatal gazdák száma Nógrád, Győr-Moson-Sopron és Heves megyében fogyott leginkább, a legkevésbé pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.

A nemek aránya azonban kedvező irányba mozdult el, a vizsgált tíz év alatt a fiatal egyéni gazdálkodók között minden megyében növekedett a nők aránya.

A nemek közötti megoszlás tekintetében Magyarország csak kis mértékben tér el az EU-tól. Jellemző, hogy Magyarországon több női gazdálkodó folytat mezőgazdasági tevékenységet (11. ábra).

11. ábra: A férfi és a női gazdák aránya Magyarországon és az EU 28 tagállamaiban (%)

Forrás: EUROSTAT és KSH adatok alapján saját szerkesztés, 2018.

2010-ben az egyéni gazdálkodók korösszetétele kedvezőtlenebb képet mutatott, mint tíz évvel korábban, az egyéni gazdaságokat a kívánt generációváltás helyett az elöregedés jellemezte. A negyven évesnél fiatalabbak aránya 2010-ben csak kevéssel haladta meg a 13%-ot.

Országosan a fiatal termelők által használt mezőgazdasági terület nagyságában alig volt változás, de 2010-ben egy negyven év alatti egyéni gazdálkodó átlagosan már több mint kétszer akkora mezőgazdasági területet művelt, mint tíz évvel korábban.

A gazdálkodás célja szerinti összetétel jelentősen elmozdult az elsősorban értékesítésre termelők irányába. A szántóföldi növények vetésszerkezete a fiatal egyéni gazdálkodóknál mindkét összeírásban a gabonafélék túlsúlyát mutatta, de az olajos növények felértékelődése miatt az ipari növények aránya, vetésterülete 2000–2010 között jelentősen (10% ponttal) emelkedett.

2010-ben a fiatalok körében 3% körül alakult a felsőfokú, 9% körül a középfokú szakmai képzettséggel rendelkezők hányada. A legiskolázottabb fiatal egyéni gazdálkodók Győr-Moson-Sopron, a legkevésbé iskolázottak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében tevékenykedtek.

A fiatal irányítók által használt mezőgazdasági terület közel egynegyedét Hajdú-Bihar, Győr-Moson-Sopron és Borsod-Abaúj-Zemplén adta. Az egy gazdaságra jutó mezőgazdasági terület nagysága az országos átlagot leginkább Csongrád megyében haladta meg. 2010-ben a fiatal irányítóval rendelkező gazdasági szervezetek állatállományának legnagyobb hányadát –

állategység alapján – a megyék közül Jász-Nagykun-Szolnok megyében istállózták, ugyanitt volt az egy gazdaságra jutó állatállomány is a legmagasabb.

A fiatal egyéni gazdálkodók körében továbbra is a férfiak vannak túlsúlyban. A szakmai képzettséggel rendelkező válaszadók több mint kétharmada felső-, vagy középfokú mezőgazdasági végzettségű.

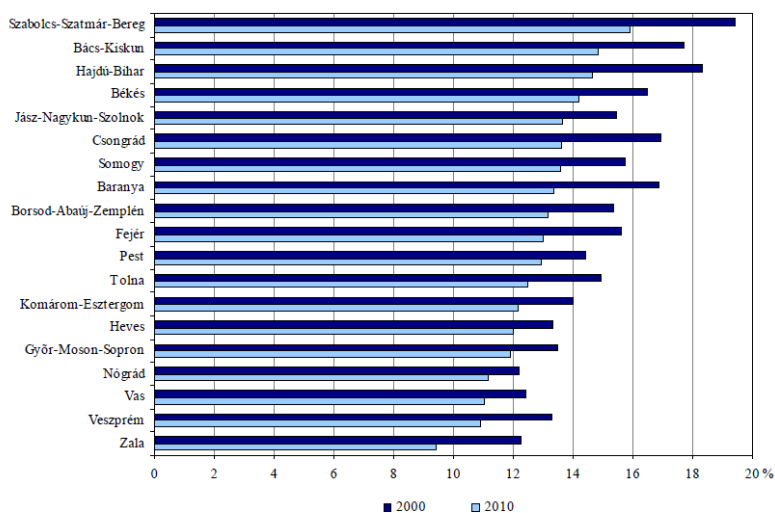
A gazdaságok átadása a fiatal generáció számára meglehetősen lassan megy végbe, amit a fiatal gazdák induló támogatása jogcím gyorsabbá, gördülékenyebbé tehet, de véleményem szerint a támogatás nem nyújt elegendő összeget, segítséget egy gazdaság elindításához.

Azokban az években, amelyekben pályázni lehetett a fiatal gazdák induló támogatására, megnőtt azoknak a fiataloknak a vállalkozásindítási kedve, akik mezőgazdaságban képzelték el jövőjüket. A KSH és az AGRYA közös felmérésben részt vett válaszadók többsége szerint a gazdálkodás első éveiben elérhető jövedelem éppen csak a létminimumhoz elég, mindössze egytizedük válaszolt úgy, hogy az agráriumból származó jövedelme átlagos életszínvonalat biztosít. A gazdálkodás nehézségei közül a legnagyobb problémának a földhöz jutás lehetőségét tartották, a második helyen a bürokrácia és a jogszabály-változások témakörét jelölték meg. A gazdálkodók körében fokozódik az igény kedvezményes hitel, hitelkamat-támogatás, illetve garanciavállalás iránt.

A fiatal gazdák fejlesztési hajlandóságát, pozitív jövőképét támasztja alá, hogy a megkérdezettek 85%-a az elkövetkezendő öt évben szeretne beruházásokat végrehajtani a gazdaságban. A megkérdezettek kétharmada a következő öt évben emellett bővítené gazdálkodói tevékenységét alternatív jövedelemszerző tevékenységgel.

Ahhoz, hogy a gazdálkodást, a gazdaságindítást nehezítő problémákra megoldás szülessen, különböző javaslatokat is megfogalmaztak a fiatal gazdálkodók, amelyek rávilágítanak a helyzetüket leginkább nehezítő tényezőkre. Az észrevételek alapvetően három fő csoportba sorolhatóak, és természetesen összefüggnek a korábban megjelölt nehézségekkel: a földhöz jutás, a finanszírozás, valamint a jogi, szabályozási környezet azok, ahol változtatásokat leginkább szükségesnek és kiemelten fontosnak, kezelendő problémának tartják (LACZKA - WEISZ, 2013).

A fiatal gazdálkodók arányát minden megyében csökkenés jellemezte 2010-ben, 2000-hez képest (12. ábra).

12. ábra: A fiatal egyéni gazdálkodók aránya megyénként 2000-ben és 2010-ben

Forrás: LACZKA - WEISZ, 2013. 11. p.

2010-ben a 40 év alatti gazdálkodók átlagosan kétszer akkora mezőgazdasági területet műveltek, mint 10 évvel korábban. A gyümölcsös- és szőlő területekkel rendelkező fiatal gazdák aránya Bács-Kiskun megyében kiemelkedő. A fiatal kertészek aránya 2013-ban országosan 12% volt, összesen 10500 olyan gazdaság, melynek vezetője 40 év alatti gazda. A legtöbb fiatal gazda zöldségtermesztéssel foglalkozott (19%), melyet a különféle kertészettel foglalkozók vezettek (16%) és valamelyest kevesebb volt az ültetvényel rendelkező gazdák aránya (11%). A kertészek által használt mezőgazdasági terület 17%-át művelték fiatalok. A kertészettel foglalkozó fiatal gazdák végzettsége kedvezőbb képet mutat, mivel az ő esetükben volt magasabb a középfokú (10%) és a felsőfokú végzettségűek aránya (5,6%) (WEISZ, 2016).

Az EU vidékpolitikájában az elmúlt 10 évben egyre nagyobb hangsúlyt kaptak azok a támogatási intézkedések, melyek a fiatalok számára vonzóvá kívánták tenni a vidéki életformát. A vidékfejlesztési programok támogatási intézkedései javítani szeretnének a gazdálkodók kedvezőtlen korösszetételén, a fiatal gazdálkodók vállalkozásindításkor felmerülő anyagi helyzetén. Igyekeztek előmozdítani a földbirtokhoz jutás lehetőségét a fiatalok hatékonyabb termelése érdekében (VARANKA, 2011).

A gazdaságátadás támogatása azt szolgálja, hogy ne csak az öröklés legyen az egyetlen tehermentes földszerzési lehetősége a vállalkozást indító fiataloknak.

Az 1257/1999 EK, majd az 1698/2005/EK vidékfejlesztési rendelet, támogatási intézkedéseit a tagállamok néhány nemzeti eltéréssel kombinálva alkalmazzák, állami kedvezményeket biztosítva a fiatal gazdák számára. Ezen felül még nagyobb eltérések tapasztalhatók a tisztán nemzeti finanszírozású állami támogatásokban. Németországban adókedvezményekkel, Olaszországban támogatott hitelekkel segítik a fiatalokat. Az osztrák fiatal gazdák elsősorban beruházási támogatást vehetnek igénybe, a cseh fiatal gazdák adminisztrációs támogatásra is pályázhatnak. Franciaországban az állam az uniós támogatási intézkedéseken kívül, pénzügyi, szociális, és adóügyi mechanizmussal segíti a fiatalok gazdálkodásának indítását. A fiatal francia farmerek vállalkozásuk elindítását követő öt évig, részleges felmentést kapnak a társadalombiztosítási hozzájárulás befizetése alól (VARANKA, 2011).

Kis Miklós Zsolt agrár- és vidékfejlesztésért felelős államtitkár véleménye szerint a kertészet és a szántóföldi növénytermesztés esetében az utánpótlás eredményesebb, sok fiatal veszi át a családi gazdaságot. A generációváltás problémája az állattenyésztő gazdaságokat jobban sújtja, mert az állattartással járó kötöttségektől félnek, tartanak a fiatalok. A generációváltás problémája főként a kisebb gazdaságokban jelentkezik, de a nagyobb gazdaságokban is kérdés, hogy van-e olyan gyermek, aki átveszi a gazdaságot. Véleménye szerint nem biztos, hogy az induló támogatások járulnak legjobban hozzá a gazdaság fejlődéséhez (KIS, 2017). Egyetérttek POPP (2014) véleményével, miszerint a mezőgazdasági tevékenység társadalmi és erkölcsi elismertsége csak akkor javulhat, ha a szakképzett fiatalok mezőgazdaságiból származott keresete eléri, illetve megközelíti a nemzetgazdasági átlagot. Véleménye szerint a Közös Agrárpolitika nem akadályozta meg a gazdák elvándorlását a mezőgazdaságból, a támogatás a magas technikai színvonalal rendelkező gazdaságoknak kedvezett inkább, amelyek felvásárolták a kisebb birtokokat. Azok a gazdák hagyják el a mezőgazdaságot, akik képzetesebbek és az agrárszektoron kívül találnak jobb munkalehetőségeket. Azok a gazdaságok is felszámolásra kerülnek, amelyek alacsony életszínvonalat és a városi munkahelyeknél rövidebb távú lehetőségeket biztosítanak.

Az AGRYA 2017-ben végzett 100 gazdával történt beszélgetés eredményeit alapul véve javaslatcsomagot fogalmazott meg „*Nemzeti minimum az agrár nemzedékváltásért*” címmel, melynek oka az volt, hogy véleményük szerint a fiatal gazdáknak címzett uniós támogatások sem segítették érdemben az elmúlt években a generációváltás problémáját megoldani, mérsékelni. A javaslatcsomag hat területen fogalmaz meg beavatkozási pontokat, melyekkel a magyar mezőgazdaság generációváltásának problémái gördülékenyebbé válhatnak.

1. *A gazdaságok átadásakor felmerülő adminisztrációs nehézségek.*
2. *Célzott finanszírozási, támogatási kérdések,* mivel a gazdaságot átvevő fiatal gazda számára ezek még nem állnak rendelkezésre.
3. *Földügyi szabályozás* szükségessége, mert a fiatal gazda termőföldre való hozzájárása nehézkes.
4. *Munkaerő, foglalkoztatás, pályaorientáció* tekintetében kiemelt problémát jelent a munkaerő hiánya és a foglalkoztatásról, pályaorientációról szóló rendezvények az ágazatról alkotott képet jobbíthatják.
5. *Szaktanácsadás, képzés, tudásátadás* fontossága abban rejlik, hogy a fiatal gazdák életkorából adódóan még nem rendelkeznek megfelelő gyakorlati tapasztalatokkal, ezért ennek átadása kiemelt fontosságú kell, hogy legyen.
6. *Együttműködések, érdekképviselet, a nemzedékváltás megjelenése az állami struktúrában* a fiatal gazdák érdekeinek képviselete érdekében (AGRYA, 2018).

Az AGRYA fent megfogalmazott álláspontjaival részben egyetérttek, de a földügyi szabályozás szükségessége részben a célzott finanszírozási és támogatási kérdések nélkül nem megoldott.

2. 7. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak szakképzettsége

A mezőgazdasági szakképzés az agrárium fejlődésének egyik kiemelten fontos tényezője, hiszen feladata, hogy a tanulók és a hallgatók olyan korszerű elméleti és gyakorlati ismeretekkel rendelkezzenek, amelyek nemzetközi viszonylatba is versenyképesek. További célja, hogy továbbképzési lehetőségeket biztosítson az agrárszektorban dolgozók számára, az új technológiai módszerek, jogszabályi előírások, piaci információk megismerése érdekében. A fiatal gazdálkodók jövedelemszerzési lehetőségeit nemcsak a társadalomban lezajló demográfiai és foglalkoztatáspolitikai változások befolyásolják, hanem a szakképzetségük is meghatározó. A versenyképes és hatékony mezőgazdasághoz elengedhetetlen a humántőke megfelelő képzettsége (KSH, 2015).

Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben javult a mezőgazdasági foglalkoztatottak iskolázottsága, de még mindig alacsony a többi nemzetgazdasági ághoz viszonyítva. A KSH 2005-ben készült mikrocenzusa idején egyharmaduk semmilyen szakképesítéssel nem rendelkezett, legfeljebb az általános iskola 8 osztályát végezte el. Felsőfokú végzettsége pedig, csupán 9%-uknak volt.

A mezőgazdaságot, mint szakmát a 30-34 és a 60-64 év közöttiek választották a legtöbben. A mezőgazdasági végzettséggel rendelkező gazdálkodók és segítő családtagjaik 20%-a felső-, 44%-a közép-, és 36%-a alapfokú képesítéssel rendelkezett. A népességszámra vetítve a mezőgazdasági végzettségűek száma kiemelkedik Bács-Kiskun, Békés és Somogy megyékben, míg Budapesten él a legkevesebb mezőgazdasági szakképzetségű lakos. Ezer férfiből 25-nek, míg nőből 16-nak volt mezőgazdasági végzettsége. A korcsoportokat megnézve a mezőgazdasági végzettségűek aránya a 30-34 és a 60-64 év közöttiek közt volt a legmagasabb, ezer megfelelő korú lakosból 35, illetve 34 fő volt 2011-ben. A szakképzett munkaerőre szükség van a mezőgazdasági termelés tekintetében kiemelt területeken. A gazdálkodás szempontjából kedvező természeti adottságok, a gazdasági fejlettség, a munkaerő-piaci és kereseti lehetőségek befolyásolják a mezőgazdasági szakma iránt érdeklődő pályaválasztókat. A gazdálkodók képzése és továbbképzése kiemelten fontos feladat, mivel képzettségük szintje még ma is igen alacsonynak mondható (KSH, 2015).

A 2010. évi ÁMÖ adatai alapján a 9,2 ezer gazdasági szervezet irányítójának 73%-a (6,7 ezer fő) rendelkezett valamilyen mezőgazdasági végzettséggel. 44%-uk felsőfokú, 22%-uk

középfokú, 7%-uk pedig alacsonyabb végzettséget tudott magáénak. 21%-uk gyakorlati tapasztalatokra, 6%-uk pedig szakmai képzésre, gyakorlati tapasztalat nélkül támaszkodott a termelés során. Az egyéni gazdaságokra jellemzőbb az alacsonyabb iskolázottsági szint. A gazdálkodók és a segítő családtagok jelentős része, 76%-uk mezőgazdasági végzettség nélkül, gyakorlati tapasztalatokra támaszkodott vagy e nélkül (14%) gazdálkodott. Az egyéni gazdálkodók és segítő családtagjaik 43%-ának volt a gazdaságon kívüli jövedelemszerző tevékenysége (fő- vagy mellékfoglalkozásuk mellett folytatták a mezőgazdasági tevékenységet). 4,2%-nak származott csak gazdálkodásból a jövedelme. A területi összefüggések vizsgálata alapján a gazdasági végzettséghez, a foglalkoztatáshoz kapcsolódó, az általános gazdasági és aktivitási mutatók összevonásával végzett faktoranalízis Magyarország megyéit öt hasonló jellemzőkkel bíró csoportba sorolta, melynek első csoportját Bács-Kiskun, Csongrád, Heves, Somogy, Szabolcs-Szatmár-Bereg, az Alföld éléstárát jelentő megyék alkotják. Jellemző az átlag feletti mezőgazdasági végzettségűek aránya, a nemzetgazdasági ágon belül az agrárium jelentős súlya. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya a 15-74 éves népességből kedvező, de a gazdaságilag aktívakon belül a munkanélküliek aránya magas. Az agrárjellegét igazolja a gazdasági szervezetek és az egyéni gazdálkodók ezer lakosra jutó magas száma (KSH, 2015).

KSH 2011. évi népszámlálás adatai alapján a teljes népesség 2,0%-a, több mint 200 ezer ember rendelkezett valamilyen mezőgazdasági végzettséggel. Területi eloszlásukat tekintve közel azonos arányban, a fővárosban és Pest megyében éltek a legtöbben, de jellemzően a hat alföldi (Bács-Kiskun, Békés, Csongrád, Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg), valamint Borsod-Abaúj-Zemplén és Győr-Moson-Sopron megyében is jelentős volt az agrárvégzettségű népesség aránya.

(Itt felhívom a figyelmet arra, hogy a 2011. évi népszámlálás és a 2010. évi Általános Mezőgazdasági Összeírás esetében a két alapsokaság eltérő. A népszámlálás esetében az alapsokaság a teljes lakosság volt, a 2010. évi ÁMÖ esetében pedig az alapsokaságot a 7,3 ezer gazdasági szervezetben és az 567 ezer egyéni gazdaságokban munkát végzők alkották.) A fiatal gazdaságvezetőkéről elmondható, hogy az átlagosnál többen rendelkeznek közép- és felsőfokú szakirányú végzettséggel (AGRYA, 2018).

Az egyéni gazdaságokban a gazdálkodók és segítő családtagok mezőgazdasági iskolázottsági szintje jóval alacsonyabb, mint a gazdasági szervezetek irányítóié. Esetükben átlagosan 10% körül alakult a szakmai képzéssel rendelkezők aránya, amely összességében mintegy 110 ezer főt jelentett. A gazdálkodók és segítő családtagok jelentős többsége mezőgazdasági képzettség nélkül, gyakorlati tapasztalat alapján (76%) vagy annak hiányában (14%) gazdálkodott. Szakmailag a legképzettebbek a Békés megyei gazdálkodók és segítő családtagjaik, közöttük az alap-, a közép- és a felsőfokú végzettségűek együttes aránya 15%, ezzel szemben Borsod-Abaúj-Zemplén megyében csupán 6,6%. Az egyéni gazdaságokban a mezőgazdasági végzettségűek 20%-a felsőfokú, 44%-a középfokú, 36%-a pedig alacsonyabb szakmai képzéssel rendelkezett. Az egyes mezőgazdasági képzettségi szinteket tekintve területenként – a főváros kivételével – nem mutatkoztak jelentős eltérések. A férfiak közül a 30–34, a nőknél a 25–29 év közöttiek a legképzettebbek, az alap-, a közép- és a felsőfokú végzettségűek együttes aránya az előbbieknél 19, az utóbbiaknál 7,6%. A szakmai képzésben részesültek közül a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya ugyancsak az említett két korcsoportban volt a legmagasabb, a 25–29 évesek 30, a 30–34 évesek 24%-a szerzett felsőfokú diplomát. A kizárólag mezőgazdasági szolgáltatást végző egyéni gazdaságokban jóval magasabb az alap-, a közép, valamint a felsőfokú mezőgazdasági végzettséggel rendelkezők együttes aránya (30%), mint a többi termelési típus esetében. Az iskolázottságot tekintve a csak állattartó gazdaságokban a legképzetlenebbek a gazdálkodók és a segítő családtagok, mindössze 6,0%-uk rendelkezett valamilyen szintű szakirányú képzéssel. A felsőfokú

végzettségű gazdálkodók és segítő családtagok többsége (mintegy kétharmada) kizárólag növénytermesztéssel foglalkozott, az alapfokú végzettségűek közül a legtöbben (46%) vegyes gazdálkodást folytattak (KSH, 2015).

Egy lengyelországi tanulmányban részt vevő gazdálkodók megerősítették, hogy az oktatás és a birtokolt tudás nagy hatással van a gazdaság fejlesztésére és hozzájárulnak a termelők innovatív hozzáállásának megteremtéséhez. Az empirikus tanulmányok azt mutatják, hogy a gazdák életkora és a képzettségi szint nagymértékben befolyásolja az innovációhoz való hozzáállásukat. A fiatal, jól képzett gazdák hajlandóak nagyobb kockázatot vállalni, érdeklődnek az innováció, az új dolgok iránt. Az innovációk megvalósítása nem csak a tudást igényli, hanem a pénzügyi forrást is. Az új technológiák egyre drágábbá válnak, ezért az agrárpolitikának biztosítania kell a gazdálkodók innovatív tevékenységének támogatását (KIELBASA, 2016).

A XXI. századi korszerű termelési technológiák, a támogatások pályázati anyagának összeállítása, az értékesítési piacok felkutatása és igényeik feltérképezése, a vállalkozást érintő uniós jogszabályok változásainak követése, olyan mindennapos kihívások az agrárvállalkozók számára, melyeknek naprakész szakértelem hiányában nem lehet megfelelni. ALVINCZ és VARGA már 2000-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a legmagasabb iskolai végzettség és a birtokméret között egyértelmű összefüggést találtak, miszerint a legnagyobb birtokmérettel a legmagasabb iskolai végzettségűek rendelkeznek. Ugyanakkor a szerzők felmérése szerint a veszteséges gazdaságok átlagot meghaladó aránya a felsőfokú végzettségűek körében fordul elő. A hitel felvétele és annak fajlagos összege is nagyobb a magasabb végzettségűeknél. A gazdaságméret növelésében az alapfokú végzettségűek a legkevésbé érdekeltek (ALVINCZ – VARGA, 2000).

2006-ban készült empirikus kutatás az agrárszektorban elhelyezkedni szándékozó fiatalokat vizsgálta (KOMLÓSI, 2008). A kutatás egyértelművé tette, hogy a fiatalok azon csoportjának nagyobb az esélye a helyállásra, akik kellőképpen elkötelezettek szakmájuk iránt, megfelelő mértékben motiváltak, nyitottak, illetve kreatívak. A felmérés rávilágított arra is, hogy a mintába került mezőgazdasági szakiskolai, szakközépiskolai tanulók, valamint agrárfőiskolai/egyetemi hallgatók szakmájuk iránti elkötelezettségét, hozzáállását a fiatalok családból hozott társadalmi, gazdasági és kulturális tőkéje, azaz az egyént jellemző szocioökonómiai faktorok erőteljesebben befolyásolják, mint az alapfokú oktatási intézmények.

2002 és 2012 között a KSH adatai alapján csökkent a közép- és felsőfokú agrárképzések iránti érdeklődés, ezzel ellentétben az iskolarendszeren kívüli mezőgazdasági képzések iránt nőtt a kereslet (KSH, 2015). A fiatal pályakezdők körében egyre kevésbé népszerűek a mezőgazdasági képzések, mely részben azzal is magyarázható, hogy már nem olyan „divatos” a fiatalok körében. Ez azonban nem azt jelenti, hogy csökken a mezőgazdaság iránti kötődésük (DAJNOKI – KUN, 2016). KOVÁCH (2012) kutatása azt mutatta, hogy a magyar felnőtt lakosság 61,5%-a volt agrárérintett, melynek 51,6%-a közvetlenül és 10%-a szülei révén, közvetetten fűződött a mezőgazdasághoz.

LAKNER (2012) munkájában rávilágít arra, hogy miközben egyes írásokban azt olvashatjuk, hogy jelentős túlképzés tapasztalható Magyarországon az agrárszakokon, addig a rohamosan csökkenő beiskolázási keretszámok a felsőoktatásban néhány év múlva agrárszakembert hiányt vetítenek előre.

2.8. A fiatal gazdák érdekképviseletei (CEJA és AGRYA)

Az Európai Unió fiatal gazdákat képviselő és védő ernyőszerkezete a CEJA (*Fiatal Mezőgazdasági termelők Európai Tanácsa; angolul: The European Council of Young Farmers*). A szervezet a fiatal mezőgazdasági termelők és az európai döntéshozók közötti kommunikáció és párbeszéd közös záloga. Fő célkitűzése, hogy elősegítse a fiatalabb és innovatívabb mezőgazdaságot az EU 28 tagállamában, és elősegítse a megfelelő munka- és életkörülmények megteremtését a fiatalok számára a gazdálkodásban és azok számára, akik már "fiatal gazdálkodók". A fiatal mezőgazdasági termelők legfőbb problémája a földhöz, a hitelhez és a termelési jogokhoz való hozzájutás, valamint a vidéki fiatalok oktatási és képzési lehetőségeinek megteremtése, bővítése. A CEJA 2 millió fiatal gazdálkodót képvisel Európában. Tagságuk kiterjed 24 EU-tagállamra és 32 nemzeti tagszervezetre. Rendszeres kapcsolatban állnak a fiatal mezőgazdasági termelők szervezeteivel, mezőgazdasági intézményekkel és egyesületekkel mind Európa mind pedig világszerte. A CEJA kapcsolatokat épített ki különböző nemzetközi ifjúsági szervezetekkel és független minden politikai ideológiától (CEJA.eu).

Magyarország legnagyobb fiatal gazdákat képviselő szervezete az AGRYA (*Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetsége*). Az országos szervezet 1996-ban alakult, mely jelenleg több mint 3000 fiatal gazdával áll kapcsolatban. Az AGRYA agrár- és vidékfejlesztési szervezet, melynek kiemelt célja a fiatal gazdák érdekeinek képviselete. A másik célja, hogy segítse a falusi, de nem mezőgazdasági termelést folytató fiatalokat, hogy ne hagyják el községüket, településüket. Kiemelt feladat és cél, hogy a helyben maradó fiatalok erősítsék a helyi közösségeket, vállaljanak munkát és felelősséget a település életében. A szervezet kapcsolatban áll a Fiatal Gazdák Dél-alföldi Szövetségével, a Fiatal Gazdák Észak-alföldi Szövetségével, a Fiatal Gazdák Közép-dunántúli Szövetségével, a Pannon Vidék Fiatal Gazda Szövetséggel, a Második Hullám Vidéki Ifjúsági Szövetséggel és a "Fiatal Gazdák az Agrárium Jövője" Alapítvánnyal. Az AGRYA tagja a Fiatal Gazdák Európai Tanácsának (CEJA) és a Rural Youth Europe nevű vidékfejlesztési ifjúsági ernyő szervezetnek. Tevékenységét a 7 főből álló elnökség irányítja. A Szövetség működésének ellenőrzését 5 fős Felügyelő Bizottság végzi. Képviseletéért 2 társelnök és az ügyvezető elnök a felelős. A szakmai képviseleti feladatokat a társelnökök látják el, az ügyvezető elnök a felelős az AGRYA operatív irányításáért, adminisztrációjáért és finanszírozásáért. Kertészeti és Termelői Szervezeti Tagozat, Szántóföldi Növénytermesztési Tagozat, Állattenyésztési Tagozat, Termásvíz Tagozat és Vidékfejlesztési Tagozat is működik az AGRYA-ban (AGRYA.hu).

2.9. Pályázati lehetőségek a fiatal gazdák számára

Véleményem szerint ahhoz, hogy versenyképes, korszerű mezőgazdasága legyen az Magyarországnak, kihasználja a kedvező mezőgazdasági adottságait, elengedhetetlen a generációváltás és generációváltás problémájának megoldása, mérséklése. A fiatalok szerepvállalása elengedhetetlen az ágazat jövője szempontjából. 2000–2016 között a mezőgazdaság strukturális átrendeződése a gazdaságok számának jelentős csökkenésével járt. Az egyéni gazdaságokat felszámolókat egy része gazdasági szervezeti formában továbbra is az ágazatban maradt, azonban többségük vagy „kiöregedett”, vagy más okból – pl. forráshiány, értékesítési nehézségek stb. – véglegesen felhagyott a mezőgazdasági tevékenységgel.

A generációváltás problémáját uniós források bevonásával, támogatásokkal igyekszik megkönnyíteni a kormány (EMBER – MIHÁLOVITS, 2007).

A „fiatal mezőgazdasági termelő” az 1307/2013/EU rendelet 50. cikk (2) bekezdése szerinti mezőgazdasági termelő, aki a kérelembenyújtás évében 40 évesnél nem idősebb, és a

mezőgazdasági üzem vezetőjeként először hoz létre mezőgazdasági üzemet, vagy a 2015-ös kérelembenyújtást megelőző öt évben hozott létre ilyen üzemet (11/2015. (III. 13.) FM rendelet).

A mezőgazdasági termelés életkor szerinti szerkezetének javítása, a vidéki térségek lakosságmegtartó képességéhez való hozzájárulás, valamint a jövedelemtermelő képesség fokozása alapvető célkitűzése a gazdasági és vidékfejlesztési politikának. A fiatal gazdálkodók támogatása, tevékenységük ösztönzése az agrárágazatban kimagasló feladat, mivel innovációra való képességük és piaci hozzáállásuk szempontjából már most is erősebbek és még tovább erősíthetőek. A mára kialakult helyzet csak úgy változtatható meg, ha a kezdő vállalkozások megfelelő tőkeellátottsággal rendelkeznek és/vagy kedvezményes kamatozású hitelekhez jutnak.

A fiatal gazdálkodók támogatása elindításának célja az volt, hogy segítsék a fiatal gazdálkodókat abban, hogy gazdaságaikat létrehozzák, elindítsák. További fontos célkitűzés a szerkezetváltás előidézése a gazdaságokban, a mezőgazdasági munkaerő életkor szerinti megoszlásának javítása, a vidéki térségek népességmegtartó képességének javítása, valamint a mezőgazdasági tevékenységek hosszú távú fenntartásának biztosítása.

Fiatal gazdálkodók támogatása a 1998-2006 közötti időszakban

A kezdeti „Fiatal gazdák támogatása” és az idősebb generáció nyugdíjba vonulásának támogatása megnövelte a teljes időben foglalkoztatott gazdálkodók átlagos területének nagyságát, 45 hektárról 59 hektárra. Több 55 év feletti gazda hagyott fel a gazdálkodással a korai nyugdíjrendszer miatt, viszont jellemző volt, hogy nem mindegyik adta át közülük a birtokát. A gazdálkodók átlagéletkora azonban kismértékű javulást mutatott, 65 évről 60 évre mérséklődött. A 2000 és 2006 közötti időszakban tovább nőtt a „Fiatal gazdák induló támogatása” iránt érdeklődő pályázók száma (SZÉKELY, 2009/b). A fiatal gazdálkodók támogatása, nemzeti forrásból, pályázatos úton, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium kezelésében valósult meg elsőként 1998-2003 között, mely programban keretében 364 gazdálkodó 4036 millió Ft támogatást vehetett igénybe. A 40 éven aluli agrárvállalkozók beruházásaik 30%-ának mértékéig nyerhettek el támogatást, amelyhez 25% saját erővel kellett rendelkezniük.

A nemzeti program folytatásaként 2004-2006 között az Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP) keretében elindult a „Fiatal gazdálkodók induló támogatása” című intézkedés, melynek célja a 20 és 40 év közötti fiatal agrárvállalkozók gazdálkodás indításának támogatása volt. Az intézkedés közvetve hozzájárult a mezőgazdasági munkaerő korösszetételének javításához, a gazdaságilag életképes üzemek létrehozásához. A fiatalok támogatása egyúttal hatékonyan kiegészítette a nyugdíj előtti támogatás intézkedését. Azok, akik saját vagy (legalább 10 évre) idős gazdától bérelt földterületen, először kezdtek mezőgazdasági vállalkozásba, legalább középfokú (szakmunkás szintű) szakmai képzettséggel rendelkeztek, egyszeri vissza nem térítendő támogatást vehettek igénybe, továbbá hitelfelvétel esetén lehetőségük volt kamattámogatás igénybevételére is. A fiatal gazdáknak szakmai alkalmasságukat legalább egy éves szakmai gyakorlattal kellett bizonyítaniuk. További feltétel volt, hogy a fiatal vállalkozók, mezőgazdasági főtevékenységükre vonatkozó vállalkozói igazolvánnyal rendelkezzenek, egyéni vállalkozóként regisztrálva legyenek, valamint az, hogy a mezőgazdasági tevékenységüket a gazdasági életképesség elérését követően öt évig folytassák.

A támogatás formája vissza nem térítendő, egyösszegű tőkejuttatás (25000 euró vagy 30000 euró) formájában folyósította a Kifizető Hatóság. Az intézkedés részesedése az AVOP költségvetéséből 2,8% volt (AGRYA, 2007). Az AVOP „Fiatal gazdák induló támogatása” intézkedésre két körben volt lehetősége pályázni a jogosultaknak (12. táblázat).

12. táblázat: AVOP fiatal gazda támogatási intézkedés néhány jellemző adata (2004-2006)

Indikátor típus	Indikátor megnevezése	Megvalósult eredmény
Output	A fiatal gazdálkodók elfogadott pályázatainak száma (db)	285
	ebből nők által benyújtott pályázatok száma (db)	39
	A pályázók kor szerinti összetétele (fő)	
	25 év alatti	76
	25-30 év között	104
	30-35 év közötti	66
	35-40 év közötti	37
	Az elfogadott pályázatok száma irányultságuk szerint (db)	285
	ebből: új gazdaság indítása	249
gazdaság átvétele	36	
Eredmény	Fiatal gazdák által művelt terület (ha)	2712
	A fiatal gazdálkodók támogatása révén létrehozott gazdaságok száma	345
	Gazdaságot átvevő gazdaságvezetők átlagos életkora	30
Hatás	A létrehozott és megtartott munkahelyek száma, munkaerő egyenértékben (ÉME)	233

Forrás: AVOP Záró végrehajtási jelentés (2010)

Fiatal gazdák induló támogatása az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) keretein belül

A 2007-2013 közötti időszakban a kezdő agrárvállalkozások számára újabb lehetőség nyílt, hogy új feltételekkel támogatást igényeljenek. Magyarországon a vidék fejlesztésére nyújtott uniós forrásokat a 2007-2013 közötti időszakban az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) keretein belül pályázati úton lehetett igénybe venni. Az ÚMVP a 2007-2013-as időszakra vonatkozó Nemzeti Vidékfejlesztési Program, amelyet az akkori Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium átfogó programként készített el az Európai Mezőgazdasági Vidékfejlesztési Alapból (EMVA) nyújtandó vidékfejlesztési támogatásról szóló 1698/2005/EK rendelet 15. cikkének (2) bekezdésével összhangban, és amelyet az Európai Unió Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Bizottsága 2007. szeptember 19-én hagyott jóvá. Az ÚMVP intézkedésein keresztül mintegy 1300 milliárd forintnak megfelelő támogatás állt rendelkezésre, jórészt az agrárium versenyképességét javító, illetve a természeti és a vidéki épített környezet értékeinek megőrzését célzó beruházásokra.

Az ÚMVP keretein belül a támogatások négy intézkedéscsoportba tartoztak:

1. tengely: A mezőgazdaság és az erdészet versenyképességének javítása,
2. tengely: A környezet és a vidék fejlesztése,
3. tengely: A vidéki élet minősége és a vidéki gazdaság diverzifikálása,
4. tengely: LEADER.

Az 1. tengelyhez tartozó intézkedések céljaik szerint hozzájárultak a mezőgazdaság, az élelmiszer-feldolgozás és az erdészeti ágazat versenyképességének javításához az agrárium fenntartható fejlődéséhez. Ösztönözték a gazdálkodókat arra, hogy igazodjanak a piaci tendenciákhoz és a fogyasztói igényekhez. A mezőgazdaságban megvalósuló innovációnak hozzá kellett járulnia a vidéki térségekben a foglalkoztatás helyzetének javításához.

Az 1. tengely intézkedései között kapott helyet a fiatal gazdák induló támogatása és az idős, gazdálkodással felhagyók gazdaságátadásának támogatása. A „Gazdaság átadási támogatás”-t az az 55. életévét betöltött, de nyugdíjkorhatárt még el nem ért gazdálkodó vehette igénybe, aki nem rendelkezett saját nyugdíjjal. Legalább 10 éve termelt, legkevesebb 3 hektár területen, és minimum két éve igényelt területalapú támogatást. A gazdaságot 40 év alatti termelőnek lehetett átadni. A támogatást maximum 7 évig lehetett igénybe venni, melynek mértéke az aktuális minimálbér 50-200%-a volt, de legfeljebb évi 18.000 euró attól függően, hogy a támogatott mekkora területet ruházott át. A támogatás célja a mezőgazdasági termelőtevékenységet végzők korösszetételének javítása, az elaprózódott birtokszerkezet koncentrálódásának elősegítése, és a gazdaságok átlagos méretének növelése volt. Az AVOP Irányító Hatóság Zárójelentés (2010) alapján a gazdaságátvétel támogatási intézkedés teljes időszakáról elmondható, hogy kevés volt azon pályázatoknak a száma, amelyek gazdaság átvételére irányultak. A 65 kérelemből, 2009-ig mindössze 36 került kedvező elbírálás alá. Az ok valószínűleg a kedvezőtlen feltételrendszerre, a kezdeti népszerűtlenségre és támogatási konstrukcióra vezethető vissza.

Az ÚMVP keretein belül a fiatal gazda támogatás igen népszerűvé vált, amit az is bizonyít, hogy míg az AVOP 2004-2006. közötti időszakában mindössze 681-en pályáztak addig 2007. decemberétől 2008. januárjáig már több mint 2500-an szerették volna elkezdni a gazdálkodást uniós forrás bevonásával (13. táblázat).

Az ÚMVP keretein belül 5 alkalommal nyílt lehetősége a fiatal gazdáknak pályázataik benyújtására. Az öt benyújtási időszakban külön-külön rendeletek határozták meg a pályázók számára a támogatás részletes feltételeit és a jogosultságot. A támogatás összege benyújtási időszakonként nem változott, amennyiben a pályázó a SFH betétlapon megadott üzemmérete elérte a 4 EUME-t, de nem érte el a 7 EUME-t, úgy 20 000 eurónak megfelelő forintösszeg, ha a pályázó üzemmérete elérte a 7 EUME-t, de nem érte el a 10 EUME-t, úgy 30 000 eurónak megfelelő forintösszeg és 10 EUME vagy annál nagyobb üzemméret esetében 40 000 eurónak megfelelő forintösszeg volt.

13. táblázat: ÚMVP keretein belül benyújtott és jóváhagyott fiatal gazdák induló támogatása pályázat

Támogatási kérelem benyújtási időszak	Beérkezett kérelmek száma (db)	Nyertes pályázatok száma (db)	Nyertes pályázatok aránya (%)
2007. december 3. - 2008. február 7.	2514	1493	59,38
2009. szeptember 15. – október 15.	6146	946	15,39
2012. július 16. – augusztus 16.	3311	967	29,2
2014. május 1. - 15.	3161	2048 (500)	64,78 (15,81)
2015. május 18. - június 1.	6944	3162	45,53
Összesen	22076	9116	41,29

Forrás: FAZEKAS, 2016. 7. p.

A Vidékfejlesztési Program és az ÚMVP keretein belül meghatározott fiatal mezőgazdasági termelő fogalma és a fiatal gazda támogatás összehasonlítása

A 2007 és 2013 közötti időszakban fiatal mezőgazdasági termelőnek számított, aki elmúlt 18 éves, de a 40. életévét még nem töltötte be, illetve mezőgazdasági üzem

vezetőjeként első alkalommal kezdett gazdálkodni, új gazdaságot hozott létre, vagy gazdaságot vett át és legalább középfokú szakirányú végzettséggel rendelkezik (ÚMVP, 2007).

Az új, 2014-2020 közötti időszakra vonatkozó Vidékfejlesztési Program (VP) már két fogalmat különböztet meg a fiatal mezőgazdasági termelőkre.

A VP-2-6.1.1-16 kódszámú, „*A fiatal mezőgazdasági termelők számára nyújtott induló támogatás*” című pályázati felhívás alapján fiatal gazda lehet természetes személy, és jogi személy is. Ennek értelmezésében fiatal mezőgazdasági termelő az a természetes személy, aki az alábbi feltételeknek együttesen megfelel:

- Főtevékenységként mezőgazdasági tevékenységet folytató egyéni vállalkozó, aki a mezőgazdasági főtevékenységet egyéni vállalkozóként a támogatási kérelem benyújtásától számított 12 hónapnál nem régebben folytatja;
- Aki legalább 18 éves, de 41. életévét nem töltötte be;
- Államilag elismert mezőgazdasági jellegű szakismerettel rendelkezik;
- Legalább 6000, de legfeljebb 25.000 euró standard termelési értékkel (STÉ) kizárólagosan rendelkezik.

Fiatal mezőgazdasági termelő az a jogi személy is, amely az alábbi feltételeknek együttesen megfelel:

- Főtevékenységként mezőgazdasági tevékenységet a támogatási kérelem benyújtásától számított 12 hónapnál nem régebben folytat;
- A jogi személy kizárólagos tulajdonosa és ügyvezetője legfeljebb 12 hónapja folytat mezőgazdasági tevékenységet, mint főtevékenységet egyéni vállalkozóként vagy mezőgazdasági tevékenységet főtevékenységként végző jogi személy tulajdonosaként és ügyvezetőjeként;
- A jogi személy kizárólagos tulajdonosa és ügyvezetője legalább 18, legfeljebb 40 éves;
- A jogi személy kizárólagos tulajdonosa és ügyvezetője államilag elismert mezőgazdasági jellegű szakismerettel rendelkezik;
- A jogi személy kizárólagosan legalább 6000 STÉ értékű, a jogi személy és a jogi személy kizárólagos tulajdonosa és ügyvezetője együttesen legfeljebb 25.000 STÉ értékű termelési potenciállal rendelkezik.

Beruházási jogcímeik esetében induló fiatal gazda az, aki 18-40 év közötti és legfeljebb öt éve kezdte meg mezőgazdasági tevékenységét.

A KAP I. pillérét jelentő közvetlen támogatás keretében fiatal mezőgazdasági termelő az, aki

- az igénylés első évében 40 évesnél nem idősebb természetes személy, aki egységes területalapú támogatás (SAPS) iránti kérelmet az igénylés évét megelőző 4 éven belül nyújtott be vagy
- tényleges és hosszú távú ellenőrzést gyakorol egy jogi személy felett, amely jogi személy a támogatást igényli, és megfelel az előző pontban foglaltaknak (NEMZETI AGRÁRGAZDASÁGI KAMARA, 2015/c).

Következőkben röviden összehasonlítom az ÚMVP időszakában megjelent fiatal gazda támogatást az új VP keretein belül megjelent pályázattal (14. táblázat). A VP-ben az egyik legjelentősebb változás a termelési potenciál megléte illetve, hogy a pályázat benyújtásakor már egyéni vállalkozónak kell lenni. A jogosultsági feltételekben pozitív változás, hogy a VP programban meghirdetett pályázatnál a 41. életév betöltése jelenti az életkori feltétel korlátját,

mely véleményem szerint hangsúlyosan mutatja a generációváltás problémáját, a fiatal gazdák számának hiányát, a gazdaság-átvételi nehézségeket.

14. táblázat: AZ ÚMVP és a VP program fiatal gazda pályázatainak főbb feltételei

Jogosultsági feltétel	ÚMVP 2007-2013	VP 2014-2020
Pályázó	Természetes személy	Természetes személy jogi személy
Életkor	18-40 év	18-40 év
Szakirányú végzettség	Legalább középfokú, szakirányú	Legalább középfokú, szakirányú
Meglévő termelési potenciál	Nem feltétel.	Legalább 6000, legfeljebb 25.000 euró STÉ
Egyéni vállalkozóvá válás	Támogatási összeg 90%-ának igényléséig	Támogatási kérelem benyújtását megelőző 12 hónapon belül
Főállású mezőgazdasági termelővé válás	Működtetési időszak 3. vagy 4. év január 1. napjától (vállalás alapján)	Működtetési időszak 3. év január 1. napjától (kötelező)
Vállalkozás létrehozása/vezetése	Első alkalommal/személyesen	Vállalkozói jogviszonyban első alkalommal személyesen
Korábban benyújtott agrár- vidékfejlesztési célú támogatási kérelem	Kizáró ok (kivéve tejkvóta igénylés, TB bázis öröklés)	Nem kizáró ok (kivéve: Mezőgazdasági kisüzemek fejlesztése, Fiatal mezőgazdasági termelők induló támogatása)
Pénzügyi, üzleti terv benyújtása	Feltétel	Feltétel
Üzleti terv megvalósítása	Működtetési időszak 4. évére az üzleti tervben vállalt méretre növelni a gazdaságot.	A támogató okirat kézbesítését követő naptól számított legfeljebb 9 hónapon belül kell megkezdni.
Kötelezően elérendő üzemméret	SFH betétlapon vállalt EUME-t a meghatározott ütemezés szerint kell elérni és a működtetési időszak végéig fenntartani.	Legalább a 6000 euró STÉ-t a működtetési időszak végéig fenntartani.
Kötelezően előírt mezőgazdasági termelésből származó jövedelem	Nem feltétel	A működtetési időszak 4. lezárt évében legalább az előző évi kötelező garantált bérminimum mértékét.
Kötelező képzés	Kötelező	Kötelező
Aktív mezőgazdasági termelővé válás	Nem feltétel	Mezőgazdasági tevékenység megkezdésétől számított 18 hónapon belül.

Forrás: Nemzeti Agrárgazdasági Kamara, 2015/c.

2.10. A földtörvény módosításának hatása a fiatal gazdák számára

A liberális földfelfogás szerint a föld olyan termelési eszköz, mellyel más termelési eszközhöz hasonlóan profitot termel. Egy másik nézet a földet nemzeti kincsnek, a paraszti lét megtestesítőjének, az élet alapjának tekinti (NAGY, 2010). A termőföld nem csak termelőeszköz, hanem egyfajta vagyontárgy funkciót is betölt, így kiváló befektetésnek mondható. A termőföld után nem számolható el amortizáció, vagyonmegőrző, megélhetési garanciát és társadalmi pozíciót is jelent tulajdonosának. Korlátozottan áll rendelkezésünkre, ezért a nem mezőgazdasággal foglalkozó vagyonosabb rétegek számára is kiemelt cél a földszerzés (KAPRONCZAI, 2016). Egyet értek azon kijelentéssel, hogy „*A magyar földet nem a termelőktől, állattenyésztőktől kell félteni, hanem a spekulánsoktól. Magyartól, külfölditől egyaránt!*” (NAGY, 2010).

Saját tapasztalatomra hagyatkozva egyetértek KAPRONCZAI (2011/b) véleményével is, hogy a befektetési céllal vásárolt termőföld tulajdonosok jellemzően nem az agrárágazatban dolgoznak, hanem egyetlen céljuk a befektetésekkel a minél nagyobb profit és bérleti díj elérése. NAGY (2010) szerint nem véletlen, hogy a politika is rátette a kezét a termőföldekre, hiszen a tömegek hangulata, pozitív hozzáállása vagy ellenszenva a földkérdés a birtokpolitika befolyásolásával megfigyelhető.

A rendszerváltás előtti években, Magyarországon nem működött a földpiac, így valóságos piaci termőföldárak sem voltak jellemzőek. A termőföld árak emelkedésére az EU-hoz való csatlakozásunk sem hatott, a földpiaci forgalom csak csekélyen működött. A termőföld árát nem egy adott év határozza meg és nem a gazdasági fejlődés, az esetleges stagnálás, hanem hatással vannak rá az egyéni számítások, kalkulációk, a megítélés és az egyéni döntések is. A földvásárlás két tényezőhöz kapcsolódik. Az egyik, hogy bizonyos év alatt mekkora jövedelmet tud elérni az adott területen és mekkora ennek a jövedelemnek a tőkésített összege, valamint jelenértéke. A másik, hogy adott év múlva mennyit fog érni az a bizonyos földterület és mennyi a jelenértéke (KURUCZ, 2010).

Magyarország jelenlegi agrárhelyzete meglehetősen kedvezőtlen. A termőföldek tulajdonosi szerkezetére továbbra is a szétaprózódottság jellemző (bár a koncentráció is megfigyelhető), mely a kárpótlás következménye. Ennek mérséklésére az új, 2014. májusában életbe lépő földtörvény a szétaprózódott tulajdonosi szerkezet javítását, az elaprózódott, kisméretű parcellák összevonását, a nehezen átlátható tulajdonviszonyok rendezését és az életképes birtokméretek kialakítását tűzte ki célul (2013. évi CCXII. törvény). Az elővásárlási sorrendet az új földtörvény alapján a 15. táblázat mutatja.

Az országos átlag birtokméret 27,91 ha, ennél nagyobb az átlagos birtokstruktúra Baranya, Fejér, Jász-Nagykun-Szolnok megyékben, és elaprózódottabb birtokstruktúra jellemzi Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéket (RÁKÓCZI, 2017).

15. táblázat: Elővásárlási sorrend földvásárlás esetén

Ranghely	Elővásárlásra jogosult
1.	Nemzeti Földalapkezelő Szervezet
2.	Közös tulajdon esetén a földműves tulajdonostárs, amennyiben egy nem földtulajdonostárs földműves a meghirdetett szerződés szerinti vevő
3.	Legalább 3 éve az eladásra felkínált földrészleten gazdálkodó földműves, aki A) legalább 3 éve helyben lakó szomszéd vagy B) legalább 3 éve helyben lakó vagy C) a földrészlet 20 km-es körzetben legalább 3 éve bejelentett lakóhellyel vagy mezőgazdasági üzemközponttal rendelkezik.
4.	Művelési ág szerint differenciáltan A) szántó, rét, legelő esetén a helyi állattartó telepet legalább 1 éve üzemeltető földműves, abban az esetben, ha a tulajdonszerzésének a célja az állattartáshoz szükséges takarmány-előállítás biztosítása, az üzemen belüli állománysűrűség pedig eléri a 0,5 ÁE/ha értéket, B) szántó, kert, gyümölcsös és szőlő esetén az eredet-megjelöléssel ellátott mezőgazdasági terméket előállító vagy ökológiai gazdálkodást folytató helyi termelő.
5.	Az eladásra kínált földrészlet közelében gazdálkodó földműves, ezen belül A) elsősorban a legalább 3 éve helyben lakó szomszéd, B) másodsorban a legalább 3 éve helyben lakó, C) harmadsorban a 20 km-es körzeten belül legalább 3 éve bejelentett lakóhellyel vagy mezőgazdasági üzemközponttal rendelkező termelő.
Azonos ranghelyek:	Több azonos ranghelyen álló jogosult esetében a következő alsorrend szerint alakul az elővásárlási jog holtverseny esetében: 1) családi gazdálkodó, illetve a gazdálkodó család tagja, 2) fiatal földműves ¹⁴ 3) pályakezdő gazdálkodó.

Forrás: Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (NAK), 2015/b. 18. o.

Az Európai Mezőgazdasági és Garancia Alapon belül a legtöbb támogatási igényt a területalapú támogatásokra (SAPS) nyújtják be a gazdálkodók. Körülbelül évente 177 ezer gazdálkodó nyújtja be területalapú támogatási igényét, melynek területi igénye 5 millió ha körül mozog. Egyet értek azzal, hogy a támogatások a gazdálkodás eredményességéhez nagyban hozzájárulnak, évről évre beépülnek a gazdák pénzügyi terveibe. A SAPS támogatásokat illetően az utóbbi években folyamatosan emelkedtek, mely mára az alaptámogatás és a zöldítés összegét együttvéve körülbelül 70000 Ft-ot jelent hektáronként (RÁKÓCZI, 2017).

Az új Földforgalmi törvény pozitív hatásai elsősorban társadalmi jellegűek. Pozitív hatásai az alábbiakban sorolható fel:

- a földforgalom, földhasználat spekulatív elemeinek korlátozása;
- a vidéki családi közösségek termelési közösségként történő megszerveződése;
- a helyi vállalkozások gyarapítása;

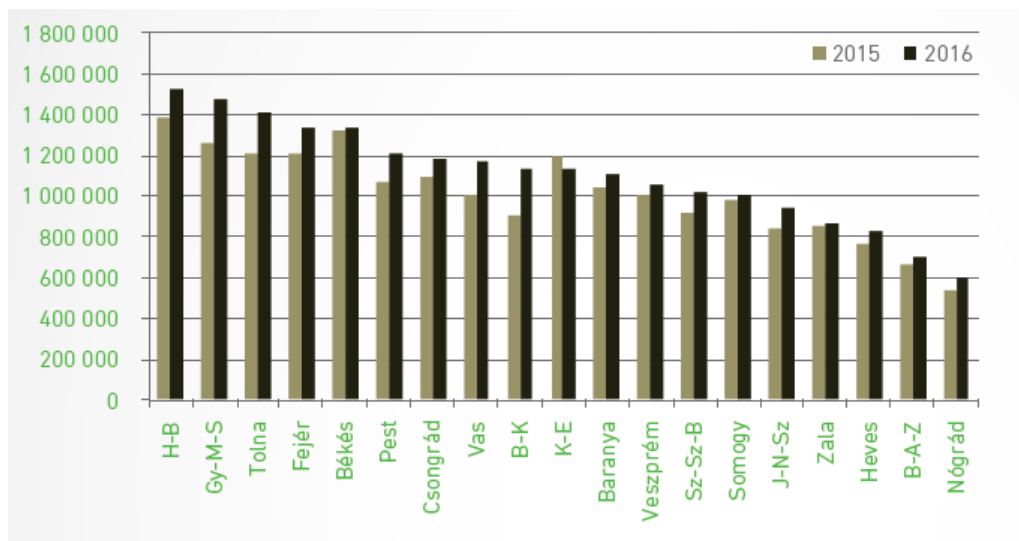
¹⁴Fiatal földműves alatt azt a személyt értjük, aki földművesként nyilvántartásba van véve, elmúlt 16 éves, de a 40. életévét még nem töltötte be (NAK, 2015).

- a közepes méretű agrárüzemek terjedése, a regionális élelmiszer-gazdaság bővülése.

Negatív hatásai, következményei elsősorban gazdasági jellegűek, melyek az alábbiakban jelenhetnek meg:

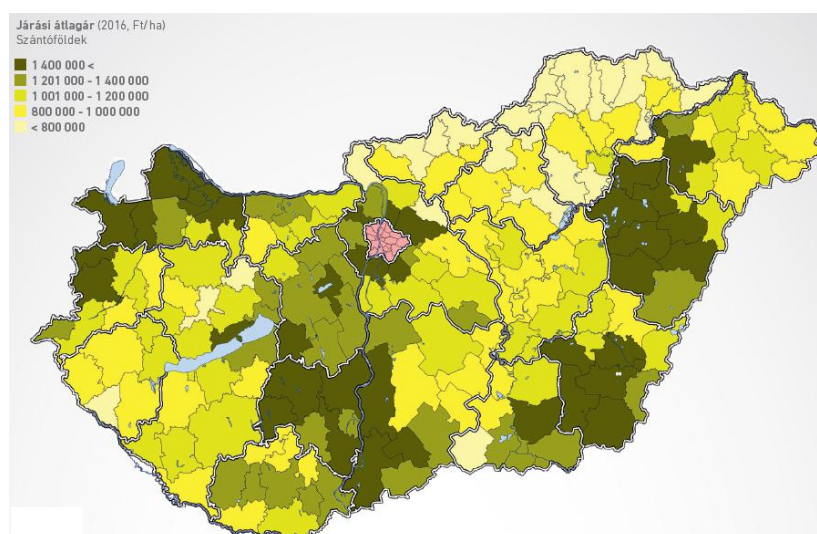
- állatállomány csökkenése;
- foglalkoztatás mérséklődése;
- vagyonvesztés;
- mindezek miatt visszaeshet az ágazat gazdasági teljesítménye (KAPRONCZAI, 2014. 107.o.).

A földtörvény hatása, hogy a termőföldárak valamennyi megyében emelkedtek (13. ábra). A járási térképen látható, hogy a Homokhátság területén 800000 Ft/ha alatt nem kapható termőföld (14. ábra).

13. ábra: Megyei termőföld átlagára (Ft/ha)

Forrás: OTP termőföld értéktérkép 2017. 4. p.

14. ábra: Szántóföldek járási átlagára (2016, Ft/ha)

Forrás: OTP termőföld értéktérkép 2017. 5. p.

A „Földet a gazdáknak program” kiemelt célja a családi gazdaságok földhöz juttatása volt. A kimutatások szerint nőtt a földhasználati koncentráció, de duális jellege továbbra is fennmaradt.

2.11. Az együttműködések szerepe, fontossága

Magyarországon a gépköri mozgalom bajor példa alapján az 1990-es évek elején vált ismertebbé. Az első gépkör egyesületi formában Tolnán alakult, majd ezt követően számos településen is elindultak a szerveződések. Ekkor a gazdák még szélesebb köre érdeklődött a mozgalom iránt. A taglétszám kb. 20-30 fő között alakult, de voltak példák az 50 főből álló gépkörök létrehozására is. 1995-ben az akkori Földművelésügyi Minisztérium Műszaki Intézete a Magyar Gépkörök Szövetsége közreműködésével német és osztrák tapasztaltok alapján javaslatot fogalmazott meg gépkörök létrehozására. A gépkörök a paraszti szolidaritás és a kölcsönös segítségnyújtás eszközeit jelentették. Céljuk a gazdaságsegítés és a gépi segítség nyújtása volt. A gépi segítség a hiányzó kapacitásokat pótolta, a gazdaságsegítés pedig baj, betegség vagy halálozás esetén nyújtott támpontot az arra rászorult gazdának vagy családjának. A gépkörbe való belépés a szolgáltatást nyújtó gazdának is hasznos volt, mert a felesleges kapacitásokat kihasználhatta. A gépkörök szolgáltatásait önköltségi áron számították. Ausztriában ezért az adózás szempontjából a bevallás nem is volt kötelező (TAKÁCS et al., 1996). TAKÁCS (2000) szerint a nyugat-európai együttműködések példája jó alap lehet a magyar gazdák számára az eszköz-ellátottsági hiányok mérséklésében, leküzdésében, az üzemméretből adódó kapacitásfeleslegek kihasználásában. Az imént említett tényezők pedig hozzájárulnak a gépüzemeltetési költségek csökkentéséhez és a gazdaságok versenyképességének javításához. TAKÁCS és BARANYAI (2010) munkájukban LARSEN (2008) kutatását említik, miszerint a svéd mezőgazdaságban a gazdálkodók 70-80%-a tagja legalább egy gazdálkodói együttműködésnek. A skandináv országokban élő emberekre jellemző az egymásra utaltság, mely a gazdálkodók közötti kapcsolatokban is megjelenik. TAKÁCS-BARANYAI (2010) úgy gondolják, hogy az együttműködések, az együttműködési formák, mint virtuális elemek hozzájárulhatnak a magyar gazdaságok sikerességéhez, de ehhez feltétlenül szükséges az egymás iránti bizalom megléte és véleményem szerint ennek fenntartása. A szerzőpáros véleménye szerint véleménye szerint a magyar emberekre a svédekkel ellentétben az önmagukra utaltság kultúrája jellemző. A gazdálkodói együttműködések területén fontos a bizalom kialakulása is, hiszen az emberek közötti kapcsolatokban nagy fontossága van. A jelenlegi együttműködési készség hiányát CSIZMÁS-NÉ és társai (2015) a következőekkel magyarázzák Magyarországon. *„Az együttműködési készség hiánya a magyarok nemzeti sajátossága és a korábbi termelőségvetkezetekben kialakult rossz tapasztalatokra vezethető vissza.”* TORSELLO (2004) kutatása során megállapította, hogy a bizalmatlanság visszavezethető a nehéz gazdasági helyzetre is, melynek következtében nem tud kialakulni a feltétlen és abszolút bizalom. Másik lehetséges okként magyarázzák, hogy az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező vállalkozók kevésbé tartják fontosnak az integráció jelentőségét, mint a képzettebb vállalkozók (CSIZMÁS-NÉ et al., 2015). A rendszerváltás követően azonban Magyarországon általános megfigyelhető jelenség lett a társadalmi kapcsolatok elszakadása, melyhez nagyon nagymértékben hozzájárult a bizalom elvesztése (TAKÁCS-BARANYAI, 2010). Az ilyen jellegű együttműködésekre, mint a gépkörök azonban napjainkban is kiemelt szükség lenne (SZEKELY, 2016). BARANYAI et al. (2011) munkájában is az együttműködések fontosságára hívja fel a figyelmet, hiszen a magyar családok és gazdaságok sikeresebbé tételéhez járulhatnának hozzá. A fiatal gazdálkodók körében az együttműködés elfogadottsága nagyobb, hiszen ők mentesek a rendszerváltás utáni időszak sérelmeitől, így nyitottabbak

lehetnek az együttműködésekre (TAKÁCS-BARANYAI, 2010). Békés megyében végzett empirikus kutatások alátámasztják, hogy az együttműködések egyes területein eltérő mértékű a gazdasági aktivitás és mértékük jellemzően alacsony. A gazdaságok a hiányzó gépi kapacitásaikat gépi bérszolgáltatás keretében veszik igénybe. A szerzőpáros kitér a virtuális üzem fogalmára is, miszerint „*A virtuális üzem nem más, mint egy sajátos együttműködési forma a gazdálkodók között, amely alatt azokat az alanyi (természetes) üzemekből álló gazdálkodói együttműködésekert értik, melyeket tulajdonosai megegyezéses alapon azért hoztak létre, hogy a saját vagy közösen megszerzett, illetve a bérelt tőkejóságokat úgy működtessék, hogy azok hatékonysága javuljon, ezáltal a kapacitásegység költsége csökkenjen*” (TAKÁCS-BARANYAI, 2013).

TAKÁCSNÉ (1994/b) kutatása során megállapította, hogy szükséges a gépek jobb kihasználását eredményező szervezési megoldások létrehozása, mely megnyilvánulhat közös gépbeszerzésben, gépkörök, gépszövetkezetek létrehozásában, szolgáltató vállalkozások alapításában és működtetésében, valamint a nagyobb családi vállalkozások létrejöttében. Az Egyesült Királyság kisgazdái is az egyszerű kooperációt, a közelebbi rokonok, a szomszédok és a barátok közötti kölcsönös segítségnyújtást részesítik előnyben (GASSON – ERRINGTON, 1999).

2.12. Fenntarthatóság és környezetvédelem

A XXI. század első éveiben a felszín alatti vízkitermelés stabilizálódott, de még mindig problémát jelent az engedély nélkül kitermelt vízmennyiség, kiemelten a vizsgált területen. A víz esetében ez nem csak mennyiségi problémákat, hanem a közepes mélységű vízrétegek számára szennyezési forrást is jelent. Vannak olyan területek, ahol a szárazabb időjárás, a csatornák, a földhasználat és a vízkitermelés együttes hatására a talajvízszintben a süllyedés jelei megfigyelhetők. A síkvidéki területeken, többek között a Duna-Tisza közti Homokhátságon a felelőtlen vízrendezés megcsapolta a talajvizet, ezzel befolyásolva a vízháztartási viszonyokat. Ennek következtében eltűntek a vizes élőhelyek, jelentősen csökkent kiterjedésük (PÁLVÖLGYI – CSETE, 2012).

A Közös Agrárpolitika (KAP) céljaként kitűzött mezőgazdasági termelékenység növekedése már az 1970-es évekre mezőgazdasági túltermelést eredményezett. A termelés mennyiségének növelésében érdekelt gazdák egyre több műtrágyát és növényvédőt szert használtak, így a környezetszennyezés is jelentősen növekedett. Mindez azt eredményezte, hogy a korábban tagállami hatáskörben lévő földhasználati kérdésekkel az Európai Közösség (EK) is elkezdett foglalkozni (BURGERNÉ, 1998).

HARASZTHY (2008) véleménye szerint Európa mezőgazdasága már régóta fenntarthatatlan, melyet életszerűtlen szabályokkal tettek fenntarthatatlanná. Egyetértek azzal a megállapításával, hogy a környezetterhelés és a környezetszennyezés problémáját nem lehet anyagi eszközökkel befolyásolni, megváltani. Véleményem szerint a gondolkodásmód megváltoztatása és megváltozása jelenthet megoldást a környezetvédelmi problémák orvoslására.

A Közös Agrárpolitika (KAP) az éghajlatváltozás fellépése ellen kiemelt feladatának tartja a környezet és a természet védelmét, a vidéki táj megőrzését, melyeknek először az 1997-es KAP reformban adtak hangot. Ettől kezdve kiemelten fontos a táj jellegzetes elemeinek a megőrzése, függetlenül attól, hogy ezek természetes vagy antropogén¹⁵ tényezők (RÁKÓCZI, 2017).

Jelen költségvetési ciklusban az Európai Bizottság öt területen – foglalkoztatás, kutatás és innováció, éghajlatváltozás és energia, oktatás, valamint a szegénység elleni küzdelem – tűzte

¹⁵ **Antropogén tényezők:** az ember tevékenységéből eredő, ahhoz kapcsolódó tényezők.

ki a 2020-ig megvalósítandó uniós céljait, amelyekből a tagállami célokat is meg kell valósítani. Az Európa 2020 három prioritást tart fontosnak, úgy mint:

- Intelligens növekedés: tudáson és innováción alapuló gazdaság megteremtése;
- Fenntartható növekedés: erőforrás-hatékonyabb, környezetbarátabb és versenyképesebb gazdaság kialakítása;
- Inkluzív növekedés: magas foglalkoztatás, valamint szociális és területi kohézió jellemezte gazdaság létrehozása (EURÓPAI BIZOTTSÁG, 2010).

Az EU-nak meg kell határoznia, hogy hová kíván eljutni 2020-ra. A környezetvédelem szempontjából a Bizottság a következő célt javasolta: teljesíteni kell a „20/20/20” éghajlat-változási/energiaügyi célkitűzéseket (ideértve megfelelő körülmények között a kibocsátás 30 %-kal történő csökkentését) (COPUS-VELL, 2015).

Európa országainak mezőgazdaságára az éghajlatváltozás különböző hatással lehet. Magyarországnak és a környékbeli országoknak, közép régióknak a téli esőzések és áradások gyakoriságával, a nyári esőzések csökkenésével, aszályal, vízhiánnyal, a talajerózió kockázatával, a terméshozamok mennyiségének és a termesztendő növények számának csökkenésével kell számolni (15. ábra).

15. ábra: Az éghajlatváltozás mezőgazdaságra gyakorolt lehetséges hatásai az EU tagállamaiban

Forrás: EURÓPAI BIZOTTSÁG, 2008.

Az antropogén tényezők is hozzájárulnak az éghajlatváltozáshoz és az általa okozott sérülékenységet elsősorban társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek határozzák meg. Az élelmezés megoldásának kérdését az éghajlatváltozás következtében kialakuló szárazságok, áradások, magas hőhullámok veszélyeztetik, melyek együttes hatása jelentősen befolyásolja a élelmiszerbiztonságot és az élelmiszerárak alakulását is. Az alapvető élelmiszerek termelésében különösen jelentkezik a kockázat, mert egyre nagyobb klímastressznek lesznek kitéve (KIRÁLY, 2017).

A KAP 2014-2020 közötti költségvetési időszakában újabb környezetvédelmi előírás csomagot vezettek be (az 1306/2013/EU és az 1307/2013/EU rendeletek), annak érdekében, hogy a gazdák hozzájuthassanak az agrár- és vidékfejlesztési támogatásaikhoz. Bevezetésre került az ún. zöld komponens, mely még jobban előtérbe helyezte a környezet- és természetvédelmet az ökoszisztémákban. A zöldítési rendelet (10/2015. (III.13) FM rendelet) az éghajlat és a klíma szempontjából előnyös mezőgazdasági gyakorlatot jelent, mely magába foglalja a terménydiverzifikációt, az ökológiai célterületet (*Ecological Focus Area*; rövidítve:

EFA) és az állandó gyepterületek fenntartási kötelezettségét. A terménydiverzifikáció azt jelenti, hogy minden gazdának, aki 10 ha vagy afelett gazdálkodik, kötelezően minimum 2 féle növényt kell termesztene, 15 ha szántóterület felett ökológiai célterületet kell kijelölnie. A 30 ha felett gazdálkodóknak pedig minimum 3 féle növényt kell termesztésbe vonnia. Az állandó gyepterületek megtartása azt jelenti, hogy tagállami szinten nem csökkenhet a gyepterületek nagysága az előírt célirányokhoz képest (NEMZETI AGRÁRGAZDASÁGI KAMARA, 2015/a).

3. ANYAG ÉS MÓDSZER

3.1. Anyag

Kutatásomban az irodalmi áttekintésben már érintett Homokhátság fiatal gazdáit vizsgáltam. Választásom azért esett erre a területre, mert véleményem szerint az itt gazdálkodók egyre súlyosbodó speciális problémákkal, kihívásokkal néznek szembe. Ahhoz, hogy a térségben élő és gazdálkodó fiatal mezőgazdasági termelők helyzetét, kilátásait és a környezeti állapothoz (fenntarthatóságához) való hozzáállásukat vizsgálni lehessen, szükséges a vizsgált térség természeti, földrajzi és társadalmi sajátosságainak ismerete. A dolgozat ezen fejezetében a kutatás hipotéziseit fogalmazom meg, majd a Homokhátság bemutatására térek rá. A módszer fejezetben a kérdőívek és a mélyinterjúk kiértékelésének módszertanát ismertetem.

3.1.1. A kutatás hipotézisei

A szakirodalom áttanulmányozása után a célkitűzéseim és a kutatási kérdéseim mentén a következő hipotéziseket fogalmaztam meg:

H1: A Homokhátság fiatal gazdái számára nem elsősorban a gazdaság méretbeli adottságai határozzák meg a környezeti és gazdasági fenntarthatóságot.

Fontosnak tartom annak felmérését, hogy a megkérdezett fiatal gazda milyen indíttatásból kezdett el mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni (kényszer szülte megélhetési lehetőség vagy a mezőgazdaság iránti szeretete, érdeklődése motiválta), a közeljövőben várhatóan felhagynak-e a mezőgazdasági tevékenységgel vagy a nehézségekkel szembe szállva akarják, kívánják, próbálják azt folytatni.

H2: Annak bebizonyítása, hogy a térség fiatal gazdáit vizsgálva nem hiányzik a generációk által örökített tudás.

H3: A jövőbeni szempontokat, célokat, a gazdálkodás és a gazdaság jövőjét nagymértékben meghatározza az, hogy a válaszadó fiatal gazda miért kezdett el mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni. Azok a gazdák, akik csak a fiatal gazda pályázat miatt kezdtek mezőgazdasági tevékenységbe véleményem szerint évek múlva felhagynak a gazdasági tevékenységgel.

H4: Azok a gazdák, akik csak pár éve és nem szülői, családi indíttatásból kezdek el mezőgazdasággal foglalkozni, azok nagyobb együttműködési hajlandóságot mutatnak, mint azok, akik esetében nem hiányzik a generációk által örökített tudás.

H5: A fiatal gazdák földhöz jutási lehetőségét jelentősen befolyásolja, korlátozza a földtörvény módosítása (2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról). A földmoratórium¹⁶ lejártá követően a termőföld árak megemelkedtek, mely a nagy tőkével rendelkező gazdák számára kedvez, nehezítve ezzel a fiatal mezőgazdasági termelők földvásárlási lehetőségét. Ennek alapján a fiatal gazdák földhöz jutási lehetőségei korlátozottabbá váltak.

A dolgozat céljainak, hipotéziseinek, a kutatás kérdéseinek és az alkalmazott módszereknek, valamint a választott statisztikai módszereknek az összevetését a 16. táblázat mutatja.

¹⁶**Földmoratórium:** a külföldiek földvásárlási jogosultságának halasztása

16. táblázat: A dolgozat céljainak, hipotéziseinek, a kérdőív és az interjúk kérdéseinek és az alkalmazott módszereknek, valamint a választott statisztikai módszereknek az összevetése

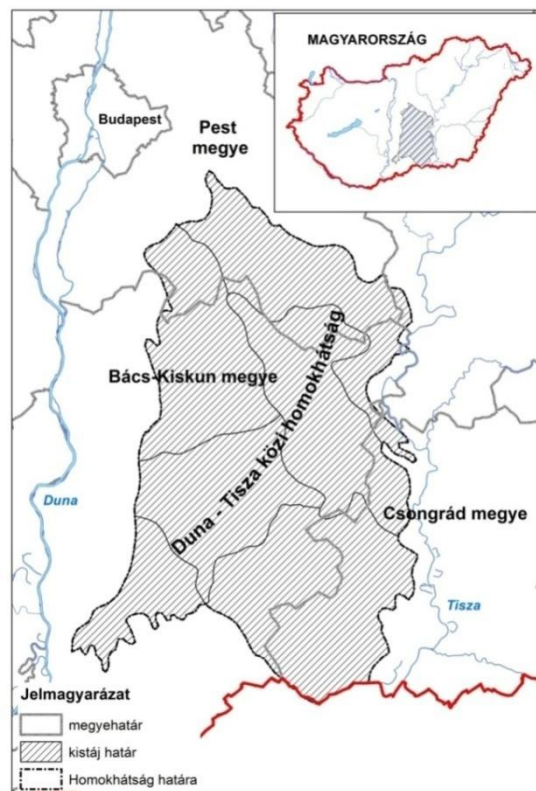
A kutatás céljai	A kutatás hipotézisei	A hipotézis vizsgálatához kapcsolódó leíró kutatásban használt kérdőíves kérdések	A hipotézisek elkészítéséhez használt vizsgálati módszerek
<p>C1: A vizsgálatba vonandó térség, a Homokhátság mezőgazdasági termeléssel foglalkozó fiatal gazdáinak felmérése, annak meghatározása, hogy mennyiben és milyen szerepet játszanak a térség fenntartható fejlődésében.</p>	<p>(H1) A Homokhátság fiatal gazdái számára nem elsősorban a gazdaság méretbeli adottságai határozzák meg a környezeti és gazdasági fenntarthatóságot.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Hogyan ítélik meg a fiatal gazdák gazdaságuk saját gazdaságuk megfelelését a fenntarthatóságnak környezeti-, illetve gazdasági fenntarthatóság (fejlődés) szempontjából? 	<p>Keresztábra elemzés Interjú Faktor- és klaszteranalízis</p>
<p>C2: Annak meghatározása, hogy az egyéni döntési szinteket mi jellemzi (kezdeti indíttatás, termőföld ellátottság, földhasználat, gazdálkodási stratégiák, eszközellátottság, öröklés, együttműködés, további jövőkép).</p>	<p>(H2) Annak bebizonyítása, hogy a térség fiatal gazdáit vizsgálva, nem hiányzik a generációk által örökölt tudás. (H3) A jövőbeni szempontokat, célokat, a gazdálkodás és a gazdaság jövőjét nagymértékben meghatározza az, hogy a válaszadó fiatal gazda miért kezdett el mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni. Azok a gazdák, akik csak a fiatal gazda pályázat miatt kezdtek gazdasági tevékenységbe véleményem szerint évek múlva felhagynak a gazdasági tevékenységgel.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Milyen indíttatásból és milyen ágazattal kezdett el foglalkozni a fiatal mezőgazdasági termelő, valamint annak vizsgálata, hogy a kezdeti indíttatás hogyan befolyásolja, befolyásolja-e a jövőbeni, gazdálkodásra vonatkozó terveit? 	<p>Keresztábra elemzés Interjú</p>
<p>C3: Az előzőekből kiindulva a fiatal mezőgazdasági termelők által vezetett mezőgazdasági üzemek szerepének meghatározása a vizsgálat tárgyát képező terület társadalmi és gazdasági fejlettségének alakulásában.</p>	<p>(H4) Azok a gazdák, akik csak pár éve és nem szülői, családi indíttatásból kezdtek el mezőgazdasággal foglalkozni, azok nagyobb együttműködési hajlandóságot mutatnak, mint azok, akik esetében nem hiányzik a generációk által örökölt tudás. (H5) A fiatal gazdák földhöz jutási lehetőségét jelentősen befolyásolja, korlátozza a földtörvény módosítása (2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról). A földmoratórium lejártá követően a termőföld árak megemelkedtek, mely a nagy tőkével rendelkező gazdák számára kedvez, nehezítve ezzel a fiatal mezőgazdasági termelők földvásárlási lehetőségét. Ennek alapján a fiatal gazdák földhöz jutási lehetőségei korlátozottabbá váltak.</p>	<ul style="list-style-type: none"> Mely vélt vagy valós tényezők befolyásolják, korlátozzák a jövőbeni termőföldvásárlás lehetőségét? Hogyan alakul az együttműködési szándék a gazdák között és milyen okok húzódnak az egyes válaszok mögött? Milyen ismerettséggel, tapasztalatokkal, benyomásokkal rendelkeznek a különböző pályázatokról – fiatal gazda pályázat, tanyafejlesztési pályázat – a fiatal gazdák? A fiatal gazda által vitt gazdaság hozzá tud-e járulni ahhoz, hogy a közvetlen családnak vagy a környékben élőknek munkát adjon, ezáltal segít-e helyben tartani a vidéki lakosságot, csökkentheti-e a település elöregedésének mértékét? Milyen okok húzódnak a mögött, hogy egyre kevésbé népszerű a fiatalok számára a mezőgazdaság, valamint az idősebb gazdák miért nem tudják vagy miért nem akarják átadni a gazdaságot a fiatalabb gazdanemzedéknek? 	

Forrás: saját szerkesztés, 2017.

3.1.2. A Homokhátság bemutatása, sajátosságai

Magyarország kistájai az adott területre jellemző tájképi megjelenés, tájalkotó elem vagy az adott területen folyó tevékenység alapján határozható le. A táji értékek megszűnését veszélyeztetik a hagyományos módszerek támogatásának hiánya, a vidék népességmegtartó képességének hanyatlása és elnéptelenedésének folyamata (PÁLVÖLGYI – CSETE, 2012). A Homokhátság kiterjedése megközelítőleg 10000 km²-t tesz ki, mely 117 települést foglal magában. (Korábbi kutatásokban (GLATZ - CSATÁRI, 2004., FARKAS, 2006.) 104 települést soroltak a Homokhátsághoz, de a legújabb felmérések a 117 települést tartják elfogadottnak.) Nagyobb része a Duna-Tisza közí síkvidék kistájain terül el, de velük nem teljesen azonos. A Duna-Tisza köze vagy a Kiskunság részeként is emlegetik, azonban Magyarország természeti tájainak rendszertani felosztásában nem szerepel, így a vizsgált térség nem illeszthető egyik klasszikus tájbeosztási kategóriába. A térség közigazgatásilag sem egyértelműen lehatározható. Legnagyobb része Bács-Kiskun megyében található, azonban jelentős része átnyúlnak Pest és Csongrád megyékbe is (16. ábra). Gyakran 1-1 települést is kettészél, mivel a település másik része, már nem hordozza magában a tipikus, hátságokra jellemző jegyeket. A Homokhát egyszerre mondható természeti képződménynek és ember által átalakított „kultúrtájnak” is, hiszen jelenlegi megjelenését, formáját a történelem és az itt élő lakosság is formálta, alakította (KOVÁCS A. D., 2004). CSATÁRI (2006) a Homokhátság területén, a Duna-Tisza között kialakuló talajvízszint-süllyedés kedvezőtlen hatásainak mérséklését célzó kormányzati programok ún. beavatkozási területeit érti.

Kutatásom során a magyarországi tájkatasztert alkalmazva, annak segítségével határoztam le a térséget.

16. ábra: A Homokhátság területi elhelyezkedése, kiterjedése

Forrás: KOVÁCS ET AL. (2017)

Hamvas Béla *Öt géniusz* (1988. 28-29.o.) című munkájában így vélekedik az alföldi tájról: „*Valami nem külső, hanem belső kényszer van itt, ami a mozgás szabadságát megakadályozza. A mozgását, a gondolkodását és a cselekvését és az elhatározását. Az Alföldi vízhiányban él. Aki tudja, hogy a víz milyen összefüggésben áll a munkával és a tevékenységgel, a vállalkozással és képzelettel, sőt a vidámsággal és a gondolkozással, sőt az ismeretre való szomjúsággal és a bölcsességgel, az az alföldi ember vérmérsékletéből sokat megért. Ahol kevés a víz, ott az elementáris őstűz dühe uralkodik, amit sivatagnak neveznek, és ez a száraz és perzselő hőség és a metsző fagy az, ami az Alföldön uralkodik.*” Csatári (2009) soraiban így olvashatunk a Homokhátságról: „*A Duna a jégkorszak végén meredeken délre fordult, s a szél munkája révén alakult ki a két folyó közötti Kiskunság sajátos, homokbuckákkal is tarkított, igen változatos tája. Geográfusok vallják: a Duna-Tisza köze az alföldi tájrészletek „esszenciája”. A Duna menti Solti-sík tökéletes, asztallap simaságú feltöltött síkság, délen Bácska löszös területe két országban is a legkiválóbb termőföldet biztosítja, míg a középső Homokvidék egykori szikes tavaival, borókás erdőseivel, füves pusztáival, különleges élővilágával ma is a Kiskunsági Nemzeti Park legértékesebb védett területeit is jelentik.*” (CSATÁRI, 2009. 78.o.).

A vizsgált területi egység adottságai kiválóak egyes speciális növényfajták, gyümölcs- és szőlőtermesztés szempontjából. Mintegy 40-50 méterrel magasabban terül el, mint a Duna óholocén ártere. A Duna a hordalékkúp anyagát a pleisztocén és a holocén korszakban halmozta fel. Felszínének nagy részét homok borítja. A homokot az északi és észak-nyugati szelek a Würm korszakban a dunai hordalékkútból és üledékekből fújta ki. Ekkor még a futóhomok nem volt jellemző, mert a Duna mentén vizenyős lápok helyezkedtek el, melyek meggátolták a futóhomok kialakulását és mozgását. A későbbiekben a buckák között rossz lefolyású, keskeny mélyedések keletkeztek, melyekben szikes területek alakultak ki. Félig kötött futóhomok figyelhető meg Izsák, Ágasegyháza, Fülöpháza, Bócsa körzetében, valamint Rém és Illancs körzetében. A homok a XVI. században kezdett el mozogni és a XVII. században tovább fokozódott a legeltetéses állattenyésztés következtében. A szántóföldi növénytermesztés egyre nagyobb területeket vont művelés alá, mely a homok további mozgását eredményezte (KRAJKÓ – MÉSZÁROS, 1984). A XVIII. század végétől a homokháti emberek folyamatos küzdelmet folytattak a homok megkötéséért, főként legeltető állattartást folytattak a XIX. század végéig (BELUSZKY, 2001). Az Alföld e néptelennek mondható tájára a XIII. században érkeztek a kunok. Az eredetileg közép-, és kistalvából álló településállománya a XV-XVI. században a török megszállás alatt veszett oda. A rettegésben tartott lakosság a környékbeli nagyobb városokban telepedett le, amelyekből a XIX. század derekától egy egyedi agrár- és tanyás szórványokból álló településkultúra fejlődött. A nomád és félnomád pásztorkodás helyébe a futóhomokot megkötő szőlő- és gyümölcsstermesztés, kertkultúra lépett, majd ezekre alapozva megjelent az élelmiszeripar, kézműipar és agrárkutatás.

3.1.3. A szárazodás jelensége a Duna-Tisza közén

Az Alföldre, azon belül is a Duna-Tisza közére jellemző szárazodási folyamat az 1980-as évek második felében erősödött fel a csapadékhiány és az egyes antropogén tényezők hatására. Ha a csapadék akár több éves, évtizedes hiánya jelentkezik, megkezdődik a talaj átalakulása. A talajvízszint csökkenése a mezőgazdaságban gazdálkodási nehézségeket eredményezett és változásokat okozott a terület élővilágában is (RAKONCZAI – KOVÁCS, 2006). Az aszály véletlenszerűen kialakuló, de ismétlődő természeti jelenség, amely az adott területen az élővilág és a társadalom számára jelentős és tartós vízhiányt okoz és ennek hatására jelentős károk keletkeznek az életfeltételekben és az életminőség fennmaradásában. Elsősorban a növényvilágot, a gazdasági ágazatok közül a mező- és erdőgazdaságot sújtja, de

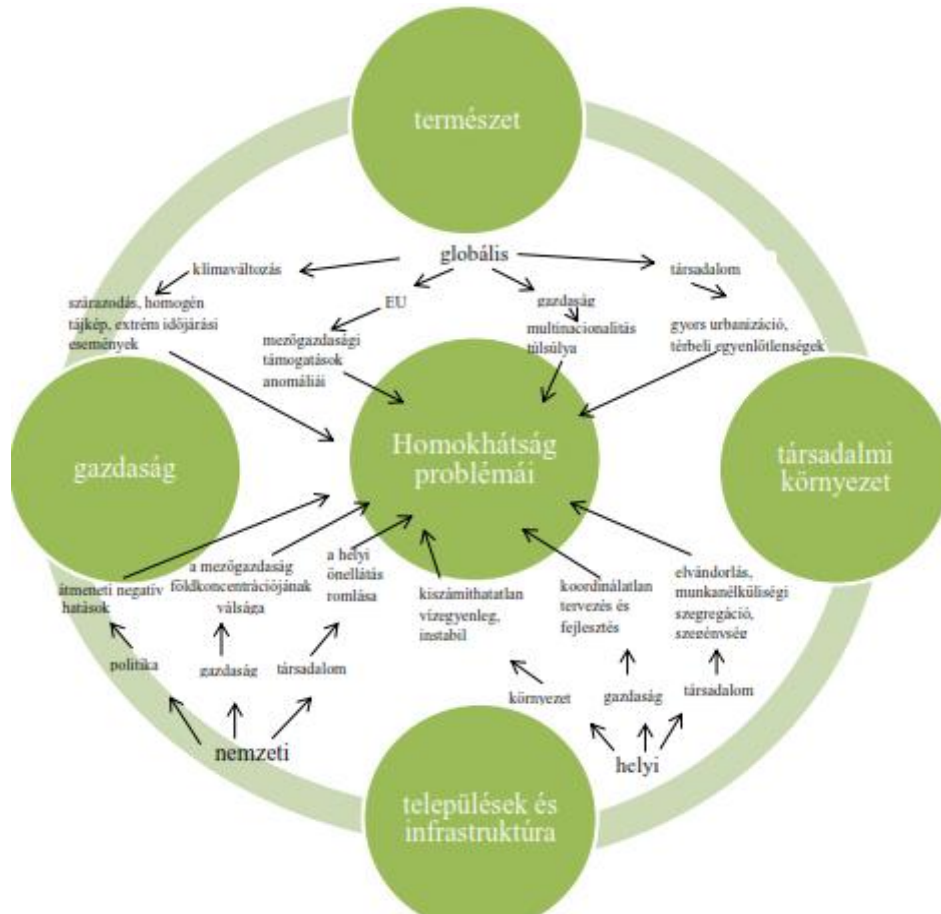
minden élőlényre kedvezőtlen hatással van, így jelentős gazdasági, szociális és környezeti károkat okoz (VERMES, 2006).

A középkorban a művelés kiterjesztésével az Alföldön a nagyobb erdőfoltokat is kiirtották, mely hozzájárult a száraz mikroklíma kialakulásához (BERNÁT – ENYEDI, 1961). A Homokhátság problémáiról 2004-ben konferenciát szervezett a Földhasználati és Vízgazdálkodási Stratégiai Nemzeti Bizottság és a Bács-Kiskun megyei Önkormányzat, ahol Glatz Ferenc elmondta, hogy a regionális problémák közül a Homokhátság problémái a legfontosabbak, melyben a megoldás kulcsa a gazdálkodási struktúraváltásban keresendő. A konferencia résztvevő hangsúlyozták, hogy a helyi adottságok ésszerű használatára, a helyi tudásra, a szomszédos megyékkel történő összehangolt területfejlesztési tervre van szükség, melyben a vízgazdálkodási stratégia kiemelt szerephez jut (LÁNG et al., 2006).

A Kárpát-medence éghajlatában bekövetkezett változásokról számos nemzetközi és magyarországi aktuális éghajlati és vízügyi tanulmány számolt és számol be. A FAO (Egyesült Nemzetek Szervezetének Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezete; *Food and Agriculture Organization of the United Nations*) hosszú távú előrejelzésében félsivatagi övezetté nyilvánította a Duna-Tisza közét. A szakemberek és a kutatók egyet értenek abban, hogy az országban a Homokhátság területén érezhető leginkább az éghajlatváltozás (FARKAS – KOVÁCS, 2006). A jövőre vonatkozó elemzések pedig az elsivatagosodás tényére hívják fel a figyelmet. Az utóbbi 130 év meteorológiai vizsgálatai azt mutatták, hogy a csapadék mennyisége ebben az időszakban átlagosan évente majdnem 1 milliméternyit csökkent, vagyis összesen 80-100 milliméternyit. A konkrét okokat, melyek bizonyosan szerepet játszhattak a csapadék mennyiségének csökkenésében, még nem tudjuk megnevezni. Az éghajlat-változási modellek vizsgálatai alapján a „szárazodás” a jövőben tovább fokozódik, hatása egyre inkább érzékelhetővé válik. A magyarországi kutatók véleménye alapján félsivatagról még elhamarkodott lenne beszélni, de a sztyeppesedés jelei már megmutatkoztak, megfigyelhetőek. A szikes élőhelyek pusztulnak, egyes tavakban évtizedek óta eltűnt a víz (Kondor-tó, Szívós és Szappan szék, Szappanos-tó). Számunkra is egyre jobban megfigyelhető a forró nyár és hidegebb tél. A FAO szerint a szárazodás megjelenésében megnevezhető okok a globális klímaváltozásban és a helytelen agrárgazdálkodásban keresendők.

A Homokhátság figyelemre méltó természeti kincsei az 1975-ben alapított Kiskunsági Nemzeti Park területein figyelhetőek meg. A nemzeti park területének kétharmad részét Bioszféra Rezervátumként tartják nyilván. Szikes tavai és az izesi Kolon-tó pedig a Ramsari Egyezmény tekintetében nemzetközi jelentőségű vadvizes élőhely. A hagyományos gazdálkodás kialakulása és a jellemző tanyai életforma jelentős szerepet játszott a kiskunsági táj mai képének formálásában. A hagyományos gazdálkodási formák, a sajátos tájképi értékek fenntartása érdekében kiemelendő az alföldi családok ezrei számára fontos „sorskérdés” a tanyavilág megőrzése, fenntartása. A tanyás településforma támogatása, a külterületeken élő közösségek segítése az egész társadalom számára kiemelt feladat, hiszen a tanyákon élők fenntartják azt a sajátos környezetet, ami a tanyasi életformára jellemző (KOVÁCSA. D., 2004). GLATZ (2010) azonban munkájában azt írja, nem biztos, hogy a tanyák által nyújtott körülmények megfelelnek a mai emberi elvárásainak. „*A homok-puszták üzenete tehát a XXI. századra: megtartani a tájat a benne élő emberrel és a már szinte egyedülálló élővilággal együtt*” (KOVÁCS, 2004). A vízellátás kiszámíthatatlansága és az ebből levezethető kedvezőtlen folyamatok súlyos környezeti és társadalmi problémákat okozhatnak. A vizsgált területen megfigyelhető a biodiverzitás csökkenése, a táji homogenizáció, fokozódik a periferizálódás, megjelenik a kirekesztettség és az elvándorlás problémája is. A vízhiány jelensége összefügg a fenntartható gazdálkodással, a vidékfejlesztéssel, a településtervezési feladatokkal, a társadalmi és szociális kihívásokkal is (KOVÁCS et al., 2017).

Magyarország Kárpát-medencén belüli elhelyezkedése számos tényezőre kihatással van, akár táji-, éghajlati, gazdálkodási vagy társadalmi szempontokat veszünk figyelembe. CSATÁRI (2009) a térség környezeti, gazdasági és társadalmi kihívásait összefoglalva arra hívja fel figyelmet, hogy rendszerszemléletű megközelítéssel kell értékelni a térség problémáit (17. ábra).

17. ábra: A Homokhátság problémáinak fő tényezői

Forrás: CSATÁRI (2009) cikke alapján KOVÁCS et al. (2017)., saját fordítás 2018.

JANKÓ (2014) más területen, zalai és hajdúsági gazdálkodókkal folytatott interjúk alapján mutatta be az éghajlatváltozás érzékelésének főbb faktorait. Az interjúk elkészítése után a következtetésre jutott, hogy az éghajlatváltozás időbeliségét különbözően érzékelték az alanyok. Néhány évtől kezdve több évtizedre tették az éghajlat megváltozásának kezdetét, ez mutatja az időbeliség szubjektív megítélését. Olyan problémaként tekintettek az éghajlatváltozásra és ebből eredően a klímaváltozásra, amely ellen egy ember tevékenysége nem sokat számít.

Egyet kell, hogy értsek RAKONCZAI és LADÁNYI (2010) művében foglaltakkal, miszerint a területén gazdálkodóknak egy régi gyakorlattal is szakítani kell: „*ezt apám és nagyapám is így csinálta, jól csinálta, tehát nekem is ezt kell folytatnom*”. A megváltozó klíma egy új mezőgazdasági gyakorlatot követel, amit a térség fiatal gazdáinak figyelembe kell venniük.

3.1.4. A Homokhátság gazdasági, társadalmi körképe

A Homokhátság kialakulásában közrejátszott a történelem mellett az itt élő lakosság is. A megművelt területek a tatárjárást követően váltak pusztává, az addig már kialakult településhálózat is megsemmisült. Az erdők kivágása és a mezővárosokban kialakult állattartás elősegítette a talaj erózióját. A folyószabályozások, erdőtelepítések, a tanyák kialakulása, a nagyüzemi gazdálkodás és a szuburbanizáció is hozzájárult a táj jelenlegi állapotának formálódásához. Az 1960-2015 közötti mérések alapján a legnagyobb csapadékcsökkenés tavasszal érzékelhető a vizsgált térségben. Megnőttek az időjárási szélsőségek, melyek kedvezőtlenül hatnak az agrártermelésre. Az időjárás változékonysága, viszontagságai az 1980-as évektől váltak megfigyelhetővé, melynek hatása mind természeti, mind társadalmi-gazdasági oldalról jelentős (FARKAS – KOVÁCS, 2006).

A vizsgált térségére jellemző, hogy kifejezetten gyenge minőségű termőföldek vannak. Ennek ellenére az ott élő emberek a földművelés kedvezőbb formáit próbálták megtalálni. Gyümölcs- és szőlőtermesztéssel, szántóföldi zöldségkultúrák termesztésével, majd primőrzöldség termesztéssel is foglalkoztak. Más rossz termőhelyi adottságú térségekre ezek nem jellemzőek, ezért a Homokhátság pozitív példának tekinthető (KOVÁCS, 1996). A Hátság egy egyedi táj, amelyre jellemző a mezőgazdaság számára kiváló klimatikus és termőföld adottságok, összefüggő tanyás településszerkezet, kiemelkedő táji értékek (futóhomok, ősborkás, szikes tavak stb.). A területre jellemző a csapadékfüggőség, a leszakadó, elnéptelenedő, elsivatagosodó táj, mely a lakosság elvándorlását, elöregedését vonja, vonhatja maga után (TERRA STUDIO – ÁBKSZ KONZORCIUM, 2007).

Egyre nagyobb terület maradt természetes takaró nélkül, felszántották az ősgyepet, majd ellenőrizetlenül és korlátok nélkül használták a vizet, korszerűtlenül öntöztek és öntöznek a mai napig. Az Alföldre először a trianoni békeszerződést követően, majd másodszer az 1960-as években figyelt fel a magyar társadalom. Mindkét időszak élelemtermelési és természet-átalakító tevékenységgel párosult (GLATZ - CSATÁRI, 2004).

A vizsgált terület a XX. század első felében kezdte elveszíteni agrárpiacait, majd a szocializmus időszakában háttérbe szorult. Az 1980-as évek első felében kiemelt fontosságú a mezőgazdaság, kiemelt jelentőségű a mezőgazdaságból való megélhetés. A XXI. században „átmeneti tájnak” nyilvánították. A mezőgazdaságban a tulajdoni viszonyok ugyan megváltoztak, de érdemi megújulásról nem beszélhetünk (CSATÁRI, 2009). A Homokhátság Pest megyei részére jellemző a kedvezőtlen adottságok, a csekély táji különbségek, melyek egyet jelentenek a kertészetek és az itt kialakult magángazdaságok szerepével (BIHARI et al., 1996). Pest megye zöldség-és gyümölcsstermő körzeteiben, többek között a Homokhátságon is fennmaradt a piaci értékesítésre berendezkedett friss zöldség- és gyümölcsstermelés. Ez annak köszönhető, hogy a szocializmus időszakában a zöldségtermesztés lényegében a magángazdálkodás keretein belül maradt, valamint a gyümölcsstermesztésben a nyolcvanas években a szakcsoporti forma volt jellemző, ami az ültetvények magántulajdonát tette lehetővé (HAMAR et al., 2002).

A vízhiány jelentős hatással van az agrártermelésre, a fokozott felmelegedés következtében pedig megnő a mezőgazdaság, a települési ivóvíz ellátás és ipar igénye a vízért. A Homokhátság területein egy instabil tájhasználat alakult ki, mely igen kedvezőtlen hatásokat eredményezett. A művelési ágak jelentősen megváltoztak, a szántók és a szőlőterületek csökkentek az erdők és a művelés alól kivont területek javára. Az erdőtelepítések kedvezőtlen hatást gyakoroltak a vízháztartásra és tájhasználatra. A 2000-es években a területhasználat alakításának eredményeképpen 1 millió hektár szántóföldet vontak ki a termelésből, melyből 700.000 hektáron erdő települt, a maradék 300.000 hektáron pedig a gyeptelepítés kapott szerepet (KOVÁCS et al., 2017).

Az Alföldre jellemző tanyás térségek és annak külterületi lakossága jellemzően a Kiskunság és a Homokhátság területén maradtak fent. A községek külterületi részén egyszerre figyelhető meg a pusztulás és az átépülés, a tradicionális mezőgazdaság és az új lakó-pihenő funkciót betöltő épületek sora, valamint a gazdagság és a szegénység jelensége. Az itt létrejött térbeli és települési folyamatok meglehetősen összetettek, irányíthatatlanok és zavarosak. Az évtizedek óta csökkenő talajvízszint süllyedés hozzájárul az elnéptelenedéshez. A Homokhátság külterületi átalakulási mérlege negatív képet mutat. A tanyás térség elnéptelenedése és az elsivatagosodás jelensége súlyos környezeti veszélyeket rejt magában (CSATÁRI, 2006).

Jellemző az elöregedő népesség, a fiatalok elvándorlása, a magas munkanélküliség, a szociális elesettség és megjelent a vidéki bűnözés. Az éghajlatváltozás a homokhátság területein leginkább megfigyelhető, melynek okai a klímaváltozásban és a helytelen területhasznosításban keresendők (FARKAS – KOVÁCS, 2006).

Ha a vízhiány mérséklésére nem születik megoldás, akkor a jövőben tovább csökken a Homokhátság lakosainak száma, az itt gazdálkodóknak pedig a mezőgazdaság nem fog biztos megélhetést nyújtani.

FARKAS és KOVÁCS (2006) a legfőbb szociális problémákat és hátrányokat a következő felsorolással összegezte, mely a Homokhátság, azon belül is főként a tanyákon élők társadalmát veszélyezteti:

- elvándorlás;
- elöregedő társadalom, segítség nélkül maradó idős lakosok;
- halmozott társadalmi hátrányokkal küzdő családok;
- devianciák (alkoholizmus, bűnözés, öngyilkosság);
- családból kiemelt, állami gondozásba vett gyermekek magas aránya;
- szociális okokból kikötöző családok;
- rossz egészségügyi és higiénés mutatók
- tanyai lakosok hátrányos megkülönböztetése a munkaerőpiacon;
- feketemunka, tartós és többgenerációs munkanélküliség;
- alacsony iskolai végzettség, analfabétizmus;
- intézmények távolsága;
- társadalmi húzóerővel rendelkező, képzett emberek hiánya;
- a korábbi tanyaközségek felbomlása.

A Homokhátság néhány jellemző adata

A Homokhátság 117 településéből a mai napig a falvak (76,92%) vannak túlsúlyban és a külterületi lakónépesség aránya (16,08%) is jelentős (17. táblázat).

17. táblázat: A Homokhátság települései, lakónépessége, külterületi népessége (szám és %)

Jogállás szerint	Települések		Lakónépesség		Külterületi népesség		Külterületi népesség aránya %
	száma db	megoszlása %	száma fő	megoszlása %	száma fő	megoszlása %	
Falvak (községek)	90	76.92	201149	32.32	48547	48.48	24.13
Városok	27	23.08	421205	67.68	51577	51.51	12.24
Összesen	117	100.00	622354	100.00	100124	100.00	16.08

Forrás: KSH Helységnévtár, 2017. adatai alapján saját számítás

A mezőgazdasági foglalkoztatottak számát tekintve elmondható, hogy a térségben még mindig fontos szerepet tölt be a mezőgazdaság, az itt élők jelentős számának a mai napig kiemelt megélhetési forrást biztosít (18. táblázat).

18. táblázat: A Homokhátság mezőgazdasági foglalkoztatottjai (szám és %)

Jogállás szerint	Foglalkoztatottak száma - Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás 2011		Foglalkoztatottak aránya - Mezőgazdaság és erdőgazdálkodás 2011 (%) a foglalkoztatottak számához viszonyítva	Regisztrált vállalkozások száma mg., erdészet, halászat	
	száma fő	megoszlása %		száma db	megoszlása %
Falvak	13 785	54.07	17.89	27141	48.83
Városok	11709	45.93	6.95	28438	51.17
Összesen	25 494	100.00	10.38	55579	100.00

Forrás: KSH Népszámlálás 2011. és TeIR, 2015. adatai alapján saját számítás

Mind a lakó, mind pedig a külterületi népességet tekintve kiemelkedik Bács-Kiskun megye, de a külterületi népesség aránya Csongrád megyében volt a legmagasabb a 2017-es adatok alapján (19. táblázat).

19. táblázat: A Homokhátság megyénkénti települései, lakónépessége, külterületi népessége (szám és %)

Megyék szerint	Települések		Lakónépesség		Külterületi népesség		Külterületi népesség aránya %
	száma db	megoszlása %	száma fő	megoszlása %	száma fő	megoszlása %	
Bács-Kiskun	72	61.53	371705	59.54	60569	60.49	16.29
Csongrád	17	14.52	56368	9.02	19901	19.87	35.3
Pest	28	23.93	196201	31.42	19654	19.62	10.01
Összesen	117	100.00	624274	100.00	100 124	100.00	16.03

Forrás: KSH Helységnévtár, 2017. adatai alapján saját számítás

A mezőgazdasági foglalkozásuk száma Bács-Kiskun megyében, de arányukat tekintve Csongrád megyében volt a legmagasabb. A mezőgazdasági vállalkozások számának tekintetében Bács-Kiskun megye jeleskedett (20. táblázat).

20. táblázat: A Homokhátság megyénkénti települései, lakónépessége, külterületi népessége (szám és %)

Jogállás szerint	Mg-i foglalkozásuk		Mg-i foglalkozásuk aránya %	Mg-i vállalkozások		Külterületi népesség aránya %
	száma fő	megoszlása %		száma db	megoszlása %	
Bács-Kiskun	17 514	60.67	13.36	2 274	61.15	6.39
Csongrád	7 726	26.76	28.18	795	21.38	9.63
Pest	3 629	12.57	7.11	650	17.48	4.39
Összesen	28 869	100.00	13.78	3 719	100.00	6.34

Forrás: KSH Népszámlálás 2011. és KSH Helységnévtár 2017.adatai alapján saját számítás

3.2 Módszer

A módszerek tekintetében kutatásomban kvalitatív és kvantitatív módszereket különböztetek meg. A kvalitatív kutatás (minőségi) megkérdezésének formája a mélyinterjú kérdések voltak, melyeket nem lehet számszerűsíteni, ez alapján nem lehet általános következtetéseket levonni. A kvalitatív (mennyiségi) kutatás eredményei számszerűsíthetőek, általánosíthatóak a vizsgált alapsokaságra és az adatok statisztikai módszerekkel elemezhetőek. A kvalitatív és kvantitatív kutatást egymás mellett és nem egymás helyett érdemes elvégezni (SAJTOS – MITEV, 2007).

3.2.1. A minta összetétele és a mintavételezés szempontjai

A téma szakirodalmának feldolgozása, áttekintése mellett a gyakorlatban tapasztalható nehézségek feltárásában az önállóan végzett empirikus kutatás nyújthat segítséget, mely bebizonyítja vagy elveti a megfogalmazott és vélt feltevéseimet.

Az empirikus elemzésem eredményei elsősorban kérdőíves megkérdezés (2. számú melléklet), másrészt személyes interjúk alapján készültek. A kérdőív kérdései után tettem fel az érintett témához, témakörhöz aktuálisan kapcsolódó mélyinterjú kérdéseket.

Vizsgálatom kiindulópontja volt, hogy 40 évesnél nem idősebb Homokhátságon gazdálkodó gazdákat vonjak be a felmérésbe az anyagban részletesen kifejtett kutatási területen. A korcsoport kijelölését a KSH és AGRYA közös kutatásának az alapja adta, mivel az AGRYA egyesületben - a nemzetközi gyakorlattól eltérően - a 40 év alattiakat tekintik fiatal gazdálkodóknak.

Fontos volt számomra, hogy olyanok is belekerüljenek a mintába, akik fiatal gazda pályázat keretében valósítják/valósították meg gazdaságukat, akik adott esetben minden háttér nélkül kezdtek mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni. A célcsoport kiválasztásánál hangsúlyos volt, hogy szántóföldi növénytermesztéssel, kertészeti növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozó gazdák is szerepeljenek a megkérdezettek között, hiszen a vizsgált területre a mai napig jellemző az extenzív állattartás (bár jelentősége folyamatosan csökken) és a kertészeti kultúrák. A kiválasztásnál nem volt szempont a gazdaság mérete szerinti lehatárolás, de a gazdaságnak a környezetileg érzékeny Homokhátság területén kellett elhelyezkednie. Mintavételi keret a kutatás során nem állt rendelkezésemre. (A kutatás kezdetén a fiatal gazdák szervezetéhez, az AGRYA-hoz fordultam segítségért. Ők a közösségi portáljukra feltették a kérdőívemet, azonban ezzel a megkereséssel kevés számú választ kaptam, illetve azok egy része is hiányosan került kitöltésre. Több olyan gazda megválaszolta a kérdőívet, aki nem a Homokhátságon gazdálkodik. Úgy ítélt meg, hogy a fentebb jelzett okok miatt a kérdőívezés ezen formája nem szolgálja eredeti célkitűzésemet - a Homokhátságon fiatal gazdáinak helyzetfelmérését - így a minta elérésére más utat választottam.)

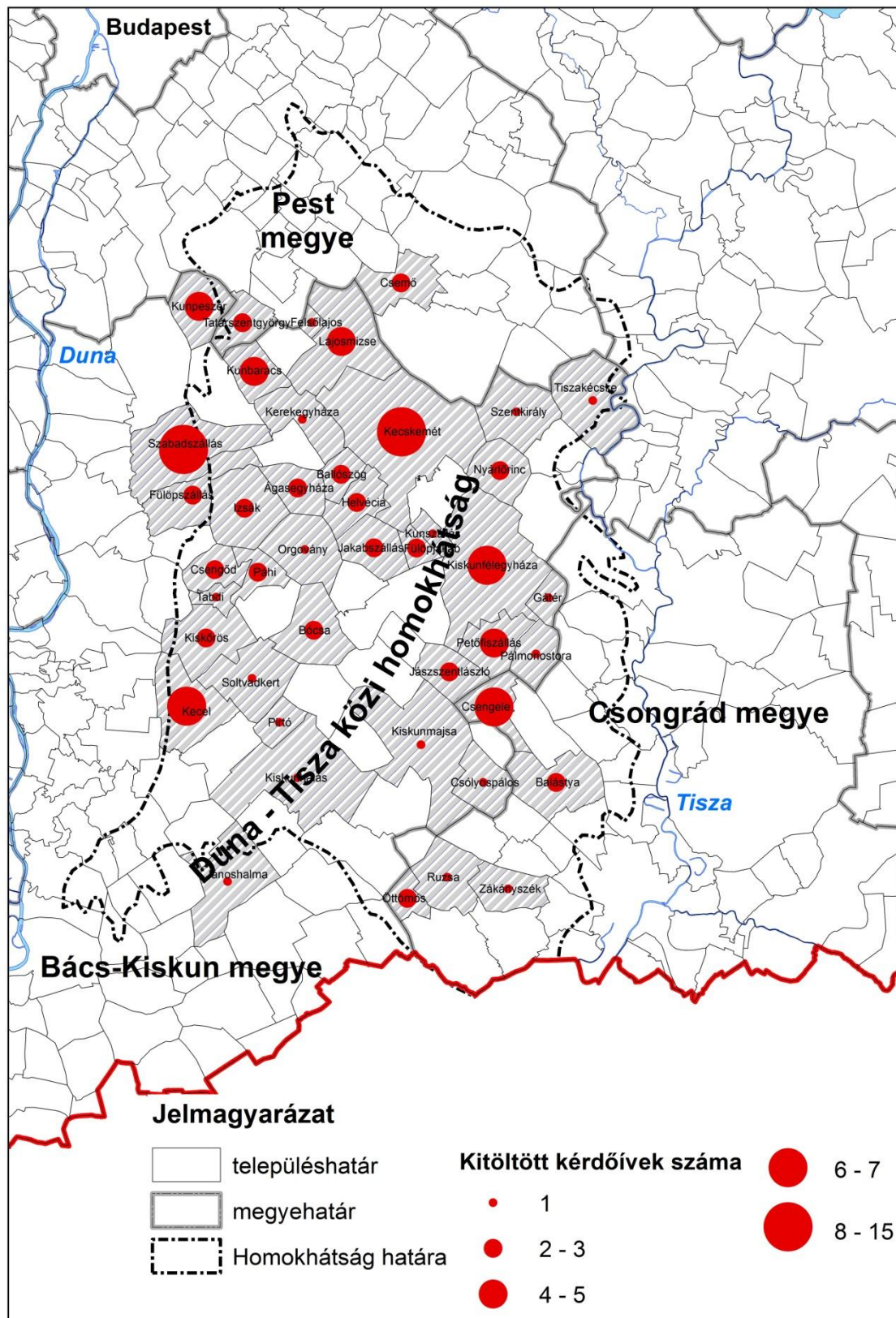
A mintavételi keret a sokaság elemeiből összeállított lista, amelyből a mintavételi egységeket ki tudjuk választani. Egy nevekben/címekben, telefonszámokban összeállított lista, amely a tanulmányozni kívánt sokaságra vonatkozik. A rendelkezésre álló, legfrissebb, személyes utánajárás után kapott adatokból kiderült, hogy a 2010-es Általános Mezőgazdasági Összeírás adatai szerint a Homokhátság 117 településén összesen 72039 fő gazdálkodott, melyből a 35 év alatti gazdák száma 5641 fő volt. Az adatok a Homokhátságra vonatkozóan nem álltak nyilvánosan rendelkezésemre, ezért ezt a településekre lebontva, személyes kérés útján kaptam meg a KSH-tól. A fentiek alapján a felmérés nem minősül reprezentatívnak, a megállapításokat ezzel a fenntartással kell kezelni. Ugyanakkor véleményem szerint alkalmas az adott térségre jellemző gazdasági, társadalmi folyamatok jelzésére, amelyek a mezőgazdasági termeléssel foglalkozó fiatal gazdákra vonatkoznak.

A mezőgazdasági tevékenységet folytató vállalkozások bármely vállalkozási formában működhetnek, így egyéni gazdaságként (őstermelő, családi gazdaság, egyéni vállalkozó), illetve valamilyen gazdasági szervezet formában (Bt., Kft., Rt. stb.).

Mintámat az egyéni gazdaságként működő gazdálkodók adták. A Homokhátságon gazdálkodó gazdákat személyesen kerestem fel, így összesen 124 fiatal gazdához jutottam el (18. ábra). A megkérdezettek kiválasztása a hólabdamódszerrel történt. A hólabda módszer nem valószínűségi kiválasztási eljárás, mely fokozatos felhalmozódásra utal. A már elért személyek újabb embereket javasolnak. Ezt az eljárást elsősorban feltáró célokra szokás alkalmazni (BABBIE, 2008. p. 207.), ahol a mintavételi hiba is magasabb. A kutatás kezdeti szakaszában falugazdászok, pályázatírók és a Nemzeti Agrárgazdasági Kamara segítségét kértem a gazdák kiválasztásához. Nehézséget okozott számomra, hogy a gazdák általi elutasítások miatt voltak olyan települések, ahová nem jutottam el, így onnan további címekeket, elérhetőségeket sem kaphattam. Az elutasítások számát a településekre vonatkozóan ábrázoltam (4. számú melléklet).

A kérdőívek lekérdezése, illetve interjúk készítése 2016. októberétől 2017. márciusáig történt. A lekérdezés időpontját tudatosan választottam meg, mert ekkor a gazdák rendelkezésre álló szabadideje több volt, a fontosabb munkák idején vélhetően még alacsonyabb lett volna a válaszadási hajlandóság.

Azért választottam a kérdőívek felvételére a személyes (face-to-face) interjúkat, mert előnye, hogy a válaszadási arány igen magas és az esetleges félreértések könnyen tisztázhatóak, a kérdőív kérdései pontosíthatóak. További előnye, hogy a kérdezés alatt, illetve után feljegyzéseket készíthettem. A járulékos feladatok miatt a kutatás időtartama hosszú volt, ugyanis egy-egy személyes látogatás 2, akár 3 órát is igénybe vett. A mélyinterjúkat a megkérdezettek lakásán, illetve gazdaságában készültek, ahol a megkérdezett el tudott mélyülni saját érzéseiben, gondolataiban és legtöbbször a gazdaságot is bemutatták számomra. A mélyinterjúkat egy előre megírt interjúvázlat segítségével készítettem. A kérdőíves felmérés, más néven a survey, a legelterjedtebb módszer a vélemények felmérésére, társadalmi jelenségek feltérképezésére (SZÚCS, 2008). A kérdéseket teljesen nyitottan fogalmaztam meg. Az interjúvázlat rögzítette azokat a témákat, amelyekre választ kerestem. A készítésben a legnehezebb volt azt elsajátítani, hogy semmiféle módon, a kérdés által se befolyásoljam a kérdezettet, de mégis minden, ami engem érdekelt, bekerüljön a témák közé. A kérdőív szerkesztésénél fontos, hogy a kutatónak a sorrendben nem a saját személyes vagy a kutatás belső logikáját, hanem a válaszadó várható gondolatmenetének sorrendjét, felépítését kell követnie. A szerkesztésnél célszerű, ha a nagy koncentrációt, mélyebb gondolatokat, véleményeket feltáró témákat az átlagos interjú vége felé tesszük. A megkérdezettre vonatkozó információkat csak akkor tegyük a kérdőív elejére, ha az ahhoz szükséges, hogy a kérdezőbiztos eldönthesse, hogy meg kell-e kérdezni a válaszadót, azaz beleillik-e az előre megadott kvótarendszerbe. A kérdőív elején fontos volt számomra kiszűrni, hogy a megkérdezett nem idősebb, mint 40 éves és a Homokhátság területén gazdálkodik, ezért a demográfiai, illetve a személyes kérdéseket a kérdőívem elején tettem fel.

18. ábra: A mintavételezés településenkénti lehatárolása

Forrás: saját szerkesztés, 2017.

3.2.2. A kiértékeléshez alkalmazott módszerek

A statisztikai vizsgálatok skálájából azokat az eljárásokat választottam, melyek véleményem szerint a legalkalmasabbak a kívánt vizsgálat lefolytatására, az eredmények kiértékelésére, melyek egyszerű statisztikai módszerek, keresztábra elemzések, faktor- és klaszteranalízis voltak. A faktorelemzés során a változók számát csökkentettem, majd az így kapott redukált egységek alapján csoportokra bontottam a megfigyelési egységeimet, melyet klaszteranalízisnek nevezünk.

Egyszerű statisztikai módszerek

Az egyszerű statisztikai módszerek közül az átlagot, a szórást és a megoszlást alkalmaztam. Az átlag az elemek számtani átlagát mutatja, mely elsősorban intervallum és arányskála esetén alkalmazható.

A szórás megmutatja, hogy az elemek az átlagos értéktől mennyire térnek el, metrikus skála esetén használható.

Keresztábra elemzés

Az adatok kiértékelését SPSS programcsomaggal végeztem.

A keresztábra elemzés elterjedt elemzési módszer, mely két vagy több változó közötti összefüggést vizsgál, illetve ezek kombinált gyakorisági eloszlását mutatja. Két gyakorisági elemzés együttes vizsgálata két nem metrikus változó esetében (SAJTOS-MITEV, 2007). A kérdések között összefüggéseket kerestem a keresztábra-elemzés segítségével. Az elemzéssel arra kerestem választ, hogy két nominális vagy ordinális változó kapcsolatban áll-e egymással. A két változó között összefüggésre a Pearson-féle Chi-négyzet táblázat mutatja a választ, mely két változó összefüggésének a statisztikai szignifikanciáját („valószínűleg igaz”) méri. Ezzel a mutatószámmal megállapítható, hogy van-e statisztikai összefüggés a két változó között. A H_0 nullhipotézis az, hogy nincs összefüggés.

Az IBM SPSS Statistics 23 típusú statisztikai programcsomag segítségével Pearson-féle korrelációs együttható elemzést végeztem. A Pearson-féle korrelációs együtthatót akkor alkalmazzák, ha a vizsgált adat bináris (kétváltozós) és korrelációs együttható értéke -1 és 1 között változhat. A -1 jelenti a tökéletes negatív lineáris kapcsolatot, az 1 a tökéletesen pozitív lineáris kapcsolatot, a 0 pedig azt, hogy nincs lineáris kapcsolat a két változó között.

A válaszadók az adat-felvételezés során 1-5 fokú Likert-skálán értékelhették, hogy mennyire értenek egyet, illetve mennyire igazak az adott állítások (1- egyáltalán nem ért egyet, 5- teljes mértékben egyetért).

Az adatok kiértékelése számos statisztikai módszertan bevonásával történt: leíró statisztikák (átlag- és szórás). A többváltozós statisztikai módszerek közül a faktor és klaszterelemzés módszertanát is bevontam a vizsgálatba.

A kapcsolat erősségét akkor vizsgáljuk, ha bebizonyítottuk, hogy statisztikailag szignifikáns. A kapcsolat erősségét különböző mutatókkal mérjük, attól függően, hogy a változók nominális vagy ordinális skálán mértek (SAJTOS-MITEV, 2007).

A keresztábra elemzés segítségével a következő kapcsolatokat vizsgáltam (21. táblázat).

21. táblázat: A keresztábra elemzések vizsgálatának változópárjai

1.	a gépkörök ismertsége a felmérésben részt vett fiatal gazdák tekintetében	együttműködési hajlandóság a közös gépvásárlásra (erő-, betakarító- és munkagép) vonatkozóan
2.	gépek kölcsönadási hajlandósága	együttműködés közös gépvásárlásra (erő-, betakarító- és munkagép) vonatkozóan
3.		saját tulajdonú földterület nagysága
4.	a fiatal gazdák induló támogatása című pályázat pályázatiíró személye	a pályázatot beadók iskolai végzettsége
5.	a gazdák mezőgazdasági szakirányú végzettsége	a gazdaságok környezeti fenntarthatósága
6.	gazdálkodási forma (konvencionális, öko, vegyes, átállás alatti)	a gazdaság környezeti fenntarthatósága
7.	a vizsgálatba vont gazdák saját földterületének nagysága	a gazdaságok gazdasági (fejlődés) fenntarthatósága
8.	a család 1 főre jutó havi nettó jövedelme	a megújuló energiaforrások használata
9.	tanyai ingatlannal rendelkező fiatal mezőgazdasági termelők	a megújuló energiaforrások közötti használat
10.	a gazdasági indíttatás jellege (szülők is ezzel foglalkoztak, át kellett venni a gazdaságot)	a gépek öröklése közötti összefüggés
11.	nyertes fiatal gazda pályázati jogcím	ökológiai gazdálkodásra való átállás
12.	saját gépek kölcsönadási hajlandósága	a mezőgazdasági indíttatás oka (szülők is ezzel foglalkoztak, át kellett venni a gazdaságot)
13.		a mezőgazdasági indíttatás oka (gyermekkorától kezdve érdekelte a természet, nem volt mezőgazdasági jellegű kötődése)
14.	a válaszadó neme	a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlása
15.		kényszer szülte megoldás a mezőgazdasággal való foglalkozás
16.	saját földterület nagysága	a saját gépellátottság megítélése
17.		a jövőbeni termőföld vásárlása iránti igény
18.		a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlása
19.		a bér munka vállalása
20.		a fiatal gazda fő-, illetve részmunkaidőben végzi a gazdasági tevékenységet
21.	sikeres fiatal gazda pályázat	egyéb szolgáltatás nyújtása jelenleg (pl. turisztikai szolgáltatás)
22.		egyéb szolgáltatás (pl. turisztikai szolgáltatás) a jövőben

Forrás: saját szerkesztés, 2017.

Faktor- és klaszteranalízis

A faktorelemzés nem egyetlen statisztikai eljárás, hanem gyűjtőfogalom. A faktorelemzésnél metrikus változókkal dolgozunk, ugyanakkor a dummy változók (0 és 1 kimenetelű változók) használata is megengedett és eléggé elterjedt. A feltáró faktorelemzésnek két típusát alkalmazhatjuk, melyek közül a közös faktorelemzést és a főkomponens elemzést különböztetjük meg (SAJTOS-MITEV, 2007).

A főkomponens-elemzés segítségével azt tudjuk megmondani, hogy több változó közül melyik az az egy változó, amelyik a legnagyobb magyarázó erővel bír az összes többihez képest. A faktorelemzés több változó viselkedését mutatja mesterségesen képzett változók segítségével, több, egymással korreláló változó összefüggését vizsgálja. Gyakran előfordul, hogy azok a változók, amelyeket mérni tudunk, nem a vizsgálni kívánt jelenséget legjobban leíró változók. A módszer célja a közvetlenül nem megfigyelhető háttérváltozóknak, úgynevezett faktoroknak a meghatározása a változók közti korrelációk alapján.

Kutatásomban külön vizsgáltam a gazdaságok jövőjére vonatkozó kérdéseket, a környezeti fenntarthatóságot magyarázó kérdéseket és a pályázatokhoz, támogatásokhoz fűződő kérdéseket, különös tekintettel a fiatal gazda pályázatokhoz kapcsolódókat, melyekkel a faktorelemzést elvégeztem.

A klaszteranalízis célja, hogy a megfigyelési egységeket homogén csoportokba rendezze, az elemzésbe vont változók alapján. Elsősorban feltáró technikaként használható. A faktorelemzéstől eltérően nem a változók, hanem a megfigyelési egységek számát csökkenti (SAJTOS – MITEV, 2007).

4. EREDMÉNYEK

Az eredmények fejezetben a személyes kérdőívezés és az interjú jelleggel feltett kérdések kiértékelését ismertetem.

Elsőként a megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők demográfiai adatait mutatom be és hasonlítom össze ahol szükséges az országos, illetve a rendelkezésre álló EU-s adatokkal.

Külön alfejezetekben ismeretem a gazdaságra, növényállományra, állatállományra, a pályázatokhoz és környezettudatosságához, fenntarthatóságához kapcsolódó kérdések kiértékelését. Keresztábra elemzés segítségével vizsgálom az egyes változók közötti összefüggéseket, majd a mélyinterjú során feltett kérdések kiértékelése, összegzése következik. A gazdaságok jövőjére vonatkozó kérdésekre, mind a gazdasági, mind a környezeti fenntarthatóság kérdésköreire kiterjedően faktor-, és klaszteranalízist végeztem. A fiatal gazda pályázathoz fűződően faktorelemzést készítettem.

Ezt követően a kutatási eredményekből levonható hipotézisek igazolása, elvetése, az új és újszerű kutatási eredmények megfogalmazása, majd a következtetések és javaslatok összegzése olvasható.

4.1. A kérdőívek kiértékelése egyszerű statisztikai módszerekkel

4.1.1. A megkérdezettek demográfiai adatainak értékelése

A nemek közötti megoszlás tekintetében az általam megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők közül 88 férfi (70,9%) és 36 nő (29,1%) volt.

A felmérésben részt vett gazdák átlagos életkora majdnem 31 év (22. táblázat).

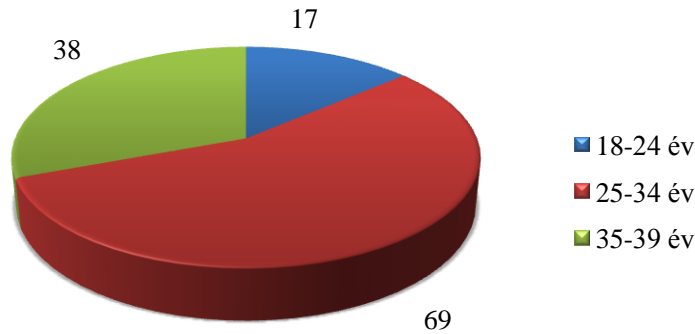
22. táblázat: A megkérdezett gazdák átlagos életkora

Report			
q2.1 Válaszadó kora			
Mean	N	Std. Deviation	
30,97	124	5,458	

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Magyarországon a gazdálkodók nemek szerinti megoszlását illetően 73% a férfiak, míg 27% a nők aránya. Az EU-s adatok ehhez képest kismértékben térnek csak el (férfiak-nők aránya: 78%-22%). A férfi gazdák aránya azonban magasabb a fiatal mezőgazdasági termelők esetében, a legtöbb női gazda pedig jellemzően az ötvenes éveik körül jár.

Korcsopontonkénti bontásban a válaszadók közül 17 fő (13,7%) 18-24 év, 69 fő (55,6%) 25-34 év, míg 38 fő (30,6%) 35-39 év közötti volt (19. ábra). 18 év alatti személy nem került a mintába és 8 fő már elmúlt 39 éves a felmérés időpontjában, de még a 40. életévét nem töltötte be.

19. ábra: A megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők kor szerinti megoszlása (fő) (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A családi állapotot vizsgálva 44 fő nőtlen, illetve hajadon (35,5%), 54 fő házas (43,5%), 2 fő elvált (1,6%) és 24 fő egyéb (19,4%) (pl. élettársi kapcsolatban) kategóriát képviselt a mintából.

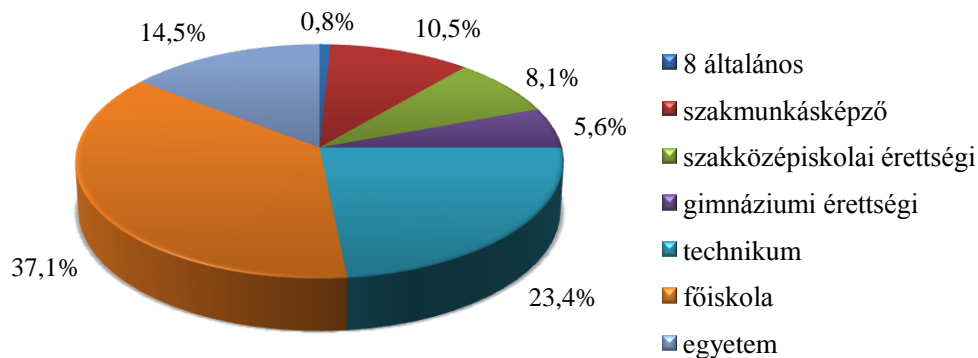
A gyermekvállalást illetően kiemelkedően magas azon gazdák száma (77 fő; 62,1%), akiknek még nem volt gyermekük a felmérés időpontjában. 21 családban (17%) 1 gyermek, 20 családban (1,6%) 2 gyermek, 6 családban (4,8%) 3 gyermek volt a megkérdezéskor.

A család egy főre jutó havi nettó jövedelmét tekintve 4 fő (3,2%) 50.000 Ft alatti, 29 fő (23,4%) 50.001-100.000 Ft, 44 fő (35,4%) 100.001-150.000 Ft, 22 fő (17,7%) 150.001-200.000 Ft, 24 fő (19,4%) 200.001 Ft közötti kategóriát jelölt meg. 1 gazda (0,8%) nem szeretett volna jövedelméről nyilatkozni, így néhol ez hiányzó adat lesz a kiértékelésben. Meg kell jegyezni, hogy a jövedelemhez kapcsolódó kérdésre adott kategorikus válaszokat azonban fenntartással kezeltem, mivel volt olyan gazda, aki a 150 hektáros saját földterülete mellett is azt nyilatkozta, hogy jövedelmének kevesebb, mint 10%-a származik mezőgazdaságból, bár ő csak részmunkaidőben végzi a mezőgazdasági tevékenységet.

14 gazda (11,3%) jövedelmének kevesebb, mint 10%-a származik a mezőgazdaságból, melyből 12 gazdaságra jellemző, hogy induló vállalkozás, 1-5 éve foglalkoznak mezőgazdasággal és részmunkaidőben végzik a gazdasági tevékenységet. 6 főnek (4,8%) 11-25%, 19 főnek (15,3%) 26-50%, 19 főnek (15,3%) 51-75%, 18 főnek (14,5%) 75-99% közötti, míg 48 főnek (38,7%) teljes jövedelme a mezőgazdaságból származik.

Az iskolai végzettséget illetően nem volt olyan gazda a mintában, aki nem végezte el a 8 általánost. 8 általánost 1 fő (0,8%), szakmunkásképzőt 13 fő (10,5%), szakközépiskolai érettségit 10 fő (8,1%), gimnáziumi érettségit 7 fő (5,6%) tett. Technikusi végzettséggel 29 fő (23,4%), főiskolai végzettséggel, mely kiemelkedően magas a megkérdezettek körében 46 fő (37,1%), míg egyetemi végzettséggel 18 fő (14,5%) rendelkezett (20. ábra).

Magyarországra jellemző, hogy a gazdálkodók többsége gyakorlati tapasztalattal rendelkezik, mely különösen az idősebb gazdák körében figyelhető meg. Egy korábbi, 2010-es összeírás adatai szerint a közép- és felsőfokú végzettség ugyan gyakoribb volt a fiatal gazdák között, de 70%-uk szintén csak gyakorlati tapasztalattal rendelkezett a felmérés idején.

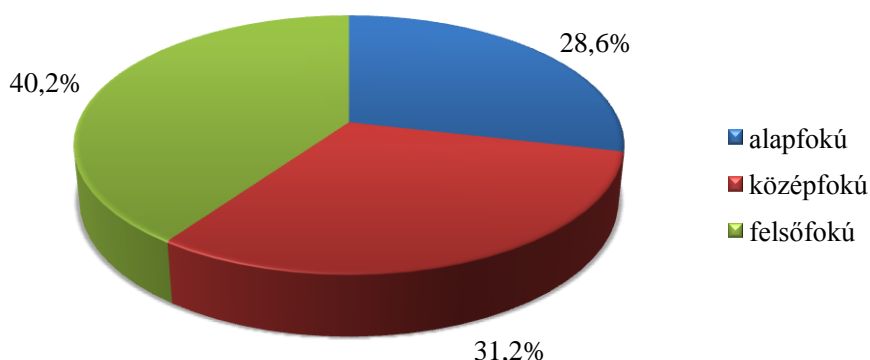
20. ábra: A megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők iskolai végzettség szerinti %-os megoszlása (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A válaszadók 90,3%-a (112 fő) rendelkezik mezőgazdasági szakirányú végzettséggel¹⁷, melyből alacsonyfokú 32 fő (28,6%), középfokú 35 fő (31,2%), felsőfokú végzettséget 45 fő (40,2%) szerzett (21. ábra). 9 fő felsőfokú végzettsége nem mezőgazdasági jellegű.

¹⁷ **Mezőgazdasági végzettség:** az iskolarendszerben és iskolarendszeren kívül ténylegesen megszerzett legmagasabb mezőgazdasági végzettség, amelynek a szintje lehet:

- *Gyakorlati tapasztalat:* a gazdaságban végzett többéves gyakorlati munka során szerzett tapasztalat.
- *Alacsonyfokú:* az arany- és ezüstkalászos gazdaképző, brigádvezetői vagy termelőszövetkezeti elnökképző tanfolyam.
- *Középfokú:* az állategészségügyi, állattenyésztő, általános mezőgazdasági, baromfitenyésztő, erdészeti, erdőgazdasági, mezőgazdasági-gimnáziumi, gyümölcs-termesztő kertész, mezőgazdasági gépész, növénytermelő-növényvédő gépész, öntözéses növénytermesztő gépész, sertésitenyésztő, szarvasmarhatenyésztő, szőlőtermesztő, zöldségtermelő, mezőgazdasági szakon szerzett érettségi (képesítő) bizonyítvánnyal, illetve szakmunkás-bizonyítvánnyal rendelkezők. Itt kell összeírni a mezőgazdasági szakmunkásokat is.
- *Felsőfokú:* mezőgazdasági végzettséget bizonyító egyetemi, főiskolai, mezőgazdasági akadémiai, állatorvosi, erdőmérnöki (üzemmérnöki) oklevéllel, diplomával rendelkezők. A külföldi mezőgazdasági egyetemen szerzett és Magyarországon honosított oklevéllel rendelkezőket, valamint a felsőfokú mezőgazdasági technikumot végzeteket is ide kell sorolni (KSH Fogalomtár).

21. ábra: A megkérdezettek legmagasabb mezőgazdasági szakirányú iskolai végzettség szerinti %-os megoszlása (n=112)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A fennmaradó 9,7% (12 fő) nem rendelkezik ugyan mezőgazdasági jellegű végzettséggel, de 75%-uk (9 fő) tervezi a mezőgazdasági szakirányú végzettség megszerzését. 3 fő továbbra is gyakorlati tapasztalatokra támaszkodik a jövőbeni mezőgazdasági termelése során.

A megkérdezettek lakóhelyét az anyag és módszer fejezetben feltüntetett 18. ábra térképe szemlélteti.

A gazdák többsége (89 fő; 71,7%) születése óta él jelenlegi lakóhelyén, ahonnan 116 fő (93,5%) egyáltalán nem tervezi az elköltözést. 1 fő ha tehetné, akkor elköltözné, de a jelenlegi feltételek és körülmények nem adottak még hozzá. Az elköltözési szándékot a lakóhelyén lévő szolgáltatások hiányával és a jövőbeni külföldre költözés lehetőségével magyarázta. 7 fő a közeljövőben tervezi, hogy elhagyja lakóhelyét, melyet 3 fő egyéb okokkal indokolt. 1 fő külföldre költözik, mert nem érzi jól magát a jelenlegi környezetében. 1 fő felhagy a mezőgazdasági tevékenységgel, 1 fő a családjával máshol szeretne élni, 1 fő pedig a munkalehetőségek hiánya és a beadott, de még nem elbírált fiatal gazda pályázat esetleges sikertelensége miatt külföldre fog költözni, így az ő mezőgazdasági tevékenysége a jövőre nézve bizonytalan, megkérdőjelezhető, a fiatal gazda pályázat által nyújtott támogatás létszükség lenne számára. Sikeres pályázat esetében további beruházásokat tervez, mely nagymértékben lendíthet a vállalkozáson.

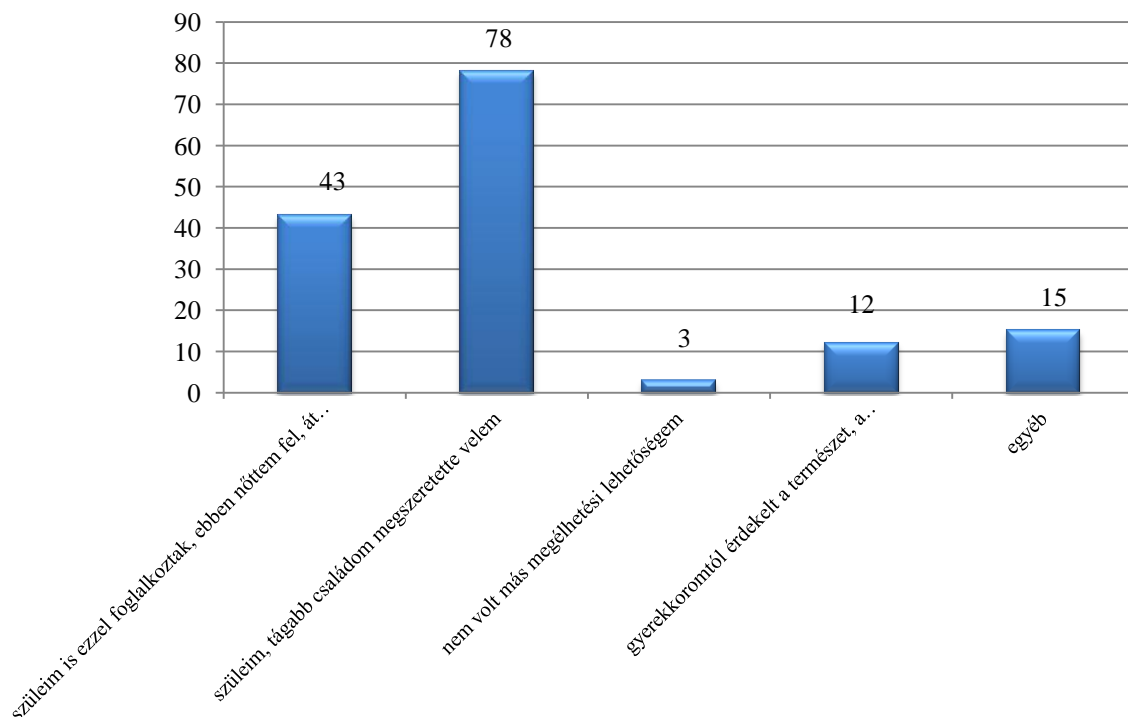
Összességében elmondható, hogy a megkérdezett fiatal gazdák többsége nem kíván elköltözni a jelenlegi lakóhelyéről és nem kíván felhagyni a mezőgazdasági tevékenységgel sem.

4.1.2. A gazdaságra, növényállományra, állatállományra vonatkozó kérdések kiértékelése

A gazdák lakóhelyétől a gazdaságuk legtávolabbi pontja a következőként alakul. 16 termelő gazdasága 1-5 km-re van a lakóhelyétől. 47 fő tekintetében 6-10 km, 37 főnek 11-15 km, 15 főnek 16-20 km, 4 főnek 21-30 km, 3 főnek 31-40 km, míg 2 főnek több mint 40 km-t kell megtennie ahhoz, hogy eljusson a legtávolabbi gazdaság pontjába (termőföld távolsága). A felmérésből kiderült, hogy nem a gazdaság lakóhelytől való távolsága befolyásolja a mezőgazdasági tevékenységet esetlegesen felhagyókat, mert azok a gazdák, akiknek több mint 40 km-re van a gazdaságuk legtávolabbi pontja a lakóhelyüktől, családi örökségként kezelik, fontos számukra, nem válnának meg tőle.

Legtöbben (65 fő; 52,4%) 1-5 éve gazdálkodnak a családi gazdaságtól függetlenül. 29 fő (23,4%) 6-10 évre, 14 fő (11,3%) 11-15 évre, 16 fő (12,9%) pedig több mint 15 évre teszi, hogy elkezdett mezőgazdasággal foglalkozni. Többen azonban már itt megjegyezték, hogy kisgyermek koruk óta kivesszük részüket a mezőgazdasági munkákból, hiszen ebben nőttek fel, így ők ettől kezdve számítják a mezőgazdasági tevékenységüket, holott jogilag ekkor még nem volt önálló, elkülöníthető gazdaságuk.

Arra a kérdésre, hogy miért kezdtek el mezőgazdasággal foglalkozni, több választ is adhattak a megkérdezettek (22. ábra). A 124 válaszadóból 43-an (34,6%) azért kezdtek el mezőgazdasággal foglalkozni, mert ebben nőttek fel és át kellett venniük a gazdaságot. 17 fő (39,5%) tekintetében az interjúk során kiderült, hogy ebben egyrészt közrejátszik az is, hogy a családban a gazdaság irányítója¹⁸, vezetője meghalt (lehet férfi és nő) és azért kényszerült átvenni a gazdaságot, de ebben az esetben csak a gazdaság időbeni átvétele történt meg hamarabb, hiszen nagy valószínűséggel a későbbiekben is mezőgazdasággal foglalkozott volna a megkérdezett gazda. Másrészt voltak olyanok is a mintában, akik kezdetben talán nem is akartak mezőgazdasággal foglalkozni, de a családi gazdaság már adott volt számukra, így megélhetési lehetőséget láttak benne (26 fő). Ennél lényegesebben árnyaltabb az a megfogalmazás, hogy a szülő és/vagy a tágabb család szeretette meg vele és ezért kezdett mezőgazdasági tevékenységbe, melyet 78-an (62,9%) jelöltek meg. 3 főnek nem volt más megélhetési lehetősége és ezért választotta a mezőgazdaságot, mint egyetlen kenyérkereseti lehetőséget. 12 fő (9,7%), annak ellenére, hogy nem volt a mezőgazdasághoz kötődése és korábbi tapasztalata, a természet és a mezőgazdaság iránti szeretete, érdeklődése és elkötelezettsége sodorta erre a pályára. 15 fő egyéb választ is megjelölt a mezőgazdasági indíttatás okának például, hogy mezőgazdasággal foglalkozó családba házasodott.

22. ábra: A gazdasági tevékenységgel való foglalkozás indíttatásának okai a gyakoriságok alapján (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

¹⁸ **Gazdaság irányítója:** az a személy, aki a gazdaság rendszeres napi működéséért felelős. A gazdaság irányítója csak egyetlen személy lehet.

Egyetértek GASSON és ERRINGTON (1999) könyvében olvasottakkal, hogy a gazdálkodást sokkal könnyebb elkezdni, ha valaki a földet ajándékba kapja, örökségként jut hozzá a szülők vagy a feleség szülei által szerzett tőke és kapcsolatok révén.

A megkérdezett fiatal gazdák többnyire konvencionális gazdaságban termelnek (113 fő; 91,1%) és 7 fő (5,6%) gazdasága teljes ökogazdaság. Konvencionális gazdálkodás mellett ökogazdálkodással 3 fő (2,4%) foglalkozik, míg 1 főnek (0,8%) átállás alatt lévő gazdasága van.

A konvencionális gazdálkodásról 21 fő (16,9%) tervezi a jövőbeni átállást ökogazdálkodásra, mely mögött pályázati lehetőség kiaknázását (8 fő), vegyszermentes termelést (11 fő) és kedvezőbb jövedelmezőséget (8 fő) is gondolnak. 8 fő egészségügyi problémákat és egészségesebb életmódot említett az átállás indokaként. A kíváncsiságból való megfelelést 3 fő, míg egyéb okokat 4 fő jelölt meg.

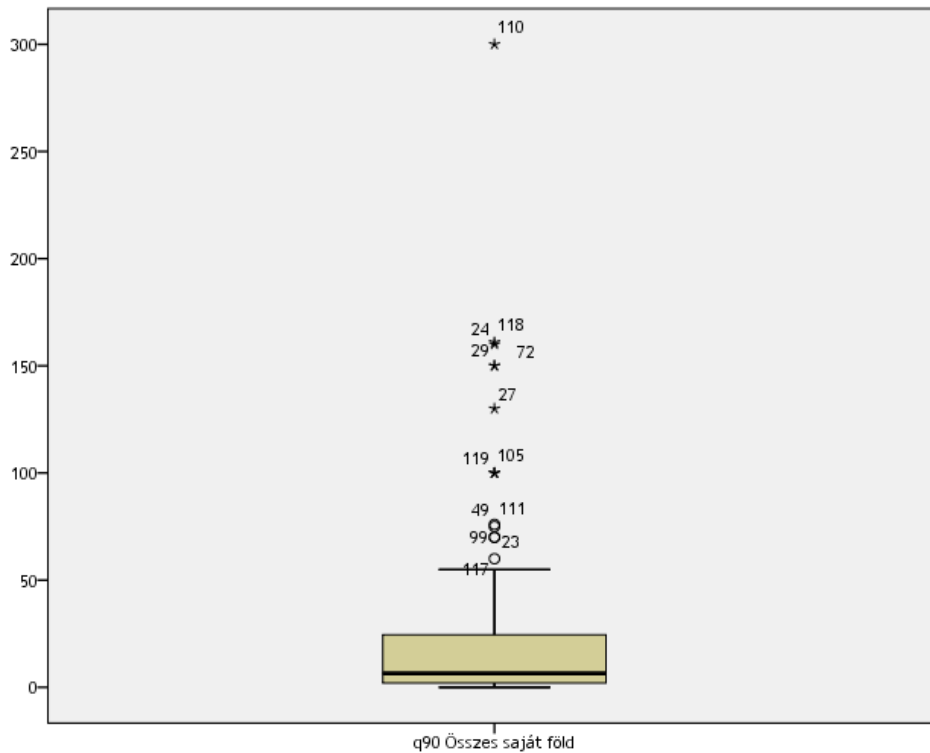
A gazdák többsége, 95 fő (76,6%) nyilatkozott úgy, hogy egyáltalán nem tervezi az ökogazdálkodásra való átállást. A legtöbben a „nem hiszek benne, hogy vegyszermentesen lehet termelni” (26 fő), kapacitásbeli, a munkaerőhiány (26 fő) problémáját jelölték meg. Az ökogazdálkodás élömunka felhasználási igénye több esetben magasabb (pl. gyomlálás, kapálás), mint a konvencionális gazdálkodásban. 23 fő jelölte meg tapasztalat hiányát és 22 fő gondolja úgy, hogy nem jövedelmezőbb, mint a konvencionális gazdálkodás. Magyarországon hiányzik a fizetőképes kereslet az ökotermékek iránt 15 fő véleménye szerint és 10 fő a szakképzettség hiányával magyarázta, hogy nem tervezi a jövőbeni átállást. 21 fő egyéb okokat is említett, például nem szeretne ezzel foglalkozni vagy nem is gondolkodott el eddig rajta, továbbá a vélemények szerint a piaci lehetőségek is korlátozottak. A gyümölcsültetvényrel rendelkező gazdák a jelenlegi fajtákat nem tudnák ökogazdálkodásban termesztetni, mert azok az elmondások alapján nem megfelelőek, nem alkalmasak erre. Az állattenyésztő gazdáknak nem csak állataikat, hanem az egész területüket kellene ökológiai termelésbe vonni és a vásárolt abrak-, vagy szalastakarmányoknak is ökológiai gazdálkodásból kellene származniuk, amely nehezen megoldható.

A megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők saját termőföldtulajdonát tekintve 8 fő (6,4%) gazdálkodik 1 ha alatti területen és egyáltalán nincs a birtokában termőföld 10 főnek (8%). A legnagyobb arányt az 1-5 ha (41 fő; 33%) és a 6-25 ha (38 fő; 33,6%) nagyságú birtoktulajdonosok alkotják. 26-50 ha közötti területe 10 főnek van, mely a megkérdezettek 8%-a. 11 megkérdezett (8,8%) rendelkezik 51-100 ha és 6 fő (4,8%) 101-300 ha közötti saját földterülettel. Azoknak a gazdáknak, akiknek nincs saját területük (10 fő) bérelt területen gazdálkodnak vagy állattenyésztéssel foglalkoznak. Közülük 1 gazda a bérelt területen extenzív húsmarhatartással foglalkozik.

Szántóföldi növénytermesztést saját területen 88 gazda (70,9%) folytat. Gyepterülete 42 (33,8%), erdője 15 (12%) gazdának van. Növényházban¹⁹ történő termesztéssel 26 gazda (20,9%) foglalkozik, gyümölcsültetvény 21 (16,9%), szőlőültetvény 20 (16,1%) és egyéb ültetvény (bodza és spárga) 12 gazda (9,6%) tulajdonában van. Szántóföldi növénytermesztéssel meglepően sokan foglalkoznak a mintában, de a mai napig kiemelendő a kertészeti kultúrák termesztése mellett a gyümölcs-, és szőlőtermesztés is a vizsgált területen.

A megkérdezett fiatal gazdák tulajdonában átlagosan 13,37 ha terület van, melyet a kiugró értékek és a nagy szórás miatt dobozdiagrammal ábrázolok (23. ábra). Ez az érték valamivel magasabb, mint az országos átlag, mely 2010-ben 11 ha volt a 35 év alatti gazdák körében, míg az EU-s átlag 14 ha körül alakult (LACZKA - WEISZ, 2013).

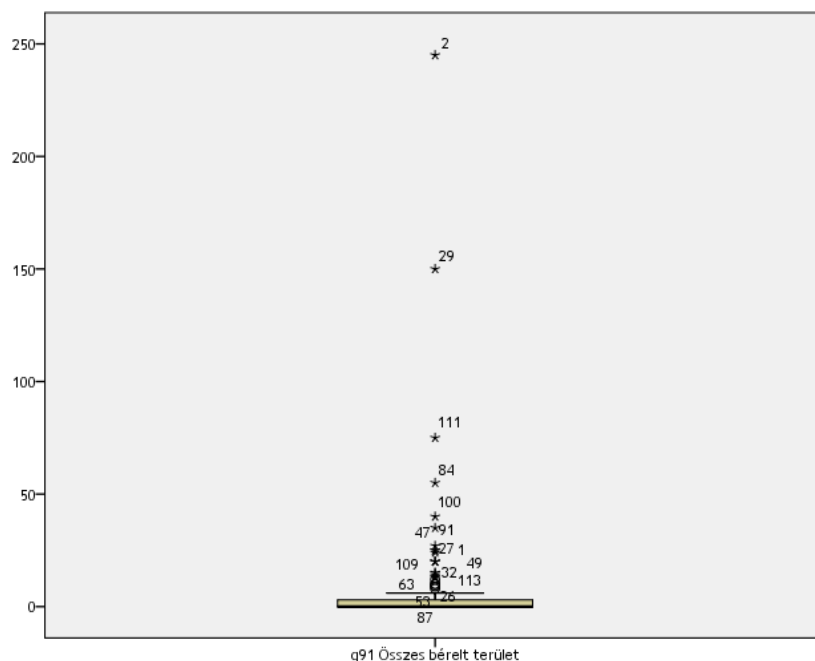
¹⁹ **Növényház fogalma:** együttesen jelenti az üvegházakat és a fóliás termesztő-berendezéseket (BORÓCZKY et al.,)

23. ábra: A saját tulajdonú földterületek ábrázolása dobozdiagrammal (n=114)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A 124 megkérdezett közül 83 fő (66,9%) nem bérel más gazdától területet. 5 fő 1 ha alatti, 12 fő 1-5 ha, 17 fő 6-25 ha, 3 fő 26-50 ha, 2 fő 51-100, 2 fő pedig 101-300 ha közötti bérelt területen gazdálkodik. Jellemzően ezek a területek szántó és gyep művelési ághoz tartoznak, a gazdák pedig már hosszabb ideje, 10-15 éve gazdálkodnak. (24. ábra). A bérelt területek nagysága erős szóródást mutatott a gazdák körében.

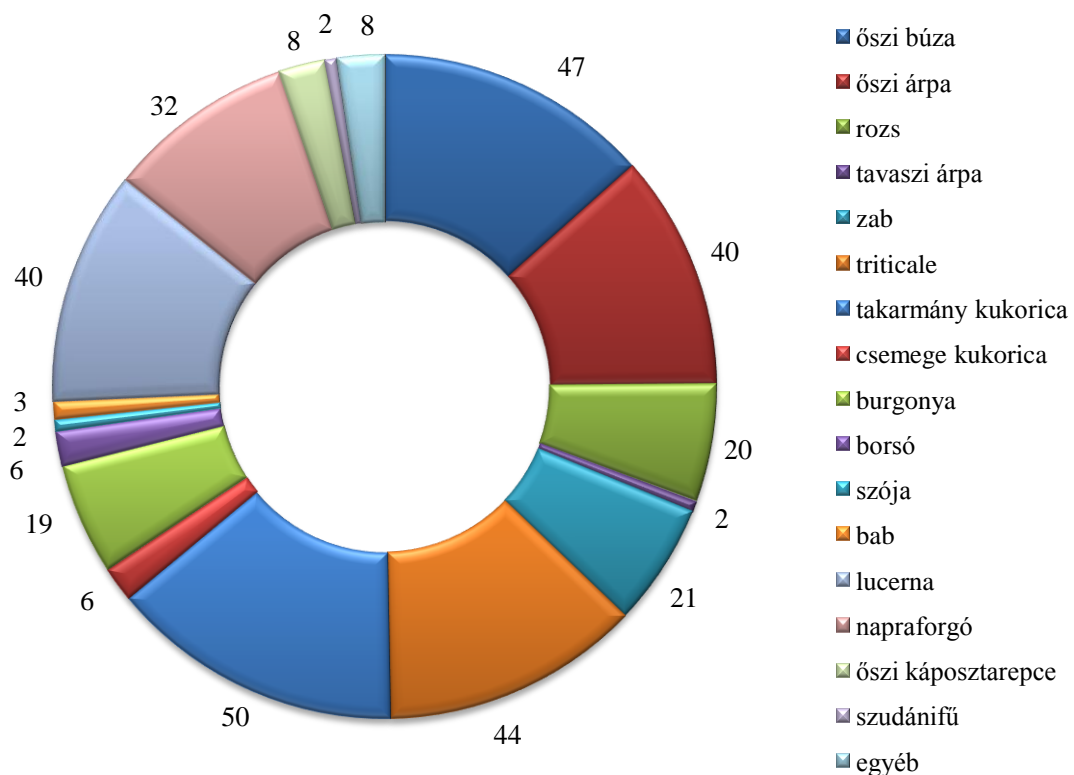

24. ábra: A bérelt területek ábrázolása dobozdiagrammal (n=41)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Az új földtörvény életbe lépése óta (2014. május 1.) 47 fiatal mezőgazdasági termelő (37,9%) vásárolt termőföldet, így szembekerült az új földtörvény okozta nehézségekkel, kihívásokkal. A legtöbb válaszadó, 88 fő (71%) továbbra is bővíteni szeretné saját birtoka területét, azonban 36 gazdálkodó (29%) ezt nem tervezi. A legtöbben (17 fő) már nem szeretnék bővíteni a gazdaságuk területét, megelégszenek a már meglévő területük nagyságával. 11 válaszadó szerint már nincs a környéken eladó termőföld, így ha bővíteni szeretne, akkor sem tudna, míg 7 fő forráshiánnyal magyarázta választát. Az is jellemző, hogy a környékbeli nagyobb gazdák vásárolják fel a földeket, akik mögött tőkeerősebb gazdaságok állnak. Erről azok a gazdák is beszámoltak, akik ugyan szeretnék az elkövetkezendő 5 évben bővíteni területüket, de ez kiemelt veszélyt, problémát, gazdaságbővítési korlátot jelent számukra.

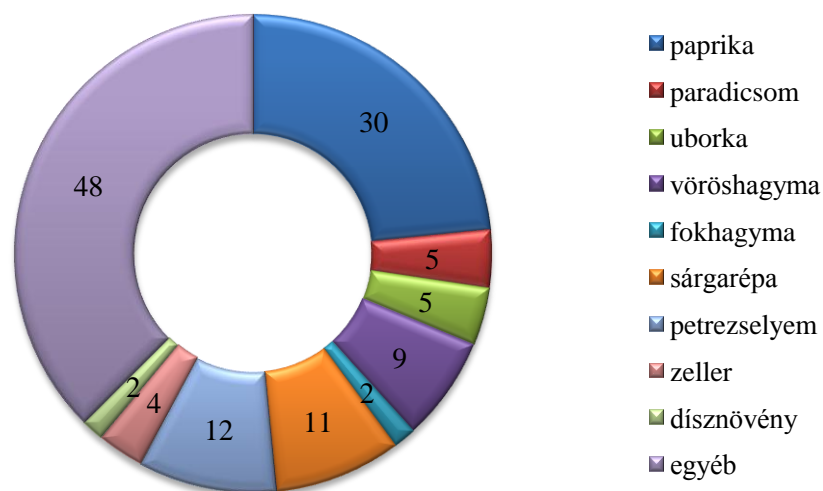
A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó gazdák legtöbb esetben őszi búzát, őszi árpát, rozst, zabot, tritikálét, takarmánykukoricát, lucernát és napraforgót termesztenek (25. ábra). A lucernával bevetett termőterületek növekedése részben a Közös Agrárpolitika kötelező elemének, a zöldítésnek köszönhető és nem az állatállomány növekedésének.

25. ábra: A szántóföldi kultúrák termesztésével foglalkozó gazdaságok száma

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

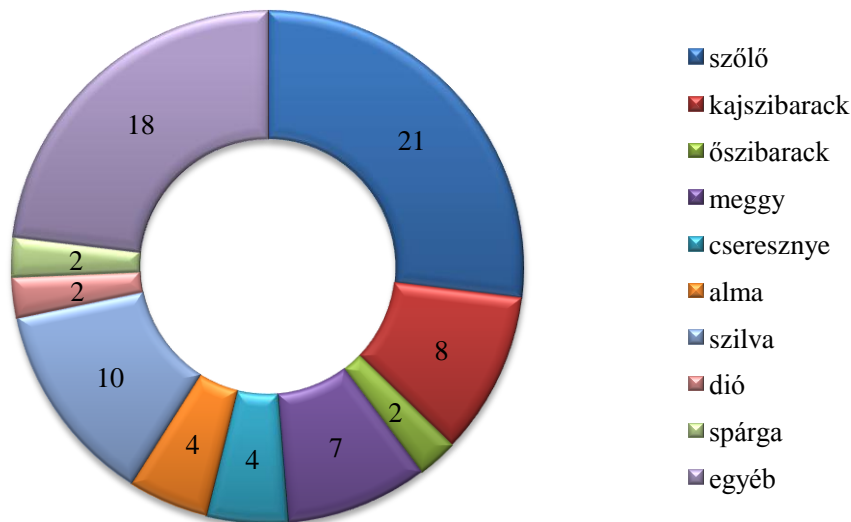
A kertészeti kultúrák esetében diverzifikált a növényfajok termesztése a gazdák körében. Jellemző a paprika, a sárgarépa, a petrezselyem és az egyéb növényfajok (szamóca, káposztafélék, kabakosok, cékla). Dísnövénytermesztéssel csak 1 gazda foglalkozott a mintából, aki a családi hagyományokat viszi ezzel tovább (26. ábra).

26. ábra: A kertészeti kultúrák termesztésével foglalkozó gazdaságok száma

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Az ültetvények közül jellemzően szőlő, meggy és szilvatermesztéssel, valamint az egyebek között feltüntetett bodzatermesztéssel foglalkoznak (27. ábra). A szőlőültetvények kivágásának támogatása és az alacsony piaci árak következtében a szőlőtermesztő gazdák bodzatermesztésbe kezdtek, melynek piaci ára magasabb volt az elmúlt években és a technológiája is költségkímélőbb, mint a szőlő esetében. A csemegeszőlő termesztése nem volt jellemző a gazdák körében. Spárgatermesztéssel az öttömösi és a jakabszállási gazda foglalkozik.

27. ábra: Az ültetvények termesztésével foglalkozó gazdaságok száma

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A vizsgálatba bevont gazdaságok több mint felében, 63 gazdaságban egyáltalán nem foglalkoznak állattartással.

A sertéshízlalással foglalkozó és azokat piacra is értékesítő fiatal mezőgazdasági termelők száma 10 volt a vizsgált mintában. Azokat a gazdákat soroltam ide, akik 10 vagy afölötti sertés darabszámmal rendelkeztek a felvételezés időpontjában és azokat az elmondásuk szerint értékesítik is. 12 gazda hízóbika tartással foglalkozik és ezekben a gazdaságokban borjúnevelés is jellemző. 15 gazdaságban üszöket és teheneket is tartanak. Tejhasznú tehéntartással 3 gazdaságban foglalkoztak. 19 gazdaság foglalkozik juhtenyésztéssel és a baromfitartás említhető meg még kiemelt állattenyésztési tevékenységnek, mely főként Bócsán, Kiskunfélegyházán és környékén volt jellemző a vizsgált területen. Strucctartással 1 gazdaságban foglalkoztak, melyet azzal indokolt a gazda, hogy piaci lehetőséget látott a strucchús értékesítésében és feldolgozásában, de egyelőre csak külföldre tud értékesíteni. Elmondása szerint a magyar fogyasztók körében még nem elfogadott és keresett a strucchús és az abból készített füstölt termékek. Méhészkedéssel is csak egy gazda foglalkozott a megkérdezettek közül. A gazdaságokban a felvételezés időpontjában felmért állatállományt, annak darabszámát és számosállat²⁰ egységét a 23. táblázat mutatja. (A felmérés időpontjában a madárinfluenza következtében a gazdaságokban a baromfiféléket leölték vagy még nem engedélyezték az betelepítést, ezért ezekben a gazdaságokban az éves átlagos darabszámot vettem figyelembe.) A számosállat számításához alkalmazott átszámítási kulcsszámot az 5. sz. mellékletben tüntettem fel.

23. táblázat: A vizsgálatba vont gazdaságok összes állatállománya (db és számosállat)

Állatfaj megnevezése	db	számosállat
<i>sertés</i>	671	76,4
<i>szarvasmarha</i>	1586	1271,2
<i>juh</i>	1940	138,5
<i>kecske</i>	89	6,3
<i>ló</i>	37	29,6
<i>lúd</i>	30060	210,4
<i>kacsa</i>	671039	2684,1
<i>tyúkfélék</i>	10987	43,9
<i>pulyka</i>	9006	117
<i>nyúl</i>	19	0,3
<i>méhcsalád</i>	100	20
<i>egyéb: strucc</i>	65	9,7

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

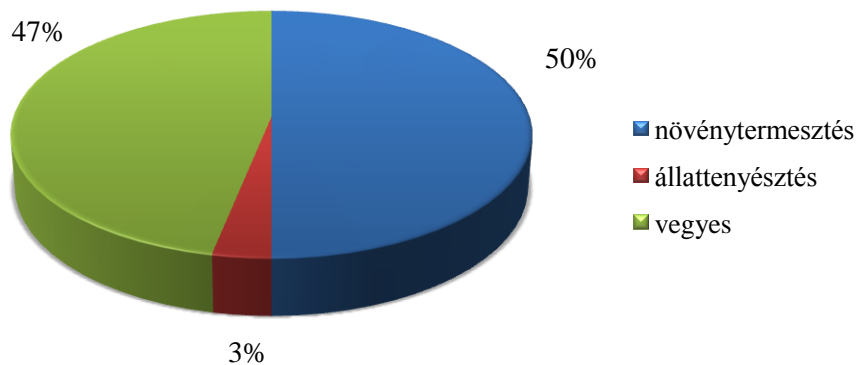
Az adatokat összegezve a mintában a gazdaságok termelési típusát²¹ megkülönböztetve 62 (50%) növénytermesztő gazdaság, 4 (3,2%) állattenyésztő gazdaság, és 58 (46,8%) vegyes

²⁰ **Számosállat:** az állatállomány nagyságát összefoglalóan kifejező egyenértékszám, mely 500 kg élősúlyú állatot vagy állatcsoportot jelent. A különféle állatfajok eltérő korú és ivarú állatainak összeadására szolgál (KSH Fogalomtár).

²¹ **A gazdaságok termelési típus szerint:**

- *Növénytermesztő gazdaság:* földhasználatra alapozott tevékenységet folytat, csak a használt földterület alapján minősül gazdaságnak.
- *Állattartó gazdaság:* csak az állatállomány nagysága alapján minősül gazdaságnak.
- *Vegyes gazdaság:* mind a földterület, mind az állatállomány nagysága alapján gazdaságnak minősül (KSH Fogalomtár).

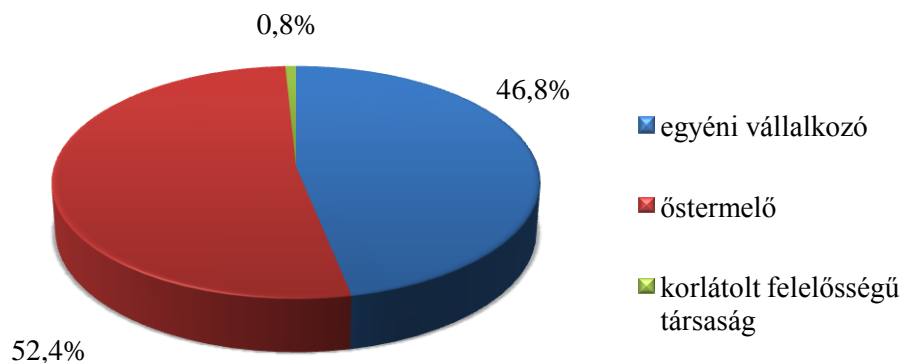
(növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozó) gazdaság volt (28. ábra). (Azokat a gazdaságokat, melyek csak 1-2 db hízósertést tartanak nem vettem a vegyes gazdaságok közé, hanem a növénytermesztő gazdaságokhoz soroltam. A sertést ebben az esetben nem értékesítik, hanem saját célra tartják. A vizsgálatba vont gazdaságok összes állatállomány darabszámánál azonban feltüntettem, de ezek a darabszámok elenyészőek, nem képviselnek jelentős számot az összesítésben.)

28. ábra: A gazdaságok megoszlása gazdasági ágak szerint (%) (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A vizsgált minta fiatal termelői közül 58-an (46,8%) egyéni vállalkozók, 65-en (52,4%) östermelők, 1 fő (0,8%) pedig korlátolt felelősségű társaság (kft) formájában végzi a gazdasági tevékenységet (29. ábra).

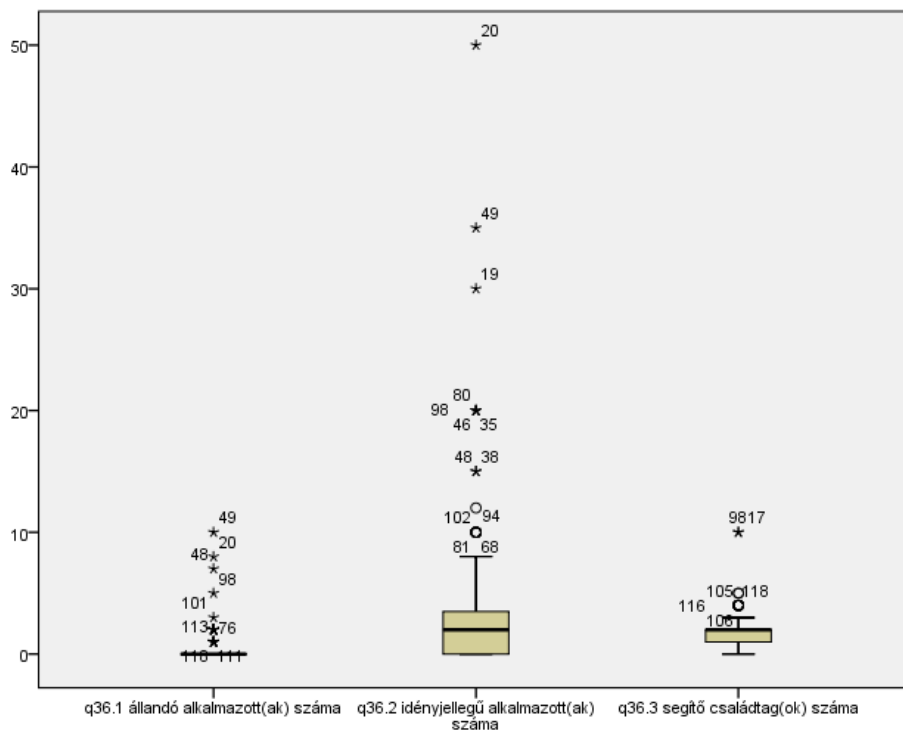
29. ábra: A megkérdezettek gazdasági tevékenységi forma szerinti %-os megoszlása (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

76 gazda (61,3%) főmunkaidőben, míg 48 (38,7%) részmunkaidőben végzi a gazdálkodást. A gazdaságok átlagosan 2,2 fő megélhetését biztosítják a családon belül, mely természetesen függ a gazdálkodásba vont terület nagyságától, a gazdálkodási típustól, a család létszámától stb.. A vizsgálatba vont gazdaságok 75,8%-a (94 gazdaság) tud, illetve tudna állandó vagy idényjellegű munkát biztosítani a környékbelieknek. 30 gazdaság (24,2%) nem vagy még nem tud munkaerőt alkalmazni. Több gazda elmondása szerint azonban a munkaerőhiány problémája évről évre nagyobb, súlyosbodó kihívást jelent számukra, mely nem csak a szakképzett rétegre, hanem az idényjellegű munkavállalókra is vonatkozik. A környékbeliekre nem jellemző, hogy elmennek mezőgazdasági munkára a helybeli gazdához dolgozni. Az utóbbi néhány évben jellemző, hogy a munkaerőhiány problémáját a növekvő órabérekkel sem képesek már kompenzálni. A környékbeli, határon túlról érkező - elsősorban Románia és Ukrajna területéről - alkalmi munkavállalók száma is évről évre kevesebb, mert nem Magyarországra jönnek dolgozni, hanem a kedvezőbb órabérek reményében a nyugati országokban keresnek munkalehetőséget. A maradék, visszatérő idénymunkások diktálják az órabéreket, ami a 700 Ft/órától az 1100-1200 Ft/óráig is terjedt a 2017-es évben. A magasabb órabérekre a megyeszékhelyek közelében gazdálkodók számoltak be. A legnagyobb és legégetőbb évről évre egyre érezhetőbb, a gazdaságok jövőjét is veszélyeztető problémának a munkaerőhiányt említették a megkérdezettek.

Állandó alkalmazottat 102 gazdaságban nem foglalkoztatnak, mely azzal magyarázható, hogy állandó alkalmazottat a nagyobb gazdaságok, gazdasági társaságok tudnak foglalkoztatni. 47 gazdaságban nem dolgozik idényjellegű munkás – az elmondások szerint – és 29 gazdaságban segítő családtag sem járul hozzá a gazdaság eredményességéhez.

Átlagosan 0,48 állandó, 3,9 idényjellegű alkalmazott és 1,7 segítő családtag dolgozik a gazdaságokban (30. ábra). Az idényjellegű alkalmazottak foglalkoztatása a nagy kézimunka igényű üvegházi növénytermesztéssel és kertészeti kultúrák termesztésével foglalkozó gazdaságokra jellemző.

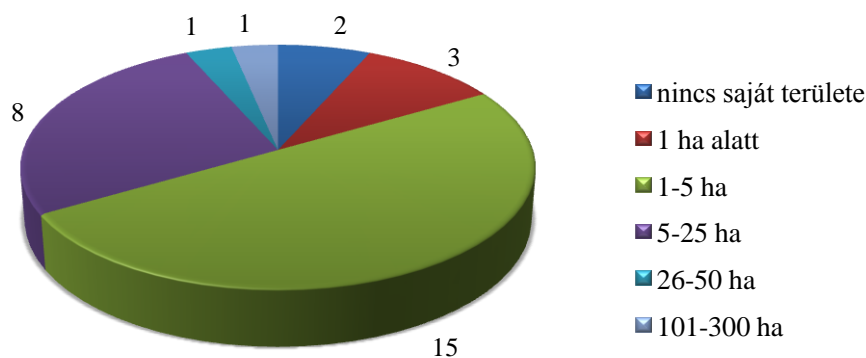

30. ábra: A gazdaságokban dolgozó alkalmazottak és segítő családtagok számának ábrázolása dobozdiagrammal (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Azok a gazdák, akik részmunkaidőben végzik a gazdasági tevékenységet más területen is dolgoznak, munkát vállalnak. 3 fő további két területen is dolgozik. Az ipart 12 fő, a kereskedelmi tevékenységet 13 fő, a szolgáltatást 12 fő, a pénzügyet 3 fő, az oktatást, kutatást 2 fő és az egyéb kategóriát 9 fő jelölte meg. Az egyéb kategóriát megjelölők többnyire más mezőgazdasági vállalkozónál dolgoznak, mezőgazdasági munkát végeznek.

A saját tulajdonú erő- és munkagépek tekintetében 83 gazdaságban erőgép (traktor) és 10 gazdaságban betakarítógép (kombájn) is található. 30 gazda egyáltalán nem rendelkezik saját tulajdonú erő- és munkagéppel, ők bérmunkát vesznek igénybe. 1 gazda, aki csak állattenyésztéssel foglalkozik, és nem rendelkezik földterülettel, az állatok részére szálas és szemestakarmányt vásárol, a gyepterületeket pedig bérlő. Közülük a legtöbben 1-5 ha nagyságú területtel rendelkeznek. A kisebb termőföldtulajdonnal rendelkező gazdaságok főliás vagy üvegházi növénytermesztéssel foglalkoznak. Előfordul, hogy a gazdaság átadásával egy időben nem történt meg az erő-, munkagépek és betakarító gép tulajdonjogának az átadása, a családtagokkal még mindig közös azok használata. Két gazdaság rendelkezik ugyan kisebb szántónak minősített területtel (1-1 ha), de azon állatokat tartanak (31. ábra). Az erő- és munkagépek meglehetősen korlátozza, befolyásolja a gazdálkodás méretét, mert minden eszköz kapacitása véges, meghatározzák az adott struktúrának megfelelő legnagyobb művelhető terület nagyságát (TAKÁCSNÉ, 1994/b).

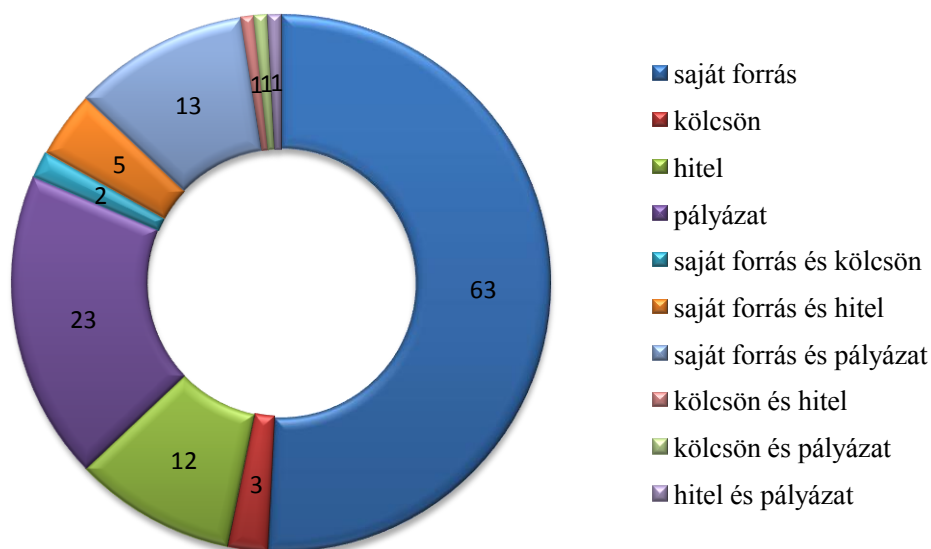

31. ábra: Az erő-, betakarító- és munkagéppel nem rendelkező gazdaságok saját területének nagysága (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A mezőgazdasági gépek beszerzésére vonatkozó kérdésben több választási lehetőségük is volt a gazdáknak. Ez alapján 23 gazdaságban örökölt, 64 gazdaságban használtan vásárolt, 30 gazdaságban újonnan vett, 72 gazdaságban pedig még mindig a családtagokkal közösen használt erő- és munkagépek is jellemzőek.

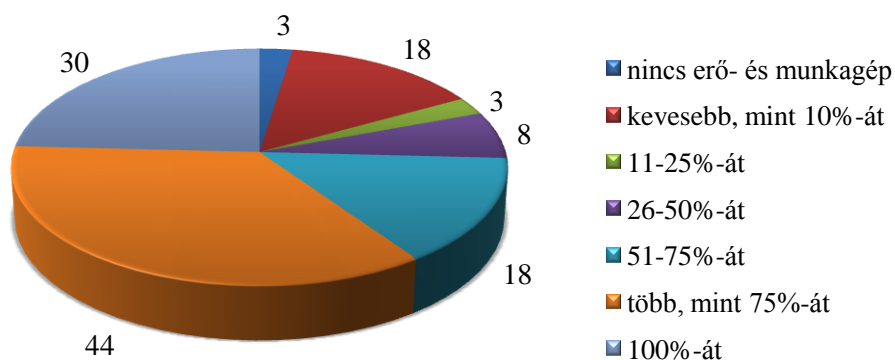
A mezőgazdasági erő- és munkagépeket a legtöbb (63 fő) gazda saját forrásból szerezte be. A pályázatból történő gépbeszerzést 23 fő választotta (32. ábra). Az idegen tőkéből történő gép- és eszközvásárlás a legtöbb gazdaságban nem volt jellemző.

32. ábra: A megkérdezettek gép- és eszközállományának forrás szerinti megoszlása (fő)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A saját gépparkra vonatkozó kérdésekből kiderült, hogy 18 gazda (14,5%) a munkafolyamatok kevesebb, mint 10%-át, 3 gazda (2,4%) 11-25%-át, 7 fő (5,6%) 26-50%-át, 18 fő (14,5%) 51-75%-át, 44 gazda (35,5%) több mint 75%-át és 100%-át 30 gazda (24,2%) tudja saját gépeivel elvégezni. A 30 gazdaságból, akik nem rendelkeznek erő-, betakarító és munkagéppel, 3 gazdaság (2,4%) az, aki gépi szolgáltatás vesz igénybe, illetve a család tulajdonában lévő gépeket használják, melyekről nem mondható, hogy a gazda saját tulajdonában vannak (33. ábra).

33. ábra: A munkafolyamatok saját gépparkkal történő elvégzése a gazdaságokban

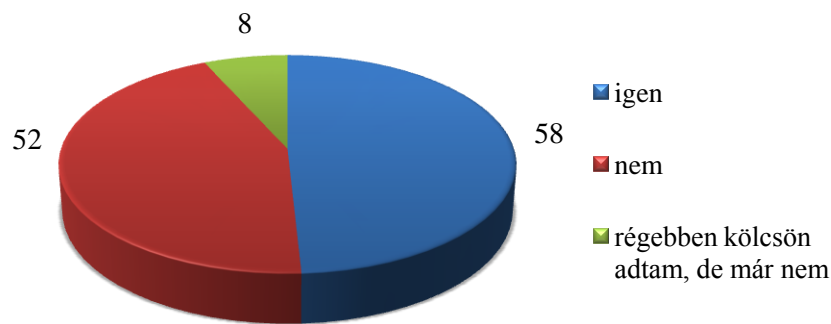
Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A jövőben 109 gazda (87,9%) tartja szükségesnek valamilyen erő-, illetve munkagép beszerzését, amely feltétlenül szükséges lenne a gazdasága eredményességéhez. Véleményem szerint itt inkább eredményesebb gazdálkodásra gondoltak, főként fejlesztésre, újabb gépek, berendezések vásárlására, az elöregedő géppark cseréjére, ami megkönnyítheti, egyszerűbbé és gyorsabbá teheti számukra a munkavégzést. Többen (9 fő) kombájnvásárlásban is gondolkodnak, annak ellenére, hogy kisebb területen gazdálkodnak. Jelenleg a nagyobb gazdák szolgáltatásait veszik igénybe, de az időben elhúzódó betakarítások a teljes termést, illetve a betakarított termés mennyiségét veszélyeztetik, így inkább saját betakarítógép vásárlását tervezik. Előre jelezhető ezekből a válaszokból, hogy a gépi együttműködések nem működnek zökkenőmentesen Magyarországon. A felmérés időszakában látott napvilágra az a hír, hogy az Európai Unió jogszabályoknak megfelelően a tagállamokban a permetező gépeknek műszaki felülvizsgálaton kell átesniük, így ennek értelmében csak a felülvizsgált permetező gépeket lehet növényvédelmi tevékenységre használni, ezért 31 gazdaságban kellene a permetezőgépek cseréjét végrehajtani, mert nem felelnek meg a fent leírt elvárásoknak, felülvizsgálati követelményeknek. Az elvárásoknak megfelelő és jól beállított permetező gépekkel jelentősen csökkenthető a környezet terhelése, a természetkárosítások, gyom- és egyéb károsító rezisztencia kialakulásuk esélye, kevesebb a felhasznált növényvédőszer mennyisége, ezáltal akár jelentősen kisebb lehet a növényvédelem költsége is. 15 gazda (12%) elégedett csupán gépparkjával, számukra minden mezőgazdasági gép rendelkezésre áll ahhoz, hogy eredményesen gazdálkodjanak.

Az erőgépek és munkagépek beszerzése legtöbb esetben (49 válasz) saját forrásból valósulna meg, melyet pályázati forrással egészítené ki 45 gazda. 36 megkérdezett csak a pályázati forrásokra támaszkodna. Hitel felvételét 10 válaszadó tervezi, de saját forrást és kölcsönt 1, saját forrást és hitelt 5, kölcsönt és pályázatot 1, hitelt és pályázatot 4 fő jelölt meg.

Bérmunkát a gazdálkodók közül 32 fő (25,8%) vállal, míg 92 gazdának (74,2%) az időhiány, az erő-, illetve munkagép hiánya és a saját gazdaságban lévő munka megléte mellett már nincs rá kapacitása. Azok a gazdák, akik bérmunkában is dolgoznak főként szántást, vetést, betakarítást és egyéb talajművelést vállalnak és végeznek jellemzően a kisebb, környékbeli gazdaságokban. Gasson és Errington is alátámasztja, hogy minél nagyobb a gazdaság mérete, annál kisebb a gazdák gazdaságon kívüli munkavállalása. A kisebb gazdaságokban a gazdaságon kívüli munkavállalást a pénzügyi szükségszerűség okozza (GASSON – ERRINGTON, 1999).

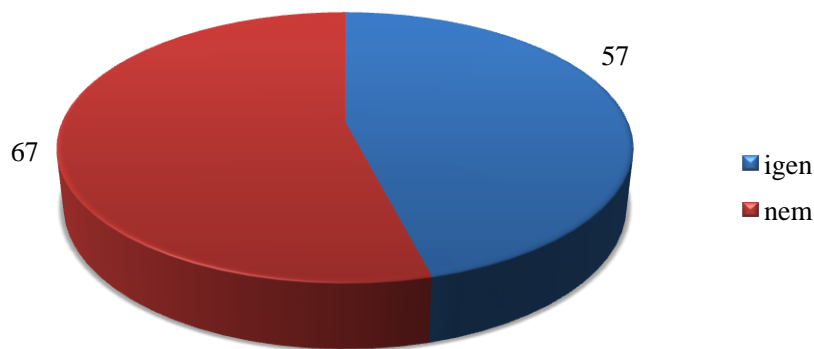
Az együttműködésre vonatkozó első kérdésem arra irányult, hogy a megkérdezettek kölcsön szokták-e adni a munkagépeket szomszédnak, barátnak vagy ismerősnek szívességi használatra. A 124 válaszadóból 52 gazda (41,9%) nem adja kölcsön a gépeket, míg 58 fő (46,7%) igennel válaszolt. Az elmondások szerint, a személyes rossz tapasztalatokra vezethető vissza, hogy 8 fő (6,4%) régebben kölcsönadta a gépeit, de ma már ez nem jellemző. Azok a gazdák, akik kölcsönadják gépeiket, az elmondások szerint nem szívesen teszik (34. ábra).

34. ábra: A megkérdezettek megoszlása aszerint, hogy kölcsön szokta-e adni a gépeket (fő) (n=118)

Forrás: saját kutatás és szerkesztés, 2017.

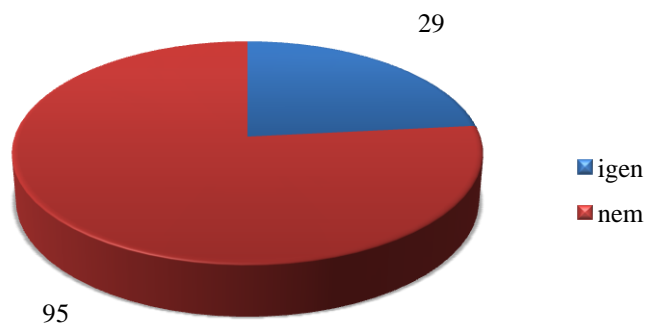
Következő kérdésem arra irányult, hogy hajlandó-e arra a válaszadó, hogy gazdatársával közösen erő-, betakarító-, illetve munkagépet vásároljon, hogy a szükséges igényeket lefedjék az adott feladatokra vonatkozóan. A megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők közül 57 fő (45,9%) hajlandó az együttműködésre, míg 67 fő (54,1%) nem venne közösen gazdatársával sem erő-, illetve betakarítógépet, sem pedig munkagépet (35. ábra). Elmondásuk szerint a közös gépvásárlásra vonatkozó tisztázatlan jogi háttér, a rossz tapasztalatok és a bizalom hiánya, elvesztése az, ami miatt nem szívesen közösködnének a nemmel válaszolt gazdák.

35. ábra: A közös erő-, illetve munkagép vásárlása iránti hajlandóság (fő) (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

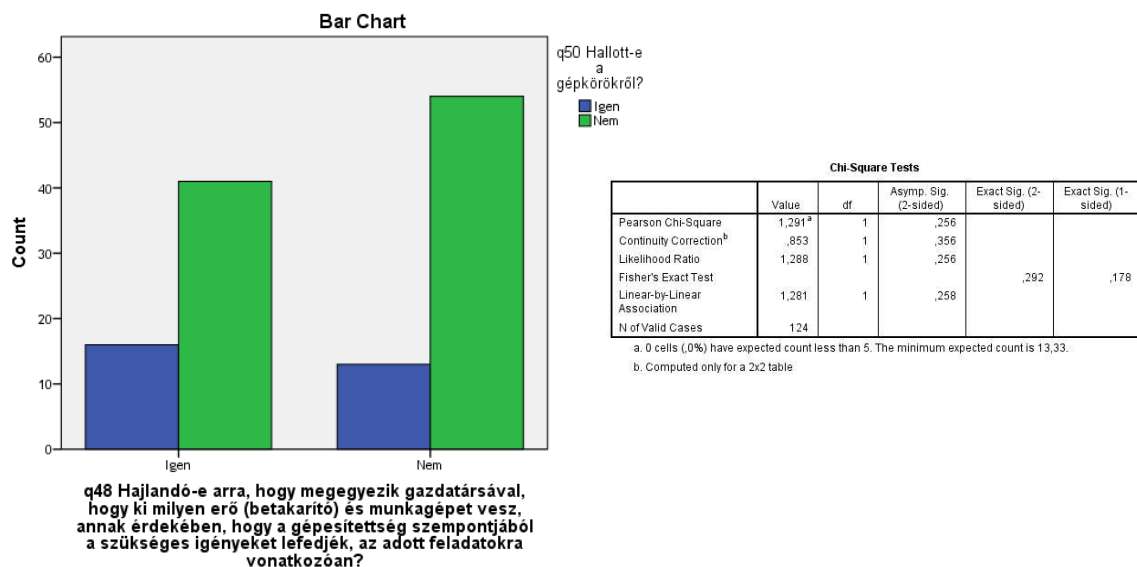
A gépkörök ismertségére vonatkozó kérdésem eredményeül kiderült, hogy a válaszadók többsége eddig még nem hallott a gépkörökről (95 fő; 76,6%), teljesen ismeretlen volt számukra (36. ábra). A személyes látogatások során elmondtam számukra, hogy mi is a gépkörök jelentősége. A megkérdezettek véleménye szerint a magyar mentalitás és a bizalom hiánya vagy elvesztése miatt nem igazán működik ez a fajta együttműködés Magyarországon a gazdálkodók között.

36. ábra: A gépkörök ismertsége a megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők körében (fő) (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Összefüggést kerestem, hogy a gépkörök ismeretsége befolyásolja-e az együttműködési hajlandóságot arra vonatkozóan, hogy a válaszadó közösen vásároljon egy másik gazdatársával erő-, betakarító-, illetve munkagépet az adott feladatok lefedésére. A vizsgálatból kiderült, hogy nem a gépkörök ismerete vagy annak hiánya befolyásolja az együttműködési hajlandóságot a közös erő-, betakarító-, illetve munkagép vásárlást illetően a gazdák között (nincs szignifikáns összefüggés), tehát nem elsősorban azok a gazdák hajlandók az együttműködésre vagy annak elutasítására, akik ismerik a gépkörök jelentőségét és szerepét (37. ábra).

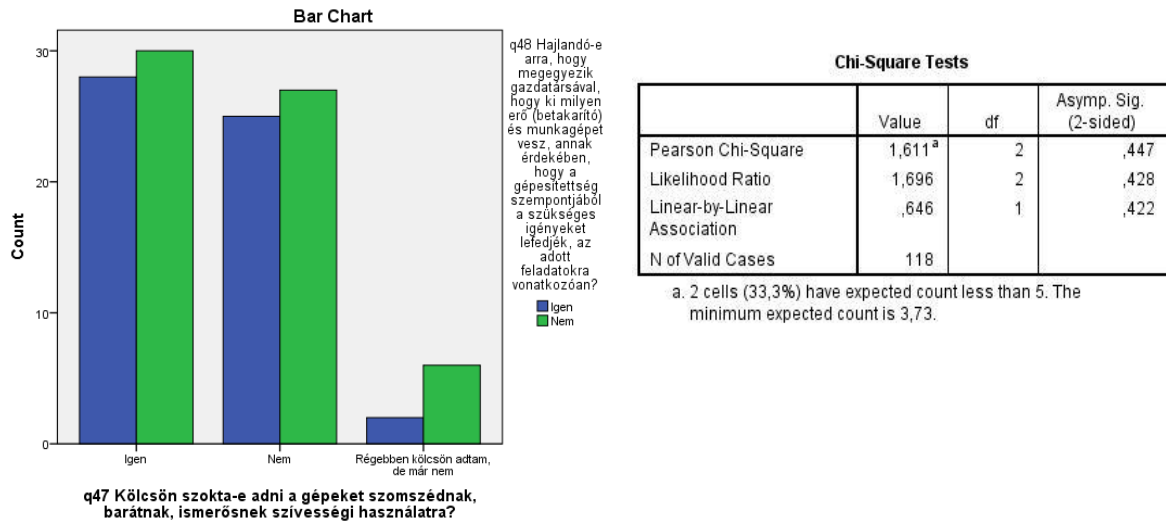

37. ábra: A gépkörök ismertsége és a közös erő-, betakarító-, illetve munkagép vásárlási hajlandóság közötti összefüggés vizsgálata keresztábla elemzés segítségével

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Keresztábla elemzést végeztem a gépek kölcsönadása és a közös erő-, betakarító-, illetve munkagép vásárlási hajlandóság között. Arra kerestem a választ, hogy azok a gazdák, akik kölcsönadják a munkagépeket, mutatnak-e nagyobb hajlandóságot arra, hogy gazdatársukkal,

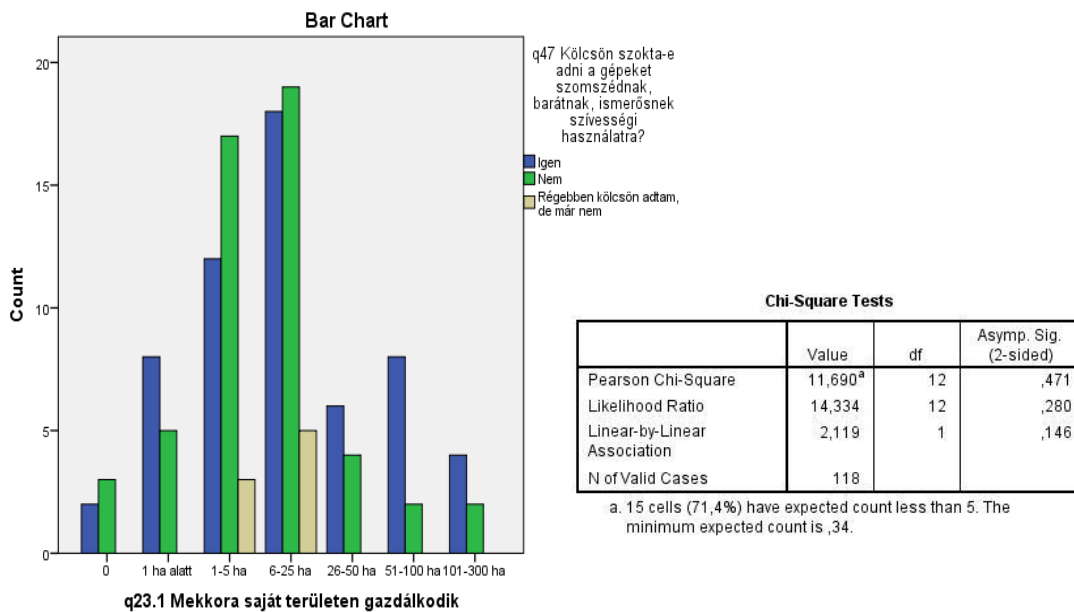
családtagjukkal közösen vásároljanak erő-, betakarító-, illetve munkagépet. A nullhipotézis ebben az esetben teljesül, hiszen a vizsgálat azt igazolja, hogy nincs szignifikáns összefüggés a két vizsgált kérdés között (38. ábra). Azok a gazdák, akik kölcsönadják a gépeiket a gazdatársuknak, nem biztos, hogy közösen vásárolnának is gépeket. Azok a gazdák, akik kölcsön adják gépeiket, más gazdákon segítenek, számukra a tulajdonjog átadása, megosztása már nem elfogadható.

38. ábra: A gépek kölcsönadási hajlandósága és az közös erő-, betakarító-, illetve munkagép vásárlási hajlandósága közötti összefüggés vizsgálata keresztábla elemzéssel

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

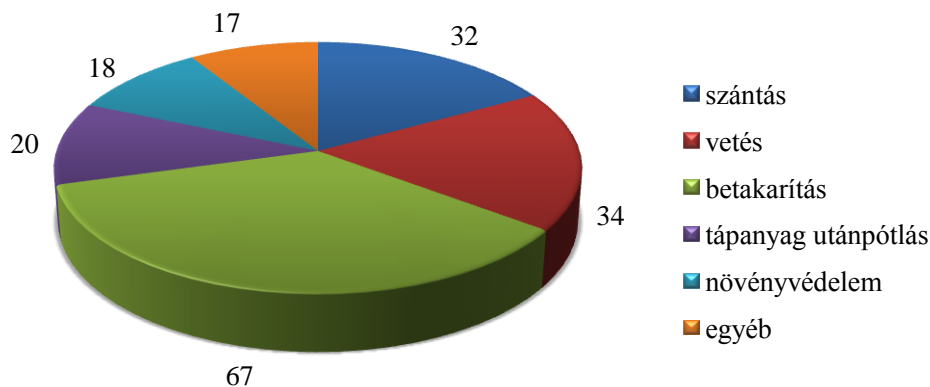
A következőekben azt vizsgáltam, hogy van-e szignifikáns összefüggés a saját birtoknagyság és a gépek kölcsönadási hajlandósága között (39. ábra). Az elemzés azt mutatja, hogy a gazdaság nagysága és a gépek kölcsönadási hajlandósága között nem volt kimutatható összefüggés, tehát nem igaz az, hogy a nagyobb földterülettel rendelkező, tőkeerősebb gazdák adják gyakrabban és szívesebben kölcsön erő-, betakarító-, illetve munkagépeiket. A személyes látogatások során kiderült számomra, hogy a nagyobb földterülettel rendelkező gazdák inkább bér munkát vállalnak vagy kiegészítik gazdatársaikat. További jellemző volt - ami meggátolja az eszközök kölcsönadását -, hogy esetükben a korszerűbb munkagépeik nem kompatibilisek gazdatársaik idősebb, más típusú erőgépeikkel, mely továbbra is a kisebb gazdaságokra jellemző.

39. ábra: A gépek kölcsönadási hajlandósága és a saját terület nagysága közötti összefüggés vizsgálata

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A válaszadók közül 94 gazda (75,8%) nyilatkozott úgy, hogy rendszeresen szokott bér munkát vagy külső szolgáltatást igénybe venni a gazdaságban elvégzendő feladatokra (40. ábra). Főként a kombájnnal történő betakarítás nem megoldott körökben, illetve egyéb talajmunkákat szoktak bér munkával megoldani. Véleményem szerint itt csak azok a gazdák válaszoltak igennel, akik ténylegesen pénzt fizetnek az adott feladatok elvégzéséért. Az egymás kisegítését, pénzmozgással nem járó folyamatokat nem vették figyelembe.

40. ábra: A gépi szolgáltatások igénybevételének gyakorisága (fő) (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A gazdák a megtermelt termékeiket és értékesítésre szánt állataikat elsősorban kereskedőknek, felvásárlóknak értékesítik (77 válasz; 62,1%). 36 gazda (29%) jelölte meg a

feldolgozó üzemnek történő értékesítést, míg a közvetlenül a fogyasztónak történő értékesítést (helyi piac, a vásárlók házhoz jönnek, internet stb.) összesen 65 válaszadó (52,4%) választotta (41. ábra). Olyan értékesítési hálózatok, mint az internet, a gazdaudvar hálózat vagy az egyesület kevésbé ismertek körükben. Jellemző, hogy Magyarországon is egyre inkább kiemelkedő szerepet tulajdonítanak annak, hogy a gazdák a termékeiket saját portájukról értékesítsék. A programban résztvevő gazdaságok közös tulajdonsága, hogy csak kis mennyiségben képesek előállítani termékeiket, és a feldolgozást is csak a gazdasági keretükön belül oldják meg. Így a kis kiszerelések és a gazdasági érdekérvényesítő képesség hiányában nem tudnak önállóan a hipermarketek polcaira jutni (vagy nem is akarnak), marketingeszközökre pedig már nem nagy összeg jut a termelés és feldolgozás mellett. Ennek eredményeként jött létre a kamratúra hálózat, melynek saját arculatot, emblémát adtak és kialakításra került egy weboldal is (ld.: www.kamra-tura.hu). A Kamra-túra nem web áruház, így az értékesítés nem a weboldalon, hanem a gazdánál, helyben történik. A Bács- Kiskun Megyei Agrárkamara 2012. februárjában konferenciát szervezett Kecskeméten a „Homokhátsági tanyai termékek piacra jutásának elősegítése Kamra-túra II. ütem” bemutatására. A tanyafejlesztési programban nyertes pályázatnak köszönhetően a Kamra- túra gazdaudvar hálózat fejlesztése volt acél, valamint a homokháti gazdaságok megőrzéséhez, életképességük javításához való hozzájárulás, ismeretek és gyakorlatok átadásával.

Kecskeméten működik egy ún. Szatyor Egyesület, amelyet a Kecskemét környéki ökogazdák hívtak életre. Honlapjukon (www.kecskemetszatyor.hu) lehetőség van rendelni a termékeikből. A rendelés on-line módon történik, de a termék átadása személyesen, minden héten csütörtökön lehetséges. A honlapon működő webshopon keresztül heti rendszerességgel összegyűjtik az egyéni rendeléseket, amelyeket továbbítanak a termelőknek. Ők ezt leszállítják az átvételi napon az átvevő pontokra, ahol ugyanezen a napon a tagok átvételért felelős csapata szétosztja a rendeléseket névre szólóan. Az áruk szavatosságáért és minőségéért a termelők vállalják a felelősséget. A közösségi vásárlási tevékenység kiegészül a különböző felnőtteknek és gyerekeknek szóló ismeretterjesztő és szemléletformáló programokkal, gyakorlati foglalkozásokkal, a termelőkhez szervezett kirándulásokkal, illetve a közösség által szervezett cserebere vagy közösségi kölcsönzés szervezésével és bármi mással, amit a közösség fontosnak tart. A Szatyor egy közösségi kezdeményezés, működését tagjai önkéntes munkája tartja fent. A rendelések átadásán, az átvételek lebonyolításán túl is sok olyan feladat van, ami a gördülékeny működéshez, a minőségi megjelenéshez és a közösségépítéshez hozzájárul.

Az egyesületi tagságnak előnyei lehetnének a feldolgozással foglalkozó és közvetlenül a fogyasztónak történő értékesítő gazdák körében:

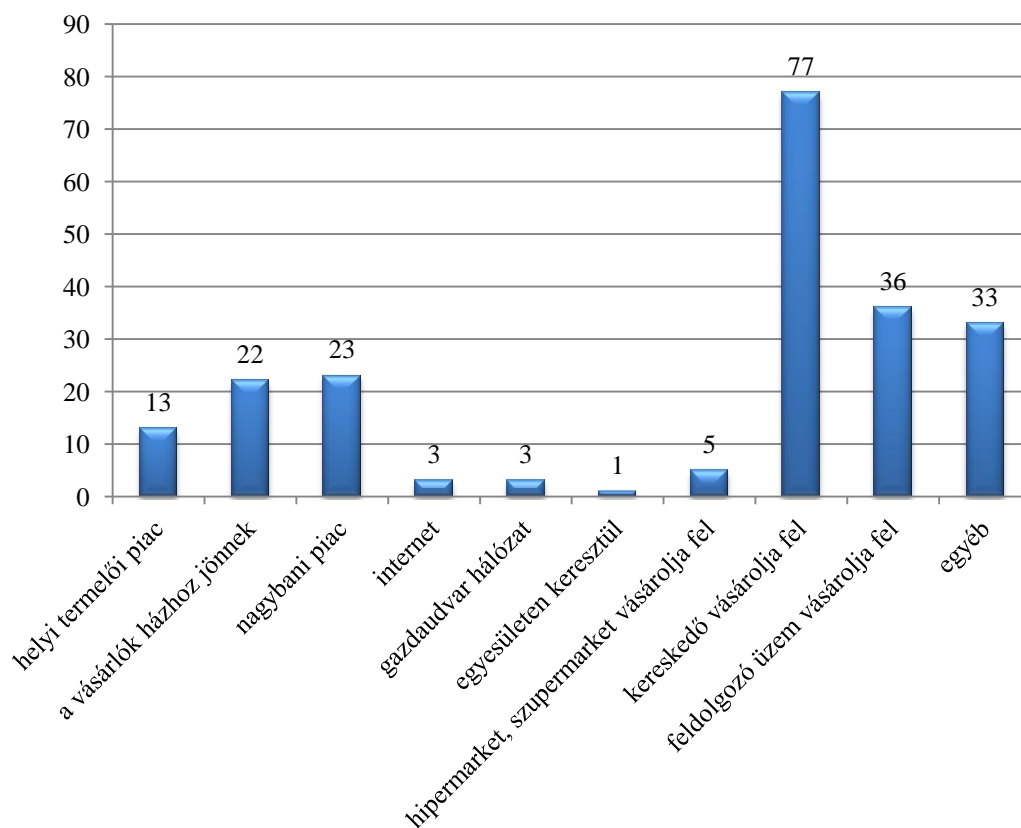
- a Szatyorban megvásárolhatja közvetlenül a termelőktől érkező finomságokat és egyéb környezetbarát termékeket
- részt vehet az Egyesület által szervezett, tevékenységünkhöz kapcsolódó szabadidős, illetve ismeretterjesztő programokon
- önkéntes alapon hozzájárulhat a közösség működéséhez, olyan feladatok ellátásával, mint az átvételek lebonyolítása, szállítás, kommunikáció és a honlap fejlesztése
- része lehet egy újszerű és korszakalkotó kezdeményezésnek, amely jelenkori problémáinkra működő, gyakorlatias megoldásokat keres
- egy olyan közösség tagja lehet, ahol fontos a bizalom és az emberi értékek (<http://www.kecskemetszatyor.hu/>).

A kecskeméti példa alapján, Kiskunfélegyházán is megalakult a Szatyor Közösség újabb kis csapata, Félegyházi Szatyor Klub néven. Céljuk, hogy Félegyházán és környékén összefogjanak egy öko-tudatosan vásárló közösséget, akik így hozzájuthatnak a jó minőségű

biotermékekhez, támogatva ezzel helyi termelőket. Emellett figyelemmel kísérik a környékünkön zajló olyan eseményeket, melyek szorosan kapcsolódnak az egészségtudatos életmódhoz. Véleményem szerint ezek közösségek nem csak az egészséges életmódhoz, az egészséges táplálkozáshoz és a helyi gazdák megélhetéséhez járulnak hozzá, hanem társadalomformáló erejük is van, hiszen a vásárló személyesen találkozik a termelővel, más biotermékeket fogyasztóval és a termelők is tapasztalatokat tudnak cserélni egy-egy találkozás alkalmával. Nagyon fontosnak találom ennek az értékesítési formának a népszerűsítését, mert mielőtt elkezdtem foglalkozni ezzel a témával én sem hallottam ilyen kezdeményezésekről. A személyes találkozás révén a fogyasztó tudomást szerez arról, hogy az általa fogyasztott termékeket hol és milyen körülmények között termelték, így csökkenhet a bizalmatlanság a termékek iránt.

Az interneten történő, illetve a beszerző, értékesítő szövetkezetek (BÉSZ) és termelői, értékesítői szervezetek (TÉSZ) felé történő értékesítés sem elterjedt a megkérdezettek körében. A strucctojások és a biotermékek értékesítése történik elsősorban interneten keresztül.

Az EU kiemelt zöldség- és gyümölcs előállító tagállamaiban a TÉSZ-ek kiemelt szerepet játszanak a termékpálya koordinálásában, azonban Magyarországon ez korántsem jellemző. A TÉSZ-ek megerősödésének a nagybani piacokon jelenlévő feketekereskedelem szab gátat, ahol gyakran számla nélkül történik az adásvétel. Eredet és minőségvizsgálat nélkül cserél gazdát az áru, addig a TÉSZ-eknek az adózás, minőség, számvitel stb. szabályait be kell tartaniuk. DUDÁS (2009) szerint a növekvő adminisztrációs terhek is gátat szabnak a TÉSZ-ek terjedésének és bizalom kiépülése is fontos a TÉSZ szervezetén belül (KOVÁCS, 2017).

41. ábra: A gazdálkodók által megtermelt termékek értékesítési lehetőségei (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Feldolgozott termékek előállításával mindössze 16 gazda (12%) foglalkozik. Legtöbben hús- és hentesárut értékesítenek közvetlenül a fogyasztóknak (7 fő). A borkészítés csak egyetlen gazdaságra volt jellemző. A személyes látogatások során a gazdák elmondták, hogy évekkal ezelőtt próbálkoztak borkészítéssel, de a kedvezőtlen piaci árak, a homoki borok kedvezően marketingje és az értékesítési nehézségek miatt felhagytak vele. Feldolgozott tejtermékeket 3 gazdaságban állítanak elő, ezenkívül méztermeléssel is foglalkoznak egy gazdaságban. 1 gazdaságra volt jellemző a lekvárok és a szárított zöldségfélék előállítása.

82 megkérdezett (66,1%) továbbra sem tervezi a feldolgozott termékek előállítását. Legtöbben nem szeretnék ezzel foglalkozni (28 válasz), illetve a szigorú szabályozások miatt nem tervezik (28 válasz) a feldolgozott termékek előállítását a jövőben. Munkaerőpiaci problémákkal is magyarázták (19 gazda), valamint a tőkehiány (17 válasz) és a tapasztalat (10 válasz) hiánya is jellemző a gazdák körében. A fizetőképes kereslet hiánya 7 gazda szerint jelentkezne. Egyéb okokkal és az értékesítési nehézségekkel 4 fő magyarázta, hogy nem szeretne foglalkozni feldolgozással.

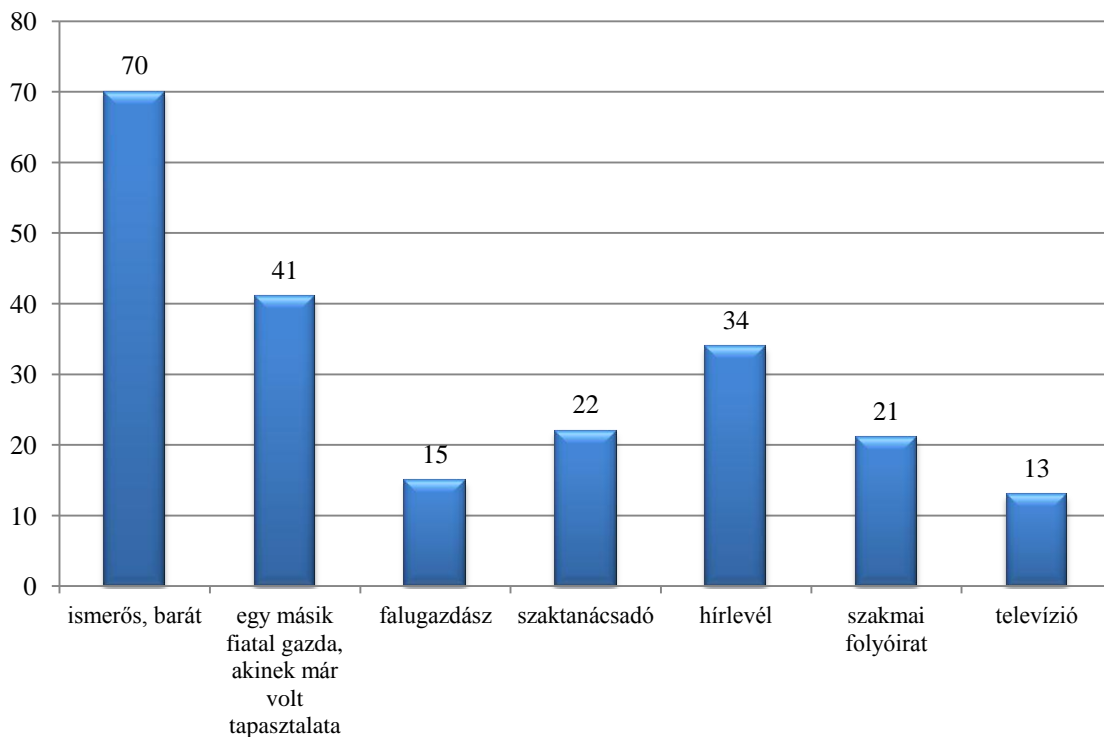
Azok a gazdák, akik a jövőben tervezik a feldolgozott termékek előállítását (26 fő), legtöbben hús és hentesáru (16 fő), gyümölcsle (9 fő) és bor (7 fő) előállításával is megpróbálnának. 4-4 fő foglalkozna feldolgozott tejtermékek, aszalványok és lekvárok készítésével a jövőben. A spárgatermesztéssel foglalkozó megkérdezettek spárga chips és fagyasztott spárga előállítását tervezik.

93 fiatal mezőgazdasági termelő rendszeresen vásárolja a helyi gazdák feldolgozott termékeit. Akik nem vásárolnak a helyi gazdától főként azzal magyarázzák, hogy saját maguknak mindent előállítanak vagy nincs a környékben olyan gazda vagy nem ismernek olyant, akitől vásárolni lehetne.

Az alapanyag termelés mellett egyéb, turisztikai szolgáltatást 7 gazda (5,6%) nyújt. Azok a gazdák, akik egyéb szolgáltatással nem foglalkoznak, a jövőben 29-en (23,3%) próbálnának meg vele. Ők többnyire falusi turizmussal foglalkoznának (17 fő). A lovas turizmust 4 fő, az állatok vágását és húsának feldolgozását 4 fő, a füstölést 1 fő, a szárítást, aszalást, őrlést 5 fő, az ételkészítést 3 fő, a terménytisztítást 1 fő, az olajos magvak és gyümölcsök, zöldségek préselését, pasztörizálását és egyéb szolgáltatást 1-1gazda nyújtatna a jövőben.

4.1.3. Pályázatok, támogatások elérésével, igénybevételével kapcsolatos kérdések értékelése

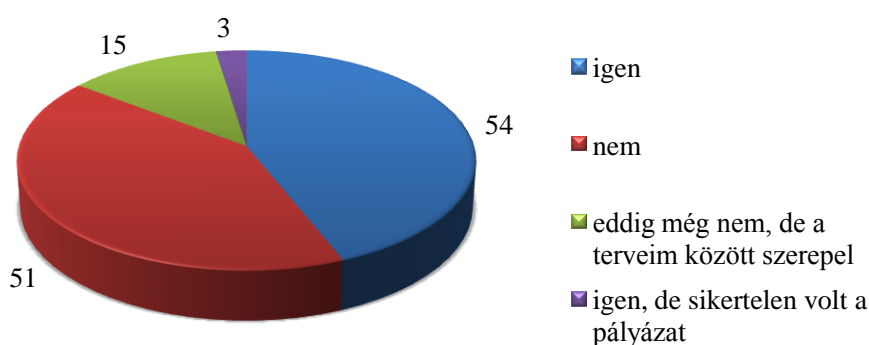
A pályázatokkal kapcsolatos első kérdésem az volt, hogy hallottak-e az általam megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők a fiatal gazdák induló támogatása jogcíméről. A 124 válaszadóból csupán egyetlen fő (0,8%) nyilatkozott úgy, hogy eddig még nem hallott erről a pályázatról. Legtöbben ismerőtől, barátától informálódtak (70 gazda), majd ezt követte egy másik fiatal gazdától (41 gazda) történő információszerzés, akinek már volt korábban tapasztalata a pályázattal kapcsolatban (42. ábra).

42. ábra: A fiatal gazdák induló támogatásáról kapott információforrás megoszlása a válaszok gyakorisága alapján (n=123)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A mintában résztvevő gazdák közül 54 fő (43,5%) nyújtott be pályázatot a fiatal gazdák induló támogatása jogcímre korábban. 51 fő (41,1%) nem pályázott, míg 15 fő (12%) tervezte a pályázat beadását a következő kiírási ciklusban (2017). 3 fő (3,2%) ugyan nyújtott be pályázatot, de eredménytelenül (43. ábra).

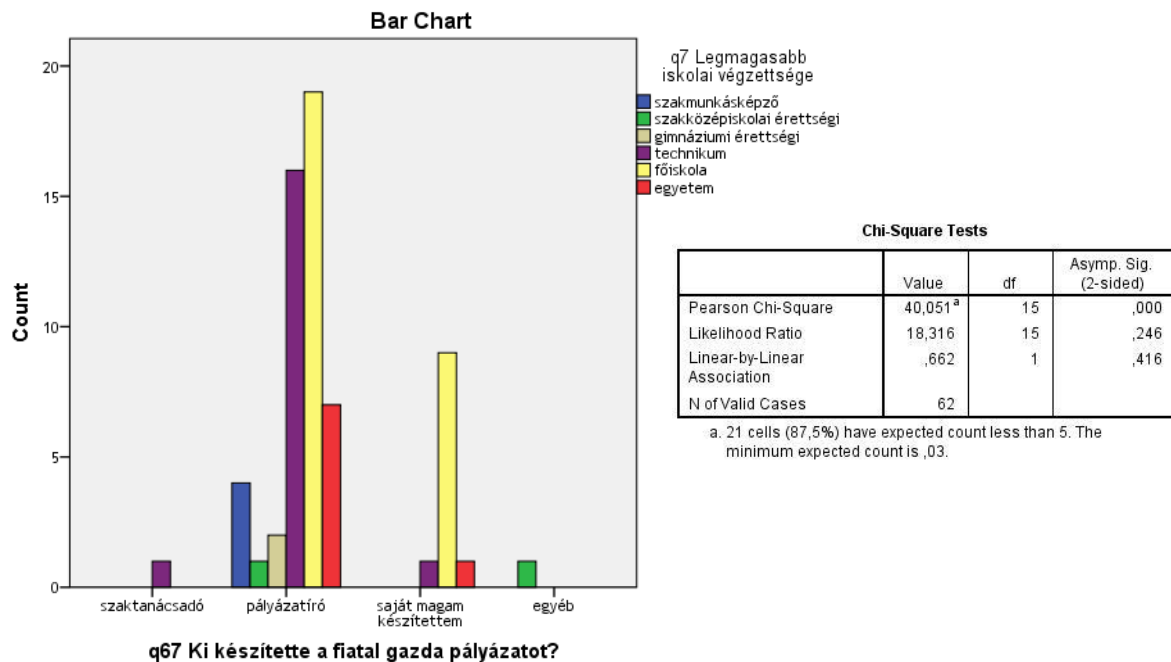
43. ábra: A fiatal gazdák induló támogatás benyújtottságának megoszlása a megkérdezettek körében (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A megkérdezettek körében a 2014-es és 2015-ös pályázat volt a legnépszerűbb. 2014-ben 16 fő, 2015-ben 21 fő pályázott a gazdák közül. Az AVOP keretein belül, a korábbi időszakban 2 fő pályázott. Jellemző, hogy legtöbbször pályázatiíró segítségével vették igénybe (49 fő). 11 fő írta saját magának a pályázatot. 1 fő szaktanácsadóhoz fordult, 1 fő pedig egy ismerős fiatal gazda segítségét kérte a megírásához.

A fiatal gazda pályázatot nyertek közül 20 fő enélkül az anyagi támogatás nélkül nem tudta volna elindítani a gazdaságát, 32 gazda nem tudott volna fejlesztéseket véghezvinni ilyen rövid időn belül, ilyen megvalósítási ütemben. 5 fő a gazdaságindításba belekezdett volna, de a támogatás csökkentette a kockázatukat.

Keresztábra elemzést végeztem annak vizsgálatára, hogy a pályázatiíró személye és iskolai végzettsége között van-e összefüggés. Azt vizsgáltam, hogy azok a fiatal mezőgazdasági termelők, akik felsőfokú (főiskolai vagy egyetemi) végzettséggel rendelkeznek jellemző-e rájuk, hogy maguknak írták meg a pályázatot vagy szintén pályázatiíróhoz fordultak, függetlenül az iskolai végzettségüktől. Az elemzésből kiderült, hogy legtöbbször pályázatiíróval készítették el a pályázatukat, függetlenül attól, hogy alap, középfokú vagy felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezik a pályázott válaszadó (44. ábra). (A mintában 62 fő készítette el már valakivel a pályázatát, mert a felmérés idején már megjelent a 2016-os fiatal gazdák induló támogatása pályázat kiírása.)

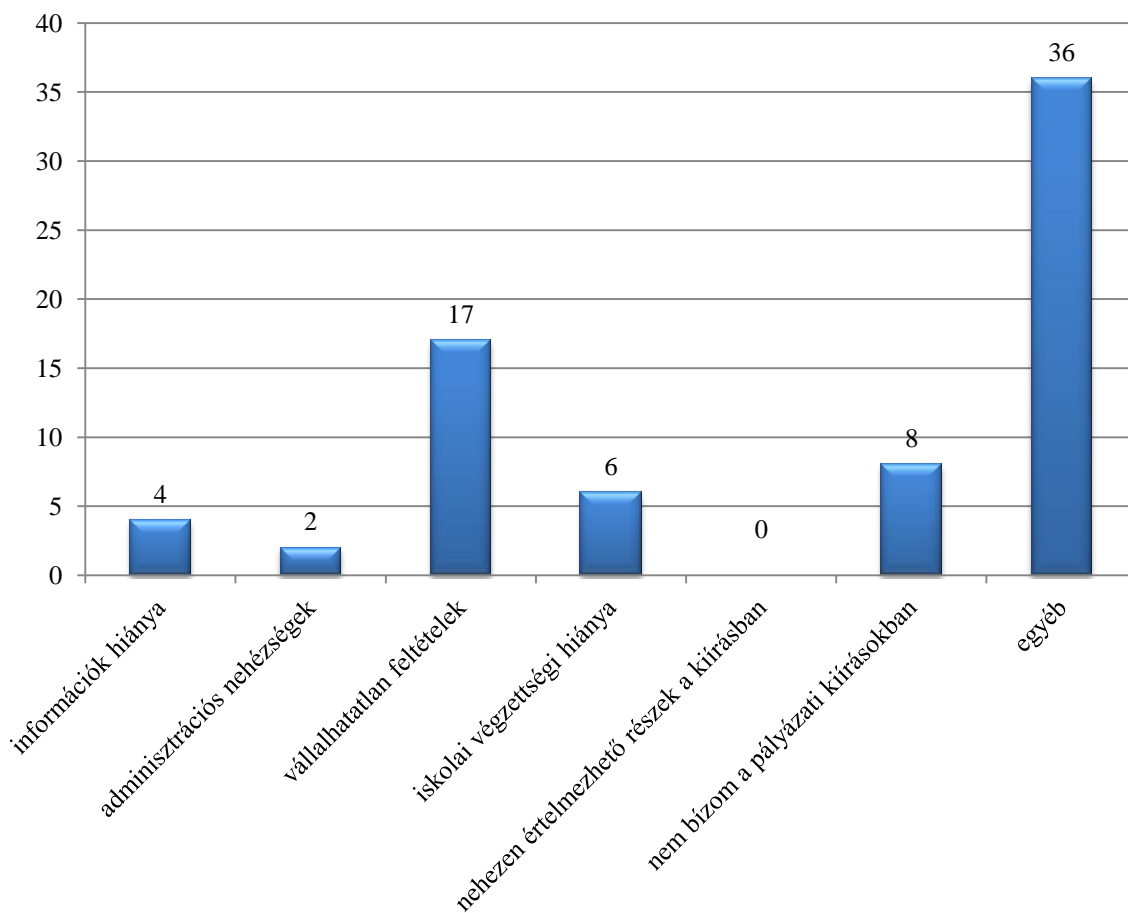
44. ábra: A pályázatiíró személye és a pályázatot beadó iskolai végzettsége közötti összefüggés vizsgálata (n=62)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Azok a megkérdezettek, akik saját maguk készítették el a pályázatot, nem változtatnának meg semmit a beadott pályázati anyagon, az üzleti tervben, a vállaltakban (6 fő). Ám azok a fiatal mezőgazdasági termelők, akik nem saját maguk, hanem pályázatiíróval készítették a pályázatukat jellemzően negatív tapasztalatokról számoltak be. 1 fő nagyobb tájékoztatást várna a pályázatiírótól, míg 10 fő a vállalt feltételeket nem tudja teljesíteni, melyet nagy mértékben a pályázatiíró tanácsára tettek, mert ezen vállaltások nélkül nem lett volna sikeres, eredményes a pályázat. 4 fő egyáltalán nem adná be ismét a pályázatát, melyet főként az adminisztrációs nehézségekkel, a többletvállalásokkal és az egyéni gazdálkodóvá válás

nehézségeivel magyarázták. 1 fő megkérdezett a 2016-os kiírásban többet vállalt, mint korábban, mivel az előző kiírás emiatt számára nem lett nyertes.

Azok a fiatal mezőgazdasági termelők, akik nem nyújtottak be pályázatot (51 fő) legtöbbször azzal magyarázták, hogy nem feleltek meg a pályázati kiírásokban foglaltaknak. Ennek oka, hogy a kiírást megelőzően már régebben gazdálkodnak, mint 5 év (36 fő) (kizáró ok). A második okként a vállalkozhatatlan feltételeket jelölték meg (17 fő), melyet a „nem bízom a pályázati kiírásokban” követetett (7 fő). 6 fő az iskolai végzettség, 4 fő az információk hiánya, míg 2 fő pedig az adminisztrációs nehézségek miatt nem nyújtott be pályázatot a vizsgált jogcímre. Az egyéb okok között említették, hogy az egyéni vállalkozóvá válás és a munkavállaló után befizetett járulékok a pályázati összeg jelentős részét felemészítik és ezért nem pályáznak (45. ábra).

45. ábra: A fiatal gazdák induló támogatás be nem nyújtásának okai a válaszok gyakorisága alapján (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Területalapú támogatást 98 fő (79%) vesz igénybe a megkérdezettek közül. Az a 26 (21%) fiatal mezőgazdasági termelő, aki nem vesz igénybe területalapú támogatást főként állattartással, és kisebb területen növényházi kertészeti termeléssel foglalkoznak. Az állatok takarmányszükségletét vásárlással tudják fedezni, nem saját területen termelik meg.

A területalapú támogatás véleményük szerint szükséges az eredményes gazdálkodáshoz, de azzal, hogy veszteséget kompenzál, már nem értettek annyian egyet. Egy-egy szélsőséges időjárási évben hozzájárulhat a veszteség kompenzálásához, kárenyhítő lehet, de ha csak veszteséget kompenzál minden évben, akkor a gazdálkodás már nem folytatható, nem

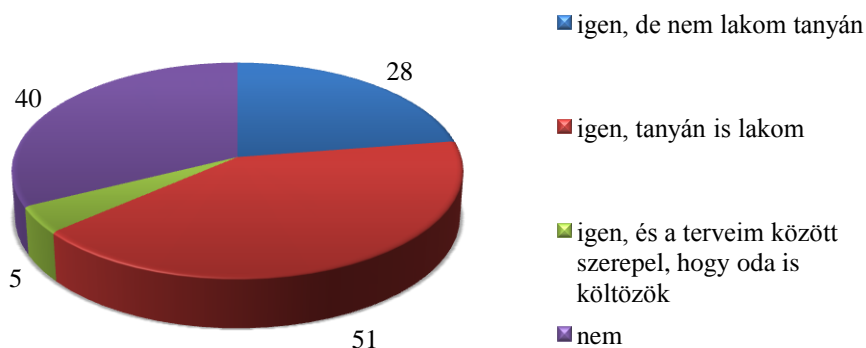
eredményes. A „régén sem volt ilyen támogatás, mégis sikeresen gazdálkodtak” kijelentéssel átlaga 3,5, ami azt mutatja, hogy ezzel inkább egyetértettek, azonban hozzátették, hogy a kedvezőbb piaci és értékesítési lehetőségek megléte nem tenné szükségessé a területalapú támogatások folyósítását (24. táblázat).

24. táblázat: A területalapú támogatás fontossága

Report			
	q74.1 nagyon nagy mértékben (Ön szerint szükséges-e a területalapú támogatás az eredményes gazdálkodáshoz?)	q74.3 veszteséget kompenzál (Ön szerint szükséges-e a területalapú támogatás az eredményes gazdálkodáshoz?)	q74.4 régen sem volt ilyen támogatás, mégis sikeresen gazdálkodtak (Ön szerint szükséges-e a területalapú támogatás az eredményes gazdálkodáshoz?)
Mean	3,97	3,08	3,50
N	124	124	124
Std. Deviation	1,275	1,406	1,451

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

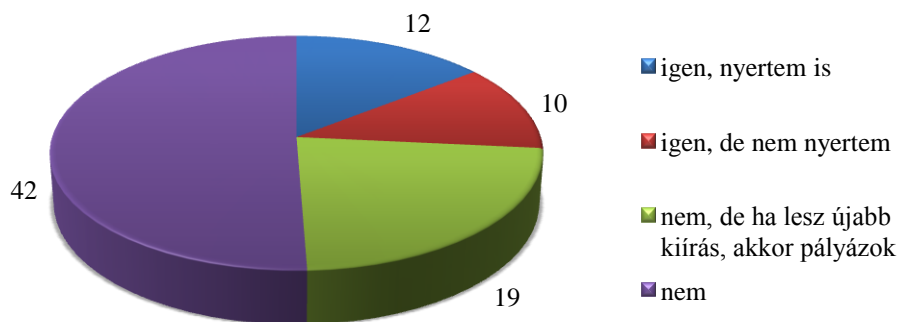
A mintában 84 (67,7%) tanyai ingatlannal rendelkező gazda volt. Közülük 51 fő lakik ténylegesen tanyán és 5 fiatal tervezi, hogy a közeljövőben oda is költözik. 28 gazdának van ugyan tanyája, de életvitelszerűen nem él ott (46. ábra). 40 megkérdezettnek (32,3%) pedig nincs a tulajdonában tanya.

46. ábra: A tanyai ingatlannal rendelkezők száma (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A válaszadók közül 119 fő (95,9%) hallott a tanyafejlesztési pályázatról, melyre 22 fő nyújtott be igényt. 12 fő számolt be nyertes pályázatról és további 20 fő a közeljövőben pályázatot fog benyújtani, ha lesz újabb kiírás (47. ábra). 10 gazda beadott pályázata sikertelen volt.

47. ábra: A tanyafejlesztési pályázatok beadásának megoszlása (n=84)

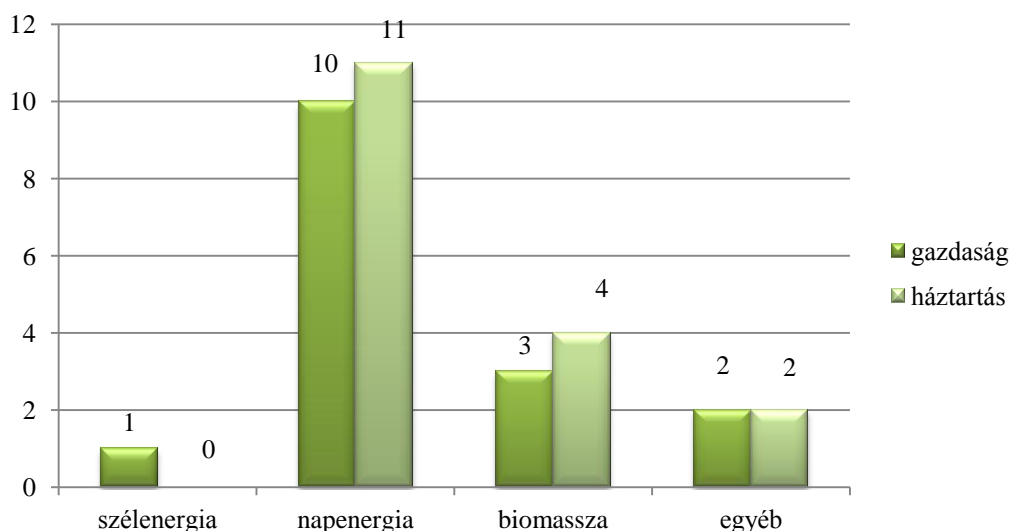
Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

4.1.4. Környezetvédelemhez, fenntarthatósághoz kapcsolódó kérdések kiértékelése

A gazdaságok környezeti és gazdasági fenntarthatóságát vizsgálva megállapítható, hogy a megkérdezettekből 96 fő (77,4%) gondolja úgy, hogy gazdasága megfelel a környezeti fenntarthatóságnak és 113 fő (91,1%) szerint tud a közeljövőben fejlődni a gazdasága, tehát a gazdasági fenntarthatóság elvei is érvényesülnek. A személyes beszélgetések során kiderült, hogy azok a gazdák, akik nem tartják fenntarthatónak a gazdaságukat, elsősorban a víz problémájával, annak minőségével és mennyiségi felhasználásával küzdenek. A növényházi kertészetekben, és az állattartó gazdaságokban aggasztó a jövőre nézve a vízkivétel mennyisége. A tejelő szarvasmarha tenyésztő gazdaságokban jelentős vízfelhasználással jár a fejőberendezések napi többszöri tisztítása, az állatok tisztán tartása a gazdálkodók szerint.

A megújuló energiaforrások felhasználása még meglehetősen gyerekcipőben jár a megkérdezett fiatal termelők körében, a 124 gazdából 20-an (16,1%) használnak megújuló energiaforrásokat. Több gazda is jelezte, hogy forráshiány miatt nem tudott eddig beszerezni alternatív energiaforrásokat, de ha lenne rá pályázati forrás, akkor nagyon szívesen igénybe venné, kipróbálná valamelyik formáját.

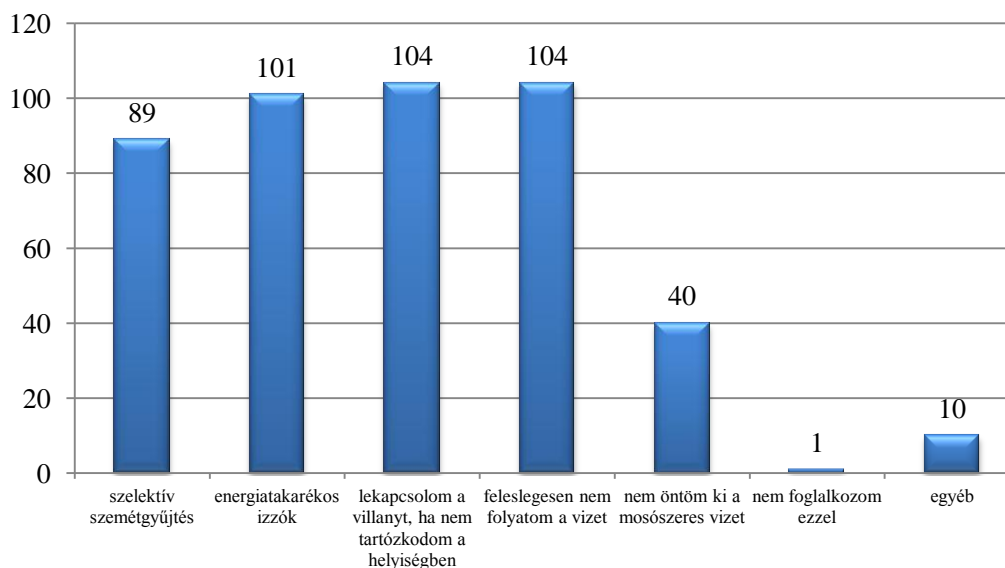
Mind a háztartásban, mind a gazdaságokban a napenergiát használják legtöbbször, melyet a biomassza követ. A háztartásukban 11 válaszadó csak napenergiát, 4 válaszadó pedig csak biomasszát használ. A gazdaságban 1 fő szélenergiát, 10 fő napenergiát, 3 fő biomasszát vesz igénybe (48. ábra).

48. ábra: A megújuló energiaforrások használata a háztartásokban és a gazdaságokban (fő) (n=20)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A válaszadók a háztartásukban különböző erőfeszítéseket tesznek a környezetük védelme érdekében. 89 családban (71,7%) szelektíven gyűjtik a szemetet, 101 fő (81,4%) energiatakarékos izzókat használ. A legtöbben (104 fő; 83,8%) lekapcsolják a villanyt, ha nem tartózkodnak az adott helyiségben és feleslegesen sem folytatják a vizet például fogmosás közben. Nagy nehézséget okoz a tanyán élő gazdálkodóknak, hogy szemétszállítás és kiépült csatornahálózat nincs, így a szennyvíz elvezetése és a kommunális hulladék elszállítása nem megoldott. Egy fő egyáltalán nem foglalkozik a környezete védelmével. 10 fő egyéb plusz erőfeszítéseket is tesz annak érdekében, hogy ne terhelje, szennyezze a környezetét. Az említések között szerepelt a komposzt készítése (49. ábra).

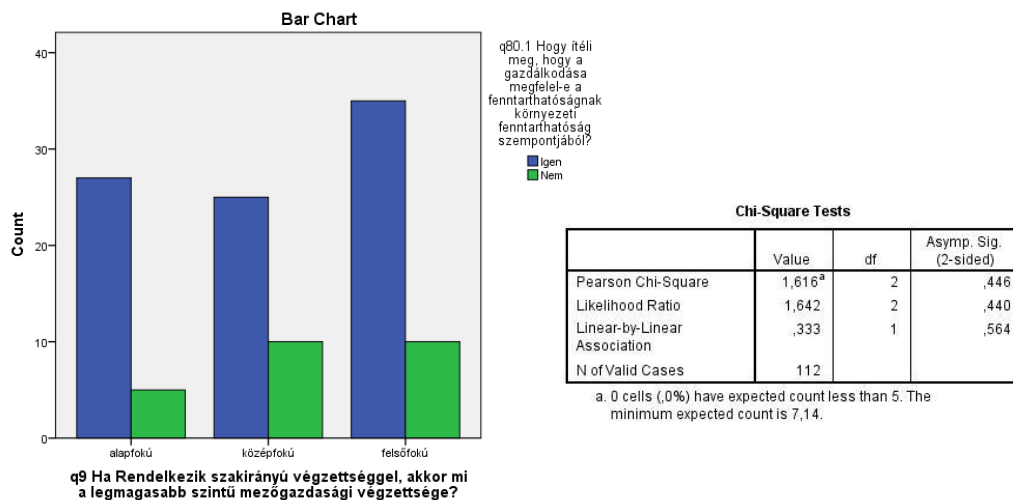
49. ábra: A környezettudatosság érvényesülése a háztartásokban (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A gazdaságok környezeti fenntarthatóságáról alkotott vélemény és a válaszadók mezőgazdasági szakirányú iskolai végzettsége között nem található szignifikáns összefüggés

(50. ábra). Az, hogy valaki alap, közép vagy felsőfokú mezőgazdasági szakképzéssel rendelkezik, nem befolyásolja a válaszadásukat a gazdaságuk környezeti fenntarthatóságáról alkotott véleménye iránt. Az a 28 homokháti fiatal gazda, aki nem tartja gazdaságát környezetileg fenntarthatónak legtöbben (15 fő) főiskolai vagy egyetemi végzettségűek, de a szakmunkásképzővel (5 fő), érettségivel (1 fő) és a technikus (7 fő) végzettséggel rendelkezők között is volt olyan, aki így vélekedett. Közülük 3 főnek nem volt mezőgazdasági szakirányú végzettsége.

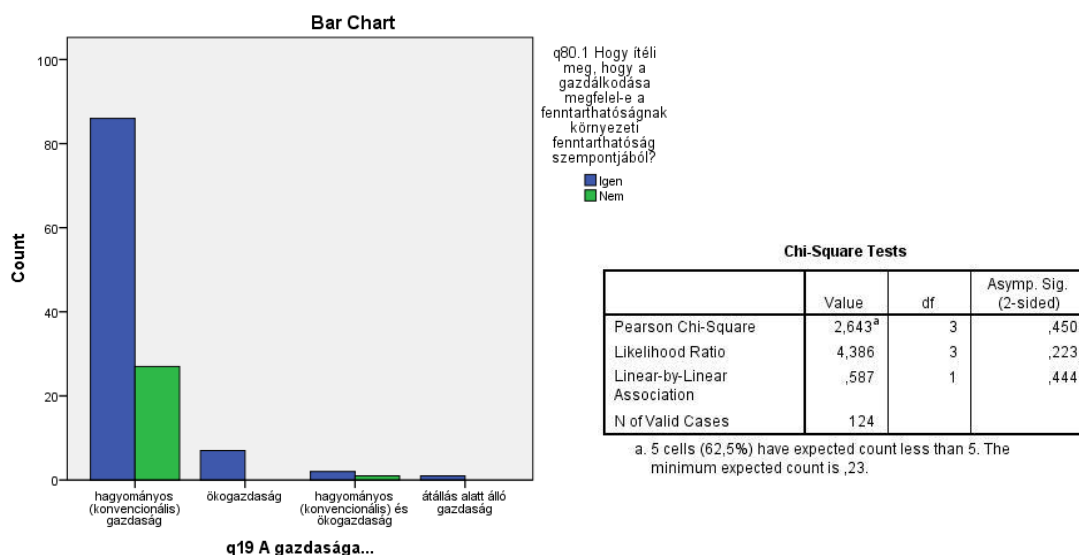
A környezeti fenntarthatóságról alkotott véleményeket és a jövőre vonatkozó meglátásokat részletesen az interjú jelleggel feltett kérdések eredményeinél ismertetem.

50. ábra: A mezőgazdasági szakirányú végzettség és a gazdaságok környezeti fenntarthatósága közötti összefüggés vizsgálata (n=112)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017.

A csak ökológia gazdálkodást folytató gazdák és a környezeti fenntarthatóság kérdése között nem találtam szignifikáns összefüggést, amely azt jelenti, hogy a konvencionális gazdálkodást folytató gazdák többsége is úgy véli, hogy gazdaságuk megfelel fenntarthatóságnak környezeti szempontból (51. ábra). A gazdaságok főként a szerves trágya felhasználását szorgalmazzák, bár az állattenyésztő gazdaságokban a szerves trágyatárolók kialakítása sok esetben nem megoldott. A gyümölcsstermesztő gazdaságok integrált növényvédelmet folytatnak, bár kiemelték, hogy a növényvédő szerek kezeléseik számát, ha tehetnék és lenne rá mód, akkor tovább csökkentenék. Több konvencionális gazdaságban az ökológiai gazdálkodásban is megengedett növényvédő szereket használnak, azonkívül biológiai növényvédelmet és talajlakó baktériumokat vonnak be a termesztésbe. Az állattartó gazdaságokban nem használnak hormontartalmú készítményeket.

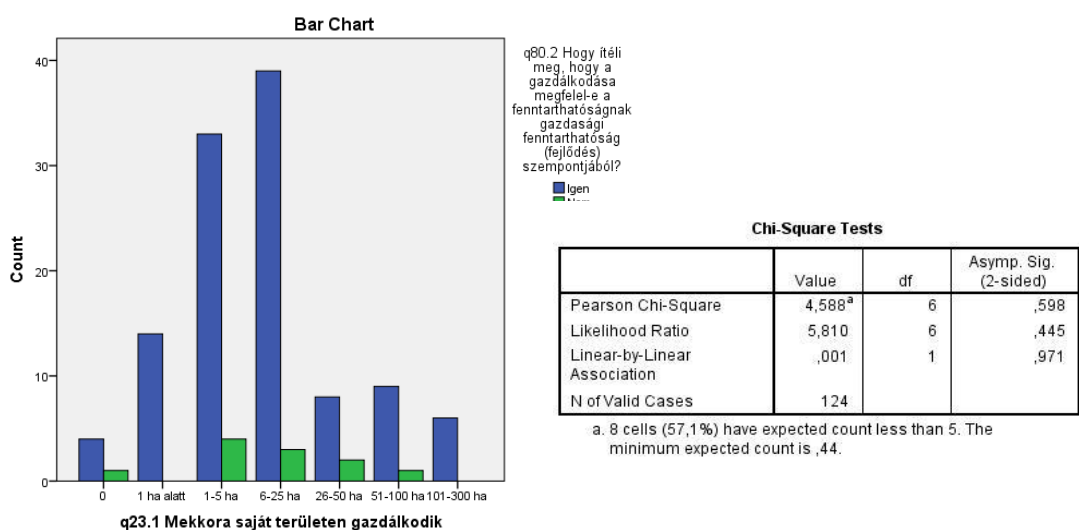

51. ábra: A gazdálkodási forma (öko, konvencionális, átállás alatti) és a gazdaság környezeti fenntarthatósága közötti kapcsolat vizsgálata (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017.

A 124 interjúalany közül mindösszesen nyolcan foglalkoznak ökolgazdálkodással, továbbá 20 fő tervezi az ökolgazdálkodásra való átállást. 95 fő egyáltalán nem tervezi az áttérést a konvencionális gazdálkodásról. A legfőbb ok a „nem hiszek benne, hogy vegyszermentesen lehet termelni” (25 fő) és a „munkaerőhiány problémája” (25 fő). Az egyebek között említették, hogy a jelenleg termesztett fajtákat nem lehet az ökolgazdálkodás keretei között termelni (pl. az almaültetvény növényvédelmi kezeléseinek száma évente 23-28 alkalom).

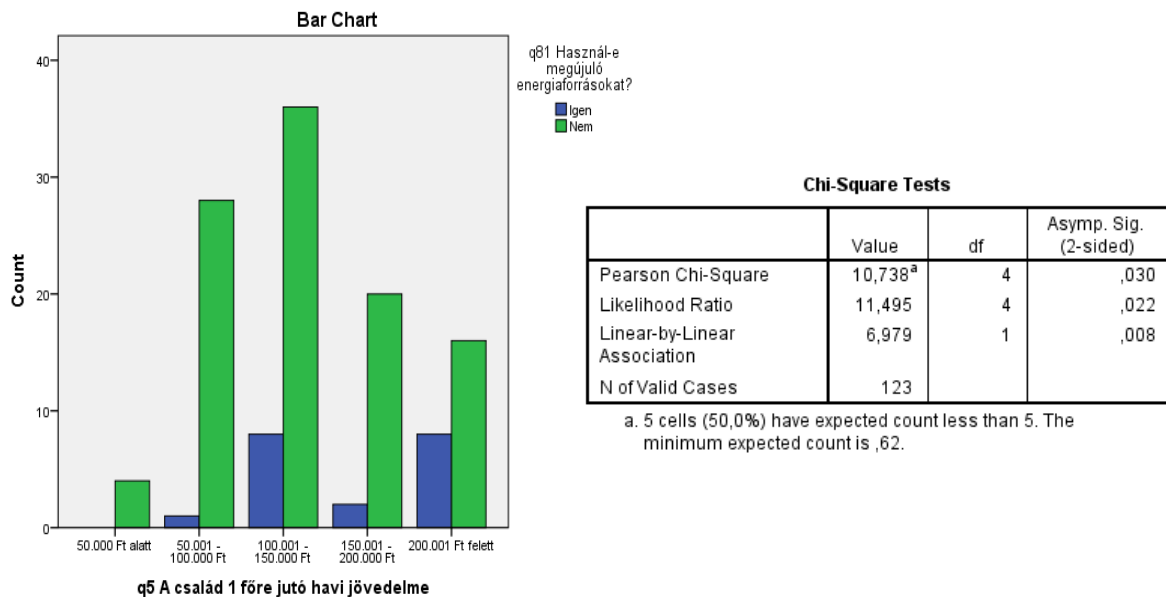
A gazdasági fenntarthatóságot nem befolyásolja az, hogy valaki mekkora nagyságú (ha) saját területtel rendelkezik. A gazdasági fenntarthatóság alatt azt értjük, hogy a gazdaság legalább az egyszerű újratermelést biztosító gazdálkodási eredményt el tudja érni. A kisebb és a nagyobb gazdaságok tulajdonosai is úgy vallották, hogy megfelelnek a gazdasági fenntarthatóság (fejlődés) kritériumának (52. ábra).

52. ábra: A saját terület nagysága és a gazdasági fenntarthatóság közötti kapcsolat vizsgálata (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017.

Megvizsgáltam a család 1 főre jutó havi nettó jövedelme és a megújuló energiaforrások felhasználása közötti összefüggést. Többségében a magasabb jövedelemmel (100 000 Ft/fő) rendelkező gazdák engedhetik meg maguknak a megújuló energiaforrások használatát (53. ábra).

	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	10,738 ^a	4	,030
Likelihood Ratio	11,495	4	,022
Linear-by-Linear Association	6,979	1	,008
N of Valid Cases	123		

a. 5 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is ,62.

53. ábra: A család 1 főre jutó havi nettó jövedelme és a megújuló energiaforrások használata közötti összefüggés vizsgálata (n=123)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017.

A lambda, a Goodman és Kruskal tau és a bizonytalansági együtthatók aszimmetrikus mutatók, a becslés valószínűségének csökkenését jelzik. A Goodman és Kruskal tau (approx. Sig.=0,023 és 0,041) és a bizonytalansági együttható (Approx.Sig.=0,022) szignifikáns (25. táblázat).

25. táblázat: Keresztábra a család 1 főre jutó havi nettó jövedelme és a megújuló energiaforrások használata közötti összefüggés vizsgálata

			Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^d	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Lambda	Symmetric	,000	,000		^b
		q5 A család 1 főre jutó havi jövedelme Dependent	,000	,000		^b
		q81 Használ-e megújuló energiaforrásokat? Dependent	,000	,000		^b
	Goodman and Kruskal tau	q5 A család 1 főre jutó havi jövedelme Dependent	,023	,013		,023 ^c
		q81 Használ-e megújuló energiaforrásokat? Dependent	,087	,049		,031 ^c
	Uncertainty Coefficient	Symmetric	,050	,026	1,901	,022 ^e
		q5 A család 1 főre jutó havi jövedelme Dependent	,032	,017	1,901	,022 ^e
		q81 Használ-e megújuló energiaforrásokat? Dependent	,109	,054	1,901	,022 ^e

- a. Not assuming the null hypothesis.
- b. Cannot be computed because the asymptotic standard error equals zero.
- c. Based on chi-square approximation
- d. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
- e. Likelihood ratio chi-square probability.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A szimmetrikus mutatók mind szignifikánsak, a két változó között gyenge szignifikáns kapcsolat van (26. táblázat).

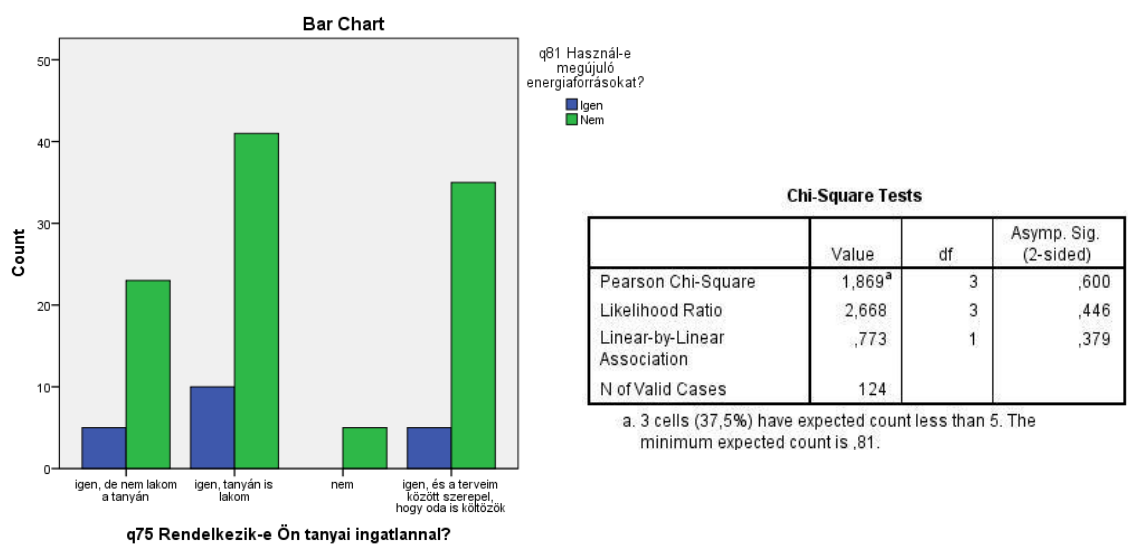
26. táblázat: Phi, Cramer-féle V és kontingencia-együttható értéke a család 1 főre jutó havi nettó jövedelme és a megújuló energiaforrások használata között

Symmetric Measures		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,295	,030
	Cramer's V	,295	,030
	Contingency Coefficient	,283	,030
N of Valid Cases		123	

- a. Not assuming the null hypothesis.
- b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

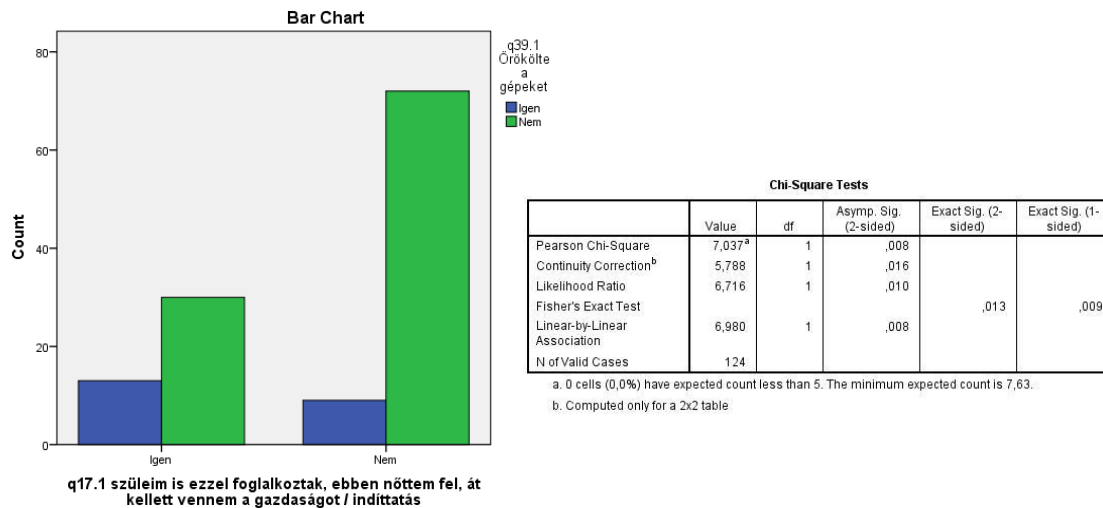
A kutatásba vont termelőkre jellemző, hogy a megújuló energiaforrásokat elsősorban nem a tanyai ingatlannal rendelkező gazdák használják. Nem találtam szignifikáns összefüggést a megújuló energiaforrások használata és a tanyai ingatlannal rendelkező gazdálkodók között (54. ábra). Ez a megállapítás arra enged következtetni, hogy ezek a gazdák nem a tanyafejlesztési pályázatból valósították meg a megújuló energiaforrások beruházását, hanem saját forrásból.

54. ábra: A tanyai ingatlan tulajdonlása és a megújuló energiaforrások közötti használat vizsgálata (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017.

Az interjúkészítés során kiderült számomra, hogy azok a gazdák, akiknek át kellett venniük a gazdaságot, részben azért is tették, mert a szülő, a korábbi gazdaságirányító idő előtt elhalálozott. A kereszttábla elemzés is megmutatta, hogy azok a gazdák, akik arról nyilatkoztak, hogy át kellett venniük a gazdaság irányítását, a mezőgazdasági gépeket is örökölték (55. ábra). Ebből arra következtettek, hogy a gazdaságok átvétele megtörtént, de lehet, hogy csak annak hatására, hogy a gazdaság vezetője idő előtt elhunyt. Egyfajta kényszer szülte lehetőség is volt a gazdaság átvétele, de lehet, hogy később is ezzel foglalkozott volna az általam megkérdezett fiatal gazda.

55. ábra: A mezőgazdasági indíttatás jellege és a gépek öröklése közötti összefüggés vizsgálata (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017.

A lambda, a Goodman és Kruskal tau és a bizonytalansági együtthatók aszimmetrikus mutatók, a becslés valószínűségének csökkenését jelzik. A Goodman és Kruskal tau (approx. Sig.=0,008 és 0,008) és a bizonytalansági együttható (Approx.Sig.=0,010) szignifikáns (27. táblázat).

27. táblázat: Keresztábra a mezőgazdasági indíttatás jellege és a gépek öröklése közötti összefüggés vizsgálatára

Directional Measures			Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Lambda	Symmetric	,062	,069	,855	,392
		q17.1 szüleim is ezzel foglalkoztak, ebben nőttem fel, át kellett vennem a gazdaságot / indíttatás Dependent	,093	,104	,855	,392
	Goodman and Kruskal tau	q17.1 szüleim is ezzel foglalkoztak, ebben nőttem fel, át kellett vennem a gazdaságot / indíttatás Dependent	,057	,044		,008 ^d
		q39.1 Örökölte a gépeket Dependent	,057	,044		,008 ^d
	Uncertainty Coefficient	Symmetric	,049	,037	1,286	,010 ^e
		q17.1 szüleim is ezzel foglalkoztak, ebben nőttem fel, át kellett vennem a gazdaságot / indíttatás Dependent	,042	,033	1,286	,010 ^e
q39.1 Örökölte a gépeket Dependent		,058	,044	1,286	,010 ^e	

- a. Not assuming the null hypothesis.
b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.
c. Cannot be computed because the asymptotic standard error equals zero.
d. Based on chi-square approximation
e. Likelihood ratio chi-square probability.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A szimmetrikus mutatók szignifikánsak, a két változó között azonban gyenge szignifikáns kapcsolat van (28. táblázat).

28. táblázat: Phi, Cramer-féle V és kontingencia-együttható értéke mezőgazdasági indíttatás jellege és a gépek öröklése között

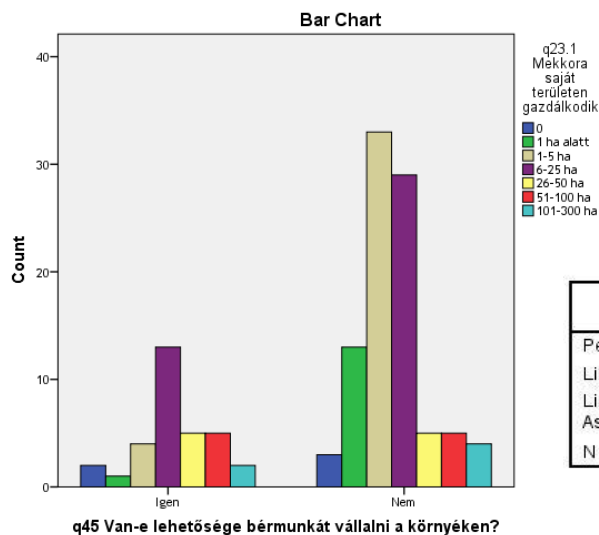
Symmetric Measures		Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,238	,008
	Cramer's V	,238	,008
	Contingency Coefficient	,232	,008
N of Valid Cases		124	

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Azok a gazdák, akik nagyobb földterülettel rendelkeznek, jellemző, hogy bér munkát is vállalnak a környéken (56. ábra). Főként a kisebb gazdaságokat segítik ezzel, akik nem rendelkeznek megfelelő erő-, betakarító- és munkagépekkel, hogy saját, jellemzően kisebb területüket megműveljék vagy a szükséges betakarítást és egyéb munkákat elvégezzék.

Chi-Square Tests			
	Value	df	Asymp. Sig. (2-sided)
Pearson Chi-Square	14,291 ^a	6	,027
Likelihood Ratio	14,994	6	,020
Linear-by-Linear Association	6,601	1	,010
N of Valid Cases	124		

a. 7 cells (50,0%) have expected count less than 5. The minimum expected count is 1,29.

56. ábra: A saját terület nagysága és a bér munka vállalása közötti összefüggés vizsgálata (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017.

A lambda, a Goodman és Kruskal tau és a bizonytalansági együtthatók aszimmetrikus mutatók, a becslés valószínűségének csökkenését jelzik. A Goodman és Kruskal tau (approx. Sig.=0,028 és 0,007) és a bizonytalansági együttható (Approx.Sig.=0,020) szignifikáns (29. táblázat).

29. táblázat: Keresztábra a saját terület nagysága és a bér munka vállalása közötti összefüggés vizsgálatára

			Directional Measures			
			Value	Asymp. Std. Error ^a	Approx. T ^b	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Lambda	Symmetric	,035	,078	,442	,658
		q45 Van-e lehetősége bér munkát vállalni a környéken? Dependent	,000	,140	,000	1,000
		q23.1 Mekkora saját területen gazdálkodik Dependent	,049	,094	,509	,611
	Goodman and Kruskal tau	q45 Van-e lehetősége bér munkát vállalni a környéken? Dependent	,115	,054		,028 ^c
		q23.1 Mekkora saját területen gazdálkodik Dependent	,024	,012		,007 ^c
	Uncertainty Coefficient	Symmetric	,054	,026	2,063	,020 ^d
q45 Van-e lehetősége bér munkát vállalni a környéken? Dependent		,106	,050	2,063	,020 ^d	
q23.1 Mekkora saját területen gazdálkodik Dependent		,037	,018	2,063	,020 ^d	

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

c. Based on chi-square approximation

d. Likelihood ratio chi-square probability.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A szimmetrikus mutatók szignifikánsak, a két változó között azonban gyenge szignifikáns kapcsolat van (30. táblázat).

30. táblázat: Phi, Cramer-féle V és kontingencia-együttható értéke a saját terület nagysága és a bér munka vállalása között

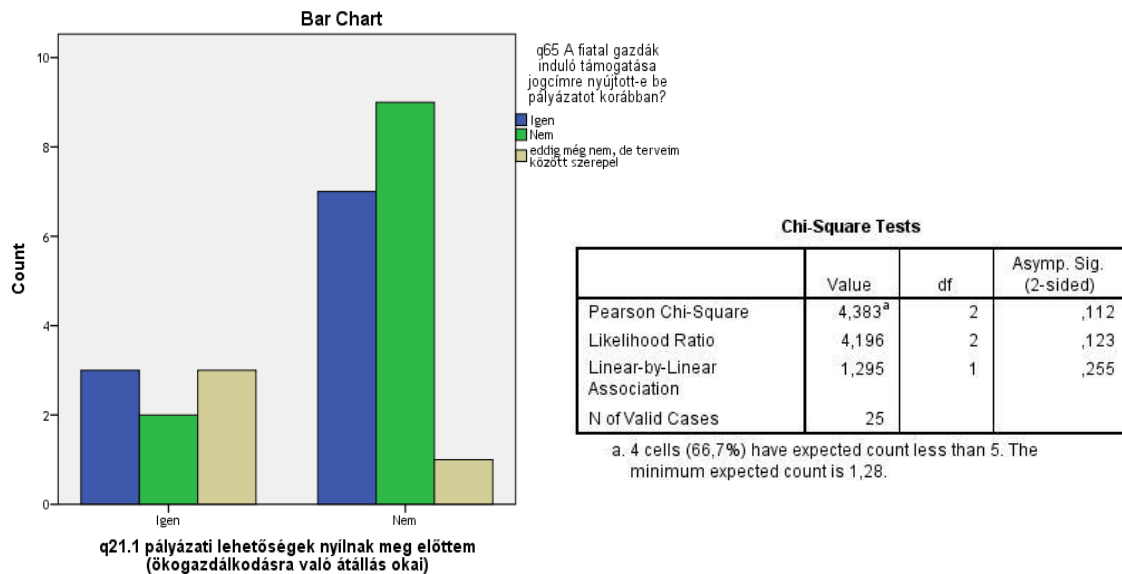
			Symmetric Measures	
			Value	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi		,339	,027
	Cramer's V		,339	,027
	Contingency Coefficient		,321	,027
N of Valid Cases			124	

a. Not assuming the null hypothesis.

b. Using the asymptotic standard error assuming the null hypothesis.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

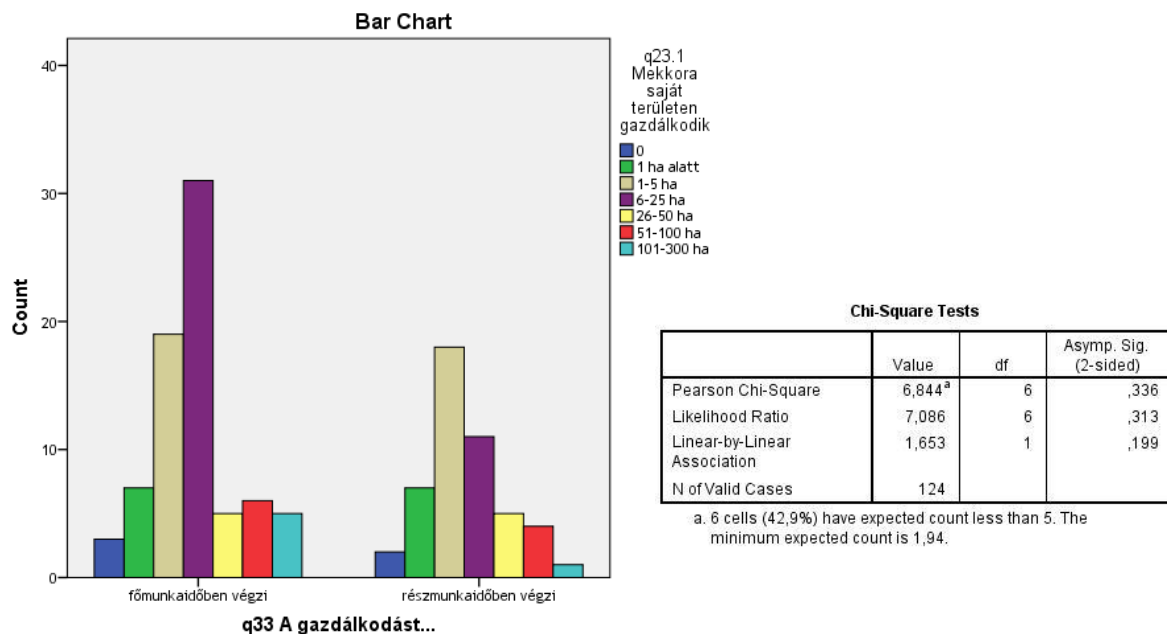
Vizsgálatom kiterjedt arra, hogy volt-e olyan eset, amikor egy ökológiai gazdálkodást folytató mezőgazdasági termelő nyert fiatal gazda pályázatot. A pályázatra ugyanis – a kiírás szerint – többletpontot kapott az, aki vállalta, hogy gazdaságát vagy annak egy bizonyos részét ökológia gazdálkodásba vonja. Az általam megkérdezett gazdákra azonban nem igaz, hogy azért foglalkoznak ökológiai gazdálkodással, hogy megfeleljenek a pályázati kritériumoknak, mivel nem találtam összefüggést a két vizsgált kérdés között (57. ábra).

57. ábra: A fiatal gazda pályázati jogcím elnyerése és az ökológiai gazdálkodásra való áttérés kapcsolatának vizsgálata (n=25)

Forrás: saját kutatás alapján, saját szerkesztés, 2017.

Az, hogy a fiatal mezőgazdasági termelő nagyobb vagy kisebb területen gazdálkodik, nem befolyásolja azt, hogy fő vagy részmunkaidőben végzi a gazdálkodást (58. ábra). A vizsgálatba vont mezőgazdasági termelők közül sokan növényházi termesztéssel foglalkoznak, így jellemző, hogy kisebb terület áll rendelkezésükre, mint egy szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó gazdának.

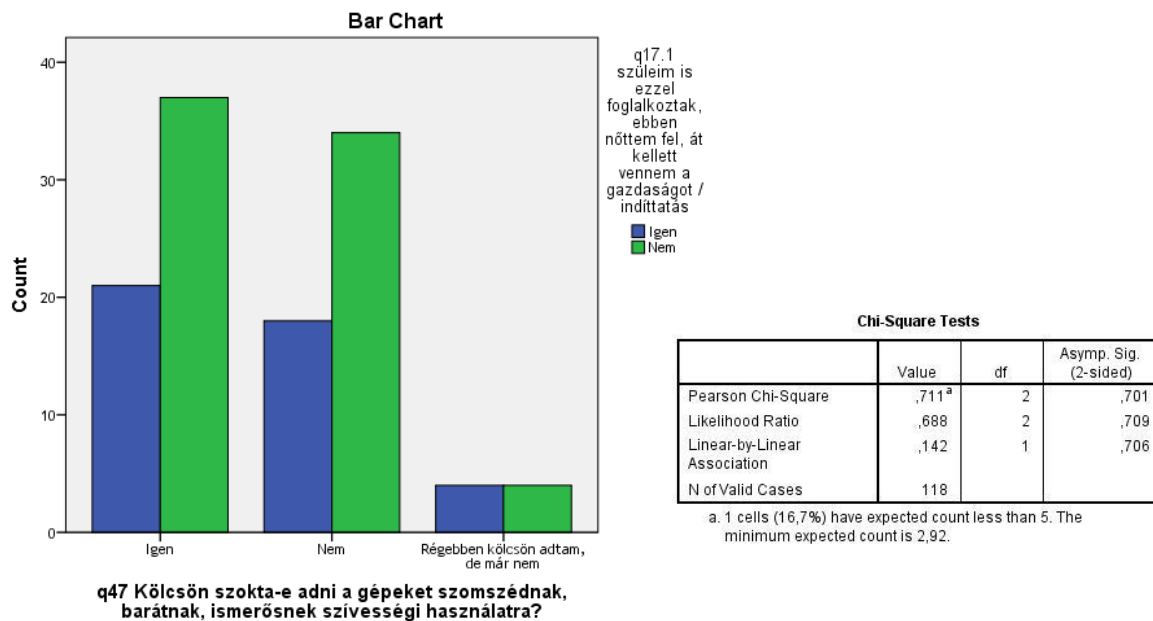

58. ábra: A saját terület nagysága és a fő-, illetve részmunkaidő vizsgálata (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A következőkben arra kerestem választ, hogy a mezőgazdasági felmenőkkel rendelkező gazdára hatással van-e az, hogy szívességi használatra kölcsönadja gépeit (59. ábra). Ismert,

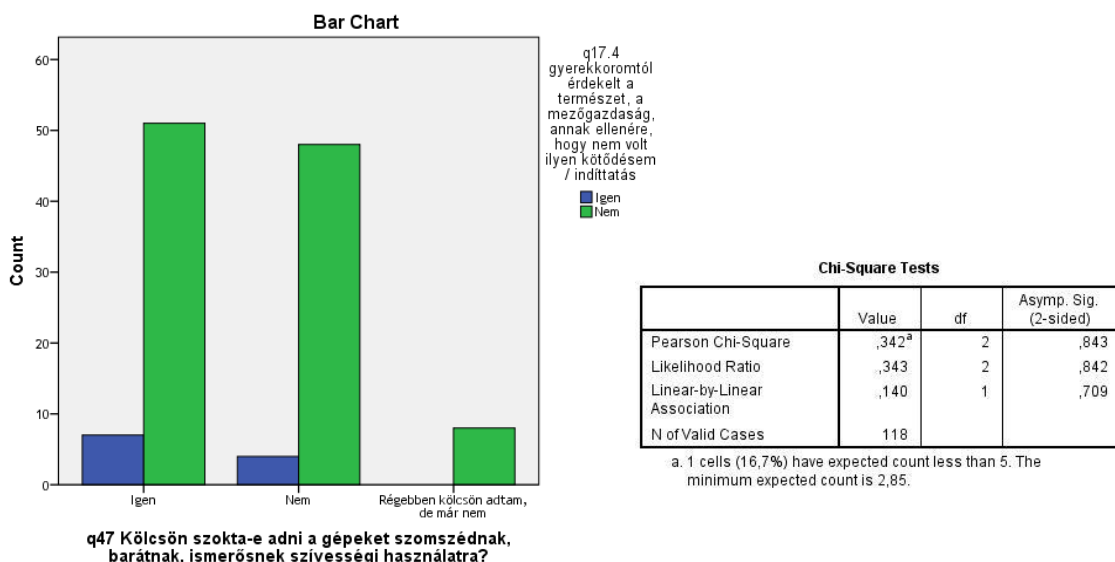
hogy az idősebb gazdákra jellemző, hogy az előző rendszerben tapasztalt negatív hatások miatt nem hajlandók az együttműködésre, nem adják szívesen kölcsön a gépeiket. Az elemzés azonban azt mutatja, hogy a felmérésben részt vett fiatal gazdák sem adják szívesen kölcsön a gépeiket, mely elsősorban személyes rossz tapasztalatokra vezethető vissza.

59. ábra: A gépek kölcsönadási hajlandósága és a családi háttér indíttatása a gazdasági tevékenységre (n=118)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

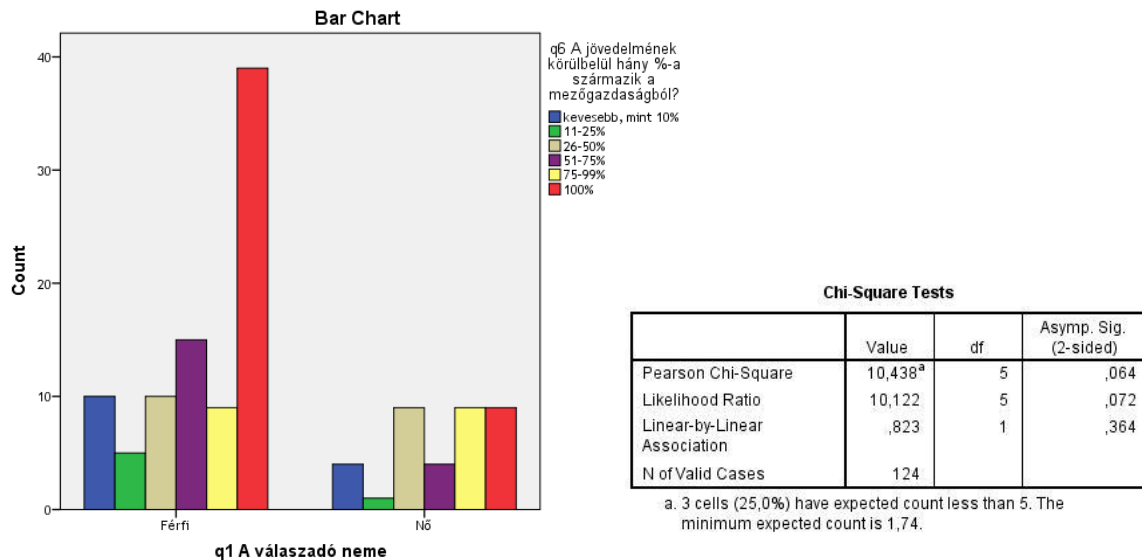
Az előző vizsgálatból kiindulva azonban az is megállapítható, hogy azokra a fiatal gazdákra sem egyértelműen jellemző a kölcsönadási hajlandóság a gépek tekintetében, akiknek nem volt mezőgazdasági kötődésük (60. ábra).

60. ábra: A gépek kölcsönadási hajlandósága és a gazdasági tevékenység indítása családi háttér nélkül (n=118)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

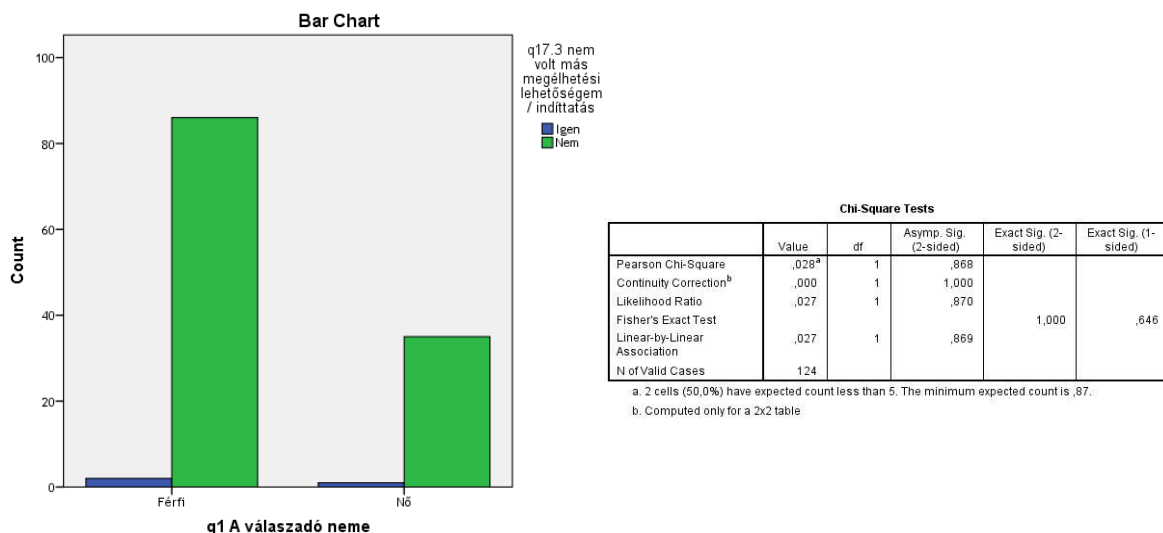
A jövedelmek mezőgazdaságból származó %-os megoszlását vizsgálva a megkérdezettek tekintetében jellemző volt, hogy több férfinak származik teljes jövedelme a mezőgazdaságból, mint nőnek, de itt az is igaz, hogy több férfi képviseltette magát a mintában, mint az ellenkező nem. A családi pótlék a gyermekek tekintetében nem mezőgazdaságból származó jövedelem, melyet figyelembe vettek a válaszadásnál (61. ábra).

61. ábra: A válaszadók neme és a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlása (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

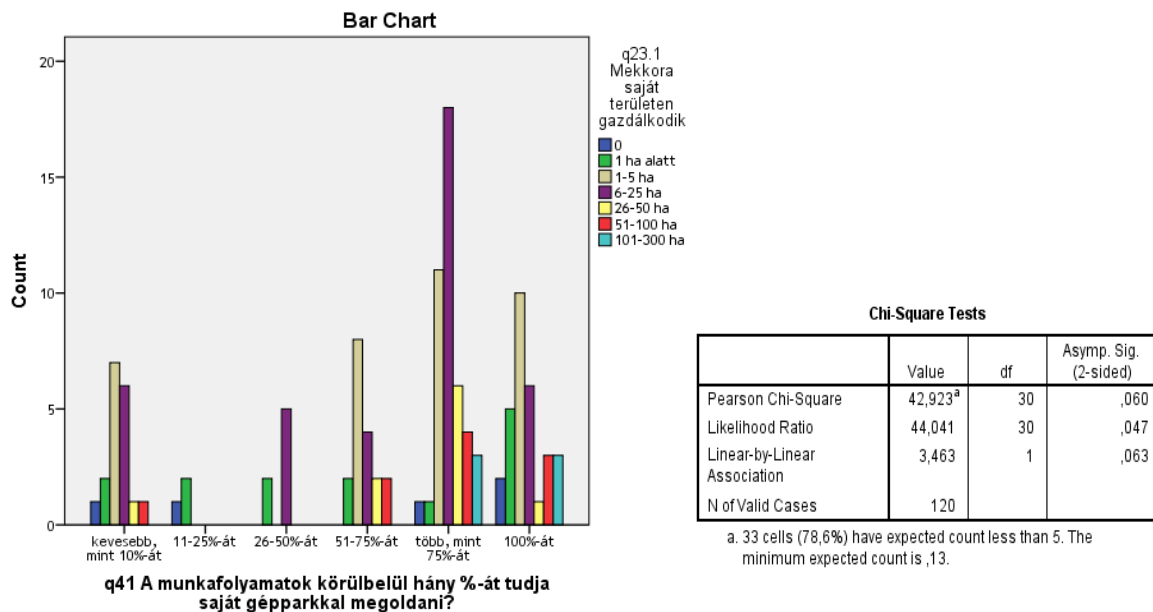
Sem a férfiak, sem a nők tekintetében nem kényszer szülte megélhetési lehetőség a mezőgazdaság. Néhány kivételtől eltekintve, nem azért választották a vizsgálatba bevont termelők a mezőgazdaságot, mert nem volt más lehetséges munkája, megélhetési lehetősége (62. ábra).

62. ábra: A válaszadó neme és a kényszerből történő mezőgazdasággal való foglalkozás közötti összefüggés vizsgálat (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

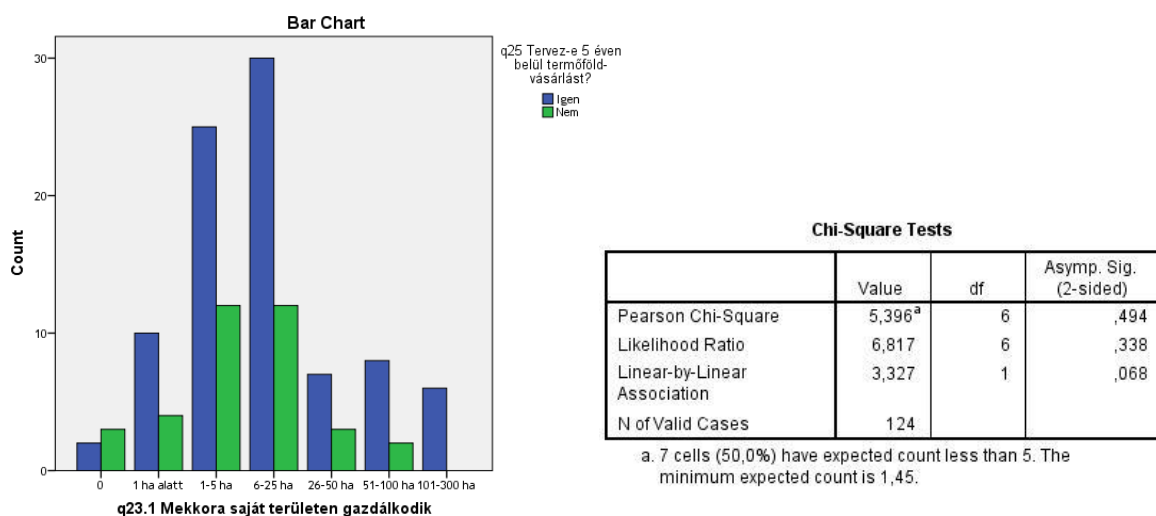
A saját tulajdonú terület nagysága összefüggésben áll a gazda gép és eszközellátottságával. Jellemző, hogy azok a gazdák, akiknek nagyobb területük van, saját gép és eszközparkkal is rendelkeznek, így a gazdaságban lévő munkafolyamatok jelentős részét saját gépekkel oldják meg és nem szükséges bér munkát, külső szolgáltatást erre igénybe venniük (63. ábra).

63. ábra: A saját terület nagysága és a saját gépellátottság megítélése közötti összefüggés vizsgálata (n=120)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

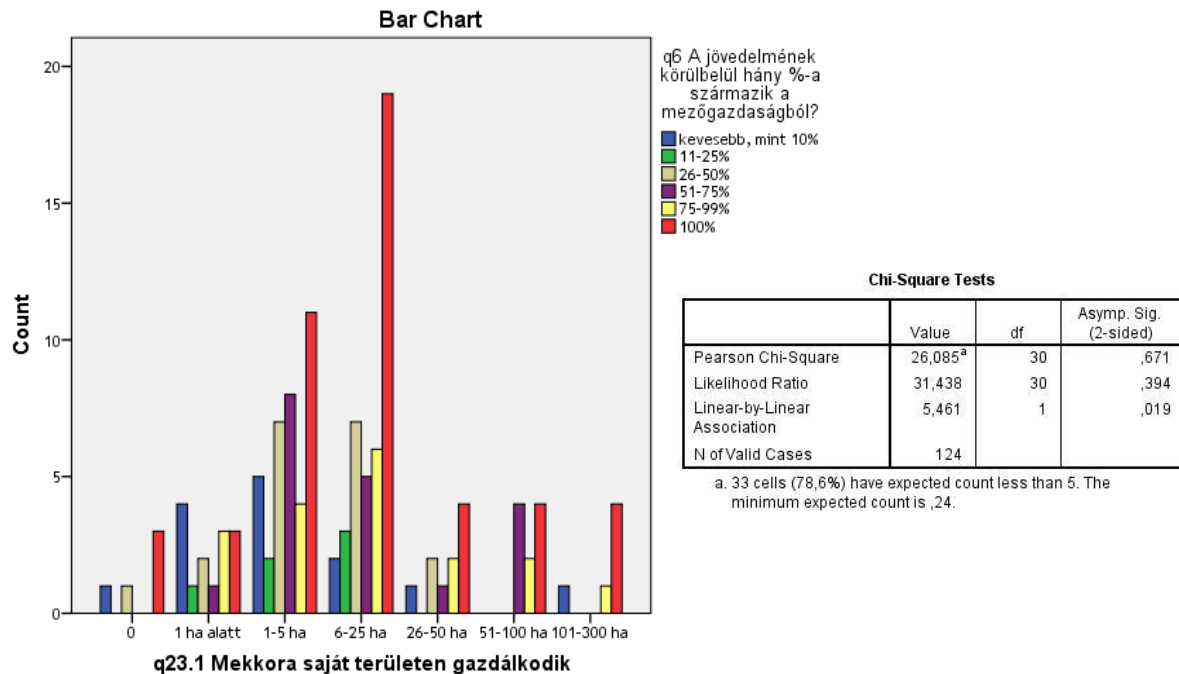
Azok a gazdák, akik jelenleg kisebb területen gazdálkodnak a jövőben bővíteni szeretnék saját területüket, mert terveik között szerepel, hogy 5 éven belül termőföldet vásárolnak, ha a lehetőségek adottak lesznek hozzá. A nagyobb gazdákra szintén jellemző, hogy növelni szeretnék saját birtokukat a közeljövőben, tehát a jelenlegi birtoknagyság a jövőbeni termőföld vásárlási szándékot nem befolyásolja (64. ábra).

64. ábra: A saját terület nagysága és a jövőbeni termőföld vásárlás iránti igény kapcsolatának vizsgálata (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

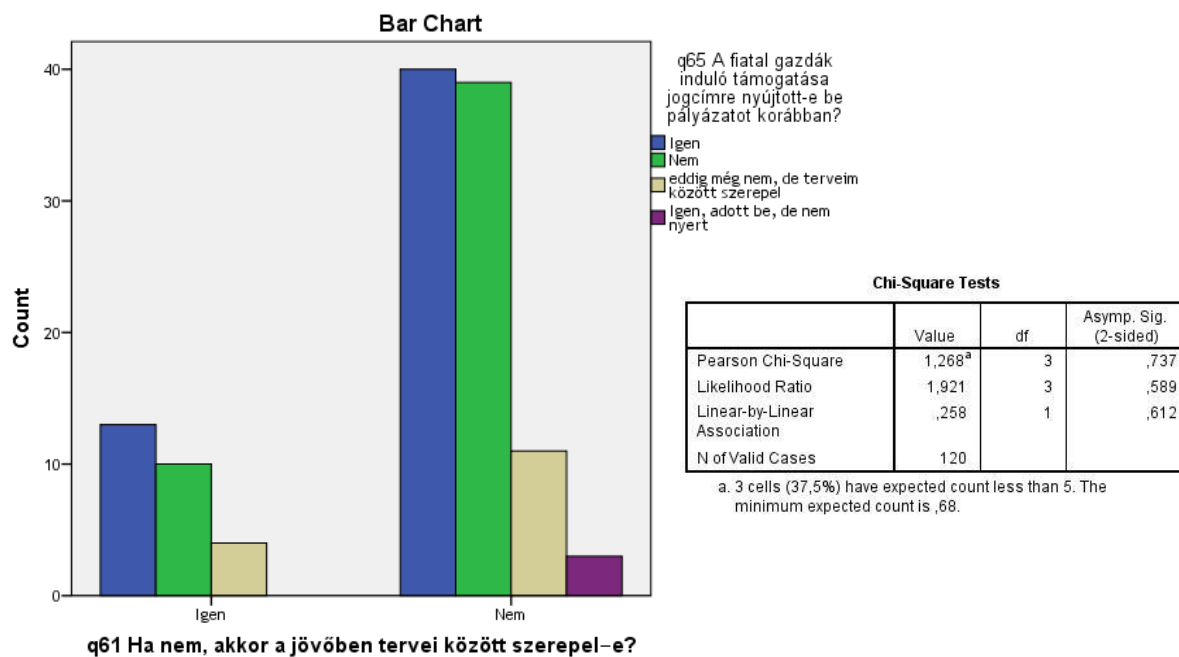
A vizsgált minta vonatkozásában a jövedelmen belül a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlására nincs hatással a gazda saját területének nagysága, hiszen a növényházban történő termesztés kisebb területen valósul meg, így kisebb területen is jól jövedelmező gazdálkodást lehet folytatni. Ez ad magyarázatot arra, hogy a saját terület nagysága és a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlása között nem találtam összefüggést (65. ábra).

65. ábra: A saját terület nagysága és a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlása közötti vizsgálat (n=124)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

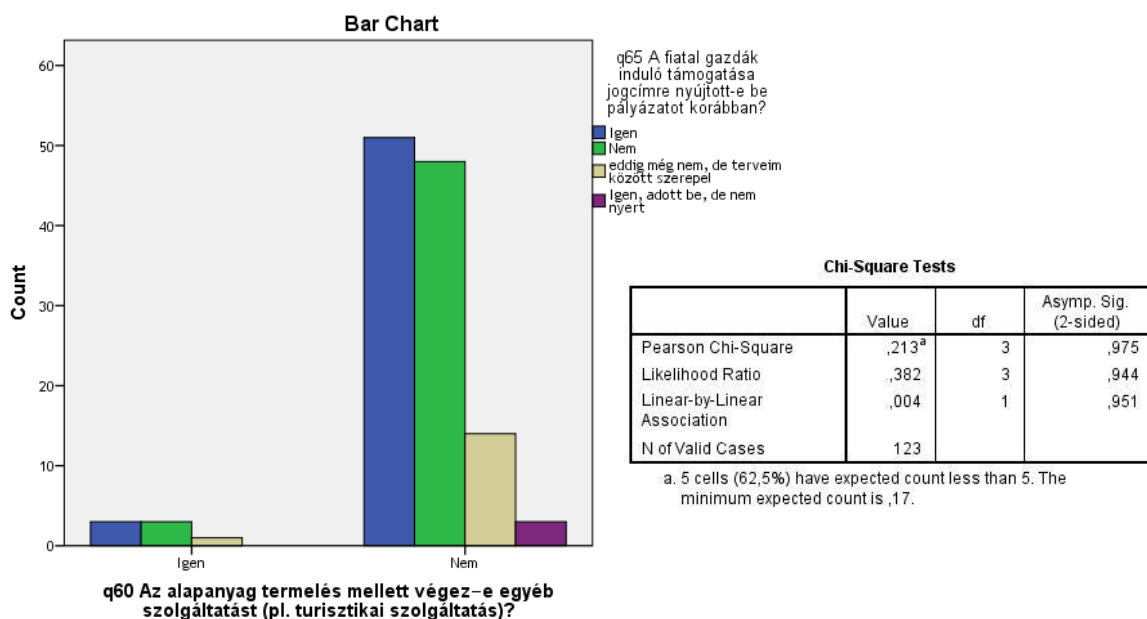
A fiatal gazdák induló támogatása jogcím tekintetében többletpontot kapott az, aki egyéb szolgáltatás indítását (például turisztikai szolgáltatás) is vállalta a pályázatban. A felmérésben részt vett gazdákra nem volt jellemző, hogy a fiatal gazda pályázatot beadott gazdálkodók foglalkoznak egyéb szolgáltatás nyújtásával is a jövőben, mivel nincs szignifikáns összefüggés a két kérdésre adott válasz között (66. ábra).

66. ábra: A sikeres fiatal gazda pályázat és az egyéb szolgáltatás indíttatása a jövőben közötti összefüggés vizsgálat (n=120)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A jelenlegi egyéb szolgáltatást nyújtó gazdák sem a nyertes fiatal gazda pályázatuk miatt fogtak ilyen jellegű tevékenységbe (67. ábra). A teljesség kedvéért kívánom megjegyezni, hogy nagyon kevés volt azon fiatal gazdák száma, akik az alapanyag termelés mellett egyéb szolgáltatást is végeznek, de többen nyilatkoztak úgy, hogy a jövőben megpróbálnák (lásd 66. ábra).

67. ábra: A sikeres fiatal gazda pályázat és az egyéb szolgáltatással való foglalkozás (pl. turisztikai szolgáltatás) (n=123)

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A kereszttábla elemzéssel elvégzett változópárok eredményeinek összefoglalását a könnyebb áttekinthetőség érdekében a 31. számú táblázatban foglaltam össze.

31. táblázat: A kereszttábla elemzések változópárjai között végzett összefüggések vizsgálata

1.	a gépkörök ismertsége a felmérésben részt vett fiatal gazdák tekintetében	együtműködési hajlandóság a közös gépvásárlásra (erő-, betakarító- és munkagép) vonatkozóan	nincs szignifikáns kapcsolat
2.	gépek kölcsönadási hajlandósága	együtműködés közös gépvásárlásra (erő-, betakarító- és munkagép) vonatkozóan	nincs szignifikáns kapcsolat
3.		saját tulajdonú földterület nagysága	nincs szignifikáns kapcsolat
4.	a fiatal gazdák induló támogatása című pályázat pályázati személye	a pályázatot beadók iskolai végzettsége	nincs szignifikáns kapcsolat
5.	a gazdák mezőgazdasági szakirányú végzettsége	a gazdaságok környezeti fenntarthatósága	nincs szignifikáns kapcsolat
6.	gazdálkodási forma (konvencionális, öko, vegyes, átállás alatti)	a gazdaság környezeti fenntarthatósága	nincs szignifikáns kapcsolat
7.	a vizsgálatba vont gazdák saját földterületének nagysága	a gazdaságok gazdasági (fejlődés) fenntarthatósága	nincs szignifikáns kapcsolat
8.	a család 1 főre jutó havi nettó jövedelme	a megújuló energiaforrások használata	van szignifikáns kapcsolat
9.	tanyai ingatlannal rendelkező fiatal mezőgazdasági termelők	a megújuló energiaforrások közötti használat	nincs szignifikáns kapcsolat
10.	a gazdasági indíttatás jellege (szülők is ezzel foglalkoztak, át kellett venni a gazdaságot)	a gépek öröklése közötti összefüggés	van szignifikáns kapcsolat
11.	nyertes fiatal gazda pályázati jogcím	ökológiai gazdálkodásra való átállás	nincs szignifikáns kapcsolat
12.	saját gépek kölcsönadási hajlandósága	a mezőgazdasági indíttatás oka (szülők is ezzel foglalkoztak, át kellett venni a gazdaságot)	nincs szignifikáns kapcsolat
13.		a mezőgazdasági indíttatás oka (gyermekkorától kezdve érdekelte a természet, nem volt mezőgazdasági jellegű kötődése)	nincs szignifikáns kapcsolat
14.	a válaszadó neme	a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlása	nincs szignifikáns kapcsolat
15.		kényszer szülte megoldás a mezőgazdasággal való foglalkozás	nincs szignifikáns kapcsolat
16.	saját földterület nagysága	a saját gépellátottság megítélése	nincs szignifikáns kapcsolat
17.		a jövőbeni termőföld vásárlása iránti igény	nincs szignifikáns kapcsolat
18.		a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlása	nincs szignifikáns kapcsolat
19.		a bémunka vállalása	van szignifikáns kapcsolat
20.		a fiatal gazda fő-, illetve részmunkaidőben végzi a gazdasági tevékenységet	nincs szignifikáns kapcsolat
21.	sikeres fiatal gazda pályázat	egyéb szolgáltatás nyújtása jelenleg (pl. turisztikai szolgáltatás)	nincs szignifikáns kapcsolat
22.		egyéb szolgáltatás (pl. turisztikai szolgáltatás) a jövőben	nincs szignifikáns kapcsolat

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

4.2. Mélyinterjú jelleggel feltett kérdések válaszainak összegzése, értékelése

A dolgozatom eredményeinek ebben a részében a mélyinterjú jelleggel feltett kérdésekre adott válaszokat összegzem úgy, hogy csoportokba soroltam a megkérdezettek által adott válaszokat, melyek hasonlóak voltak. A csoporttól eltérő válaszokat is kiemelem, melyek véleményem szerint kiemelt fontosságúak lehetnek.

A fiatal gazdák jövőbeli tervei, kilátásai

Az interjú során feltett azon kérdésemre, hogy a jövőben felhagynak-e a mezőgazdasági tevékenységgel a megkérdezett fiatal gazdák, elég egyértelmű és határozott válaszok születtek. 119 fő (95,6%) nem tervezi, hogy abbahagyja a mezőgazdaságot, melyet a kérdőívben is feltett kérdésre, „Milyen indíttatásból kezdett el mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni válasszal indokoltak”. 78 fiatal mezőgazdasági termelő azért folytatja a jövőben is a mezőgazdaságot, mert szülei, tágabb családja megszerette vele, ebbe született bele, ezt csinálja gyermekkorától, ehhez ért és a vélemények szerint ebből csak kihalni lehet. A mezőgazdasági iránti elköteleződést mutatják számomra azok a válaszok, hogy számunkra ez egyben kikapcsolódás, nem tényleges munkának gondolják, hanem hivatásnak, mellyel a családnak egzisztenciája teremtődött és a gazdálkodás évtizedeken átívelő folyamat, mely valamilyen mértékű függetlenséget is biztosít. Ezeknek a kijelentéseknek, mint azt majd a későbbiekben is láthatjuk, kiemelten nagy jelentőséget tulajdonítok. Van olyan gazda, aki a családi örökséget, a családi gazdaságot viszi tovább, fontosak számára a tradíciók, a hagyományok, az ősök kemény munkával megszerzett gazdaságának továbbvitele, az érzelmi kötődés a gazdasághoz. Ez azoknál a gazdáknál is megfigyelhető, akiknek gazdasága több 10 km-re van a lakóhelyétől. Volt a megkérdezettek között olyan gazda, aki a jól jövedelmező munkahelyét is otthagyja és az édesapjától lassacskán, átveszi a vezető szerepet, folytatja tovább a jól működő családi gazdaság irányítását, egyelőre azonban csak háttérből, mert jellemző a generációk közötti (apa-fia) konfliktus, egyet nem értés.

Más vizsgálatok azt igazolták, hogy a gazdák számára az is fontos, hogy a saját urai lehessenek. Cambridgeshire-ben 100 gazdát kértek meg arra, hogy állítson fontossági sorrendet 16 gazdálkodási szempontból, melyből az első hat között szerepelt az, hogy azt a munkát végzi, amit szeret; függetlenséget, megfelelő anyagi háttérrel biztosít; meg tud felelni a kihívásoknak és el tudja érni a céljait; egészséges életmódot él, kedveli a szabadban folytatott életstílust. Egy másik kutatásban is az elsődleges szempont volt, hogy saját maguk urai lehessenek, melyet a vidéken lakhatás követett. Fontos volt még, hogy a hitel és jelzálogkölcsonnt a saját nettó vagyona 50%-a alatt tartsa, valamint a családja jelenlegi életszínvonalát fenn tudja tartani. Egy kelet-angliai felmérés azt igazolta az 1970-es évek elején, hogy a fiatal gazdáknak elsődleges célja az üzlet kiterjesztése, míg az idősebb gazdáknak a biztonság és az adósság elkerülése a legfontosabb (GASSON – ERRINGTON, 1999). Tapasztalatom szerint a gazdákra jellemző volt, hogy kiemelt jelentőséget tulajdonítottak az olyan szempontoknak, amelyek együtt járnak a mezőgazdasági tevékenységgel. Ilyenek voltak a föld iránti szeretet, a szabadban eltöltött, változatos munka és a függetlenség. Kisebb jelentőséget kapott a felsoroltakhoz képest a pénzügyi megtérülés, a munkaidő, a munkakörülmények és a szabadság.

A személyes látogatások során problémát okozott számomra, hogy a gazdák nem tudták sok esetben elkülöníteni a saját gazdaságukat a szülői gazdaságtól. Egyfajta folyamatról, egy gazdaság működéséről számolnak be. Nem a személyek, nem a tulajdonos volt a fontos, hanem maga a gazdaság, a gazdálkodás. Itt vált nyilvánossá számomra a generációk által örökített tudás fontossága.

Egy fiatal pár a budapesti átlag feletti fizetést adó munkahelyét adta fel, hogy vidékre költözhessenek és nyugodtabb életkörülmények között élhessenek és gazdálkodhassanak. Tették ezt annak ellenére, hogy korábban nem a mezőgazdaságból éltek és nem gazdálkodtak. Az ő esetükben fontos volt, hogy kiszakadhassanak a fővárosi rohanó környezetből, a zsongásból, a szakadatlan munkából és egészségesebb, nyugodtabb, tisztább környezetben családot alapíthassanak.

A fiatal gazdák fejleszteni, bővíteni szeretnék a gazdaságukat, mint ahogy az erő- és munkagép beszerzésekből és a jövőbeni földvásárlási, birtokméret növelésekből is kitűnt és nem pedig felhagyni vele. Többen (18 fő; 14,5%) jövedelmezőnek gondolják a mezőgazdaságból való megélést, ha kellő szakértelemmel és tudással gazdálkodnak, meg tudnak belőle élni, biztos jövedelemforrásnak ítélik, még a nehéz, kemény munka ellenére is. A kormány és az Európai Unió is támogatja a gazdákat, mert élelemmel kell ellátni a világ lakosságát, élelemre mindig szükség van.

5 fő válaszolta csupán azt, hogy biztosan abbahagyja a gazdálkodást vagy bizonytalan a jövőt illetően. Többek között a munkaerőhiány problémáját, a piaci és megélhetési bizonytalanságokat és a veszteséges gazdálkodást említették. A globális klímaváltozás hatásait érzékelik, de sok esetben ez ellen a megfelelően kiválasztott fajtákkal, fajtaváltással tudnak védekezni (pl. szárazságtűrő fajták).

Az új földtörvény érezhető hatásai

Az új földtörvény kevésbé ismert azok számára, akik bevezetése, életbe lépése óta nem vásároltak termőföldet. A megkérdezettek közül 47 gazda vásárolt termőföldet 2014. május 1-je óta, így elsősorban az ő véleményükre, tapasztalataikra hagyatkozom. Az OTP Termőföld értéktérképe is alátámasztja, hogy az új földtörvény óta a termőföldárak folyamatosan emelkednek, mely a kisebb tőkével rendelkező gazdákat sújtja, a tőkeerősebb gazdáknak viszont kedvez. Több településen is előfordul, hogy az idősebb gazdák versenyeznek a földért, a piaci árakat felfelé mozdítják, így a fiatalabb, kevesebb tőkével rendelkező gazda labdába sem rúghat egy-egy terület megszerzéséért. Az idősebb gazdáknak presztízst és hatalmat jelent a birtokuk növelése, gyarapítása, gyakran még akkor is, ha nincs, aki átvegye tőlük a gazdaságot. Az adminisztráció elhúzódása és nehézségei nem csak a fiatal gazdákat sújtja, azt minden gazdálkodó érzékeli. Elsősorban az állattenyésztéssel foglalkozó gazdák élvezik az elővásárlási jog által nyújtotta lehetőségeket, elsőbbséget. Többen a területalapú támogatások csökkentését és megszűnését várják 2020 után, mely növelni fogja a termőföld kínálatot és majd azután a reményeik szerint ők is tudnak földet vásárolni. Jelenleg gyakran nem az igazi gazdálkodók jutnak földhöz, hanem jellemző a földspekulánsok földszerzése. Többen úgy vélik, hogy a támogatások megszűnésével, illetve a jogosultság szigorításával a termőföldpiac megélnékülne és a ténylegesen gazdálkodók jutnának földhöz, akik nem a spekuláció, a támogatási összeg kihasználásának lehetőségét látják a földben, hanem ténylegesen gazdálkodni, termelni szeretnék. 6 válaszadó gondolja úgy, hogy az fiatal gazdák elsőbbséget élveznek földvásárláskor, melyet saját maguk is tapasztaltak. A földbérlet azon gazdák körében volt jellemzőbb, akik már hosszabb ideje (10-15 éve) gazdálkodnak.

A gazdák szerint egyfelől szükséges a területalapú támogatás, de másfelől a csökkent támogatástól azt remélik, hogy a földpiac ismét megélnékül, így ők is gyarapítani tudják területeiket.

A nem állattenyésztéssel foglalkozó gazdák a jövőben sem szeretnék a mezőgazdaság ezen ágával foglalkozni, mert az állattenyésztési ágazatban a „társadalmilag nem elfogadott órák” jellemzőek (ünnepnep, vasárnap és több napszakban is dolgozni kell), valamint a maradék szabadidejüket sem szeretnék az állatok gondozásával eltölteni.

Tapasztalatok a területalapú támogatásról, a fiatal gazdák induló támogatása pályázatról és a tanyafejlesztési pályázatról

A területalapú támogatás a gazdák elmondása szerint szükséges és adott esetben, egy-egy szélsőséges évben akár veszteséget is kompenzálhat. A szélsőséges, az időjárás viszontagságainak kitett területen gazdálkodóknak azonban nagyobb szükségük van a támogatásra, mint a jobb minőségű termőterületen gazdálkodóknak. A gazdaságnak azonban a vélemények szerint nem szabad csak támogatásokon alapulnia.

Azok a gazdák, akik a fiatal gazdák induló támogatása című pályázat keretében támogatást nyertek, megoszló véleménnyel voltak a pályázatról. A sikeres támogatás reményében több elérendő célt vállaltak be az üzleti tervben (10 fő), tudva és vállalva, hogy a későbbiekben tudatosan szankciót fizetnek, minthogy ne nyerték volna meg a pályázatot. Elmondásuk szerint a pályázatíró javaslatára vállaltak többet, hogy biztosak legyenek a pályázat sikerességében, a pályázati pénz elnyerésében. A szankciók és az egyéni gazdálkodók járulékfizetési kötelezettségeinek összege azonban sok esetben felemésztheti a teljes pályázati összeget. 11 fő nyilatkozott úgy, hogy saját magának írta a pályázatot, így csak vállalható, teljesíthető feltételeket jelölt meg a pályázatban, melyet az elvártaknak megfelelően teljesíteni is tud. 9 gazda a vállaltakat tudja, illetve tudta teljesíteni, így nem csinálna semmit másként, ha most nyújtaná be a pályázatát. Ők pályázatíró segítségét kérték a pályázat megírásához. 1 megkérdezett a pályázatírótól több és pontosabb tájékoztatást várna el az üzleti tervet illetően. 2 gazda számolt be arról, hogy a pályázat megírása előtt nem volt személyes találkozója a pályázat készítőjével, hanem telefonon tartották a kapcsolatot. 4 gazda egyáltalán nem adná be újra a pályázatát, mert az egyéni vállalkozóvá válás miatt a járulékok befizetése a pályázott összeg jelentős részét teszi ki. A pályázat jellemzően a gazdaság fejlesztéséhez volt szükséges a megkérdezett fiatal gazdák körében, mely főként a fejlesztés ütemét segítette, gyorsította.

A tanyafejlesztési pályázat keretében a nyertes gazdák az állatállomány bővítését, gépek, eszközök, vetőmagok beszerzését, karámok, kerítések építését tudták megvalósítani. Három tanyasi gazdaságban a tanyafejlesztési pályázatból tudtak megújuló energiaforrásokat beszerezni, ahol a villamos energia hiányát napelemmel oldották meg. A tanyasi gazdaságok számára azonban a tanyafejlesztési pályázat összege csekélynek mondható, nagyobb beszerzéseket, fejlesztéseket, gépvásárlásokat ebből nem tudnak megvalósítani.

A környezeti fenntarthatósághoz vonatkozó kérdések

A „*Mit jelent Önnek, az a mondat, hogy a Földet unokáinktól kaptuk kölcsön*” nehezen értelmezhető és magyarázható gondolatnak, kijelentésnek bizonyult a megkérdezettek számára. A legtöbben 'a próbálok így élni és gazdálkodni' gondolattal magyarázták és csak kevesen tudták az igazi jelentését értelmezni. Van, aki szerint a rendszerváltás előtti gazdálkodási módszerek a mai napig jellemzőek, hiszen ezt látták az őseiktől, ezt tanulták. Gondoltak itt a korlátlan és mértéktelen mennyiségű műtrágya felhasználásra és tárolásra, a szakszerűtlen növényvédő szeres kezelésekre, az út mentén csöpögő, környezetvédelmi előírásoknak meg nem felelő permetezőkre stb.. A vélemények alapján a gazdák többsége a mai napig nem vagy kevésbé veszi figyelembe a környezetvédelemre vonatkozó előírásokat, szabályokat. Mindez azt is előrevetíti, hogy a gazdálkodói gyakorlat megváltoztatásra szükség van, a jelenlegi gyakorlat nem tartható fenn. Volt olyan gazda, aki számára a fenntarthatóságot jelenti a mondat, amelybe a nagyobb vállalatok, vállalkozások egyre többet fektetnek, de elképzelhető, hogy csak a profit maximalizálása érdekében. A talaj kizsigerelése ellen védekezni kell, a talajból kivont tápanyagot szerves trágyával kellene visszapótolni, de az állatállomány csökkenése miatt ez ma már nem megvalósítható. Az állattartó telepek

klórtartalmú fertőtlenítő szerei belemosódnak a szerves trágyába és a szamóca termesztő (*Fragaria vesca*) gazdaságokban (7 gazdaság a mintában) ezt nem tudják felhasználni, mert a szamóca klór érzékeny. Mások szerint a termőföld tulajdonhoz állatlétszámot kellene kötni, így részben megoldódna a szervestrágyázás kérdése. Elsődleges szempontnak kellene lennie a talaj termőképessége megőrzésének a gazdálkodás során. Két gazdaságban a megújuló energiaforrások használata fog megvalósulni a közeljövőben, de a fenntarthatósághoz az is fontos lenne, hogy a szelektív hulladékgyűjtés a tanyákon élők számára is megvalósuljon. A fiatal gazdák közül három fő említette a vízfelhasználás jelentős mennyiségét a saját gazdaságára vonatkozóan, mely különösen a növényházban történő kertészeti kultúrák természeténél és az állattenyésztésnél ölt jelentős mennyiséget. A tejelő teheneltartással foglalkozó gazdaságokban a fejőberendezés és az állatok tisztán tartása jelentős mennyiségű vizet igényel. Vannak olyan gazdaságok, ahol a vízkivétel módja sincs engedélyhez kötve. Jellemző a térségben az illegálisan, engedély nélkül fúrt kutak. A felhasznált víz mennyisége után nem fizetnek a gazdálkodók, melyre pazarlással válaszolhatnak az emberek.

A gyümölcsstermelő, különösen az almatermesztő gazdaságokban évente akár 25-28 alkalommal is végeznek növényvédő szeres kezelést, mely a hasznos élővilágnak, élőlényeknek nem kedvez. A válaszadó gazda szerint „jó lenne a permetezések számát minimálisra csökkenteni, de a jelenlegi fajták ezt nem teszik lehetővé, mert a vásárló számára az a lényeg, hogy az alma szép küllemű és megfelelő nagyságú legyen”.

Több fiatal gazda (21 fő; 17%) a saját meglátása szerint próbál úgy gazdálkodni, hogy minimum olyan állapotban adják vissza a földet, ahogy azt ők is kapták. Jellemző válaszok voltak, „a próbálok így gazdálkodni”, „így kellene gazdálkodnunk”, azonban számomra ez még nem jelentette azt, hogy így is gazdálkodnak. Az általános környezetvédelmi törekvések mellett („szerves trágyát használunk”, „nem égetjük el a műanyag hulladékot”, „nem csöpög az olaj a gépekből”, „nem juttatok ki feleslegesen növényvédő szert”) a komposztálást említették. A tápanyag-gazdálkodási terv szerinti trágyázást és annak figyelembe vételét egy fő sem említette. A gazdaság tekintetében többen biológiai növényvédelmet, hasznos mikroorganizmusokat alkalmaznak és a lehetőségekhez mérten szerves trágyával próbálják visszapótolni a talaj tápanyag tartalmát, indokolt időben és mértékben használják a növényvédő szereket. Az állattartó gazdaságok legtöbbszörében a trágyatárolás kérdése azonban a mai napig nem megoldott, mely a drága beruházási költségekkel magyarázható. A csomagolóanyagok, kemikáliák elhelyezése gyűjtőpontokon történik és volt olyan gazda, aki említette, hogy az önkormányzatnál lehetőség van a műanyag csomagolóanyagok, fóliák elhelyezésére. Voltak olyan gazdaságok, ahol ugyan nem folyik ökológiai gazdálkodás, mégis ökogazdálkodásban is alkalmazható növényvédő szereket használnak.

A zöldítés, mint környezetvédelmi törekvés kezdeményezése megosztotta a válaszadókat. A kérdés az üvegházi kertészeti kultúrákat termesztő gazdákat nem érinti, mert csak szántóföldi növénytermesztés, illetve gyepterületek esetén kötelező. A zöldtrágyázás jó kezdeményezés lenne, mert tápanyagot juttat vissza a talajba, de a vetésszerkezettől függően a vetés időpontja és a többszöri talajtömörítés a hatását csökkenti. Az elhangzott vélemények szerint hatástanulmányt kellene végezni, hogy mennyire hasznos a zöldítés a környezet számára. Egyes vélemények szerint csak pénzért, a plusz támogatások elnyeréséért végzik a gazdák és nem tudatos környezetvédelem, környezettudatos gazdálkodás áll annak háttérében. A támogatásokért valósítják meg a növénydiverzifikációt, a monokultúra megszüntetését. A szemléletformálásban még mindig nem jelent előrelépést, hiszen többségében a támogatási összeg a mérvadó és nem maga a környezetvédelem iránti törekvés.

Generációváltás, öregedő gazdák

Arra a kérdésre, hogy miért nem vonzó hivatás a mezőgazdaság a fiatalok számára, miért zajlik kedvezőtlenül a generációváltás, egybecsengő vélemények születtek. A mezőgazdaság társadalmi megítélése meglehetősen rossznak mondható, amivel csak nagyon nehéz munka árán lehet pénzt keresni. A szülők és a család nem szereteti meg a gyermekével a mezőgazdaságot, hanem egy szükséges rossznak tartja, ami kööttségekkel jár. A mintában megkérdezett (fiatal gazda) mezőgazdasági termelők többsége azonban szereti a munkáját, mert szüleik, tágabb családtagjaik megszerették velük. Meglátásuk szerint azonban a fiatalok többsége nem tartja „trendi”, divatos foglalkozásnak, helyette inkább szellemi munkával próbálnak pénzt keresni. Magyarországon nincs megbecsülése a gazdának, nem néznek fel arra, aki élelmiszert termel, nem úgy, mint Ausztriában, ahol a gazda megbecsülésnek örvend. A városi tanulmányok miatt nem jönnek vissza a családi gazdaságba dolgozni, különösen akkor, ha nem agrár tanulmányokat folytatnak. A szülő által nehezen megteremtett gazdaság nem érték a gyermek számára, még gyakran akkor sem, ha jól működő gazdaságról van szó. Mások szerint a szülői indíttatásnak is jelentős szerepe van abban, hogy a gyermek milyen hivatást választ magának. Vannak olyan esetek, amikor egy jövedelmező gazdaságot sem akar átvenni a fiatal, melynek háttérében részben szülői indíttatás és ráhatás is áll. Ezt GASSON ÉS ERRINGTON (1999) is alátámasztja, miszerint a család nagy hatással van a gyermek pályaválasztására, amelyből az is következik, hogy az embernek kevés választási lehetősége van a karrierje kialakításában. Ez olyan gyerekekre különösen igaz, akik gazdálkodó családban nőttek fel, ezért választási lehetőségük csekély volt abban, hogy gazdák akarnak-e lenni vagy sem. Társadalmilag már beilleszkedtek ebbe a szerepbe és már gyermekkorukban megtanulták értékelni a gazdaságot. Ezzel ellentétben egyes gazdák úgy vélekednek, hogy a kisebb gazdaságokban a gyerekeiknek tovább kell küzdeni, miközben életszínvonaluk elmarad a más ágazatban foglalkoztatottakétól. Másik esetben pedig az egyéni vágyak már elfogadottabbak, mint a családi hagyományok. Az idősebb gazdák azt akarják gyermekeiknek, hogy könnyebb életet válasszanak és ne a mezőgazdaságban keressék a boldogulásukat, megélhetésüket. A szülők lebeszélnek gyerekeiket a gazdálkodásról vagy arra ösztönzik őket, hogy más szakmai végzettséget szerezzenek, más egyéb szaktudásuk legyen és csak utána kezdjenek gazdasági vállalkozásba.

Az idősebb gazdák egy része nem akarja átadni, a másik része pedig nem tudja kire hagyni a gazdaságát. Azok a gazdák, akik nem adják át a gazdaságot részben azért is teszik, mert a nyugdíj mellett továbbra is kiegészítő jövedelemforrás marad a gazdaság, továbbra is pénzügyi biztonságot ad számára. A rendszerváltás után a nehezen megvásárolt, megszerzett, illetve visszaszerzett földekhez ragaszkodik a gazda, az életük szerves részévé vált a mezőgazdaság, melyből halálukig nem akarnak vagy csak nagyon nehezen tudnak kilépni, a gazdaság irányítását átadni vagy másra - legyen az a saját fia - bízni. Másik lehetséges okként említették, hogy nem bízik annyira a gyermekében, hogy önállóan megfelelően vezetni, irányítani tudná a gazdaságot. A rendszerváltás után visszaszerzett földek az idősebb gazda számára nagyon sokat jelentenek, nem akarja azokat ismét elveszíteni vagy látni tönkremenni, mert a hosszadalmas munkával felépített és jövedelmező gazdaság, amiben egy élet munkája rejlik akár egy év alatt is tönkremehet a rossz döntések folyamataként. Sok gazda számára a gazdaság teljes vagy akár részleges átadása egy hanyatlási állapotot jelent, mely számára a munka végét, az öregkort, az elmúlást jelzi. A vizsgálatba vont gazdák szerint a bizalom hiánya és a generációk közötti eltérő nézőpontok is szerepet játszhatnak abban, hogy nem adják át a fiatalabb generációnak a gazdaságot.

4.3. Faktor- és klaszteranalízis

4.3.1. Faktoranalízis

A gazdaságok jövőjét befolyásoló kérdések faktorelemzése

A faktorelemzés segítségével a fiatal gazdák gazdaságainak jövőjét, a gazdasági fenntarthatóságot befolyásoló kérdéseket vettem górcső alá. A vizsgálatba vont változók halmazát az alapján határoztam meg, hogy mely kérdések azok, amelyek a gazdaságok jövőbeli céljait befolyásolhatják. A faktorelemzés elsősorban metrikus változókat feltételez, de a 0 és 1 kimenetelű változók (dummy változók) is megengedettek és elterjedtek a vizsgálat során, ezért kérdéseimre is alkalmazni tudtam. A faktoranalízisen belül a főkomponens alapbeállítást választottam, mely a változók számát csökkenti minimális információvesztés nélkül.

Az anti-image korrelációs mátrixban az átlóban lévő elemeket vettem figyelembe. Azokat az eseteket, ahol a változó MSA (measure of sampling adequacy) értéke 0,5 alatti volt kizártam az elemzésből, ezért a változók száma tovább csökkent.

A Barlett-teszt esetében a szignifikancia szint (Sig.) kisebb 0,05-nél, tehát a kiinduló változók alkamasak a faktorelemzésre, mivel van közöttük korreláció. A Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) kritérium azt mutatja meg, hogy a változók mennyire alkamasak a faktorelemzésre. Ebben az esetben a KMO értéke 0,613, mely nagyobb 0,6-nál, ezért a változók közepesen alkamasak faktoranalízisre. Amennyiben a KMO értéke 0,5 alatt lenne, akkor nem tudnám elvégezni az elemzést (32. táblázat).

32. táblázat: KMO és Barlett teszt a gazdaságok jövőbeli céljait befolyásoló változókról

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,613
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	227,101
	df	66
	Sig.	,000

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A varianciahányad-módszer segítségével határoztam meg a faktorok számát. Ebben az esetben annyi faktort hozunk létre, hogy elérjük a minimális összesített varianciaszintet. Eredetileg 12 változót vontam be az elemzésbe, melyek a variancia 100%-át állítják elő, azonban a kapott 5 faktor csak 63,911%-ot magyaráz. A Cumulative % oszlop a Kaiser-kritérium alapján 5 faktor összesített varianciáját mutatja (63,911%), melyről elmondható, hogy az 5 faktor értéke meghaladja a társadalomtudományokban minimum elvárt 60%-os értéket (33. táblázat). A táblázat első egysége a kezdeti értékeket, a második a faktorelemzés utáni értékeket, míg a harmadik részegység a rotáció utáni értékeket mutatja. A Total oszlop a sajátértéket, a % of Variance az adott faktor által mutatott varianciahányadot a teljes variancián belül, a Cumulative% oszlopból pedig az összesített varianciahányadot tudjuk leolvasni.

33. táblázat: Teljes variancia táblázat a gazdaságok jövőbeli céljait befolyásoló változókról

Component	Total Variance Explained								
	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	2,495	20,792	20,792	2,495	20,792	20,792	1,974	16,452	16,452
2	1,546	12,879	33,671	1,546	12,879	33,671	1,550	12,915	29,367
3	1,401	11,676	45,347	1,401	11,676	45,347	1,513	12,608	41,975
4	1,160	9,666	55,013	1,160	9,666	55,013	1,439	11,994	53,969
5	1,068	8,898	63,911	1,068	8,898	63,911	1,193	9,941	63,911
6	,931	7,761	71,671						
7	,786	6,546	78,218						
8	,697	5,808	84,025						
9	,664	5,532	89,557						
10	,543	4,528	94,086						
11	,439	3,655	97,741						
12	,271	2,259	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A faktorrotáció esetében a faktorok tengelyeit úgy forgatjuk el, hogy az egyszerűbb és értelmezhetőbb elemzést tudjunk végezni. A forgatási módszerek közül a Varimax-ot választottam, mely a faktormátrix leegyszerűsítését célozza. A forgatás stabilabb és jobban szétválasztja a faktorokat, a faktorok meghatározását is egyszerűbbé teszi.

Ebben az esetben a faktorsúlynak legalább a 0,3-as szintet kell elérnie ahhoz, hogy figyelembe vegyük, illetve jelentősnek tekintjük. A faktorsúlyokat statisztikailag szignifikánsnak tudjuk, ha értéke eléri vagy meghaladja a 0,5-öt. Mindezek mellett azonban a mintaelemszámot is figyelembe kell, hogy vegyük az elemzésnél. A mintaelemszámom 124 volt, a 120 körüli mintaelemszámnál a faktorsúly értéke 0,50 kell, hogy legyen, mely alapján már elmondható, hogy faktorsúly statisztikailag szignifikánsnak tekinthető. A rotált faktormátrixszal az első feladat a faktorok és az azokhoz kapcsolódó változók azonosítása a faktorsúlyok alapján.

A saját terület nagysága és az elköltözési hajlandóság között pozitív összefüggés van (2. faktor). Azok a gazdák, akik több éve gazdálkodnak, bérelt területtel is rendelkeznek (3. faktor). A negyedik faktor esetében megjelent az együttműködés fontossága, mely elsősorban a szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó gazdák esetében lenne kiemelt jelentőségű. Az ötödik faktorban a gazdasági fenntarthatóság a legmeghatározóbb faktorsúly, mely mellé a saját tulajdonú betakarítógép került. A táblázatban két kiugró eset van, mely a jövedelem %-os származását vizsgálja a mezőgazdaságból és az állattenyésztéssel is foglalkozó gazdaságok. Ezek közül egyik sem éri el a 0,5-ös szintet, ezért a faktor értelmezéséhez nem járulnak hozzá.

Az elemzés során az 5 faktor a következő neveket kapta, melyek meghatározzák a fiatal gazdák gazdaságainak jövőbeli céljait, a gazdaságok fenntarthatóságát (34. táblázat):

1. *Gépellátottság faktor:* ebben az esetben a saját tulajdonú erőgép és saját tulajdonú munkagép kerül, mely azt magyarázza, hogy az erőgép megléte maga után vonja a munkagépek meglétét is.
2. *Mobilitási faktor:* azzal magyarázható, hogy azok a gazdák is elköltözési hajlandóságot (kevés gazda nyilatkozta) mutattak, akik nagyobb területtel rendelkeznek.
3. *Bérlési hajlandóság a gazdálkodási évek függvényében faktor:* a gazdálkodásban eltöltött idő hossza maga után vonja a bérelt terület nagyságát, illetve meglétét.
4. *Ágazati kooperáció faktor:* az együttműködések elsősorban a szántóföldi növénytermesztés meglétével korrelálnak.

5. *Gazdasági fenntarthatóság* faktor pozitívan korrelál a saját tulajdonú munkagép meglétével. Ezt azzal magyarázom, hogy a saját tulajdonú betakarítógép megléte vagy jövőbeni beszerzése nagymértékben növelheti a betakarítás biztonságát a gazdák szerint.

34. táblázat: Rotált faktorsúly mátrixa gazdaságok jövőbeli céljait befolyásoló változókról

	Component				
	1	2	3	4	5
q38.1 Saját tulajdonú erőgép	,861	-,119	-,155	-,029	-,107
q38.3 Saját tulajdonú munkagép	,818	,074	-,248	-,169	,025
q23.1 Mekkora saját területen gazdálkodik	-,283	,769	,079	-,125	-,065
q13 Tervezi-e a településről való elköltözést?	,345	,644	-,044	,209	,050
q16 Hány éve gazdálkodik?	-,217	,295	,763	-,031	,069
q23.9 Mekkora bérelt területen gazdálkodik	-,186	-,163	,706	-,257	-,213
q48 Hajlandó-e arra, hogy meggyezzik gazdátársával, hogy ki milyen erő (betakarító) és munkagépet vesz, annak érdekében, hogy a gépesítettség szempontjából a szükséges igényeket lefedjék, az adott feladatokra vonatkozóan?	-,165	-,008	-,033	,773	,015
q28 szántó	,086	-,511	-,102	,572	-,020
q6 A jövedelmének körülbélül hány %-a származik a mezőgazdaságból?	-,040	,334	,392	,399	-,379
q31 állat	,024	,076	-,266	,356	-,100
q80.2 Hogy ítéli meg, hogy a gazdálkodása megfelel-e a fenntarthatóságnak gazdasági fenntarthatóság (fejlődés) szempontjából?	-,157	,067	-,130	-,136	-,800
q38.2 Saját tulajdonú betakarítógép	,470	-,168	,295	,234	,575

Extraction Method: Principal Component Analysis.
 Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
 a. Rotation converged in 15 iterations.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A gazdaságok környezeti fenntarthatóságára vonatkozó kérdések faktorelemzése

A faktorelemzés segítségével a fiatal gazdák gazdaságainak környezeti fenntarthatóságát befolyásoló kérdéseket is vizsgáltam. A vizsgálatba vont változók halmazát az alapján határoztam meg, hogy mely kérdések azok, amelyek a gazdaságok környezeti fenntarthatóságát befolyásolhatják. Az anti-image korrelációs mátrixban az átlóban lévő elemeket szintén figyelembe vettem. Azokat az eseteket, ahol a változó MSA (measure of sampling adequacy) értéke 0,5 alatti volt kizártam az elemzésből, ezért a változók száma ebben az esetben is tovább csökkent.

A Barlett-teszt esetében a szignifikancia szint (Sig.) kisebb 0,05-nél, tehát a kiinduló változók alkamasak a faktorelemzésre, mivel van közöttük korreláció. Ebben az esetben a KMO értéke 0,562, mely nagyobb 0,5-nél, de a változók csak gyengén alkamasak faktoranalízisre. Amennyiben a KMO értéke 0,5 alatt lenne, nem tudnám elvégezni a faktoranalízist (35. táblázat).

35. táblázat: KMO és Bartlett teszt a gazdaságok környezeti fenntarthatóságát befolyásoló változókról

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,562
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	281,898
	df	120
	Sig.	,000

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A varianciahányad-módszer segítségével határoztam meg ismét a faktorok számát. Ebben az esetben annyi faktort hozunk létre, hogy elérjük a minimális összesített varianciaszintet. Ebben az esetben 16 változót vontam be az elemzésbe, melyek a variancia 100%-át állítják elő, azonban a kapott 6 faktor csak 60,045%-ot magyaráz. A Cumulative % oszlop a Kaiser-kritérium alapján 6 faktor összesített varianciáját mutatja (60,045%), melyről elmondható, hogy a 6 faktor értéke meghaladja a társadalomtudományokban minimum elvárt 60%-os értéket (36. táblázat).

36. táblázat: Teljes variancia táblázat a gazdálkodók környezeti fenntarthatóságát befolyásoló változókról

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	2,279	14,246	14,246	2,279	14,246	14,246	2,167	13,542	13,542
2	1,962	12,265	26,512	1,962	12,265	26,512	1,642	10,263	23,805
3	1,745	10,906	37,417	1,745	10,906	37,417	1,616	10,101	33,906
4	1,394	8,713	46,131	1,394	8,713	46,131	1,582	9,889	43,795
5	1,157	7,234	53,365	1,157	7,234	53,365	1,320	8,252	52,047
6	1,069	6,680	60,045	1,069	6,680	60,045	1,280	7,998	60,045
7	,975	6,091	66,136						
8	,891	5,572	71,707						
9	,802	5,014	76,721						
10	,752	4,700	81,421						
11	,669	4,179	85,600						
12	,597	3,732	89,332						
13	,558	3,489	92,821						
14	,497	3,104	95,925						
15	,427	2,669	98,595						
16	,225	1,405	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A faktorrotáció esetében a forgatási módszerek közül ismét a Varimax-ot választottam, mely a faktormátrix leegyszerűsítését célozza. A forgatás stabilabb és jobban szétválasztja a faktorokat, ezáltal értelmezhetőbb faktorokat kapunk.

A faktorsúlynak legalább a 0,3-as szintet kell elérnie ahhoz, hogy figyelembe vegyük, illetve jelentősnek tekintsük. A faktorsúlyokat statisztikailag szignifikánsnak tudjuk, ha értéke eléri vagy meghaladja a 0,5-öt. A mintaelemszámom ebben az esetben is 124 volt, a 120 körüli mintaelemszámnál a faktorsúly értéke 0,50 kell, hogy legyen, mely alapján már elmondható, hogy faktorsúly statisztikailag szignifikánsnak tekinthető.

Az iskolai végzettség (-,377) a negyedik faktor értelmezéséhez nem járul hozzá. Az elemzés során a 6 főkomponens a következő neveket kapta, melyek meghatározzák a fiatal gazdák környezeti fenntarthatósághoz való viszonyait:

1. *A háztartás közvetlen környezetvédelmi intézkedései faktor:* ebbe a faktorba azok a környezetvédelmi erőfeszítések kerültek, amelyeket a gazdák saját maguk képesek eldönteni, hogy megteszik-e a környezetük védelmében.

2. *A háztartás környezetvédelmi intézkedései a lehetőségekhez mérten faktorba azok a változók kerülnek, melyek a gazdák döntéseitől függetlenül valósulnak meg (szelektív szemégyűjtés és csatornázás megvalósulása a településen és külterületen).*
3. *Zöldítés a saját terület vonatkozásában faktor* esetében a zöldítés és a szántóföldi növénytermesztés pozitív értéket vesz fel, mely azt mutatja, hogy a zöldítés a szántóföld esetében kötelező elem, bizonyos mérethatár felett. A két érték pedig negatívan korrelál a saját terület nagyságával, mert a szántóföldi növénytermesztés kis területen is jellemző és a zöldítés a nagyobb gazdaságoknak okoz „feladatot” a többlettámogatás megszerzéséért.
4. *Ültetvény és állattenyésztés összefüggései faktor* tekintetében az ültetvény nem vonja maga után az állattenyésztéses gazdálkodást.
5. *A kertészeti kultúrával foglalkozó gazdaságok megfelelnek a környezeti fenntarthatóság kritériumának* az 5. faktor szerint.
6. Az utolsó a piaci igények kielégítése faktor szerint *a legtöbb gazdaság nem akar ökológiai gazdálkodással foglalkozni, ugyanakkor nem is felelnek meg a környezeti fenntarthatóságnak.* A piaci igények kielégítése, az eladhatóság az elsődleges szempont (37. táblázat).

37. táblázat: Rotált faktorsúly mátrix a a gazdálkodók környezeti fenntarthatóságára vonatkozóan

Rotated Component Matrix^a

	Component					
	1	2	3	4	5	6
q85.4 feleslegesen nem folytatom a vizet (pl. fogmosás közben) (Tesz-e valamit annak érdekében, hogy háztartása a lehető legkisebb mértékben szennyezze, terhelje a környezetet?)	,873	-,008	-,051	,105	,009	,062
q85.3 lekapcsolom a villanyt, ha nem tartózkodom a helyiségben (Tesz-e valamit annak érdekében, hogy háztartása a lehető legkisebb mértékben szennyezze, terhelje a környezetet?)	,861	,010	-,002	-,040	,058	-,007
q85.1 szelektíven gyűjtöm a szemetet (Tesz-e valamit annak érdekében, hogy háztartása a lehető legkisebb mértékben szennyezze, terhelje a környezetet?)	-,207	,777	-,014	,142	,075	,048
q85.5 nem öntöm ki a mosószeres vizet (Tesz-e valamit annak érdekében, hogy háztartása a lehető legkisebb mértékben szennyezze, terhelje a környezetet?)	,450	,666	,031	-,088	-,141	-,105
q85.2 energiatakarékos izzókat használok (Tesz-e valamit annak érdekében, hogy háztartása a lehető legkisebb mértékben szennyezze, terhelje a környezetet?)	,118	,499	,191	-,040	,097	,284
q23.1 Mekkora saját területen gazdálkodik	,015	-,210	-,715	-,099	,146	,058
q28Szántóföldi növénytermesztés	-,084	-,160	,711	-,242	-,045	-,150
q87Zöldítés hatása	,032	,128	,571	,030	,379	,179
q23.9 Mekkora bérelt területen gazdálkodik	-,147	,045	-,144	,710	-,235	-,109
q30Ütlevény	,272	-,152	,184	,681	-,063	,305
q31Állattenyésztés	-,140	-,222	,171	-,549	-,387	,087
q7 Legmagasabb iskolai végzettsége	,270	-,377	-,059	-,377	-,173	-,068
q29Kertészeti kultúra természetése	-,253	-,084	-,320	,038	,650	,072
q86Gazdaság Környezetvédelme	,184	,116	,180	-,128	,631	-,102
q20 A jövőben tervezi-e, az öko gazdálkodásra való átállást?	-,227	,014	-,019	,163	-,187	,755
q80.1 Hogy ítéli meg, hogy a gazdálkodása megfelelő-e a fenntarthatóságnak környezeti fenntarthatóság szempontjából?	,240	,149	-,106	-,119	,141	,649

Extraction Method: Principal Component Analysis.
 Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 6 iterations.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A fiatal gazda pályázattal kapcsolatos faktorelemzés

A faktorelemzés segítségével a fiatal gazda pályázathoz kapcsolódó kérdéseket is vizsgáltam azok körében, akiknek volt már tapasztalata a pályázatról. A feltett kérdésekre érdemben azok a fiatal gazdák tudtak válaszolni, akiknek már volt nyertes pályázatuk (54 fő). Az anti-image korrelációs mátrixban az átlóban lévő elemeket szintén figyelembe vettem. Azokat az eseteket, ahol a változó MSA (measure of sampling adequacy) értéke 0,5 alatti volt szintén kizártam az elemzésből, így a változók száma tovább csökkent.

A Barlett-teszt esetében a szignifikancia szint (Sig.) kisebb 0,05-nél, tehát a kiinduló változók alkamasak a faktorelemzésre, mivel van közöttük korreláció. Ebben az esetben a KMO értéke 0,734, mely nagyobb 0,5-nél, ezért a változók megfelelőek faktoranalízisre (38. táblázat).

38. táblázat: KMO és Barlett teszt a fiatal gazda pályázatot befolyásoló változókról

KMO and Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.		,734
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	127,839
	df	28
	Sig.	,000

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A varianciahányad-módszer segítségével határoztam meg a faktorok számát. Ebben az esetben annyi faktort hozunk létre, hogy elérjük a minimális összesített varianciaszintet. Eredetileg 8 változót vontam be az elemzésbe, melyek a variancia 100%-át állítják elő, azonban a kapott 3 faktor csak 69,447%-ot magyaráz. A Cumulative % oszlop a Kaiser-kritérium alapján 3 faktor összesített varianciáját mutatja (69,447%), melyről elmondható, hogy az 3 faktor értéke meghaladja a társadalomtudományokban minimum elvárt 60%-os értéket (39. táblázat).

39. táblázat: Teljes variancia táblázat a fiatal gazda pályázathoz tartozó változókról

Total Variance Explained

Component	Initial Eigenvalues			Extraction Sums of Squared Loadings			Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %	Total	% of Variance	Cumulative %
1	3,083	38,534	38,534	3,083	38,534	38,534	2,976	37,200	37,200
2	1,339	16,741	55,275	1,339	16,741	55,275	1,335	16,693	53,893
3	1,136	14,201	69,477	1,136	14,201	69,477	1,247	15,584	69,477
4	,742	9,270	78,746						
5	,628	7,847	86,594						
6	,516	6,456	93,050						
7	,379	4,743	97,792						
8	,177	2,208	100,000						

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

A faktorrotáció esetében a forgatási módszerek közül ebben az esetben is a Varimax-ot választottam. A faktorsúlyokat statisztikailag szignifikánsnak tudjuk, ha értéke eléri vagy meghaladja a 0,5-öt. Mindezek mellett azonban a mintaelemszámot is figyelembe kell, hogy vegyük az elemzésnél. A mintaelemszámom 54 volt, mivel ennyien tudtak válaszolni a fiatal gazda pályázattal kapcsolatban feltett kérdésekre. Az 50 körüli mintaelemszámnál a faktorsúly értéke 0,75 kell, hogy legyen, mely alapján már elmondható, hogy a faktorsúly statisztikailag szignifikánsnak tekinthető.

Az első faktorba a pályázati nehézségének értelmezése, az információk hiánya és az adminisztrációs nehézségek kerültek, melyek jellemzően felmerültek a pályázattal kapcsolatban. A második faktorba a pályázattal kapcsolatban felmerült egyéb nehézségek kerültek. A harmadik faktorban a „csinálna-e valamit másképp, ha most adná be a pályázatot” és a „milyen előnye származott a beadott pályázatból” kérdések kerültek, melyek negatívan korrelálnak egymással. Ebben az esetben a vállalt feltételek sok gazdaság esetében nem fognak teljesülni, de a pályázat nélkül nem tudtak volna fejlesztéseket véghezvinni ilyen rövid időn belül a gazdák. Az elemzés során a 3 faktor a következő neveket kapta, melyek meghatározzák a fiatal gazda pályázatokat (40. táblázat):

1. *A pályázathoz közvetlenül kapcsolódó nehézségek faktor;*
2. *Egyéb nehézségek faktor;*
3. *Pályázat beadásának átgondolása faktor.*

40. táblázat: Rotált faktorsúly mátrix a fiatal gazda pályázathoz kapcsolódó változókról

Rotated Component Matrix^a

	Component		
	1	2	3
q68.2 adminisztrációs nehézségek (Milyen nehézségeket okozott Ön számára a pályázati kiírás?)	,924	-,055	,065
q68.1 információk hiánya (Milyen nehézségeket okozott Ön számára a pályázati kiírás?)	,839	-,107	,176
q68.3 vállalhatatlan feltételek (Milyen nehézségeket okozott Ön számára a pályázati kiírás?)	,775	-,056	,065
q68.5 nehezen értelmezhető részek (Milyen nehézségeket okozott Ön számára a pályázati kiírás?)	,749	,259	,008
q68.6 egyéb (Milyen nehézségeket okozott Ön számára a pályázati kiírás?)	,334	-,768	,056
q67 Ki készítette a fiatal gazda pályázatot?	,361	,659	,059
q70 Csinálna-e valamit másképp, ha most adná be a pályázatot?	,080	,330	,782
q69 Milyen előnye származott az elnyert pályázatból?	-,099	,343	-,768

Extraction Method: Principal Component Analysis.
 Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.
 a. Rotation converged in 4 iterations.

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

4.3.2. Klaszteranalízis

Klaszterelemzés gazdaságok jövőjét befolyásoló faktorokkal

A klaszterelemzés akkor lehet sikeres, ha az egységek ugyan hasonlóan csoporttársaikhoz, azonban eltérnek a más csoportba tartozó elemektől. A klasztereljárások közül ebben az esetben a hierarchikus módszert alkalmaztam. A korábbiakban elmentett faktorokat (látens változókat) használtam fel a klaszterelemzéshez. A klaszterek értelmezését az átlagok összehasonlítása alapján végeztem el. Az eredmény az ellenőrzés után két elkülöníthető klasztert mutat. (Csak ebben az esetben lettek a csoporton belüli szórások kisebbek a teljes szóráshoz képest). Az első klaszterbe 114 gazda, a második klaszterbe 10 gazda került.

Az első klaszterre az átlag feletti gépeltatottság jellemző, mely mellett megjelenik a gazdasági fenntarthatóság kérdésköre. A második klaszter esetében a területnagyság az átlag feletti, de a gépeltatottság, a bérelt terület nagysága, az együttműködés és a gazdasági fenntarthatóság kérdése átlag alatti értéket mutatnak. A nagyobb csoport esetében tehát a gépeltatottság gazdasági fenntarthatóságot is feltételez. A kisebb elemszámú klaszter tekintetében viszont a területnagyság a meghatározó.

Az első klasztert *Gépeltatottság fontossága* klaszternek, a másodikat *Termőföld fontossága* klaszternek nevezem el (41. táblázat).

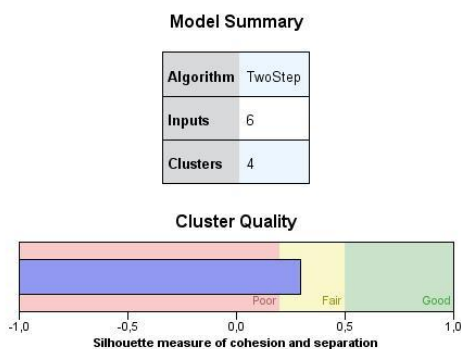
41. táblázat: A gazdaságok jövőjét befolyásoló klaszterek értelmezése az átlagok összehasonlítása alapján

Report						
Ward Method	gépállatosság	terület nagyság	bérelt terület nagyság	együtműködés	gazdasági fenntarthatóság	
1	Mean	,1387733	-,0495421	,0869095	,0690927	,1695074
	N	114	114	114	114	114
	Std. Deviation	,91489702	,99258067	,96053788	,98012113	,85222295
2	Mean	-1,5820158	,5647794	-,9907686	-,7876567	-1,9323844
	N	10	10	10	10	10
	Std. Deviation	,36388553	,95457882	,94664164	,92494597	,18657261
Total	Mean	0E-7	0E-7	0E-7	0E-7	0E-7
	N	124	124	124	124	124
	Std. Deviation	1,00000000	1,00000000	1,00000000	1,00000000	1,00000000

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Klaszterelemzés a környezeti fenntarthatóságra vonatkozóan

A környezet fenntarthatóságra vonatkozóan a kétlépcsős klaszterelemzést választottam, mert a hierarchikus módszerrel igen szórt eredményeket kaptam, a csoporton belüli szórások a teljes szóráshoz képest nagyobb értéket mutattak. Ennél az eljárási módszernél én adhattam meg a klaszterek számát. A korábbiakban elmentett faktorokat (látens változókat) használtam fel a klaszterelemzéshez (68. ábra).

68. ábra: A gazdaságok környezeti fenntarthatóságára vonatkozó klaszterelemzés

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

Az első klaszterbe 22 gazdaság, a másodikba 25, a harmadikba 32, a negyedikbe 37 gazdaság került. Az első klaszterben a háztartás környezetvédelme a lehetőségekhez mérten mutatja a legmagasabb értéket. A másodikban az ültetvény és az állattenyésztés szerepe a meghatározó. A harmadik klaszterben kiemelkedik a háztartás közvetlen környezetvédelme. A negyedik klaszterben pedig a piachoz alkalmazkodás és a saját terület/zöldítés mutatja a magasabb értékeket.

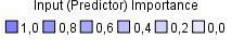
Ennek alapján az első csoportba azok kerülnek, akik számára ugyan fontos a környezetvédelem a háztartásra nézve, de ezt csak akkor tudják megtenni, ha a szükséges feltételek adottak hozzá (csatornahálózat megléte, szelektív hulladék gyűjtése).

A második csoportban az ültetvényes gazdálkodást folytatók és az állattenyésztéssel is foglalkozó gazdaságok kerülnek. Az integrált növényvédelmet folytató ültetvényes gazdaságok előtérbe helyezik a környezetvédelmet, erőfeszítéseket tesznek a környezet védelme érdekében. Az állattartó gazdaságok szerves trágyát tudnak kijuttatni, a talaj tápanyag-szolgáltató képességét növelik, de a szerves trágya tárolása sok esetben a mai napig nem megoldott. A harmadik klaszterbe azok a gazdák kerülnek, akik tudatos

környezetvédelmi erőfeszítéseket tesznek a környezet védelme érdekében a háztartásukban, melyek saját döntéseken, elhatározottságon múlnak. A negyedik klaszterben a piachoz alkalmazkodás és a saját terület/zöldítés került. Ezen gazdák csoportjára jellemző, hogy a piachoz alkalmazkodnak, a piaci igényeket kívánják kielégíteni, a zöldítés betartása számukra teher, de megteszik a többlettámogatásért (többségében nagyobb gazdaságokra, 10 ha felett kötelező) (42. táblázat).

42. táblázat: A gazdaságok környezeti fenntarthatóságát befolyásoló klaszterek értelmezése

Clusters

Input (Predictor) Importance

Cluster	4	3	2	1
Label				
Description				
Size	 31,9% (37)	 27,6% (32)	 21,6% (25)	 19,0% (22)
Inputs	Háztartás környezeti védelem lehetőségeihez mérten -0,03	Háztartás környezeti védelem lehetőségeihez mérten -0,15	Háztartás környezeti védelem lehetőségeihez mérten -0,98	Háztartás környezeti védelem lehetőségeihez mérten 1,38
	Háztartás közvetlen környezetvédelme -0,33	Háztartás közvetlen környezetvédelme 1,12	Háztartás közvetlen környezetvédelme -0,59	Háztartás közvetlen környezetvédelme -0,40
	Kertészeti kult. környezetvédelme -0,84	Kertészeti kult. környezetvédelme 0,20	Kertészeti kult. környezetvédelme 0,46	Kertészeti kult. környezetvédelme 0,59
	Ültetvény/állattenyésztés és -0,59	Ültetvény/állattenyésztés és -0,23	Ültetvény/állattenyésztés és 0,54	Ültetvény/állattenyésztés és 0,71
	Piachoz alkalmazkodás 0,26	Piachoz alkalmazkodás -0,73	Piachoz alkalmazkodás 0,43	Piachoz alkalmazkodás 0,13
	Saját területzöldítés 0,26	Saját területzöldítés -0,08	Saját területzöldítés -0,42	Saját területzöldítés 0,17

Forrás: saját kutatás alapján saját szerkesztés, 2017.

4.4 A kutatás hipotéziseinek ellenőrzése

Azt a kutatási hipotézisemet, hogy **a Homokhátság fiatal gazdái számára nem elsősorban a gazdaság méretbeli adottságai határozzák meg a környezeti és gazdasági fenntarthatóságot, igazoltnak ítélem meg.** A klaszterelemzés során megállapítottam, hogy a gazdaságok jövőbeli céljait, a gazdasági fenntarthatóságukat és fejlődésüket a gép- és eszközellátottság, valamint a kisebb elemszámú, termőföld ellátottság fontossága klaszter esetében a saját terület nagysága határozza meg. Azok a gazdák, akik kisebb területen gazdálkodnak, szintén gazdaságilag fenntarthatónak ítélik meg gazdaságukat, a jövőben fejlődni képesek. A gazdaságméret – a Homokhátságon kialakult speciális kertészettel foglalkozó, kisebb területen gazdálkodó gazdaságok okán – nem tűnt relevánsnak. A kertészeti növénytermesztéssel és állattenyésztéssel foglalkozó gazdák esetében volt jellemző annak tudatosulása, hogy a jelenlegi gazdálkodási mód környezeti szempontból nem fenntartható. A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó gazdák számára a zöldítés kötelező elem, alkalmazását a többlettámogatásokért illesztik be gazdálkodásukba.

Annak bebizonyítását, hogy **a Homokhátság térségében gazdálkodó fiatal gazdák rendelkeznek a generációk által örökített, gazdálkodói tudással, igazoltnak tekintem.** A vizsgálatba vont fiatal gazdák többsége (112 gazda) a már meglévő családi gazdaságot építik tovább, nem volt jellemző a megkérdezettek körében, hogy családi háttér és indíttatás nélkül kezdtek gazdaságindításba. Elmondható, hogy rendelkeznek megfelelő szakmai tapasztalattal, gyakorlattal és tudással, amelyek nélkülözhetetlenek a sikeres gazdálkodás megvalósításához.

Az a kutatási hipotézisem nem igazoldódott, amelyben azt feltételeztem, hogy a jövőbeni szempontokat, célokat, a gazdálkodás és a gazdaság jövőjét nagymértékben meghatározza az, hogy a válaszadó fiatal gazda miért kezdett el mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni. A gazdák közül csak egy fő ismerte azt el, hogy csak a fiatal gazdák induló támogatása jogcím miatt kezdett gazdasági tevékenységbe. Azok a gazdák, akik csak a fiatal gazda pályázat miatt kezdtek mezőgazdasági tevékenységbe véleményem szerint évek múlva felhagynak a gazdasági tevékenységgel. Ezen hipotézis vizsgálata további kutatást igényel a jövőben.

Cáfoltam azt a feltételezésemet, hogy azok a gazdák, akik csak pár éve és nem szülői, családi indíttatásból kezdek el mezőgazdasággal foglalkozni, azok nagyobb együttműködési hajlandóságot mutatnak, mint azok, akik esetében nem hiányzik a generációk által örökített tudás. Nem volt jellemző azon gazdákra sem a nagyobb együttműködési hajlandóság a vizsgált területen, akiket a természet iránti vonzalom és a mezőgazdaság iránti szeretet sarkalt erre a pályára.

Azon kutatási hipotézisem, hogy **a fiatal gazdák földhöz jutási lehetőségét jelentősen befolyásolja, korlátozza a földtörvény módosítása (2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról) elfogadottnak ítélem.** A megemelkedett termőföldárak következtében a fiatal, szerényebb tőkével rendelkező gazdák nem tudják bővíteni területüket, még akkor sem, ha rendelkezésükre állna bizonyos nagyságú terület. A földtörvény véleményük szerint a tőkeerősebb, gyakran idősebb gazdáknak kedvezett (43. táblázat).

43. táblázat: A kutatási hipotézisek összefoglaló ellenőrzése

Kutatási hipotézis	A hipotéziseket a kutatási eredményeimmel
(H1) A Homokhátság fiatal gazdái számára nem elsősorban a gazdaság méretbeli adottságai határozzák meg a környezeti és gazdasági fenntarthatóságot.	igazoltam
(H2) A Homokhátság térségében gazdálkodó fiatal gazdák rendelkeznek a generációk által örökített, gazdálkodói tudással.	igazoltam
(H3) A jövőbeni szempontokat, célokat, a gazdálkodás és a gazdaság jövőjét nagymértékben meghatározza az, hogy a válaszadó fiatal gazda miért kezdett el mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni. Azok a gazdák, akik csak a fiatal gazda pályázat miatt kezdtek mezőgazdasági tevékenységbe véleményem szerint évek múlva felhagynak a gazdasági tevékenységgel.	nem igazolódtott
(H4) Azok a gazdák, akik csak pár éve és nem szülői, családi indíttatásból kezdek el mezőgazdasággal foglalkozni, azok nagyobb együttműködési hajlandóságot mutatnak, mint azok, akik esetében nem hiányzik a generációk által örökített tudás.	cáfoltam
(H5) A fiatal gazdák földhöz jutási lehetőségét jelentősen befolyásolja, korlátozza a földtörvény módosítása (2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról). A fiatal gazdák földhöz jutási lehetőségei korlátozottabbá váltak.	igazoltam

Forrás: saját szerkesztés, 2018.

4.5. Új és újszerű tudományos eredmények

T1

Összefüggést mutattam ki a gazdasági fenntarthatóság kérdése és a saját gép- és eszközállomány ellátottsága között. A primer kutatás azt igazolta, hogy a megfelelő saját gép- és eszközállománnyal való ellátottság pozitív irányú kapcsolatot mutat a gazdasági fenntarthatóság (fejlődés) kérdéskörével.

T2

Kimutattam, hogy a környezetvédelmi szempontból érzékeny Homokhátságon elsősorban nem a szárazodást ítélik meg a legfontosabb problémának a megkérdezettek, hanem elsődlegesen a munkaerőhiány jelenti azt a kockázatot, ami a jövőbeli gazdálkodási irányukat vagy gazdaságukat befolyásolja. Nem jellemző annak tudatosulása a gazdák többségénél, hogy a jelenlegi gazdálkodási mód környezetileg nem fenntartható.

T3

Igazoltam, hogy a területalapú támogatás jogosultságához kapcsolódó zöldítés, az éghajlat és a környezet szempontjából előnyös mezőgazdasági tevékenységek folytatása nem belső indíttatású, hanem olyan gazdálkodási mód, amit a gazdák a támogatások elnyeréséért valósítanak meg.

T4

Tudományos módszerességgel, a keresztábra elemzéssel alátámasztottam, hogy a vizsgált térség, a homokháti fiatal gazdák között is érvényes az a korábbi tapasztalás, hogy alacsony az együttműködési hajlandóság. Mindez egyrészt nem segíti a gazdaságok eszközállományának jobb kapacitáskihasználást, másrészt növeli az egyéni gazdálkodói kockázatot.

T5

Igazoltam, hogy a fiatal gazda támogatások a gazdaságok fejlesztési ütemére pozitív hatással vannak, azonban jellemző, hogy azon gazdák, akik a pályázatokban 'túlvállalták magukat', a szankciók fizetése miatt a támogatás egy részét vissza kell fizetniük.

Mindez felhívja a figyelmet arra, hogy a nem kellően átgondolt, de nyertes pályázatok magas kockázattal járnak, nem biztosított a támogatási összeg megtérülése mind a pályázó(k), mind nemzetgazdasági szinten. Ez egyben a vidéki térségekben megnövelheti a tönkremenő gazdaságok számát, a jövedelem elvesztése tovább generálhatja az elvándorlást, a térség elöregedő népességének gyarapodását, a foglalkoztatottságot negatív irányba mozdíthatja és növekedhet a termelésből kieső mezőgazdasági földterület is.

T6

Az interjúk készítése során igazolódott, hogy az új földtörvény bevezetése (2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról) a termőföldárak emelkedését vonta maga után, a fiatal, tőkeszegényebb gazdák számára ez hátrányos, gazdaságukat ők nem, csak a tőkeerősebb gazdaságok képesek földvásárlással bővíteni.

T7

Klaszterelemzés segítségével kimutattam, hogy a gazdasági fenntarthatóság kérdéskörében a gazdák egyik csoportjánál a gépellátottság jelenti a gazdasági fenntarthatóságnak való megfelelést, míg a másik klaszter esetében a területnagyság az, ami meghatározza a gazdasági fenntarthatóság kérdéskörét.

5. KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A Homokhátságra jellemző szárazodás problémája már az 1960-as években megjelent, melyre jellemző, hogy háttérben gazdasági, természeti és társadalmi tényezők egyaránt állnak. Megfigyelhető a talajvízszint süllyedése, mely a csapadékhiánynak és a rossz mezőgazdasági gyakorlatnak egyaránt köszönhető. Gyakoriak a mezőgazdasági öntözés céljából, illegálisan létesített kutak, amelyek után a gazdák vízkivételi díjat nem fizetnek, ezért korlátlanul, pazarló módon történhet a vízfelhasználás.

A szárazodás hatásai az egyéni és közösségi szinten is jól észrevehetőek, térségi szinten kölcsönhatásban vannak egymással, melyek összeadódnak. A jelenség problémájának kezelése változtatást követel a mezőgazdasági gyakorlatban, a mezőgazdasággal foglalkozó emberek részétől, de az itt lakóktól is. Ezt szolgálja a Bács-Kiskun megyei Agrárkamara Homokháti célprogramja, amelynek középpontjában a térség népességmegtartó képességének és a homokhátsági lakosság életminőségének javítása áll.

A homoktalajokat ugyan könnyebb művelni, mint a kötöttebb talajokat, de csak rendszeres trágyázással és öntözéssel lehet termőre fordítani. A klímaváltozás következtében a Homokhátság vízkészletei veszélybe kerülnek. Az antropogén tényezők változtatásával a vízhiányt mérsékelni lehet, melynek eszköze az illegális és szakszerűtlen vízkivétel megszüntetése, a legális vízkivétel mennyiségének korlátozása.

A szárazodás jelensége azt vonja maga után, hogy az itt élők megélhetése is veszélybe kerül, és egyre kiszámíthatatlanabbá válik. A térség versenyképessége az országos átlag alatt van és amennyiben nem sikerül a szárazodás folyamatát megállítani, de legalább is lassítani, várhatóan tovább folytatódik a térség elnéptelenedése. Véleményem szerint az agrártársadalom előregedése még súlyosabb problémaként jelentkezik ebben a térségben, az országos és az EU-s átlagot is felülmúlva. Ha a felsorolt negatív folyamatok tovább folytatódnak, és ha nem történik társadalmi összefogás a problémák kezelésére, akkor a térség leszakadó, elmaradott belső perifériává alakul. Az elmúlt évtizedekben csökkent a mezőgazdasági termelés biztonsága, ami jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy a gazdaságok, egyéni gazdálkodók száma folyamatosan csökken. Jellemző az öregedés, a fiatalok elvándorlása, a perifériákon kialakult magas munkanélküliség, ugyanakkor a gazdálkodók a munkaerőhiány problémájáról számolnak be. A helyi társadalom környezettudatossága is gyengének mondható. A gazdálkodók számára kiemelten fontos kell, hogy legyen természeti erőforrásaik termőképességének megőrzése, fenntartása, ennek ellenére, ahogy azt a vizsgálatom is mutatja, nem helyezik előtérbe a termelés hosszú távú környezeti hatásait. Jelen századunkban minden gazdának, különösen a fiatalabb generációnak tisztában kellene lennie termelésük környezeti hatásaival és mindent meg kellene tenniük az erőforrások termelékenységének és környezeti biztonságának fenntartása érdekében. A megváltozó klíma egy új mezőgazdasági gyakorlatot követel, amit a térség fiatal gazdáinak figyelembe kell venniük.

A fenti gondolatokból kiindulva és a problémára alapozva választottam kutatási területem lehatárolásának a Homokhátságot és a területén gazdálkodó fiatal gazdákat, akik vélhetően teljesen új szemléletben, a rendszerváltás előtt megtapasztalt mezőgazdasági gyakorlathoz képest másképpen, más szemléletben gazdálkodnak. A szárazodás problémájának mérséklésében olyan gazdálkodók segíthetnek, akik megfelelő elméleti és gyakorlati tapasztalatokkal rendelkeznek, a szárazodás problémáját figyelembe véve, felismerik annak negatív hatásait, és korlátozott, nem pazarló vízfelhasználással gazdálkodnak, a speciális problémákat figyelembe véve tudatos termelési szerkezetet alakítanak ki.

A KSH és az AGRYA 2012-ben végzett közös kutatásában 501 fiatal gazda gazdálkodásának nehezítő tényezőit vizsgálta. A válaszok szerint a legjelentősebb gazdálkodást gátló tényező a

földhöz jutás nehézsége volt, és csak az ötödik helyen szerepelt az időjárás szélsőségek hatása. Érdekes volt számomra, hogy ebben a vizsgálatban a munkaerőhiány problémája nem szerepelt a felsorolt gazdálkodást gátló, nehezítő tényezők között. A KSH szakmai támogatásával megvalósult AGRYA és az AgroStratégia 2014-2015-ben végzett közös kutatása is mely, a kertészetben rejlő foglalkoztatási lehetőségeket, az érintettek motivációt, nyitottságát az innovációra és fejlesztésekre, az együttműködési hajlandóság hiányára vonatkozó kérdéseket vizsgálta a kertészettel foglalkozó fiatal gazdák körében.

A Homokhátságon gazdálkodó megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelőkre jellemző, hogy mind a teljes, mind pedig a kiegészítő jövedelemszerzésben a mezőgazdaság meghatározó szerepet tölt be számukra a mai napig. A megkérdezettek általánosságban jellemző, hogy van mezőgazdasági végzettségük és elenyésző azon gazdák száma, akik csak gyakorlati tapasztalatokra támaszkodnak a mezőgazdasági termelés során. A Homokhátságon gazdálkodó, a mintában szereplő fiatal gazdák nagyobb arányban rendelkeznek felsőfokú mezőgazdasági végzettséggel az országos adatokhoz viszonyítva. Az országos adatok azonban azt mutatják, hogy a fiatal mezőgazdasági termelők magasabb mezőgazdasági végzettséggel rendelkeznek, mint az idősebb generáció.

A vizsgált terület fiatal gazdáinak a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos motivációja közül kiemelendő, hogy legtöbbször a mezőgazdaság iránti szeretet, elkötelezettség és érdeklődés sarkalta arra, hogy mezőgazdasági tevékenységgel kezdjenek el foglalkozni. Az ő esetükben a család szerepe nagymértékben befolyásolta őket abban, hogy mezőgazdasággal foglalkozzanak, hiszen megszerettették, megkedveltették velük ezt a gazdálkodási formát, bevonták őket a gazdálkodásba. 26 fő számára volt egyfajta adott lehetőség a mezőgazdaság és a gazdaság átvétele, melyet azzal magyaráztak, hogy ebbe születtek bele, ebben nőttek fel és ehhez értenek. Fontos volt számukra a családi gazdaság átvétele, a mezőgazdasági tevékenység generációkon való továbbvitele. Általában nem volt jellemző a kényszerből történő gazdálkodás, továbbá a megkérdezettek közel 10%-ának egyáltalán nem volt a mezőgazdasághoz kötődése, ennek ellenére kezdtek el mezőgazdasággal foglalkozni. Az interjúk is azt igazolták, hogy a szülői hatás nagymértékben befolyásolhatja a fiatalokat, hogy mezőgazdasággal foglalkozzanak vagy éppen más adjon számukra megélhetést. Összességében a megkérdezett fiatal gazdák körében a gyakorlati tapasztalat mellett a mezőgazdasági jellegű iskolai végzettség sem hiányzik a sikeres gazdálkodáshoz.

Érdekes eredmény volt, hogy a ma eléggé népszerű ökológiai gazdálkodásra való áttéréstől általában a legtöbben óvakodnak. A gyümölcsstermesztő gazdák ezt azzal indokolták, hogy a termesztésbe vont fajtáik nem vonhatók ökotermesztésbe. A növényvédelmi kezelések számát még az integrált gyümölcsstermesztésben is kifejezetten soknak tartják, de a fajtaváltást nem engedhetik meg maguknak, mivel ez a gazdaság jövőjét veszélyezteti. Az ökológiai gazdálkodás élők munkája igénye nagyobb, mint a konvencionális gazdálkodásnak, ezért az erre való áttérés ebből a szempontból is átgondolást igényel.

A homokháti gazdák többsége rendelkezik saját földterülettel, de jellemzően a legtöbben kisebb területen (átlagosan 13,37 ha) gazdálkodnak. A térségre jellemző, hogy az országos átlagnál magasabb a növényhási és szabadföldi kertészeti kultúrákkal foglalkozó gazdaságok száma. A földbérlet nem jellemző körökben, 67%-uknak egyáltalán nincs bérelt területe. A megkérdezett gazdák kétharmada került közvetlen kapcsolatba eddig az új földtörvénnyel, 2014. májusa óta már vásároltak termőföldet, ami arra utal, hogy a bejegyzett jogszabályi változtatás elősegítette a gazdálkodni akaró, fiatal termelők földhöz jutását. Ugyanakkor a megkérdezettek ezt úgy élik meg, hogy a földtörvény kedvezőtlenül befolyásolta a fiatal termelők földhöz jutási lehetőségét. A megemelkedett termőföldárak következtében - amely a rossz termőképességű homok-talajokra is igaz - a kisebb tőkeösszegű gazdák továbbra sem jutnak termőföldhöz, nem tudják gazdaságuk méretét tovább növelni. További nehézséget

jelent számukra, hogy a környezetben már nincs eladó termőföld, melyre jellemző, hogy a tőkeerősebb gazdák már felvásárolták, így kisebb területeket sem tudnak már bérbbe venni vagy vásárolni. A megkérdezett fiatal gazdák véleménye szerint az elkövetkezendő EU-s költségvetési ciklus szabályozása és támogatási rendszere nagyban befolyásolhatja a termőföld kínálatának alakulását. A támogatások csökkentése reményeik szerint a kínálat növekedését, a termőföldpiac élénkülését vonhatja maga után. Azok a gazdák, akik a jelenlegi támogatás fejében „gazdálkodnak” ismételten áruba bocsáthatják földjeiket. A másik lehetőségük arra, hogy növeljék saját földterületüket az idősebb generáció termőföld eladásából vagy örökségből történő földgyarapodásból várható.

Az ültetvényes gazdálkodás a térségben korábban is jellemző volt. A szőlőtermesztők körében fajváltásra volt szükség, melyet értékesítési gondokkal, a homoki szőlő és bor kedvezőtlen megítélésével magyaráztak. A szőlőültetvények egy részét kivágták és helyette bodzatermesztéssel vagy spárgatermesztéssel kezdtek el foglalkozni a jobb értékesítési lehetőségek reményében. Az állattartás tekintetében a szarvasmarha-tenyésztés és a juhtenyésztés jelentősebb a környéken, a sertéstartás egyre jobban visszaszorul. Azok a gazdák, akik nem foglalkoznak állattenyésztéssel többnyire azzal magyarázták, hogy a növénytermesztésben jelentkező munkaerőhiány miatt a gazda és a családja végzi a munkálatok jelentős részét és állattenyésztésben végzendő munkákra már nem jutna idejük, illetve az állattenyésztésben jellemző a társadalmilag nem elfogadott órák.

A térségben a gazdák az önfoglalkoztatás mellett foglalkoztatóként is megjelennek, bár jellemzően csak idejegyjellegű munkaerőt foglalkoztatnak. Fontos kiemelni, hogy jellemzően nem a környékbeliek vállalnak náluk munkát. A vizsgált térség 117 településén az Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer (TeIR) adatai alapján 2015. január 1-jén 22480 fő volt regisztrált munkanélküli²², ami az országban regisztrált munkanélküliek (337478 fő; 3155 település) 6,66%-át jelentette. A munkaerőhiány problémája évről évre súlyosbodó és észrevehető mértéket ölt, mely főként a kertészeti termeléssel, az állattenyésztéssel foglalkozó, nagyobb munkaerőt igénybe vevő gazdaságokat sújtja. Egyes esetekben olyan fejlesztési irányba mozdíthatja el a gazdaságokat, ami a robotizáció irányába mutat, ezáltal kevesebb lesz a gazdaságok élőmunka igénye, de magasabb szakképesítést és együttműködést is igényel a gazdák részéről. A gazdák jövőbeli kilátásaira, a termesztésbe vonható fajok választására a robotizáció megjelenése véleményem szerint nagymértékben hatással lehet.

A gépellátottság tekintetében elmondható, hogy elöregedő gépparkkal rendelkeznek a megkérdezettek. A legtöbb gazdaságban szükséges lenne a fejlesztés, a régi gépek cseréje, amelyekhez vagy örökségként, vagy használt gépvásárlás során jutottak hozzá. Legtöbben saját forrásból vagy saját forrás és pályázat igénybevételeivel cserélnének gép- és eszközparkot, a hitel igénybevétele nem túl népszerű körökben. Mindez tükrözi a mezőgazdaságban rejlő jövőbeli bizonytalanságot is (piaci értékesítési nehézségek, munkaerő hiánya, a családi gazdaságok tovább élése stb.).

A felesleges gépkapacitás bér munka szolgáltatással történő kiejánlása nem jellemző. Külső gépi munka szolgáltatást legtöbben csak betakarításra szoktak igénybe venni, minden más egyéb munkát saját eszközökkel próbálnak megoldani, még úgy is, hogy technológiai értelemben eltérnek az optimálisnak tekinthető munkavégzéstől. Mindez hozamkieséshez,

²² **Regisztrált munkanélküli** az a személy, aki a munkaviszony létesítéséhez szükséges feltételekkel rendelkezik, és oktatási intézmény nappali tagozatán nem folytat tanulmányokat, és öregségi nyugdíjra nem jogosult, valamint rehabilitációs járadékban nem részesül, és az alkalmi foglalkoztatásnak minősülő munkaviszony kivételével munkaviszonyban nem áll és egyéb kereső tevékenységet sem folytat, és elhelyezkedése érdekében az illetékes kirendeltséggel együttműködik, és akit az illetékes kirendeltség álláskeresőként nyilvántart (TeIR).

esetleg többletköltségekhez vezet, végső soron a gazdálkodás jövedelmezőségi helyzetét befolyásolja negatívan. Azon gazdák, akik gépfejlesztésben (9 fő, gabona-betakarító gép) gondolkodnak, elsősorban saját, termelési kockázatukat kívánják csökkenteni. Esetenként előfordul a munkagépek 'kölcsonadása', ugyanakkor a személyes beszélgetések során kiderült, hogy ezt legtöbbször már nem szívesen teszik. A fiatal gazdák személyes rossz tapasztalatai nem a rendszerváltozás előtti időszakra vezethetőek vissza. Elsősorban a bizalom elvesztése az, ami szerepet játszik ebben. Nem szívesen vagy egyáltalán nem adják kölcsön munkagépeiket, és a válaszadók több mint fele (54,1%) nem is vásárolna közösen munkagépeket a gazdatársukkal. Nem mutatkozott szignifikáns összefüggés a gépkörök ismertsége és az együttműködési hajlandóság között. A homokhátsági fiatal gazdákra az együttműködési hajlandóság hiánya a jellemző.

A megtermelt termékeket és tenyésztett állatokat legtöbbször felvásárlóknak, kereskedőknek értékesítik. A kertészeti termesztéssel, a fóliasátras és üvegházi növénytermesztéssel foglalkozó gazdák többnyire a budapesti nagybani piacon értékesítik termékeiket. A BÉSZ és a TÉSZ felé történő értékesítés nem népszerű körökben, mint ahogy feldolgozással is csak kevesen foglalkoznak. A feldolgozás jövőbeni lehetőségének elvetését szintén a munkaerőhiánnyal és a piaci nehézségekkel magyarázták. Az egyesületen keresztül történő értékesítés sem jellemző a megkérdezettek körében, holott a helyi kezdeményezésként ismertté vált Kecskeméti Szatyor Közösség véleményem szerint példamutató jellegű lehetne, nem csak az öko-gazdálkodással foglalkozók körében. Az ilyen típusú értékesítési formák a rövid ellátási láncokkal (REL) együtt a helyi értékesítést elősegítve szolgálhatják a lokalizációt.

Az Európai Unió is célul tűzte ki a fiatal gazdák támogatását, ezzel gyorsítva, ösztönözve a generációváltást. Jellemző volt, hogy a fiatal gazda pályázatot beadó gazdák a sikeres támogatás reményében inkább többet vállaltak az üzleti tervben és később szankciót fizetnek, minthogy elessenek a támogatási összegtől.

A területalapú támogatást úgy ítélték meg a megkérdezettek, hogy az nagymértékben hozzájárul a gazdálkodás eredményességéhez, adott esetben veszteséget kompenzálhat. A környezetileg érzékeny területeken kifejezetten nagymértékben segíthet egy-egy rosszabb év átvészeléséhez. A támogatások mértékében várhatóan bekövetkező csökkenés – véleményem szerint – negatívan fog hatni a gazdálkodási hajlandóságra, kevesebb fiatal fogja élethivatásának választani a mezőgazdaságot, tovább csökkentheti a fiatal mezőgazdasági termelők számát a környezetileg érzékeny Homokhátságon.

A tanyafejlesztési pályázatok kevésbé voltak népszerűek a homokhátsági térség megkérdezett gazdálkodói számára, annak is köszönhetően, hogy mintában szereplő 124 gazda közül 84 főnek van ugyan a tulajdonában tanya, de életvitelszerűen csak 51 fő él ott. A tanyával rendelkezők száma véleményem szerint elég magas a gazdák körében, ezért ők hozzájárulhatnak a Homokhátságon fennmaradt tanyák megmentéséhez, fennmaradásához. A teljesség kedvéért kívánom megjegyezni, hogy a fiatal gazda pályázat kiírásában többletpontot kapott az, aki életvitelszerűen tanyán él.

A környezeti fenntarthatóság kérdésköre különösen a kiemelt vízfelhasználású kertészeti növénytermesztéssel és az állattenyésztéssel foglalkozó gazdák számára fontos. Az üvegházban és a fóliasátrakban felhasznált víz mennyisége a homokháti gazdák elmondása szerint jelentős, és a kijuttatott víz mennyisége és nem a minősége az elsődleges a gazdák számára. A Homokhátság területén jellemző a be nem jelentett kutakból történő vízkivétel és mezőgazdasági célú vízfelhasználás. A megkérdezett gazdák is érzik, részben már tudatosult bennük, hogy a jelenlegi gazdálkodási mód továbbra nem fenntartható. Véleményük szerint nem pénzügyi ösztönzők kellenének a környezetvédelmi célok eléréséhez. Összességében

elmondható, hogy a megkérdezettek majdnem negyede (22,6%) gondolja úgy, hogy gazdasága a jelenlegi gazdálkodási mód mellett nem fenntartható, ugyanakkor a gazdasági fenntarthatóság, fejlődés szempontjainak a gazdaságok több mint 90%-a felel meg.

A megújuló energiaforrások használatára hajlandóság mutatkozott a megkérdezettek körében (26,6%), de forráshiány miatt a beruházásra a legtöbb gazda nem képes. A támogatások ez irányú kiszélesítése lehetőséget adhatna a gazdáknak, hogy megújuló energiaforrásokat használjanak.

A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó gazdák részére kötelezően végrehajtandó zöldítést (KAP) ugyan jó kezdeményezésnek tartják a termelők, de elsősorban a pénzügyi ösztönző az, ami a gazdákra hat. A megkérdezett gazdák többségénél (91%) nem volt érzékelhető érdemi szemléletváltás, környezettudatos gazdálkodás, a precíziós gazdálkodás fontosságát egy fő sem említette. A zöldítés tekintetében pedig hatásvizsgálatot kellene végezni, mert jelenlegi hatásairól keveset tudunk. (Ebben az is szerepet játszhat, hogy a kisebb gazdaságokra és a nem szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó, gyepterülettel nem rendelkező gazdákra a zöldítés nem kötelező.)

A homokhátsági fiatal gazdák véleménye szerint a fiatalok mezőgazdaság utáni érdeklődése érezhetően csökken, nem népszerű, az ő szavukkal élve „nem trendi” a fiatalok körében. Mindez visszavezethető többek között arra, hogy az idősebb generáció, maguk a szülők sem akarják, hogy mezőgazdasággal foglalkozzon a gyermekük, inkább arra ösztönzik őket, hogy más téren tanuljanak, helyezkedjenek el. Ez részben köszönhető annak is, hogy a mezőgazdaság rengeteg bizonytalan tényezőt hordoz magában (értékesítési nehézségek, környezeti hatások stb.). ROMÁNY (1998) írásában is találtam erre egy korábbi utalást, miszerint már a hatvanas években a kétkezi munkával foglalkozó asszonyok és idősebbek ösztönözték az unokáikat vagy gyerekeiket a továbbtanulásra, hogy ne paraszt, hanem tanult ember legyen belőlük.

A megkérdezett gazdák véleménye szerint az idősebb generáció egy része nem akarja, míg másik része nem tudja kinek átadni a gazdaságát. Az idősebb gazda számára a nyugdíj mellett biztos jövedelmet jelent a mezőgazdaság, de a mezőgazdaság iránti elkötelezettség és ragaszkodás is állhat amögött, hogy az idősebb generáció nem akar felhagyni a mezőgazdasággal. Véleményem szerint a jövőben további kutatást igényelne az idősebb gazdák megkérdezése ezen kérdés vonatkozásában.

A gazdák jelenleg érezhető legnagyobb problémája a munkaerő hiánya, mind a képzett, mind pedig a napszámosi munkaerő vonatkozásában, ezért amit lehet, és ahol lehet, gépesítéssel kell megoldaniuk. A gépesítés és a robotizáció költsége a nagyobb gazdaságok számára is megterhelő, amelyekre a támogatások és adott esetben a kedvező hitellehetőségek - melyek ugyan nem voltak népszerűek a vizsgálatba bevont gazdák körében - nyújthatnak megoldást. A munkaerőhiány problémájának megoldatlansága további gazdaságok felszámolódását, megszűnését eredményezheti, ezért főként a nagy kézimunka-igényű gazdaságokban - kertészetekben, állattenyésztő gazdaságokban - sürgető a probléma megoldása. Az alapanyag termelés mellett a feldolgozás, ezáltal a többletérték teremtése továbbra is korlátozott maradhat a meglévő és egyre fokozódó munkaerőhiány következtében.

A korlátlan mértékű, pazarló vízfelhasználás ellen környezettudatos gondolkodás tanításával, víztakarékos technológiák bevezetésével és megismertetésével lehetne védekezni, a gazdák számára előadásokat, kutatási eredményeket kellene bemutatni, amelyek felhívják a figyelmet a szárazodás problémájára és annak rájuk is negatív hatással bíró, hosszútávú következményeire. A hátságra jellemző illegálisan fűrt kutak megadóztatása véleményem szerint nem ad megoldást a súlyosbodó és egyre inkább érzékelhető problémára.

A géphasználati együttműködések eredményesebbek lehetnek, ha tisztázott jogi keretek közé fektetik le a szabályokat, mint például ki és milyen arányban viselje a meghibásodásból eredő költségeket, károkat. Véleményem szerint azonban a tisztázott jogi keretek közé fektetés is a bizalom hiányára és annak elvesztésére hívja fel a figyelmet.

A fiatal gazdák termőföldre jutásának segítése kiemelt feladat kell, hogy legyen, mert a megemelkedett termőföldárak következtében a kisebb tőkével rendelkező gazdák nem tudják területeiket bővíteni.

A fiatal gazdák számára a fiatal gazda pályázatok magasabb támogatási összeggel, szigorúbb ellenőrzések mellett, azok számára nyújtsanak segítséget, akik már meglévő gyakorlati tapasztalattal rendelkeznek. A támogatási összeg növelése segíthet a termőföld vásárlásában, a gép- és eszközállomány növelésében, fejlesztésében, amely a gazdaságok gazdasági fenntarthatóságában (fejlődésében) kiemelten fontos és meghatározó tényező.

A homokháti kertészeti növénytermesztéssel foglalkozó gazdaságok jövőjét, ahol nagy az élőkommunka felhasználásának igénye, kétesnek látom, ami azt vonhatja maga után, hogy az egyéni gazdaságok száma tovább csökken. A kézi munkaerőt ott ahol lehet és képesek rá robotizációval fogják kiváltani, de ezek alkalmazásához elengedhetetlen a megfelelő szakmai és gyakorlati tapasztalattal rendelkező gazdák megléte, akik fogékonyak az újításra, az innovációra.

Az AGRYA 2018-ban megjelent „*Nemzeti minimum az agrár-nemzedékváltásért*” című munkájában megfogalmazott javaslatai között szerepel az ágazat presztízsének helyreállítását célzó kommunikációs és pályáorientációs programok megvalósítása, mellyel teljes mértékben egyet értek. Agrár-felsőoktatásban dolgozóként tapasztalatom szerint a fiatalok körében részben azért nem divatos a mezőgazdaság, mert annak rossz a társadalmi megítélése.

Azzal a javaslattal azonban szintén tapasztalatból nem értek egyet, hogy a duális képzés szélesebb körű alkalmazásával több lehetőség lenne kiválasztani a jövő munkavállalóit. Véleményem szerint ez csak akkor fog megvalósulni, ha a mezőgazdaság társadalmi megítélése javulni fog. Az agrárfelsőoktatásban lévő hallgatók száma az utóbbi években csökkenő tendenciát mutat és jellemző, hogy a felvételt nyert hallgatók a családi gazdaságban dolgoznak, azt készülnek átvenni, duális képzésben ebből kifolyólag jellemzően nem fognak részt venni.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Doktori értekezésem elkészítése során fő célom volt a Duna-Tisza közti Homokhátság fiatal gazdáinak felmérése azt feltételezve, hogy az itt gazdálkodóknak olyan sajátos, speciális problémákkal kell megküzdeniük, mint a szárazodás. Az EU-ban a mezőgazdasági termelők egyharmada 65 év feletti, míg a 35 év alatti gazdálkodók aránya csupán 6%, mely azt mutatja, hogy nem zajlik megfelelő ütemben a generációváltás, öregszik a gazdatársadalom. A probléma súlyosságát jelzi, hogy Magyarországon a 2000-es években felmért adatok szerint a 35 évnél fiatalabb mezőgazdasági dolgozók arányát még 20% körülire becsülték, addig az aktuális adatok szerint az EU-hoz hasonlóan, szintén alacsony, 6,1% a 35 év alatti gazdák aránya. Az AGRYA egyesületnél pedig már a 40 évnél nem idősebb gazdákat tekintik fiatal gazdáknak.

Témaválasztásomat személyes indíttatás is vezérelte, mivel mezőgazdasággal foglalkozó családban nőttem fel és a családi hagyományokat folytatva jómagam is fiatal gazda vagyok.

A téma elméleti megalapozása után a vizsgált terület fiatal gazdáit személyesen kerestem fel, a mintavételi eljárás módszere a hólabdamódszer volt. A mintát úgy választottam ki, hogy olyan, 40 évesnél nem idősebb termelők is kerüljenek bele, akik nem részesültek fiatal gazda támogatásban a pályázatot nyert gazdák mellett. Összesen 124 gazda válaszolt a kérdőívemben feltett és az interjúk által felmért, vizsgált kérdésekre.

Eredményeim azt mutatják, hogy a Homokhátságon néhány kivételtől eltekintve elsősorban nem a szárazodás jelenségét ítélik meg a legfontosabb problémának a vizsgálatba vont fiatal gazdák, hanem a munkaerőhiány befolyásolhatja a jövőbeli gazdálkodási irányukat vagy gazdaságukat. Az ökogazdálkodás - amely a fenntarthatóság egyik záloga is lehetne - és az arra való áttérés nem népszerű körökben, melyet sok esetben a piaci, értékesítési nehézségekkel és szintén a munkaerőhiány problémájával magyaráztak.

A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó, és bizonyos területnagysággal rendelkező gazdák számára a területalapú támogatásokért kötelezően előírt környezetvédelmi törekvés, a zöldítés véleményük szerint a gondolkodásmódot nem változtatja meg, csupán a többlettámogatások eléréséért teszik a gazdák. Azok a gazdálkodók, aki számára kötelező, csak részben látják ennek pozitív hatásait, ezért véleményük szerint hatásvizsgálatot kellene erre vonatkozóan végezni.

Klaszterelemzés segítségével összefüggést mutattam ki a gazdasági fenntarthatóság kérdése és a saját gép- és eszközállomány ellátottsága között. A megfelelő saját gép- és eszközállománnyal való ellátottság pozitív irányú kapcsolatot mutat a gazdasági fenntarthatóság (fejlődés) kérdéskörével. Erre az ad magyarázatot, hogy a térségben jelentkező és a gazdák szerint évről évre egyre jobban érezhető munkaerőhiány problémáját – legyen az szakképzett és idényjellegű munkaerő – sok esetben és ahol van rá lehetőség csak gépesítéssel lehet megoldani. A gazdasági fenntarthatóság kérdéskörében a második, kisebb klaszter esetében a területnagyság az, ami meghatározó.

A homokháti fiatal gazdákra az alacsony együttműködési hajlandóság jellemző, melyek elsősorban a már megszerzett rossz tapasztalatokra vezethetők vissza. A keresztábra elemzés során megállapítottam, hogy a gépkörök ismertsége, illetve az ismertségük hiánya sem befolyásolja az együttműködési hajlandóságot a megkérdezettek esetében.

Azok gazdák, akik a fiatal gazdák induló támogatása pályázaton nyertek sok esetben szankciók fizetésére kötelezettek a pályázatban „túlvállaltak” miatt. A „túlvállalást” annak fejében tették, hogy pályázatuk biztosan sikeres legyen és sok esetben már előre tudták, hogy a feltételeknek nem fognak tudni megfelelni, így szankciót fognak fizetni. A keresztábra elemzés azt mutatta, hogy a felsőfokú végzettségű gazdákra sem jellemző, hogy saját

maguknak írták a pályázatot. Azok a vizsgálatba vont gazdák, akik eddig nem pályáztak a vállalhatatlan feltételeket és a kizáró okokat jelölték meg lehetséges válaszként. 2018. január elején látott napvilágot az a hír, mely szerint enyhítette a Miniszterelnökség azokat a szankciókat, amelyek a fiatal mezőgazdasági termelőket sújtották, ha határidőre nem teljesítették a támogatásban vállalt feltételeket. A jogszabályi módosításokat azzal indokolták, hogy a rendeletek szövegezése több esetben félreérthetőnek bizonyult. Ennek az lett a következménye, hogy a közelmúltban sok fiatal gazdálkodónak azzal kellett szembesülnie, hogy a teljes támogatási összeget vagy annak jelentős részét vissza kellene fizetnie, ha nem érte el a pályázatban vállaltakat. A bizonyos feltételek teljesülésénél így a szankció mértéke a korábbi 100 százalékról 10 százalékra csökkenhet.

A válaszadók úgy gondolják, hogy a pályázati összeg megemlése és a tényleges mezőgazdasági tevékenységhez kötés eredményesebbé és sikeresebbé teheti a fiatal gazdák támogatását. Az elnyert tanyafejlesztési pályázatok kisebb összeget jelentenek, melyekkel főként használt gép- és eszközbeszerzést, vetőmagok, tenyészállatok vásárlását és megújuló energiaforrások használatát tudták megvalósítani a nyertesek.

A megkérdezettek véleménye szerint az új földtörvény bevezetése (2013. évi CXXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról) a termőföldárak emelkedését vonta maga után, mely negatívan befolyásolja földvásárlási lehetőségeiket. A gazdák elmondása szerint az idősebb, tőkeerősebb gazdák képesek birtokaikat bővíteni és sok esetben presztízs kérdést is jelent egy-egy terület „megszerzése” számukra.

A területalapú támogatások szükségességét fontosnak tartják ugyan – főként a területi sajátosságokból eredő negatív környezeti hatások miatt -, de az esetleges megszűnésétől vagy csökkenésétől a termőföldárak mérséklődését, a földpiac élénkülését várják, mely számukra is lehetőséget adhat arra, hogy bővíthessék területeiket. Meglátásuk szerint a támogatások megszűnése vagy csökkenése következtében a támogatás fejében gazdálkodók értékesíthetik földterületeiket. Azzal a kijelentéssel azonban nem értettek egyet, hogy mindig veszteséget kompenzál a támogatás, mert ha ez így lenne, akkor felhagynának a mezőgazdasági tevékenységgel.

Összességében a vizsgálatba vont homokháti fiatal gazdákról elmondható, hogy nem szeretnék felhagyni a mezőgazdasági tevékenységgel, melyben nagy szerepe van a generációk által örökített tudásnak, a már mögöttük lévő családi gazdaságnak, a hagyományok fontosságának. A kisebb területtel rendelkező gazdaságok is úgy gondolják, hogy gazdaságuk megfelel a gazdasági fenntarthatóságnak, a jövőben fejlődni tudnak, de a környezeti fenntarthatóságnak már több gazdaság nem tartja magát megfelelőnek. Részben tudatosult a gazdáknak, hogy a jelenlegi gazdálkodási mód nem fenntartható, de a környezetvédelmi törekvéseknek sok esetben nem tudnak megfelelni. Azok a gazdák, akik növényházi kertészeti kultúrák termesztésével, illetve állattenyésztéssel foglalkoznak a vízkivétel mennyiségét aggasztónak tartják a jövőre vonatkozóan. Véleményem szerint azonban nem az illegálisan fúrt kutak bejelentése, majd megadóztatása hozhat megoldást a pazarló vízfelhasználás megszüntetésére, hanem a víztakarékos technológiák megismertetése, támogatása és a gondolkodásmód megváltoztatása együttesen járulhat hozzá a szárazodás problémájának mérsékléséhez.

A jövőben kérdéses, hogy a nagy kézimunka igényű kertészeti növénytermesztéssel foglalkozó gazdaságokban hogyan tudják megoldani a munkaerőhiány problémáját. Nem jellemző, hogy a gazdaságok környékbeli munkaerőt tudnak alkalmazni. Több gazdaságban a robotizáció irányába mozdulhat el a gazdaságban jelentkező munkaerőhiány megoldásának kérdése, melynek alkalmazásához jól képzett, megfelelő tudással rendelkező fiatal gazdákra

van szükség, akik fogékonyak az innovációra, a megújulásra. A robotizáció elterjedéséhez azonban nélkülözhetetlenek a gazdákat segítő pénzügyi támogatások, az idegen tőke megléte.

SUMMARY

The main purpose of my doctoral dissertation was to assess young farmers of the Sand Dunes in the Danube-Tisza region, assuming that farmers here have to deal with particular, special problems such as aridification. Within the EU, one third of the farmers are over the age of 65, while farmers under 35 represent only 6%, suggesting that the generation is not changing at an appropriate pace and the agricultural society is aging. The severity of the problem is indicated by the fact that while according to data surveyed in 2000 the proportion of agricultural workers in Hungary under 35 years was estimated to be around 20%, according to current data, representative also of the EU, the ratio of farmers under the age of 35 sank below 6.1%.

My choice of topic was also driven by personal motivation as I grew up in a family of agricultural background and pursuing family traditions I am also a young farmer.

After establishing theoretical foundation of the topic, I visited the young farmers in the examined area personally using the snowball method of sampling. The sample was chosen to also include those under 40 producers who did not receive young farmer's support next to the farmers who did receive such subsidies. A total of 124 farmers responded to the questions posed in the interviews.

My results show that, apart from a few exceptions, young farmers found that the most important problem was not aridification, but labor shortages that can affect future management of their enterprise. Organic farming - which could be one of the keys to sustainable management - was not a very popular option, which in many cases has been explained by market conditions, sales difficulties and also by the problem of labor shortage.

For those farmers dealing in arable crops and with a certain plot size, the environmental requirement of greening in order to gain access to subsidies, does not actually change their way of thinking but farmers only partake in it to get additional funding. Those farmers for whom greening is compulsory only see its benefits partially, so they recommend that an impact assessment be carried out in this regard.

By means of cluster analysis, I have demonstrated a connection between the issue of economic sustainability and the supply of owned machinery and equipment. Provision of adequate own machinery and assets show a positive relationship with the issue of economic sustainability (development). This is explained by the fact that the problem of labor shortage in the region which according to the farmers is becoming more and more noticeable every year - whether skilled or seasonal labor - in many cases and where it is possible, can only be solved by automatization. In the field of economic sustainability, the second smaller determining cluster was that of area size.

Young farmers in the Sand Dunes area are characterized by low willingness to cooperate which can be traced back to the bad experiences they already had. In the cross-table analysis, I have found that the awareness or lack of familiarity with machine circles did not influence the willingness to cooperate among respondents.

Farmers who have been awarded a tender for start-ups for young farmers in many cases are required to pay penalties in the end because they have overextended themselves. The additional obligations were taken on to make sure that their application was successful and in

many cases they already knew that they would be unable to meet the conditions, and therefore would have to pay a penalty. The cross-table analysis showed that even farmers with a higher educational degree did not complete the application themselves. Those farmers in the survey, who up till now have not applied, named as possible reasons the unacceptable conditions and exclusionary terms.

At the beginning of January 2018 came the announcement that the Prime Minister's Office alleviated the penalties that have been imposed on young farmers that failed to meet the conditions laid down in the contracts by the deadline. Legislative amendments were justified by the fact that the wording of the regulations in several cases proved to be ambiguous. As a result of which, many young farmers had to face the fact that they were forced to pay back the full or a substantial part of the aid when they did not meet the conditions laid down. With the regulatory corrections, after certain conditions are met, the penalties imposed may be reduced from the previous 100 percent to 10 percent.

Respondents believe that raising the bid amount and linking it to actual agricultural activity can make the support scheme of young farmers more successful. Successful homestead development tenders mean smaller amounts which the winners have been able to use mainly to purchase machinery and equipment or to purchase seeds and breeding animals and in some cases to finance renewable energy projects.

In the opinion of the respondents, the introduction of the new land law (Act CXXII of 2013 on the sales of agricultural and forestry land) resulted in an increase in land prices, which negatively influenced their land acquisition potential. Farmers say that older, more powerful farmers are able to expand their holdings and, in many cases for them it is a question of prestige to "acquire" a certain area.

They recognize the necessity for area-based subsidies - especially due to the negative environmental impacts resulting from the characteristics of the area- but they expect that the possible abolition or decrease of subsidies may result in the moderation of land prices and the recovery of the land market, which will also allow them to expand their holdings. In their view, as a result of the cessation or reduction of aids, farmers who only own land to get these subsidies may sell their lands. However, they did not agree with the statement that the only purpose of these subsidies would be to compensate for losses, because if that were the case, they would need to abandon agricultural activity all together.

All in all, young entrepreneurs surveyed in the Sand-dunes area said that they did not want to quit agricultural activity, in which the knowledge acquired through generations, the family farm behind them and the importance of traditions plays a major role. Farmers with smaller territories also believe that their businesses are in line with economic sustainability and that they can develop in the future, but many farmers find themselves in the area of environmental sustainability inadequate. Farmers have in part become aware of the fact that the current mode of farming is not sustainable, but in many cases they are unable to meet environmental protection requirements. Those farmers who cultivate vegetable and horticultural crops or raise animals are concerned about the amount of water consumed and find it worrisome for the future. In my view, however, the reporting and taxation of illegally drilled wells cannot stop the wasteful use of water, but the introduction and support of water-saving technologies and a change in the way of thinking together can contribute to mitigating the problem of aridification.

In the future, it is questionable how the problem of labor shortage can be solved in homesteads specializing in horticultural crops requiring large amounts of manual work. It is not typical that farms can utilize labor from surrounding areas. In several enterprises, the issue of solving labor shortage may shift developments in the direction of robotization which requires the use of well-trained and knowledgeable young farmers who are receptive to innovation and renewal. However, for the proliferation of automation, financial support of farmers and the presence of foreign capital is indispensable.

MELLÉKLETEK

1. sz. melléklet

IRODALOMJEGYZÉK

1. Adamowicz, M. – Szepeluk, A. (2016): Support to young farmers as part of agricultural policy of the European Union Problems of Agricultural Economics pp. 106-127.
2. AGRYA (2018): Az ügy, ami összeköt – Nemzeti minimum az agrár-nemzedékváltásért – A Fiatal Gazdák Magyarországi Szövetségének javaslatai a magyar mezőgazdaság generációs megújulásáért. p. 4.
https://www.agrya.hu/sites/default/files/downloads/fiatal_gazda_nemzeti_minimum.pdf
3. Ahearn, M.C. (2011): Potential Challenges for beginning farmers and ranchers. Choices The Magazine of Food, Farm and Resource Issues, AAEA 2nd Quarter Vol. 26. No. 2. http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/109475/2/cmsarticle_33.pdf
4. Allen, D.W. - Lueck, D. L. (1998). The Nature of the Farm. Journal of Law and Economics, (41) pp. 343-386.
5. Alvincz J. (2008): Az Európai Unió támogatási rendszere és a hazai földpiac, Gazdálkodás 52.évf. 2. szám p. 159.
6. Alvincz J. - Varga T. (2000): A családi gazdaságok helyzete és versenyképességük javításának lehetőségei. Agrárgazdasági tanulmányok, 15, AKI, pp. 36-49.
7. Antal K. – Guba M. - Kovács H. (2003): A magyarországi agrárgazdaság helyzete az Uniós taggá válás küszöbén. Gazdálkodás 48. évf. 2. sz. pp. 1-14.
8. AVOP Zárójelentés.
<http://sapard-avop-nvt.kormany.hu/download/2/53/10000/avopzarojelentes20100303.pdf>
9. Babbie, E. (2008): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Hatodik, átdolgozott kiadás. Budapest, Balassi Kiadó p. 207.
10. Baranyai, Zs. – Béres, D. – Szabó, G. G. – Vásáry, M. – Takács, I. (2011): Factors of trust in machinery sharing arrangements. Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists 13:6 pp.18-22.
11. Bedő P. (2007): Multifunkciós generációváltás. Magyar Mezőgazdaság, 2007. május 02.
12. Beluszky P. (2001): A Nagyalföld történeti földrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs p. 274.
13. Beluszky P. (2003): Magyarország településföldrajza. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs p. 567.
14. Bernáth T. – Enyedi Gy. (1961): A magyar mezőgazdaság termelési körzetei. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest p. 168.
15. Bihari Zs. – Kovács K. – Váradi M. (1996): Pest megyei közelképek a szövetkezeti átalakulásról. Tér és Társadalom 10. évf. 4. sz. p.139-151
16. Bíró Sz. (2010): A hazai birtokpolitika a közvetlen támogatási rendszer kifizetései között. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest pp. 1-51.
17. Bíró Sz. – Rácz K. (2013): Foglalkoztatási lehetőségek a mezőgazdaságban. Agronapló 2013/9. pp. 105-107.
<https://www.agronaplo.hu/szakfolyoirat/2013/09/aktualis/foglalkoztatasi-lehetosegek-a-mezogazdasagban>

18. Biró Sz. – Rácz K. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban – Hozzászólás Mészáros Sándor és Szabó Gábor vitacikkéhez. *Gazdálkodás*. 58. évf. 4. sz. pp. 376-383.
19. Boróczky M. - Gerzson L. - Hámori Z. - Honfi P. - Imre Cs. - Jámborné Benczúr E. - Komiszár L. - Turiné Nagy T. - Neményi A. - Schmidt G. - Szafián Zs. - Szántó M. - Szóriné Zielinska A. - Tillyné Mándy A. - Tóth I. - Farkas Zs. (2002): Növényházi dísnövények termesztése. *Mezőgazda Kiadó* p. 715.
20. Bors R. (2008): Az üzemi struktúra fejlődésének irányai az EU tagországokban és Romániában. Doktori (PhD) értekezés. Szent István Egyetem p. 186.
21. Buday-Sántha A. (2001): Agrárpolitika – vidékpolitika. A magyar agrárgazdaság és az Európai Unió. *Dialóg Campus Kiadó* p. 463.
22. Burgerné Gimes A. (1998): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unió országaiban (I). *Statisztikai Szemle* április – május p. 15.
23. Burgerné Gimes A. (2003): Földhasználati és földbirtok-politika az Európai Unióban és néhány csatlakozó országban. *Közgazdasági Szemle*. L. évf. 2003. szeptember pp. 819- 832.
24. Burgerné Gimes A. (2017/a): Kis és nagy gazdaságok Magyarországon – integrációs kapcsolatok: történeti áttekintés. *Gazdálkodás* 61. évf. 5. sz. pp. 381-397
25. Burgerné Gimes A. (2017/b): Kisgazdaságok vagy nagygazdaságok? Mi is az az agrárintegráció? MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Budapest p. 25.
26. Copus, A. K. –van Well, L. (2015): Parallel words? Comparing the perspectives and rationales of EU Rural Development and Cohesion Policy pp. 53-74. in.: A.K. Copus – P. De Lima (2015): *Territorial Cohesion in Rural Europe*. Printed and bound by CPI Group (UK) Ltd, Croydon, CR0 4YY
27. Corine Land Cover Changes (2012): <https://land.copernicus.eu/pan-european/corine-land-cover/clc-2012?tab=metadata>
28. Csatári B. (2006): Települési és társadalmi változások a Duna-Tisza közti tanyákon. pp. 123-137. In.: Győri R. – Hajdú Z. (szerk.) (2006): *Kárpát medence – Települések, tájak, régiók, térstruktúrák*. Budapest - Pécs. *Dialóg Campus Kiadó*, MTA Regionális Kutatások Központja. p. 450
29. Csatári B. (2009): Between the Danube and the Tisza - the past, the current dangers, and hopes for the future *Falu Város Régió* (1.) (special edition) p. 79.
30. Csáki Cs. (2008): Gondolatok a magyar mezőgazdaság versenyképességéről. *Gazdálkodás* 52. évf. 6. sz. pp. 513-527.
31. Csáki Cs. (2012): Merre tart a világ mezőgazdasága? Változó prioritások a világ agrártermelésében. *Gazdálkodás* 56. évf. 2. sz. pp. 103-117.
32. Csehné Papp I. - Káposzta J. - Nagy H. (2017): A regionális egyenlőtlenségek munkaerő-piaci manifesztálódása. *COMITATUS: ÖNKORMÁNYZATI SZEMLE* 27:(223) pp. 66-77.
33. Csizmásné Tóth J. – Hollósy Zs. – Túróczi I. (2015): Hatékonyság és integráció a magyar mezőgazdaságban *Gondolatok Mészáros Sándor – Szabó Gábor vitáirásához* *Gazdálkodás* 59. évf. 1. szám pp. 47-61.
34. Dajnoki K. – Kun A. I. (2016): Frissdiplomások foglalkoztatásának jellemzői az agrárgazdaságban. *Gazdálkodás* 60. évf. 4. sz. pp. 289-304.
35. Davidova, S. – Thomson, K. (2014): Family Farming in Europe: Challenges and prospects. In-depth analysis. Policy Department B: Structural and Cohesion Policies. European Union p. 59.
36. Dél-alföldi Operatív Program (2007): http://www.darinno.hu/wp-content/uploads/2015/01/245-26-del-alfoldi_operativ_program-1.pdf

37. Dobos K. (2000): Családi gazdaságok. Mezőgazdasági Szaktudás Kiadó, Budapest p. 164.
38. Dózsa G. (2017): A mezőgazdasági foglalkoztatás sajátosságai. Agrotrend – Agrárgazdasági Szakportál.
<https://www.agrotrend.hu/hireink/a-mezogazdasagi-foglalkoztatasi-sajatossgai>
39. Dudás Gy. (2009): A TÉSZ-en keresztüli értékesítést motiváló tényezők és körülmények. Gazdálkodás 53. évf. 5. sz. pp. 404-413.
40. ECORYS (2015): Young farmers' needs in Hungary
(<http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/2015/young-farmers/country-reports/annex-i.13-hungary.pdf>)
41. Ember Z. – Mihálovits A. (2007): Generációváltás az agráriumban. Ki veszi át a stafétát? Haszon Agrár I. évf. 2007/5. szeptember – október pp. 14-20.
42. EUROPEAN COMMISSION, DIRECTORATE GENERAL FOR AGRICULTURE (2006): Study on Employment in Rural Areas /SERA/, pp. 34., 114.
43. EUROPEAN COMMISSION (2012): EU Agricultural Economic Briefs, pp. 1-10.
http://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/rural-area-economics/briefs/pdf/06_en.pdf (2017. 01. 12.)
44. Európai Bizottság (2008): Az EU mezőgazdasága – válasz az éghajlatváltozás kihívásaira. p. 8.
45. Európai Bizottság (2013): Európa mezőgazdasága és a közös agrárpolitika (KAP),
[http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-13-631_hu.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-631_hu.htm)
46. Európai Bizottság (2010): A Bizottság Közleménye Európa 2020 Az intelligens, fenntartható és inkluzív növekedés stratégiája. Brüsszel 2010.03.03.
http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_HU_ACT_part1_v1.pdf
47. Európai Bizottság (2017): Mezőgazdasági politika – Partnerség Európa és a gazdálkodók között. p. 16.
48. Európai Közösségek Bizottsága Zöld Könyv (2005): „A demográfiai változások kihívása, a nemzedékek közötti szolidaritás új formái” Brüsszel p. 27. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX%3A52005DC0094>
49. Európai Unió az 1782/2003 EK rendelet 2. cikkelye
50. EUROSTAT Population
http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=proj_15npms&lang=en
51. EUROSTAT (2015): Agriculture, forestry and fishery statistics (Mezőgazdasági, erdészeti és halászati statisztikák)
52. EUROSTAT (2016/a): Regionális szintű népességi statisztika,
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_statistics_at_regional_level/hu
53. EUROSTAT (2016/b): Agriculture statistics – family farming in the EU.
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agriculture_statistics_-_family_farming_in_the_EU
54. Farkas J. Zs. (2006): Művelési ágak változásai a Homokhátságon. A falu 21. évf. 2. sz. pp. 79-87.
55. Farkas J. Zs. – Kovács A. D. (2006): A Homokhátsági tanyás térségek vizsgálata. Gazdálkodás 50. évf. 1. sz. pp. 72-79.
56. Fazekas S. (2016): A fiatalok a vidék jövőjét jelentik. A falu 31. évf. 3. sz. pp. 5-8
57. Fehér A. (2005): A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. Agroinform Kiadó, p. 336.
58. Fehér A. – Czibalmos R. – Kovács Gy. – Szepesy E. (2010): Birtokkoncentráció, foglalkoztatás, diverzifikáció és multifunkcionalitás. Gazdálkodás 54. évf. 3. sz. pp. 286-296.
59. Fekete I. (1947): Gyeplő nélkül. Budapest Új Idők Irodalmi Intézet, p. 234

60. Fertő I. – Fogarasi J. (2007): Családi gazdaság versus ipari farm? Szociológiai Szemle 3-4. sz. pp. 38-52.
61. Forgács Cs. (2003): A mezőgazdaság helye és szerepe a vidékfejlesztésben. Gazdálkodás 48. évf. 4. sz. pp. 70-81.
62. Földművelésügyi Minisztérium (2015): 11/2015. (III. 13.) FM rendelet
63. Gasson, R. – Errington, A. (1999): Családi farmgazdaság. Szaktudás Kiadó Ház Rt. p. 293.
64. Gáthy A. (2006): A fenntartható mezőgazdaságra vonatkozó koncepciók-a nemzeti fenntartható fejlődési stratégia, Agrártudományi közlemények 2006/20 különszám pp. 42-51.
65. Glatz F. – Csatári B. (2004): Homokhátság Szembesítés, lehetőségek, teendők. MTA RKK ATI, Kecskemét p. 42. <http://www.alfoldinfo.hu/homokhatsag/>
66. Glatz F. (2010): Hogyan tovább? Tanya, víz, Homokhátság. A magyar tanyás vidékek. pp. 137-143.
67. Gódor A. K. - Káposzta J. (2017): Térhasználat összefüggései a vidék- és területfejlesztésben. pp.15-22. In: Ritter K. (szerk.): Vidékgazdasági tanulmányok. Gödöllő Szent István Egyetemi Kiadó p. 120
68. Hantos K. (2010): A hatékony generációváltás elősegítése a mezőgazdaságban – Fiatal gazdák támogatása. Doktori (PhD) értekezés Corvinus Egyetem Tájépítészeti Kar Budapest p. 165.
69. Hamar A. – Rácz K. – Váradi M. M. (2002): Esélyek és kényszerek. Termelői stratégiák és kooperációs törekvések a Közép-magyarországi Régió zöldség- és gyümölcságazatában. Tér és Társadalom 16. évf. 3. sz. pp.133-152
70. Hamilton, W., - Bosworth, G., - Ruto, E. (2015): Entrepreneurial Young Farmers and the „Young Farmer Problem” in England. In: Agriculture and Forestry, Vol. 61. No. 4. pp. 61-69.
71. Hamvas B. (1988): Az öt géniusz – A bor filozófiája. Életünk könyvek, Szombathely, p. 112.
72. Harangi-Rákos M. (2013): Gazdaságszerkezet alakulása az EU-ban, különös tekintettel Magyarországra. Gazdálkodás 57. évf. 2. sz. pp. 113-127
73. Harangi-Rákos M. – Szabó G. – Popp J. (2013): Az egyéni és társas gazdaságok gazdasági szerepének főbb jellemzői a magyar mezőgazdaságban. Gazdálkodás 57. évf. 6. sz. pp. 532-541.
74. Haraszthy L. (2008): A magyar vidék jövője. A falu 23. évf. tél pp. 29-31
75. Horváth J. – Komarek L. (2016): A világ mezőgazdaságának fejlődési tendenciái. Szegedi Tudományegyetem Mezőgazdasági Kar, Hódmezővásárhely. p. 269.
76. Husti I. (2002): Gondok és lehetőségek a magyar mezőgazdaság gépesítésében. Gazdálkodás 46. évf. 5. sz. pp. 26-32.
77. Jankó F. (2014): Éghajlati problémaérzékelés és adaptáció a hazai mezőgazdaságban: interjúvizsgálatok eredményei. pp. 72-85. in.:Kulcsár L. (2014): Az erdészeti és agrárszektorban történő klímaváltozás gazdasági-társadalmi hatásának elemzése, monitorozása. Nyugat-magyarországi Egyetem Közgazdaságtudományi Kar Sopron p. 151.
78. Kapronczai I. (2007): Információs rendszerek a közös agrárpolitika szolgálatában. Szaktudás Kiadó Ház Budapest p. 152.
79. Kapronczai I. (2011/a): A magyar agrárgazdaság napjainkban - Tanulmány. Gazdálkodás 55. évf. 7. sz. pp. 615-629.
80. Kapronczai I. (2011/b): A földbirtok-politika lehetséges irányai. Gazdálkodás 55. évf. 1. sz. pp. 53-69.

81. Kapronczai I. (2014): Agrárgazdaságunk jelene és jövője. *Gazdálkodás* 58. évf. 2. sz. pp. 95-118.
82. Kapronczai I. (2016): A magyar agrárgazdaság helyzete napjainkban. *Gazdálkodás* 60. évf. 5. sz. pp. 369-427.
83. Kelemen E. – Kovách I. (2005): A vidéki népesség agrárérinthettség. In.: Kovách I. (szerk.) *Vidék, mezőgazdaság, Európai Unió csatlakozás – az értékek változása*. MTA PTI, Budapest pp. 25-47.
84. Kemény G. – Keszthelyi Sz. – Tóth O. – Hamza E. – Rácz K. – Varga É. (2017): A mezőgazdasági kisüzemek jellemzői és fejlesztési lehetőségei. *AKI* p. 121.
85. Kielbasa, B. (2016): Education as a determinant of the implementation of innovation in agriculture in the light of empirical research. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* Vol. XVIII. No. 1. pp. 111-116.
86. Király G. (2017): Új kutatási irányok az alkalmazkodáskutatásban: éghajlatváltozás a szőlő- és borágazatban Magyarországon. *Gazdálkodás* 61. évf. 4.sz. pp. 283-294.
87. Kis M. Zs. (2017): Generációváltás – Fiatalok kezében az agrárium jövője! p. 18-21. In. *Az erősödő agrár- és élelmiszergazdaságért, a jólétben gyarapodó vidékért*. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara p. 89.
88. Kaposi Z. (2007): A magyarországi energiapolitika változásai a tervgazdasági rendszer időszakában. In: Botos K. (szerk.) (2007): *1956: Fordulópont a gazdaságpolitikában*. Szeged, SZTE Gazdaságtudományi Kar. pp. 109-124.
89. Komlósi É. (2008): Az agrárszektorban elhelyezkedni szándékozó fiatalok vizsgálata. *Gazdálkodás*, 52. évf. 5. sz. pp. 85-93.
90. Kovách I. (2012): A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. *Agromentum* Kiadó, MTA TKSZI, pp. 41- 46.
91. Kovács A. D. (2004): A Duna–Tisza közti Homokhátság környezeti konfliktusai. in.: Glatz F. – Csatári B. (szerk.) (2004): *Homokhátság Szembesítés, lehetőségek, teendők*. MTA RKK ATI, Kecskemét p. 42. <http://www.alfoldinfo.hu/homokhatsag/>
92. Kovács A. D. – Hoyk E. – Farkas J. Zs. (2017): Homokhátság – Asemi-arid region facing with complex problems in the Carpathian Basin. *EUROPEAN COUNTRYSIDE* 9:(1) pp. 29-50. (2017)
93. Kovács G. (2010): A mezőgazdasági szektor nemzetgazdasági jelentősége. *Gazdálkodás* 54. évf. 5. sz. pp. 466-478.
94. Kovács T. (1996): A termőföld privatizációjának regionális vetülete. *Tér és Társadalom* 10. évf. 4. szám pp. 61-79.
95. Kovács T. (2004): A mezőgazdaság birtokstruktúrájának alakulása. *Falu, város, régió* 2004/10. pp. 39-44.
96. Kovács T. (2010): A mezőgazdaság szerepe falvaink megélhetésében a rendszerváltás után. pp. 55-72. In. Barta Gy. – Beluszky P. – Földi Zs. – Kovács K. (2010): *Területi kutatások csomópontjai*. MTA RKK Pécs p. 514.
97. Krajkó Gy. – Mészáros R. (1984): *Bács-Kiskun megye gazdasági földrajza*. Petőfi Nyomda, Kecskemét p. 456.
98. KSH Fogalomtár
99. KSH Helyiségnévtár
100. KSH (2000): *A mezőgazdasági és erdőgazdálkodási számlarendszer kézikönyve* (EAA&EAF Rev. 1). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. p. 36.
101. KSH (2004) (szerk. Gizcsi J. – Sági G.) : *Időskorúak Magyarországon*. Budapest p. 222.
102. KSH (2007): *Gazdaságszerkezeti Összeírás, Magyarország mezőgazdasága*. https://www.ksh.hu/agrarcenzusok_gszo_2007

103. KSH (szerk.: Végh Z.) (2008): A mezőgazdaság fejlettségének regionális különbségei – Változások a rendszerváltástól napjainkig. Szeged. p.203
104. KSH (2010): Általános Mezőgazdasági Összeírás.
https://www.ksh.hu/agrarcentzusok_amo_2010_tablak
105. KSH (2011): Népszámlálás
http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011/nepsz_03_00_2011.pdf
106. KSH (2013): Magyarország mezőgazdasága Gazdaságszerkezeti Összeírás, 2013.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/g szo/g szo13.pdf>
107. KSH (2015): A mezőgazdasági képzettségűek társadalmi jellemzői. p. 28.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/mkepzes.pdf>
108. KSH (2016/a): A mezőgazdaság főbb adatai 1960
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_omf001a.html
109. KSH (2016/b): A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági ágak szerint
https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_qlf005c.html
110. KSH (2016/c): Magyarország 2015. p. 185.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2015.pdf>
111. KSH (2017/a): Földhasználat művelési ágak és gazdaságcsoportok szerint
http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_omf001a.html
112. KSH (2017/b): A magyar mezőgazdaság regionális különbségei. Gazdaságszerkezeti Összeírás 2016.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/g szo/agrarium16.pdf>
113. KSH (2017/c): Magyarország interaktív korfája https://www.ksh.hu/interaktiv_korfa
114. Kurucz A. (2010): A földpiaci sajátosságok és tendenciák. Gazdálkodás 54. évf. 4. sz. pp. 434-443.
115. Laczka É. (2001): A "gazdaság" fogalma a statisztikában. Gazdálkodás 45. évf. 6. sz. pp. 67-68.
116. Laczka É. (2004): A gazdaságfogalom statisztikai és közgazdasági értelmezése. Szent István Egyetem Doktori értekezés téziszfüzet p. 19.
117. Laczka É. – Weisz M. (2013): A fiatal gazdák helyzete Magyarországon. KSH és AGRYA kiadvány p. 88.
118. Lakner Z. (2012): Túl sok agrárszakembert képzünk? Gazdálkodás 56. évf. 1. sz. pp. 66-74
119. Láng I. – Csete L. – Jolánkai M. (2006): Felkészülés a globális klímaváltozás várható hazai hatásaira. VAHAVA, Budapest, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium és Magyar Tudományos Akadémia közös kutatási projektje p. 261.
120. Nagy A. Sz. (2006): Családi alapon működő mezőgazdasági vállalkozások ökonómiai elemzése. Doktori (PhD) értekezés. Debreceni Egyetem p. 184.
121. Nagy F. (2010): Gondolatok a birtokpolitikáról. Gazdálkodás 54. évf. 7. sz. pp. 778-787.
122. Nagy H. - Káposzta J. (2016): Interpretation of land-use system in Hungary in the context of rural development. ENGINEERING FOR RURAL DEVELOPMENT 15. pp. 1330-1335.
123. Nalson, J. S. (1968): Mobility of Farm Families. Manchester University Press. In.: Gasson, R. – Errington, A. (1999): Családi farmgazdaság. Szaktudás Kiadó Ház Rt. p. 41.
124. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (NAK) (2015/a): Zöldítés gazdálkodói kézikönyv p. 72.
125. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (Szerk.: Orlovits Zs.) (2015/b): Földforgalmi szabályozás - Gazdálkodói Kézikönyv. Budapest p. 88.

126. Nemzeti Agrárgazdasági Kamara (2015/c): Új feltételekkel lehet fiatal gazda
<https://www.agroinform.hu/palyazatok/uj-feltetelekkel-lehet-fiatal-gazda-22248>
127. Novák L. F.(2002): Földművelő gazdálkodás az Alföldön (Kismonográfia XIV. kötet). p. 412
128. Magyar Értelmező Kéziszótár: Generáció fogalma
129. Magyarország – Vidékfejlesztési Program 2014-2020 p. 154.
130. Marosi A. (2007): Összefoglaló in.: KSH (2007): Az élelmiszergazdaság jellemzői az Alföldön. Debrecen-Szeged
https://portal.agr.unideb.hu/media/Alfold_mg_elelmiszergazd_14717.pdf
131. Mészáros S. – Szabó G. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. Gazdálkodás. 58. évf. 1. sz. pp. 58-74.
132. Miklós I. G. (2016): Tőlünk kérdezték - STÉ igazolása földhasználat nélkül.
<http://vanessia.hu/index.php/vanessia-blog/item/561-tolunk-kerdeztek-ste-igazolasa-foldhasznalat-nelkul>
133. Orlovits Zs. (2008): A mezőgazdasági üzem fogalmának agrárjogi értelmezése. Gazdálkodás 52. évf. 4. sz. pp. 368-374.
134. OTP Jelzálogbank (2017): OTP Termőföld Értéktérkép. p. 12.
https://www.otpbank.hu/OTP_JZB/file/OTP_Termofold_Ertekerkep_2017.pd
135. Pálvölgyi T. – Csete M. (2012): A magyarországi természeti erőforrások állapota és fenntartható hasznosításukat befolyásoló tényezők. Gazdálkodás 56. évf. 1. sz. pp. 26-43 pp.
136. Pesti Cs. (2009): A mezőgazdasági termelés területi egyenlőtlenségeinek vizsgálata. Doktori (PhD) Értekezés SZIE GTK GSZDI p. 147
137. Popp J. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. Gazdálkodás 58. évf. 2. sz. pp. 173-184.
138. Popp J. – Hollósi D. – Fazakas P. – Oláh J. (2017): A versenyképes mezőgazdaság, a földár és a föld jövedelemtermelő képességének összefüggései. Gazdálkodás 61. évf. 6. sz. pp. 491-504 pp.
139. Rakonczi J. – Kovács F. (2006): A szárazodás okairól és következményeiről a Duna-Tisza közén pp. 134-137. in.: Láng I. – Csete L. – Jolánkai M. (2006): Felkészülés a globális klímaváltozás várható hazai hatásaira. VAHAVA, Budapest, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium és Magyar Tudományos Akadémia közös kutatási projektje p. 261.
140. Rakonczi J. – Ladányi Zs. (2010): A sejthető klímaváltozás a Duna-Tisza közti Homokhátságon. Forrás Folyóirat, 42 (7-8) p. 140-152.
141. Rákóczi A. (2017): Az agrártámogatások előírásainak hatásai a vetésszerkezetre, a területpihentetés elterjedése Békés megyében. Gazdálkodás 61. évf. 5. sz. pp. 423-436.
142. Romány P. (1998): Az agrárpolitikai tézisektől a Nemzeti Agrárprogramig 1957-1997. pp. 344-437 in.: Gunst P. (1998): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág Kiadó p. 437
143. Sajtos L. – Mitev A. (2007): SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv. Alinea Kiadó Üzleti Szakkönyvtár p. 404
144. Schlett A. (2013): Zátonyra futott mezőgazdaság. A magyar agrárium külpiazi helyzetének alakulása az olajárrobbanás után. In: Regionális földrajzi tanulmányok. Közép-európai monográfiák (7). Egyesület Közép-Európa Kutatására, Szeged, pp. 121-129.
145. Symes, D. G. (1972): Farm household and farm performance: a study of twentieth century Bally ferriter, south west Ireland. Ethnology 11, pp. 25-38.
146. Somai M. (2004): A magyar mezőgazdaság átalakulása I. MTA Világgazdasági Kutatóintézet Budapest p. 22.

147. Steinhauer, H. – Langbehn, C. – Peters, U. (1984): Bevezetés a mezőgazdasági üzemgazdaságtanba. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest p. 242. (p.12.)
148. Székely Cs. – Takácsné György K. (2008): A mezőgazdasági üzem fogalmának változása. Gazdálkodás 52. évf. 2. sz. pp. 181-185.
149. Székely Cs. (2010): Agrár-gazdaságtan 5., Agrár- és üzemstruktúra. Mezőgazdasági vállalkozási formák. Nyugat – Magyarországi Egyetem
http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0027_AGAT5/ch01s03.html
150. Székely Cs. (2016): A magyar mezőgazdaság stratégiai kérdései. Gazdálkodás 60. évf. 1. szám pp. 16-30.
151. Székely E. (2009/a): Nemzedékváltás a mezőgazdaságban. AKI, Budapest, p. 66.
152. Székely E. (2009/b): Support of young farmers in the European Union. p. 22.
http://www.ceryc.eu/download/Study_Support_for_young_farmers_in_the_EU.pdf
153. Szűcs I. (2008): Tudományos megismerés rendszertana. Gödöllő, Szent István Egyetem. Egyetemi jegyzet p. 272.
154. Takács I. - Hajdú J. - Nagy I. - Kárpáti A. (1996): Gépkör. Egy jó alternatíva. Gödöllő FVM Műszaki Intézet, p. 101
155. Takács I. (1997): Mezőgazdasági kisvállalkozások működésének és fejlesztésének finanszírozási kérdései. Doktori (PhD) értekezés Gödöllő p. 218.
156. Takács I. (2000): Gépkör – jó alternatíva? Gazdálkodás 44 évf. 4. sz. pp. 44-55.
157. Takács I. (2003): A few aspects of capital-effectiveness of agricultural assets. Studies in Agricultural Economics, AKII, Budapest No. 99. pp. 85-98.
158. Takács I. – Baranyai Zs. (2010): A bizalom és függőség szerepe a családi gazdaságok együttműködésében végzett gépi munkákban. Gazdálkodás 54. évf. 7. szám pp. 740-749.
159. Takács I. – Baranyai Zs. (2013): A géphasználati együttműködések, avagy a „virtuális üzemek” elmélete és gyakorlata a magyar mezőgazdaságban. Gazdálkodás 57. évf. 3. sz. pp. 270-281.
160. Takácsné György K. (1994/a): A családi gazdálkodás méretére ható tényezők modellvizsgálata I. Gazdálkodás 38. évf. 4. sz. pp. 65-69.
161. Takácsné György K. (1994/b): A családi gazdálkodás méretére ható tényezők modellvizsgálata II. Gazdálkodás 38. évf. 5. sz. pp. 54-60.
162. Takácsné György K. (2008): A vállalat, az üzem. In.: Nábrádi A. – Pupos T. – Takácsné Gy. K. (2008): Üzemtan I. Szaktudás Kiadó Ház Budapest p. 24.
163. Terra Studio – ÁBK SZ Konzorcium (2007): Előzetes megvalósíthatósági tanulmány - A Duna-Tisza közti Homokhátság fenntartható fejlesztése című projekt megalapozásához, Vezetői összefoglaló – Kormányhatározat - tervezet. p. 51.
164. Torsello D. (2004): Bizalom, bizalmatlanság és társadalmi kapcsolatok egy dél-szlovákiai faluban. Fórum Társadalomtudományi Szemle. 6. pp. 103-119.
165. Valkó G. – Kincses Á. (2014): A gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők a mezőgazdaságban. Gazdálkodás 58. évf. 1. sz. pp. 3-12.
166. Varanka M. (2011): Generációváltás az agráriumban II.
http://agrostratega.blog.hu/2011/11/14/generaciovaltas_az_agrariumban_ii
167. Varga É. (2014): Törpegazdaságok Magyarországon és az Európai Unió déli tagországaiban. Gazdálkodás 58. évf. 2. sz. pp. 119-128.
168. Weisz M. (2016): F fiatal gazdák helyzete hazánkban – Két felmérés eredményei. A falu 31. évf. 3. sz. pp. 9-20.

169. Vermes L. (2006): A Nemzeti Aszály Stratégiáról. in.:Láng I. – Csete L. – Jolánkai M. (2006): Felkészülés a globális klímaváltozás várható hazai hatásaira. VAHAVA, Budapest, Környezetvédelmi és Vízügyi Minisztérium és Magyar Tudományos Akadémia közös kutatási projektje p. 261.
170. Vidékfejlesztési Minisztérium (2012): Nemzeti Vidékstratégia 2012-2020. p. 135. <http://videkstrategia.kormany.hu/download/4/37/30000/Nemzeti%20Vid%C3%A9kstrat%C3%A9gia.pdf>
171. Vuics T. (1995): Magyarország agrár földrajza. Jannus Pannonius Tudományegyetem, Pécs p. 162.
172. Whatmore, S. – Munton, R. – Marsden, T. (1987): Towards a typology of farm business in southern England. Sociologia Ruralis 27, pp. 103-122. In.: Gasson, R. – Errington, A. (1999): Családi farmgazdaság. Szaktudás Kiadó Ház Rt. p. 83.
173. World Bank (2003): Reaching the Rural Poor – A Renewed Strategy for Rural Development. Sector Strategy Paper p. 208. <http://documents.worldbank.org/curated/en/227421468165890144/pdf/267630REACHING0THE0RURAL0POOR0.pdf>
174. 2013. évi CCXII. törvény a mező- és erdőgazdasági földek forgalmáról
175. www.agrya.hu
176. www.aki.gov.hu
177. www.ceja.eu
178. www.kecskemetiszatyor.hu
179. www.teir.hu

2. sz. melléklet: A mezőgazdasági terület aránya Európa országaiban

OBJECTID_1 *	Shape *	NUTS_ID	STAT_LEVEL_	ZONE_CODE	COUNT	Mezgerulet	Terulet	Mezgerulet AR
1	Polygon	AT	0	1	2681399	26 813 990 000,0	83 845 990 984,6	32,0
2	Polygon	BE	0	2	1758401	17 584 010 000,0	30 855 710 183,2	57,0
3	Polygon	BG	0	3	5750649	57 506 490 000,0	111 564 471 233,3	51,5
4	Polygon	CH	0	4	1178024	11 780 240 000,0	41 383 115 712,1	28,5
5	Polygon	CY	0	5	440317	4 403 170 000,0	9 646 629 859,6	45,6
6	Polygon	CZ	0	6	4500931	45 009 310 000,0	79 034 247 144,8	56,9
7	Polygon	DE	0	7	20414742	204 147 420 000,0	359 664 776 993,8	56,8
8	Polygon	DK	0	8	3211088	32 110 880 000,0	43 862 925 741,5	73,2
9	Polygon	EE	0	9	1427562	14 275 620 000,0	46 917 099 109,3	30,4
10	Polygon	EL	0	10	5108385	51 083 850 000,0	133 568 207 270,3	38,2
11	Polygon	ES	0	11	23746760	237 467 600 000,0	509 777 385 309,3	46,6
12	Polygon	FI	0	12	2862993	28 629 930 000,0	368 784 997 329,0	7,8
13	Polygon	FR	0	13	32837279	328 372 790 000,0	646 562 203 034,1	50,8
14	Polygon	HR	0	14	2264753	22 647 530 000,0	56 179 427 052,7	40,3
15	Polygon	HU	0	15	6133584	61 335 840 000,0	92 980 655 315,9	66,0
16	Polygon	IE	0	16	4702808	47 028 080 000,0	71 616 350 390,1	65,7
17	Polygon	IS	0	17	248194	2 481 940 000,0	118 999 370 876,7	2,1
18	Polygon	IT	0	18	15680829	156 808 290 000,0	303 108 401 988,3	51,7
19	Polygon	LI	0	19	3172	31 720 000,0	162 186 271,6	19,6
20	Polygon	LT	0	20	3901996	39 019 960 000,0	66 243 276 155,2	58,9
21	Polygon	LU	0	21	137694	1 376 940 000,0	2 590 130 566,9	53,2
22	Polygon	LV	0	22	2691726	26 917 260 000,0	66 588 632 459,5	40,4
23	Polygon	ME	0	23	221987	2 219 870 000,0	14 015 277 401,7	15,8
24	Polygon	MK	0	24	921884	9 218 840 000,0	25 698 212 120,9	35,9
25	Polygon	MT	0	25	14509	145 090 000,0	294 187 129,6	49,3
26	Polygon	NL	0	26	2398645	23 986 450 000,0	37 571 207 443,8	63,8
27	Polygon	NO	0	27	1579751	15 797 510 000,0	349 419 109 841,0	4,5
28	Polygon	PL	0	28	18641230	186 412 300 000,0	314 492 023 012,2	59,3
29	Polygon	PT	0	29	4287651	42 876 510 000,0	92 515 248 629,2	46,3
30	Polygon	RO	0	30	13606671	136 066 710 000,0	238 495 115 438,2	57,1
31	Polygon	SE	0	31	3902610	39 026 100 000,0	483 482 662 574,2	8,1
32	Polygon	SI	0	32	704459	7 044 590 000,0	20 363 326 149,6	34,6
33	Polygon	SK	0	33	2320052	23 200 520 000,0	49 058 575 052,8	47,3
34	Polygon	TR	0	34	33867506	338 675 060 000,0	791 445 218 484,6	42,8
35	Polygon	UK	0	35	13688037	136 880 370 000,0	250 048 739 525,3	54,7

Forrás: Corine Land Cover Changes 2012. adatai alapján, 2018

KÉRDŐÍV és INTERJÚ KÉRDÉSEI**Tisztelt Válaszadó!**

Ezen kérdőív egy olyan kutatás alapját képezi, amelyben arra keresem a választ, hogy a fiatal gazdák milyen indíttatásból kezdtek el mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni, hogyan látják jövőbeni lehetőségeiket, milyen kihívásokkal kell szembenéznük napjainkban.

Vizsgálom továbbá, hogy az új földtörvény bevezetése hogyan befolyásolja a fiatal gazdák földhöz jutási lehetőségét, hogyan viszonyulnak a környezetvédelemhez, a különböző pályázatok mennyire népszerűek körükben. A demográfiai, általános vonatkozású kérdések mellett szerepelnek a gazdaság gép- és eszközállományát, állatállományát, a termesztett növényfajokat feltáró kérdések is.

A válaszadás önkéntes és névtelen, a válaszadók személyét anonim módon kezelem.

Köszönöm a válaszadást!

Demográfiai kérdések**1. Az Ön neme:**

- Férfi
 Nő

2. Melyik évben született?

.....évszám

3. Családi állapota:

- Nőtlen/hajadon
 Házas
 Elvált
 Egyéb.....

4. Az Önnel egy háztartásban élő gyermek(ek) száma: fő**5. A család 1 főre jutó havi nettó jövedelme**

- 50 000 Ft alatt
 50 001 Ft-100 000 Ft
 100 001 Ft – 150 000 Ft
 150 001 Ft – 200 000 Ft
 200 001 Ft felett

6. A jövedelmének körülbelül hány %-a származik a mezőgazdaságból?

- kevesebb, mint 10%
- 11-25%
- 26-50%
- 51-75%
- 75-99%
- 100%

7. Legmagasabb iskolai végzettsége

- 8 általánosnál kevesebb
- 8 általános
- szakmunkásképző
- szakközépiskolai érettségi
- gimnáziumi érettségi
- technikum
- főiskola
- egyetem
- egyéb.....

8. Rendelkezik-e mezőgazdasági szakirányú végzettséggel?

- igen
- nem *(ugorjon a 10. kérdésre)*

9. Ha igen, akkor mi a legmagasabb szintű mezőgazdasági végzettsége?

- alapfokú (pl. Aranykalászos gazda OKJ)
- középfokú
- felsőfokú

10. Ha nem rendelkezik mezőgazdasági szakirányú végzettséggel, akkor tervezi-e annak megszerzését 5 éven belül?

- igen
- nem

11. A település megnevezése, ahol él:

.....

12. Mióta él a településen?

..... éve

13. Tervezi-e a településről való elköltözést?

- igen
- ha tehetném, akkor elköltöznék, de a mostani feltételek nem adottak ehhez
- nem (ugorjon a 15. kérdésre)

14. Ha igen, akkor milyen ok, illetve okok húzódnak az elköltözési szándék mögött? (Több válasz is lehetséges!)

- nem érzem itt jól magam
- nincsenek családi, baráti kötelékek
- felhagyok a mezőgazdasági tevékenységgel
- nem tudok termőföldet vásárolni a környéken
- munkalehetőség hiánya
- szolgáltatások hiánya
- rossz közbiztonság
- a családommal máshol szeretnék élni
- külföldre költözöm
- egyéb ok(ok):

A gazdaságra, növényállományra, állatállományra vonatkozó kérdések

15. A lakhelyétől mekkora távolságra található a gazdaság legtávolabbi pontja?

- 1-5 km
- 6-10 km
- 11-15 km
- 16-20 km
- 21-30 km
- 31-40 km
- több mint 40 km

16. Hány éve gazdálkodik?

- 1-5 éve
- 6-10 éve
- 11-15 éve
- több mint 15 éve

17. Milyen indítatásból kezdett el mezőgazdasági tevékenységgel foglalkozni?

- szüleim is ezzel foglalkoztak, ebben nőttem fel, át kellett vennem a gazdaságot
- szüleim, tágabb családom megszeretette velem
- nem volt más megélhetési lehetőségem
- gyerekkoromtól érdekelt a természet, a mezőgazdaság, annak ellenére, hogy nem volt ilyen kötődésem
- egyéb.....

18. Tervei között szerepel-e, hogy a jövőben felhagy a mezőgazdasági tevékenységgel?

Igen, mert

.....
.....
.....
.....

Nem, mert

.....
.....
.....
.....

19. A gazdasága

- hagyományos (konvencionális) gazdaság
- ökolgazdaság
- hagyományos (konvencionális) és ökolgazdaság (megoszlás aránya: %, %)
- hagyományos (konvencionális) és átállás alatt álló gazdaság (megoszlás aránya: %, %)
- átállás alatt álló gazdaság

20. A jövőben tervezi-e, az ökolgazdálkodásra való átállást?

- igen
- nem *(ugorjon a 22. kérdésre)*

21. Ha igen, akkor mi az oka ennek? (Több válasz is lehetséges!)

- pályázati lehetőségek nyílnak meg előttem
- a vegyszermentes gazdálkodás híve vagyok
- jövedelmezőbbnek gondolom
- egészségesebb életmódot szeretnék folytatni
- kíváncsiságból szeretném kipróbálni, hogy meg tudok e felelni a feltételeknek
- egyéb:

22. Ha nem, akkor mi ennek az oka? (Több válasz is lehetséges!)

- nem hiszek benne, hogy vegyszermentesen lehet termelni
- nincs tapasztalatom, nem értek hozzá
- nincs szakképzettségem
- nincs rá kapacitásom (pl. munkaerő)
- nem gondolom, hogy jövedelmezőbb lenne
- piac, fizetőképes kereslet hiánya
- egyéb:.....

23. Mekkora területen gazdálkodik?

saját terület nagysága:

- 1 ha alatt
- 1-5 ha
- 6-25 ha
- 26-50 ha
- 51-100 ha
- 101-300 ha
- 300 ha felett

Ebből:

szántó		ha
gyep		ha
erdő		ha
fólia		m ²
gyümölcsös		ha
szőlő		ha
egyéb ültetvény		ha

bérelt terület nagysága:

- nincs bérelt területem
- 1 ha alatt
- 1-5 ha
- 6-25 ha
- 26-50 ha
- 51-100 ha
- 101-300 ha
- 300 ha felett

Ebből:

szántó		ha
gyep		ha
erdő		ha
fólia		m ²
gyümölcsös		ha
szőlő		ha
egyéb ültetvény		ha

24. A 2014. május 1-jén életbe lépő földtörvény óta vásárolt-e termőföldet?

- igen
- nem

25. Tervez-e 5 éven belül termőföld-vásárlást?

- igen (ugorjon a 27. kérdésre)
- nem

26. Ha nem, akkor mi ennek az oka?

- forráshiány
- már nem szeretné bővíteni a gazdaság területét
- nincs a környéken eladó termőföld
- a környékbeli nagyobb gazdák vásárolják fel a földeket
- adminisztráció elhúzódása, nehézsége
- egyéb.....

27. Ön szerint az új földtörvény milyen irányba befolyásolta a fiatal gazdák termőföldre jutási lehetőségét? (Kérem, fejtse ki véleményét!)

A fiatal gazdák könnyebben jutnak termőföldre, mert

.....
.....
.....
.....

A fiatal gazdák földre jutási lehetőségei rosszabbodtak, mert

.....
.....
.....
.....

Semmi sem változott, mert

.....
.....
.....
.....

28. Termesztett szántóföldi növények

- őszi búza
- őszi árpa
- rozs
- tavaszi árpa
- rizs
- zab
- triticales
- takarmány kukorica
- csemegekukorica
- cukorrépa
- burgonya
- borsó

- szója
- bab
- lucerna
- vöröshere
- baltacim
- napraforgó
- őszi káposztarepce
- olaj- és rostlen
- mustár
- kender
- dohány
- szudánifű
- pannon bükköny
- egyéb:
- egyéb:
- egyéb:

29. Termesztett kertészeti kultúrák

- paprika
- paradicsom
- uborka
- vöröshagyma
- fokhagyma
- sárgarépa
- petrezselyem
- zeller
- dísznövény
- egyéb:
- egyéb:
- egyéb:

30. Ültetvény megnevezése

- szőlő
- kajszibarack
- őszibarack
- meggy
- cseresznye
- alma
- szilva
- dió
- spárga
- egyéb:
- egyéb:

31. Állatállomány nagysága a kérdőív kitöltésekor

<i>hízósertés</i>		db
<i>malac</i>		db
<i>koca</i>		db
<i>kan</i>		db
<i>hízóbika</i>		db
<i>borjú</i>		db
<i>üsző</i>		db
<i>húshasznú tehén</i>		db
<i>tejhasznú tehén</i>		db
<i>bika</i>		db
<i>anyajuh</i>		db
<i>kos</i>		db
<i>bárány</i>		db
<i>anyakecske</i>		db
<i>bak</i>		db
<i>gida</i>		db
<i>ló</i>		db
<i>lúd</i>		db
<i>ebből tenyészpár</i>		db
<i>kacsa</i>		db
<i>ebből tenyészpár</i>		db
<i>pulyka</i>		db
<i>ebből tenyészpár</i>		db
<i>tyúkfélék</i>		db
<i>ebből tenyészpár</i>		db
<i>házinyúl</i>		db
<i>ebből vágóállat</i>		db
<i>méhcsalád</i>		db
<i>egyéb állatfaj (pl. prémes állat)</i>		
		db
		db

38. Milyen saját tulajdonú gépei vannak? (Az életkornál a becsült életkor is megfelelő.)

<i>traktor</i>		db		életkora
<i>kombájn</i>		db		életkora
<i>szárzúzó</i>		db		életkora
<i>középmély- és mélylazító</i>		db		életkora
<i>eke</i>		db		életkora
<i>nehézkultivátor</i>		db		életkora
<i>nehéztárcsa</i>		db		életkora
<i>simító</i>		db		életkora
<i>könnyű tárcsa</i>		db		életkora
<i>ásó- és forgóborona</i>		db		életkora
<i>rögtörő henger</i>		db		életkora
<i>lengő- és forgóborona</i>		db		életkora
<i>talajmaró</i>		db		életkora
<i>kombinátor</i>		db		életkora
<i>sorvetőgép (gabonavetőgépek)</i>		db		életkora
<i>szemenkénti vetőgépek (kukorica, cukorrépa)</i>		db		életkora
<i>permetező</i>		db		életkora
<i>szerves trágyaszóró</i>		db		életkora
<i>műtrágya szóró</i>		db		életkora
<i>rendsodró</i>		db		életkora
<i>rendterítő</i>		db		életkora
<i>fűkasza</i>		db		életkora
<i>gyűrűshenger</i>		db		életkora
<i>pótkocsi</i>		db		életkora
<i>bálázó</i>		db		életkora
<i>gyomfésű</i>		db		életkora
<i>betakarító gép</i>		db		életkora
<i>palántázó</i>		db		életkora
<i>bakhát készítő</i>		db		életkora
<i>rakodógép</i>		db		életkora
		db		életkora
		db		életkora
		db		életkora

39. A mezőgazdasági gépeket (Több válasz is megjelölhető!)

- Örökölte
- Használtan vásárolta
- Újonnan vette
- A családtagokkal még mindig közösen használják

40. Ha vásárolta, akkor milyen forrásból szerezte be? (Több válasz is megjelölhető!)

- Saját forrás
- Kölcsön
- Hitel
- Pályázat
- Saját forrás és kölcsön
- Saját forrás és hitel
- Saját forrás és pályázat
- Kölcsön és hitel
- Kölcsön és pályázat
- Hitel és pályázat

41. A munkafolyamatok körülbelül hány %-át tudja saját gépparkkal megoldani?

- kevesebb, mint 10%-át
- 11-25%-át
- 26-50%-át
- 51-75%-át
- több, mint 75%-át
- 100%-át

42. Szükségesnek tartaná valamilyen gép beszerzését, amely feltétlenül szükséges lenne a gazdasága eredményességéhez?

- igen
- nem, mert minden gép rendelkezésemre áll (ugorjon a 45. kérdésre)

43. Ha igen, akkor mivel bővítené gépparkját?

<i>traktor</i>	
<i>kombájn</i>	
<i>szárzúzó</i>	
<i>középmély- és mélylazító</i>	
<i>eke</i>	
<i>nehézkultivátor</i>	
<i>nehéztárcsa</i>	
<i>simító</i>	
<i>könnyű tárcsa</i>	
<i>ásó- és forgóborona</i>	
<i>rögtörőhenger</i>	
<i>lengő- és forgóborona</i>	
<i>talajmaró</i>	
<i>kombinátor</i>	
<i>sorvetőgép (gabonavetőgépek)</i>	
<i>szemenkénti vetőgépek (kukorica, cukorrépa)</i>	
<i>permetező</i>	

<i>szerves trágya-szóró</i>	
<i>műtrágya szóró</i>	
<i>rendsodró</i>	
<i>rendterítő</i>	
<i>fűkasza</i>	
<i>gyűrűshenger</i>	
<i>pótkocsi</i>	
<i>bálázó</i>	
<i>gyomfésű</i>	
<i>betakarító gép</i>	
<i>palántázó</i>	
<i>bakhát készítő</i>	
<i>rakodógép</i>	

44. Milyen forrásból tervezi beszerezni? (Több válasz is megjelölhető!)

- Saját forrás
- Kölcsön
- Hitel
- Pályázat
- Saját forrás és kölcsön
- Saját forrás és hitel
- Saját forrás és pályázat
- Kölcsön és hitel
- Kölcsön és pályázat
- Hitel és pályázat

45. Van-e lehetősége bér munkát vállalni a környéken?

- igen
- nem (ugorjon a 47. kérdésre)

46. Ha igen, akkor milyen bér munkát vállal?

- szántás
- vetés
- betakarítás
- tápanyag utánpótlás
- növényvédelem
- egyéb talajművelés

47. Kölcsön szokta-e adni a gépeket szomszédnak, barátoknak, ismerősnek szívességi használatra?

- igen
- nem
- régebben kölcsön adtam, de már nem

48. Hajlandó-e arra, hogy megegyezik gazdatársával, hogy ki milyen erő (betakarító) és munkagépet vesz, annak érdekében, hogy a gépesítettség szempontjából a szükséges igényeket lefedjék, az adott feladatokra vonatkozóan?

- igen
- nem *(ugorjon az 50. kérdésre)*

49. Amennyiben igen, kivel hajlandó ilyen együttműködésre?

- szülő, testvér, közeli rokon
- távolabbi rokonok
- barátok
- gazdatársak

50. Hallott-e a gépkörökről?

- igen
- nem

51. Ön szokott-e bérmunkát, külső szolgáltatást igénybe venni?

- igen
- nem *(ugorjon az 53. kérdésre)*

52. Ha igen, akkor milyen mezőgazdasági munkára?

- szántás
- vetés
- betakarítás
- tápanyag utánpótlás
- növényvédelem
- egyéb:

53. Hol értékesíti megtermelt termékeit? *(Több válasz is megjelölhető!)*

- helyi termelői piacon
- a vásárlók házhoz jönnek
- nagybani piacon
- interneten
- gazdaudvar hálózat (Kamra-túra)
- egyesületen keresztül (pl. Szatyor)
- hipermarket, szupermarket felvásárolja
- kereskedő vásárolja fel

- feldolgozó üzem vásárolja fel
- egyéb.....

54. Az alapanyag termelés mellett végez –e feldolgozást?

- igen
- nem *(ugorjon az 56. kérdésre)*

55. Ha igen, akkor milyen terméke(ke)t készít?

- hús és hentesáru
- feldolgozott tejtermékek
- gyümölcslevek
- aszalványok
- lekvárok
- szárított zöldségfélék
- bor
- egyéb:

56. Ha nem, akkor a jövőben terveik között szerepel–e az alapanyagok feldolgozása?

- igen
- nem *(ugorjon az 58. kérdésre)*

57. Ha tervezi az alapanyag feldolgozást, akkor milyen termékeket szeretne előállítani?

- hús és hentesáru
- feldolgozott tejtermékek
- gyümölcslevek
- aszalványok
- lekvárok
- szárított zöldségfélék
- bor
- egyéb:

58. Ha a terveik között nem szerepel az alapanyag feldolgozás, akkor milyen ok(ok) húzódnak e mögött?

- szigorú szabályozásoknak kell megfelelni
- tőkehiány
- tapasztalat hiánya
- nem szeretnék ezzel foglalkozni
- nincs elég munkaerő kapacitás
- hiányzik a fizetőképes kereslet
- nem tudnám hol értékesíteni
- egyéb:.....

59. Ön szokta-e a helyi gazdák feldolgozott termékeit vásárolni?

- igen
- nem

60. Az alapanyag termelés mellett végez-e egyéb szolgáltatást (pl. turisztikai szolgáltatás)?

- igen *(ugorjon a 62. kérdésre)*
- nem

61. Ha nem, akkor a jövőben tervei között szerepel-e?

- igen
- nem

62. Ha tervezi akkor a jövőben milyen egyéb szolgáltatást szeretne végezni?

- lovasturizmus
- falusi turizmus
- állat vágása és húsának feldolgozása
- füstölés
- szárítás, aszalás, őrlés
- ételkészítés (beleértve kenyér, tészta, befőtt, lekvár, pogácsa)
- terménytisztítás
- olajos magvak és gyümölcsök, zöldségek préselése, pasztörizálása
- egyéb:

Pályázatok, támogatások elérésével, igénybevételével kapcsolatos kérdések

63. Hallott-e a fiatal gazdák induló támogatása jogcíméről?

- igen
- nem *(ugorjon 73. kérdésre)*

64. Honnan hallott a fiatal gazdák induló támogatása jogcíméről? (Több válasz is megjelölhető!)

- ismerős, barát
- egy másik fiatal gazdától, akinek már volt tapasztalata
- falugazdász
- szaktanácsadó
- hírlevél
- szakmai folyóirat
- televízió

65. A fiatal gazdák induló támogatása jogcímre nyújtott-e be pályázatot korábban?

- igen
- nem *(ugorjon a 72. kérdésre)*
- eddig még nem, de terveim között szerepel *(ugorjon a 72. kérdésre)*

66. Ha igen, akkor melyik évben?

..... évszám

67. Ki készítette a pályázatot? (Több válasz is megjelölhető!)

- szaktanácsadó
- pályázati író
- falugazdász
- egy korábban nyert pályázó
- saját magam készítettem
- egyéb:.....

68. Milyen nehézségeket okozott Ön számára a pályázati kiírás?

(Válaszait kérem karikázza! 1= egyáltalán nem ért egyet; 5= teljes mértékben egyetért)

	egyáltalán nem ért egyet			teljes mértékben egyetért	
információk hiánya	1	2	3	4	5
adminisztrációs nehézségek	1	2	3	4	5
vállalhatatlan feltételek	1	2	3	4	5
iskolai végzettség hiánya	1	2	3	4	5
nehezen értelmezhető részek	1	2	3	4	5
egyéb	1	2	3	4	5

69. Milyen előnye származott az elnyert pályázatból?

- e nélkül nem tudtam volna elindítani a gazdaságot
- e nélkül nem tudtam volna fejleszteni a gazdaságot
- a gazdaságindításba belekezdtem volna, de csökkentette a kockázatomat

70. Csinálna e valamit másképp, ha most adná be a fiatal gazda pályázatot (pl. vállalat feltétel)?

.....
.....
.....
.....
.....

71. Milyen nehézségekkel szembesült a pályázat készítése és folyósítása közben?

	egyáltalán nem ért egyet			teljes mértékben egyetért	
információk hiánya	1	2	3	4	5
adminisztrációs nehézségek	1	2	3	4	5
nehezen értelmezhető részek	1	2	3	4	5
egyéb	1	2	3	4	5

72. Ha nem nyújtott be pályázatot, akkor mi volt ennek az oka?

- információk hiánya
- adminisztrációs nehézségek
- vállalhatatlan feltételek
- iskolai végzettség hiánya
- nehezen értelmezhető részek a kiírásban
- nem bízom a pályázati kiírásokban
- egyéb.....

73. Igénybe veszi-e a területalapú támogatást?

- igen
- nem

74. Ön szerint szükséges-e a területalapú támogatás az eredményes gazdálkodáshoz?

(Válaszait kérem karikázza! 1= egyáltalán nem ért egyet; 5= teljes mértékben egyetért)

	egyáltalán nem ért egyet			teljes mértékben egyetért	
nagyon nagy mértékben	1	2	3	4	5
vesztéséget kompenzál	1	2	3	4	5
régen sem volt ilyen támogatás, mégis sikeresen gazdálkodtak	1	2	3	4	5

75. Rendelkezik-e Ön tanyai ingatlannal?

- igen, de nem lakom a tanyán
- igen, tanyán is lakom
- nem

76. Hallott-e már a tanyafejlesztési pályázatról?

- igen
- nem *(ugorjon a 80. kérdésre)*

77. Ha igen, akkor nyújtott-e be pályázatot tanyafejlesztési program keretein belül?

- igen, és nyertem is
- igen, de nem nyertem
- nem, de ha lesz újabb kiírás, akkor pályázni fogok *(ugorjon a 80. kérdésre)*
- nem *ugorjon a 80. kérdésre)*

78. Milyen nehézségekkel szembesült a pályázat készítése és folyósítása közben?

(Válaszait kérem karikázza! 1= egyáltalán nem ért egyet; 5= teljes mértékben egyetért)

	egyáltalán nem ért egyet					teljes mértékben egyetért				
információk hiánya	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
adminisztrációs nehézségek	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
vállalhatatlan feltételek	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
nehezen értelmezhető részek	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
egyéb	1	2	3	4	5	1	2	3	4	5

79. Milyen fejlesztéseket tudott a sikeres pályázattal megvalósítani?

.....

.....

.....

.....

.....

Környezetvédelemhez, fenntarthatósághoz kapcsolódó kérdések

80. Hogy ítéli meg, hogy a gazdálkodása megfelel-e a fenntarthatóságnak környezeti fenntarthatóság szempontjából?

- igen
- nem

gazdasági fenntarthatóság (fejlődés) szempontjából?

- igen
- nem

81. Használ-e megújuló energiaforrásokat?

- igen
- nem (ugorjon a 84. kérdésre)

82. Milyen megújuló energiaforrást használ a háztartásában?

- szélenergia
- napenergia
- biomassza
- geotermikus energia
- egyéb
- nem használ

83. Milyen megújuló energiaforrást használ a gazdaságában?

- szélenergia
- napenergia
- biomassza
- geotermikus energia
- egyéb
- nem használ

84. Mit jelent Önnek ez a mondat „A Földet unokáinktól kaptuk kölcsön.”

.....

.....

.....

.....

.....

85. Tesz- e valamit annak érdekében, hogy háztartása a lehető legkisebb mértékben szennyezze, terhelje a környezetet?

- szelektíven gyűjtöm a szemetet
- energiatakarékos izzókat használok
- lekapcsolom a villanyt, ha nem tartózkodom a helyiségben
- feleslegesen nem folyatom a vizet (pl. fogmosás közben)
- nem öntöm ki a mosószeres vizet
- nem foglalkozom ezzel
- egyéb:

86. Tesz- e valamit annak érdekében, hogy gazdasága a lehető legkisebb mértékben szennyezze, terhelje a környezetet?

- igen, éspedig
.....
- nem foglalkozom ezzel

87. A zöldítés „greening” bevezetése Ön szerint hozzájárulhat egy fenntarthatóbb, környezettudatosabb gazdálkodás megteremtéséhez?

Véleményem szerint igen, mert

.....
.....
.....
.....

Véleményem szerint nem, mert

.....
.....
.....
.....

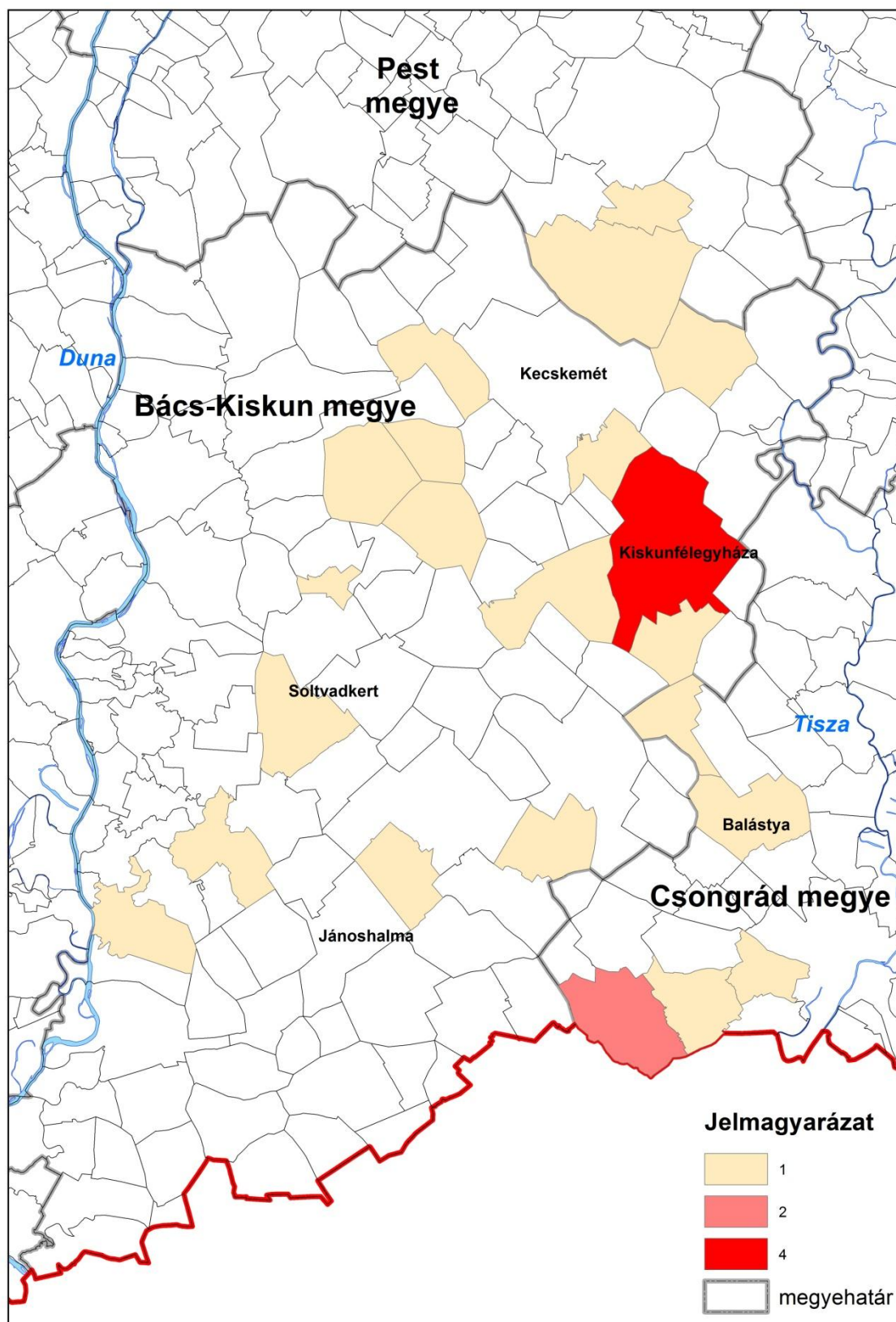
88. Mivel magyarázza azt, hogy a mezőgazdaság egyre kevésbé népszerű a fiatalok körében?

.....
.....
.....

89. Mi lehet annak az oka, hogy az idősebb gazda nem adja át a fiatalabb generációnak a gazdaságát?

.....
.....
.....

4. sz. melléklet: A választások településenkénti elutasításának száma

Forrás: saját szerkesztés, 2017.

5. sz. melléklet: A számosság számításához alkalmazott átszámítási kulcsszám

Tapasztalati átszámítási kulcsszáma átlagos összetételű állomány esetén a következő:

<i>1 db szarvasmarha</i>	0,8 számosság
<i>1 db sertés</i>	0,114 számosság
<i>1 db juh</i>	0,0714 számosság
<i>1 db ló</i>	0,8 számosság
<i>1 db tyúk</i>	0,004 számosság
<i>1 db liba</i>	0,007 számosság
<i>1 db kacsa</i>	0,004 számosság
<i>1 db pulyka</i>	0,013 számosság

Forrás: KSH Fogalomtár alapján saját szerkesztés, 2017.

Ábrajegyzék

1. ábra:	A kutatási munkafolyamat szakaszai	4
2. ábra:	Mezőgazdasági területek változása 1960-2017 között (ezer ha)	6
3. ábra:	Országos termőterület megoszlása művelési áganként (%)	6
4. ábra:	A mezőgazdasági terület aránya a teljes területből Európa országaiban, 2013	7
5. ábra:	A mezőgazdasági alaptevékenység megoszlása (%) 1989-ben és 2008-ban	8
6. ábra:	Az EU és Magyarország népességének változása 2015-2080 között	28
7. ábra:	Magyarország korfájának alakulása	28
8. ábra:	Gazdálkodók kormegoszlása az EU-ban, 2013	32
9. ábra:	A gazdálkodók kormegoszlása a nagyon kicsi és kisgazdaságokban az EU tagállamaiban, 2013 (%)	35
10. ábra:	A gazdálkodók kormegoszlása a nagygazdaságokban az EU tagállamaiban, 2013 (%)	35
11. ábra:	A férfi és a női gazdák aránya Magyarországon és az EU 28 tagállamaiban (%)	37
12. ábra:	A fiatal egyéni gazdálkodók aránya megyénként 2000-ben és 2010-ben	38
13. ábra:	Megyei termőföld átlagára (Ft/ha)	51
14. ábra:	Szántóföldek járási átlagára (2016, Ft/ha)	51
15. ábra:	Az éghajlatváltozás mezőgazdaságra gyakorolt lehetséges hatásai az EU tagállamaiban	54
16. ábra:	A Homokhátság területi elhelyezkedése, kiterjedése	58
17. ábra:	A Homokhátság problémáinak fő tényezői	61
18. ábra:	A mintavételezés településenkénti lehatárolása	67
19. ábra:	A megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők kor szerinti megoszlása (fő) (n=124)	72
20. ábra:	A megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők iskolai végzettség szerinti %-os megoszlása (n=124)	73
21. ábra:	A megkérdezettek legmagasabb mezőgazdasági szakirányú iskolai végzettség szerinti %-os megoszlása (n=112)	74
22. ábra:	A mezőgazdasági tevékenységgel való foglalkozás indítatásának okai a gyakoriságok alapján (n=124)	75
23. ábra:	A saját tulajdonú földterületek ábrázolása dobozdiagrammal (ha) (n=114)	77
24. ábra:	A bérelt területek ábrázolása dobozdiagrammal (n=41)	77
25. ábra:	A szántóföldi kultúrák termesztésével foglalkozó gazdaságok száma	78
26. ábra:	A kertészeti kultúrák termesztésével foglalkozó gazdaságok száma	79
27. ábra:	Az ültetvények termesztésével foglalkozó gazdaságok száma	79
28. ábra:	A gazdaságok megoszlása gazdasági ágak szerint (%) (n=124)	81
29. ábra:	A megkérdezettek gazdasági tevékenységi forma szerinti %-os megoszlása	81
30. ábra:	A gazdaságokban dolgozó alkalmazottak és segítők számának ábrázolása dobozdiagrammal (n=124)	82
31. ábra:	Az erő-, betakarító- és munkagéppel nem rendelkező gazdaságok saját területének nagysága (n=124)	83
32. ábra:	A megkérdezettek gép- és eszközállományának forrás szerinti megoszlása (fő)	84
33. ábra:	A munkafolyamatok saját gépparkkal történő elvégzése a gazdaságokban	84
34. ábra:	A megkérdezettek megoszlása aszerint, hogy kölcsön szokta-e adni a gépeket (fő) (n=118)	86
35. ábra:	A közös erő-, illetve munkagép vásárlása iránti hajlandóság (fő) (n=124)	86
36. ábra:	A gépkörök ismertsége a megkérdezett fiatal mezőgazdasági termelők körében (fő) (n=124)	87
37. ábra:	A gépkörök ismertsége és a közös erő-, illetve munkagép vásárlási hajlandóság közötti összefüggés vizsgálata keresztábra elemzés segítségével	87
38. ábra:	A gépek kölcsönadási hajlandósága és az közös erő-, illetve munkagép vásárlási hajlandósága közötti összefüggés vizsgálata keresztábra elemzéssel	88
39. ábra:	A gépek kölcsönadási hajlandósága és a saját terület nagysága közötti összefüggés vizsgálata	89

40. ábra:	A gépi szolgáltatások igénybevételének gyakorisága (fő) (n=124)	89
41. ábra:	A gazdálkodók által megtermelt termékek értékesítési lehetőségei (n=124)	91
42. ábra:	A fiatal gazdák induló támogatásáról kapott információforrás megoszlása gyakoriság alapján (n=123)	93
43. ábra:	A fiatal gazdák induló támogatás benyújtottságának megoszlása a megkérdezettek körében (n=124)	93
44. ábra:	A pályázatíró személye és a pályázatot beadók iskolai végzettsége közötti összefüggés vizsgálata	94
45. ábra:	A fiatal gazdák induló támogatás be nem nyújtásának okai a gyakoriság alapján (n=124)	95
46. ábra:	A tanyai ingatlanokkal rendelkezők száma (n=124)	96
47. ábra:	A tanyafejlesztési pályázatok beadásának megoszlása (n=84)	97
48. ábra:	A megújuló energiaforrások használata a háztartásokban és a gazdaságokban (n=20)	98
49. ábra:	A környezettudatosság érvényesülése a háztartásokban (n=124)	98
50. ábra:	A mezőgazdasági szakirányú végzettség és a gazdaságok környezeti fenntarthatósága közötti összefüggés vizsgálata	99
51. ábra:	A gazdálkodási forma (öko, konvencionális, átállás alatti) és a gazdaság környezeti fenntarthatósága közötti kapcsolat vizsgálata (n=124)	100
52. ábra:	A saját terület nagysága és a gazdasági fenntarthatóság közötti kapcsolat vizsgálata (n=124)	100
53. ábra:	A család 1 főre jutó havi nettó jövedelme és a megújuló energiaforrások használata közötti összefüggés vizsgálata (n=123)	101
54. ábra:	A tanyai ingatlanokkal rendelkezők és a megújuló energiaforrások használata közötti összefüggés	102
55. ábra:	A mezőgazdasági indíttatás jellege és a gépek öröklése közötti összefüggés	103
56. ábra:	A saját terület nagysága és a bérmunka vállalása közötti összefüggés vizsgálata	104
57. ábra:	A fiatal gazda pályázati jogcím és az ökológiai gazdálkodás kapcsolatának vizsgálata	106
58. ábra:	A saját terület nagysága és a fő-, illetve részmunkaidő vizsgálata	106
59. ábra:	A gépek kölcsönadási hajlandósága és a családi háttér indíttatása a gazdasági tevékenységre	107
60. ábra:	A gépek kölcsönadási hajlandósága és a gazdasági tevékenység indítása családi háttér nélkül	107
61. ábra:	A válaszadók neme és a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlása	108
62. ábra:	A válaszadó neme és a kényszerből történő mezőgazdasággal való foglalkozás közötti összefüggés vizsgálat	108
63. ábra:	A saját terület nagysága és a saját gépellátottság megítélése közötti összefüggés vizsgálata (n=120)	109
64. ábra:	A saját terület nagysága és a jövőbeni termőföld vásárlás iránti igény kapcsolatának vizsgálata	109
65. ábra:	A saját terület nagysága és a mezőgazdaságból származó jövedelem %-os megoszlása közötti vizsgálat	110
66. ábra:	A sikeres fiatal gazda pályázat és az egyéb szolgáltatás indíttatása a jövőben közötti összefüggés vizsgálat	111
67. ábra:	A sikeres fiatal gazda pályázat és az egyéb szolgáltatással való foglalkozás (pl. turisztikai szolgáltatás)	111
68. ábra:	A gazdaságok környezeti fenntarthatóságára vonatkozó klaszterelemzés	126

Táblázatok jegyzéke

1. táblázat:	Gazdasági szervezetek és egyéni gazdaságok számának alakulása 1972-2016 között (ezer db)	13
2. táblázat:	Az összeírásokhoz alkalmazott küszöbérték	15
3. táblázat:	Mezőgazdasági munkaerő felhasználás (1998-) ÉME	17
4. táblázat:	A foglalkoztatottak száma nemzetgazdasági szektorok szerint	18
5. táblázat:	A mezőgazdasági nagyüzemek számának alakulása 1950-1990 között	20
6. táblázat:	A gazdaságok számának és mezőgazdasági területének megoszlása birtokméret szerint (2010)	22
7. táblázat:	A mezőgazdasági terület megoszlása a gazdasági szervezetek és az egyéni gazdaságok között	23
8. táblázat:	Magyarország lakossága nemenként és korcsoportonként, 2011	29
9. táblázat:	Az utódlási létra	31
10. táblázat:	A gazdálkodók kormegoszlása az Európai Unió tagállamaiban, 2013 (%)	33
11. táblázat:	A gazdálkodók száma az egyéni gazdaságokban, korcsoportok szerint, 2010	36
12. táblázat:	AVOP fiatal gazda támogatási intézkedés néhány jellemző adata (2004-2006)	45
13. táblázat:	ÚMVP keretein belül benyújtott és jóváhagyott fiatal gazdák induló támogatása pályázat	46
14. táblázat:	AZ ÚMVP és a VP program fiatal gazda pályázatainak főbb feltételei	48
15. táblázat:	Elővásárlási sorrend földvásárlás esetén	50
16. táblázat:	A dolgozat céljainak, hipotéziseinek, a kérdőív és az interjúk kérdéseinek és az alkalmazott módszereknek, valamint a választott statisztikai módszereknek az összevetése	57
17. táblázat:	A Homokhátság települései, lakónépessége, külterületi népessége (szám és %)	63
18. táblázat:	A Homokhátság mezőgazdasági foglalkoztatottjai (szám és %)	64
19. táblázat:	A Homokhátság megyénkénti települései, lakónépessége, külterületi népessége (szám és %)	64
20. táblázat:	A Homokhátság megyénkénti települései, lakónépessége, külterületi népessége (szám és %)	64
21. táblázat:	A keresztábra elemzések vizsgálatának változópárjai	69
22. táblázat:	A megkérdezett gazdák átlagos életkora	71
23. táblázat:	A vizsgálatba vont gazdaságok összes állatállománya (db és számosállat)	80
24. táblázat:	A területalapú támogatás fontossága	96
25. táblázat:	Keresztábra a család 1 főre jutó havi nettó jövedelme és a megújuló energiaforrások használata közötti összefüggés vizsgálata	101
26. táblázat:	Phi, Cramer-féle V és kontingencia-együttható értéke a család 1 főre jutó havi nettó jövedelme és a megújuló energiaforrások használata között	102
27. táblázat:	Keresztábra a mezőgazdasági indíttatás jellege és a gépek öröklése közötti összefüggés vizsgálatára	103
28. táblázat:	Phi, Cramer-féle V és kontingencia-együttható értéke mezőgazdasági indíttatás jellege és a gépek öröklése között	104
29. táblázat:	Keresztábra a saját terület nagysága és a bérmunka vállalása közötti összefüggés vizsgálatára	105
30. táblázat:	Phi, Cramer-féle V és kontingencia-együttható értéke a saját terület nagysága és a bérmunka vállalása között	105
31. táblázat:	A keresztábra elemzések változópárjai között végzett összefüggések vizsgálata	112
32. táblázat:	KMO és Barlett teszt a gazdaságok jövőbeli céljait befolyásoló változókról	118
33. táblázat:	Teljes variancia táblázat a gazdaságok jövőbeli céljait befolyásoló változókról	119

34. táblázat:	Rotált faktorsúly mátrix a gazdaságok jövőbeli céljait befolyásoló változókról	120
35. táblázat:	KMO és Barlett teszt a gazdaságok környezeti fenntarthatóságát befolyásoló változókról	121
36. táblázat:	Teljes variancia táblázat a gazdálkodók környezeti fenntarthatóságát befolyásoló változókról	121
37. táblázat:	Rotált faktorsúly mátrix a a gazdálkodók környezeti fenntarthatóságára vonatkozóan	123
38. táblázat:	KMO és Barlett teszt a fiatal gazda pályázatot befolyásoló változókról	124
39. táblázat:	Teljes variancia táblázat a fiatal gazda pályázathoz tartozó változókról	124
40. táblázat:	Rotált faktorsúly mátrix a fiatal gazda pályázathoz kapcsolódó változókról	125
41. táblázat:	A gazdaságok jövőjét befolyásoló klaszterek értelmezése az átlagok összehasonlítása alapján	126
42. táblázat:	A gazdaságok környezeti fenntarthatóságát befolyásoló klaszterek értelmezése	127
43. táblázat:	A kutatási hipotézisek összefoglaló ellenőrzése	129

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretnék köszönetet mondani mindazoknak a felmérésben részt vett gazdáknak, akik vállalták, hogy kutatásomban részt vettek, véleményükkel, gondolataikkal és további elérhetőségek megadásával segítették dolgozatom létrejöttét.

Köszönöm témavezetőmnek, Dr. Takácsné Prof. Dr. György Katalin egyetemi tanárnak az irántam tanúsított türelmét, befogadását, hogy bízott bennem. Köszönöm szakmai tanácsait, építő kritikáit, támogatását, biztatását és emberségességét.

Köszönöm Prof. Dr. Takács Istvánnak, Dr. Farkas Jenő Zsoltnak, Dr. Egri Zoltánnak és Csernák Józsefnek a dolgozat megírása során nyújtott tanácsaikat, módszertani segítségüket.

Köszönöm Prof. Dr. Tóth Tamás egyetemi tanárnak, az Enyedi György Regionális Tudományok Doktori Iskola titkárának, hogy támogatta a doktori iskolában történő előrehaladásomat.

Köszönettel tartozom a Neumann János Egyetem Kertészeti és Vidékfejlesztési Kar dékánjának, Prof. Dr. Ferencz Árpádnak és közvetlen Kollégáimnak az irántam tanúsított türelmükért, megértésükért, támogatásukért, biztatásukért és mellőzésükért.

Köszönöm munkahelyi vitám opponenseinek, Dr. Laczka Éva címzetes egyetemi tanárnak és Némediné Dr. Kollár Kitti adjunktusnak a munkahelyi vitán tett alapos, építő és hasznos észrevételeiket, amelyek hozzájárultak az értekezés jelenlegi kialakulásához.

Nem utolsó sorban köszönettel tartozom a Családomnak (Édesanyámnak, Édesapámnak és Páromnak), hogy mindvégig mellettem álltak, szeretettel, odaadással, megértéssel, türelemmel és olykor lemondással támogattak nem csak a disszertáció készítése, hanem eddigi tanulmányaim során.